

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İRade TERBİYESİ

DR. ETHEM BAKAR

(Sadeleştirilmiş Metin)

Hazırlayan
ÖMER FARUK CAN

KE
TE
BE

2. BASKI

ΚΕΤΕΒΕ

İRade TerBİyesi

DR. EtHem BAKAR

(Sadeleştirilmiş Metin)

HazıRLayan

ÖMER FARUK Can

KETEBE

Dr. Ethem Bakar

1877 yılında Selanik'te doğdu. İlk ve orta tahsilini burada tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye kaydoldu. 1901 yılında buradan mezun oldu. Lyon ve Paris'te üç yıl boyunca dahiliye ihtisası yaptı. Bu sırada Société médicale des hôpitaux de Paris (Paris Hastahâneler Etıbbâsı Cemiyeti) üyeliğine kabul edildi. Daha sonra Selanik'e dönerek Osmanlı Selanik Hastahanesi'nde tabiplik yapmaya başladı. Bu esnada *İrade Terbiyesi* ilk baskısını yaptı (1909). İlerleyen yıllarda, mezunu olduğu Mekteb-i Tıbbiye'de hocalık yapmaya başladıysa da hocalık kariyeri sadece iki yıl sürdü. Geri döndüğü Selanik'te Balkan Harbi'nin sonuna kadar serbest doktorluk yaptı. Harbin ardından yeniden İstanbul'a gitti ve hiçbir memuriyet teklifini kabul etmeyip hayatının sonuna dek Şişli'de, Sebuhyan Apartmanı'ndaki muayenehanesinde serbest doktorluk yaptı. Hekimliğin yanı sıra mesaisini irade terbiyesi ve verem hastalığına hasretti. Bu hastalığın tedavisine ilişkin uluslararası seyahatler yaptı, ilmi çalışmalar yürüttü. Araştırma sonuçlarını Fransızca ve Türkçe tıp mecmualarında neşretti. Ayrıca halkı aydınlatmak amacıyla konferanslar verdi, radyo programlarına katıldı. 21 Kasım 1945 tarihinde hayata gözlerini yuman Dr. Ethem'in cenazesi Bülbülderesi Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Dr. Ömer Faruk Can

Halihazırda Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapan Ömer Faruk Can, lisans derecesini Uludağ Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden (2008), yüksek lisans derecesini ise İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nden aldı (2013). İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi'nde hazırladığı "Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı: Azmzade Sadık el-Müeyyed Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1860-1910)" başlıklı doktora tezini 2022'de savundu. Arapça eğitimi almak üzere 2007'de Mısır'a gitti. 2011-2012 eğitim-öğretim döneminde Paris'teki Institut National des Langues et Civilisations Orientales'de (INALCO) Türkoloji ve Arap Çalışmaları programlarına katıldı. King's College London'da (KCL) misafir araştırmacı olarak bulundu (2019). 2013-2022 yılları arasında TDV İslâm Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM) Araştırmacı Yetiştirme Projesi'nde (AYP) yer aldı. Araştırmaları Hamidiye devri ve biyografi çalışmalarının yanı sıra 19. yüzyıl Hicaz ve Biladüşşam tarihi üzerinde yoğunlaşmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	19
KİTAPTA KULLANILAN TERMİNOLOJİ HAKKINDA	27

BİRİNCİ KİTAP GENEL BİLGİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

TEMEL DEĞERLENDİRMELER	33
BİRİNCİ MESELE: İRADE NEDİR?	35
İKİNCİ MESELE: İRADE TERBİYESİNİN GEREKLİLİĞİ ..	45
ÜÇÜNCÜ MESELE: İRADENİN GÜÇLENDİRİLMESİ VE NEFSİN TERBİYESİ MÜMKÜN MÜ?	57

İKİNCİ BÖLÜM

İRADENİN PSİKOLOJİSİ	83
BİRİNCİ MESELE: İRADE FİİLİ	86
İrade Fiilinin Oluşması için İlk Şartlar	86
İKİNCİ MESELE: FİKİRLER İLE İRADE ARASINDAKİ İLİŞKİ	93
1. Fikirlerin Fiillere Dönüşmesi	93
2. Fikirlere Hâkimiyetimizin Derecesi	96
3. Fikirlerin Gücünün Derecesi	97

ÜÇÜNCÜ MESELE: DUYGULARLA İRADE

ARASINDAKİ İLİŞKİ..... 102

1. Duygu Durumlarının İrade Üzerindeki Tesiri 102

2. Duygular Üzerindeki Gücümüzün Derecesi 107

DÖRDÜNCÜ MESELE: FİİLLER İLE İRADE

ARASINDAKİ İLİŞKİ..... 112

BEŞİNCİ MESELE: TOPLUM VE İRADE..... 115

1. Sosyal Hayatta Refleksler, Kendiliğinden Meydana
Gelen Fiiller ve İradî Fiiller..... 116

2. Millî İrade Fiili 116

3. Millî İradede Duygular ve Nefse Hâkim Olmak 119

4. Millî İradenin Terbiyesi..... 120

İKİNCİ KİTAP

BİLHASSA İRADE TERBİYESİ

GİRİŞ 123

BİRİNCİ BÖLÜM

FİKİRLERLE İRADE TERBİYESİ..... 125

BİRİNCİ MESELE: DERİN TEFEKKÜR..... 129

1. Derin Tefekkürün Maksadı 129

2. Derin Tefekkürün Genel Kuralları 131

3. Çalışma ve Faaliyet Hayatında Derin Tefekkür 135

4. Derin Tefekkürün Faydaları 143

5. Derin Tefekkürün Usûlü ve Zamanı..... 144

İKİNCİ MESELE: DERİN TEFEKKÜR MİSALLERİ..... 151

1. Çalışma Gayretinin Verdiği Zevk..... 152

2. Şehvet..... 159

3. Vatan Aşkı 181

4. Diğergâmlık 188

5. Ahlâk ve İrade 196

6. Esaret ve İstiklâl..... 204

ÜÇÜNCÜ MESELE: KARAR VE PRENSİP 210

DÖRDÜNCÜ MESELE: KENDİ KENDİNE TELKİN..... 222

BEŞİNCİ MESELE: ATASÖZLERİ VE SAFSATALAR..... 237

ALTINCI MESELE: KİTAP VE TİYATRO	244
YEDİNCİ MESELE: KAMUOYU VE ÖĞRETMENLER.....	255
SEKİZİNCİ MESELE: ARKADAŞLAR, MEŞHUR HAYATLAR VE MUHİT	267

İKİNCİ BÖLÜM

DUYGULARLA İRADE TERBİYESİ	273
BİRİNCİ MESELE: UYGUN DUYGULARDAN YARDIM İSTEMEK.....	277
İKİNCİ MESELE: ZİT DUYGULARDAN KAÇINMAK.....	285
ÜÇÜNCÜ MESELE: HEYECAN VE TERBİYESİ	293
DÖRDÜNCÜ MESELE: İHTİRAS VE İDEAL	308

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FİİLLERLE İRADE TERBİYESİ	321
BİRİNCİ MESELE: ALIŞKANLIK KAZANMAK.....	322
İKİNCİ MESELE: FİİLLERLE İLGİLİ GENEL KURAL.....	330
ÜÇÜNCÜ MESELE: ÇALIŞMA FAALİYETİ	335
DÖRDÜNCÜ MESELE: SAĞLIĞI KORUMA YOLLARI ...	347
BEŞİNCİ MESELE: TIBBÎ METOTLAR	361

KAYNAKLAR	377
DİZİN	379

ÖNSÖZ

İrade Terbiyesi'nin Yüz Yılı Aşan Hikâyesi yahut "Cemil Meriç Hangi İrade Terbiyesi'ni Tavsiye Etti?"

Son yıllarda kitapçı raflarını süsleyen bir eser okurların dikkatini epeyce çekti. Bu, önde gelen bir siyasetçinin hatıratı, popüler bir tarihçinin monografisi veyahut da tartışmalı sözlerle imza atmış bir romancının yeni çıkan bir eseri değildi. Aksine bu, ilk olarak günümüzden tam 130 yıl önce basılan Jules Payot'nun *İrade Terbiyesi* (*L'Education de la Volonté*) başlıklı eseri idi. Türk yayıncılık piyasası, ilk defa 1893'te neşredilen bu eseri adeta "yeniden keşfetmiş" ve uzun bir aradan sonra defalarca basma başarısı gösterebilmişti. Kitabın bu kadar tutulmasının sebep-i hikmeti, Cemil Meriç'in *Bu Ülke'deki* şu sözleriydi: "Kaderimi tayin eden bir başka kitap da İbrahim Ethem'in *Terbiye-i İrade* başlıklı eseridir. Disiplin içinde çalışmayı bu kitaptan öğrendim." Bu iki kısa cümle kuvvetli bir itici güç oluşturmaya yetmiş ve 2010'lu yıllardan itibaren birçok yayınevi Payot'nun eserini "Cemil Meriç'in tavsiyesi" mottosuyla sayısız defa basmıştı. Oysa Meriç'in tavsiyesi gayet açıktı; o, Payot'nun değil, Ethem'in ilk baskısını 1909'da yapan *Terbiye-i İrade'sini* (bundan sonra *İrade Terbiyesi*) öneriyordu. Kitabı basanlar ise bu küçük (!) ayrıntıyı herhalde irdeleyip teyit etme gereğini pek hissetmemiş ve pek çok

kütüphane kataloğunda sehven yer alan “Ethem’in yalnızca Payot’nun yazdığı eserin mütercimi olduğu” bilgisiyle iktifa etmeyi yeterli görmüştü. Bu mukaddime, hem söz konusu yanlış düzeltmeyi hem de *İrade Terbiyesi*’nin müellifi Dr. Ethem’in hüviyetini ilk kez ortaya koymayı hedeflemektedir.

Birçok kütüphane kataloğunda yer bulan iddianın aksine, Dr. Ethem’in *İrade Terbiyesi*’nin tercüme değil, telif olduğu konusunda hiçbir şüphe yoktur. Nitekim Ethem, eserinin girişinde bu meseleye kayda değer bir yer ayırır. Eseri kaleme alma sebebini açıklarken irade terbiyesi çalışmalarının tarihine değinip Payot’nun kitabını, “gerek neşrediliş tarihi gerekse ilmî kıymeti itibariyle birinci” sıraya koyar. Aslında ilk başta bu kitabı çevirmeyi düşünmüş, fakat birtakım sebeplerden ötürü “aynen tercüme etmeyi münasip görmeyerek” vazgeçmiştir. Bu sebeplerin en mühimi, Payot’nunkinde bulunmayıp daha sonra neşredilen bazı çalışmalarda yer bulan, irade terbiyesi hakkında mühim birtakım hususları ihmal etmek istememesidir. İkinci mühim sebep, Payot’nun eserini bilhassa üniversite öğrencilerine yönelik yazmış olmasıdır. Oysa Dr. Ethem başta gençler olmak üzere “bütün insanlara hitap etme” arzusundadır. Üçüncü sebep ise Batı’nın bu konudaki bilimsel müktesebatın bir bütün olarak Doğu’ya nakletme isteğidir. Bu minvalde o, irade terbiyesine dair mevcut yöntemleri sentezleyip “yegâne bir usûl ortaya koymayı” hedeflemiştir. Bir diğer sebep de Dr. Ethem’in uzun yıllar alakadar olduğu irade terbiyesine dair görüş ve düşüncelerinin kaybolmasını engelleme niyetidir. Buna binaen o, bir başka yazarın fikirlerini kopyalamaktansa kendi mülahazalarını da aktarabileceği bir eser yazmayı yeğlemiştir. Son olarak, Dr. Ethem, eserinin sadece Osmanlı’da değil, bütün ilim âleminde irade terbiyesinin geldiği güncel noktayı gösterecek “derli toplu bir özet” olmasını arzulamıştır. O, tercümeden vazgeçip telife yönelmekle birlikte Batı’daki irade terbiyesi literatüründen çok büyük oranda etkilenmiş ve başta Jules Payot olmak üze-

re Théodule Ribot, Antonin Eymieu, Paul Dubois, Frédéric Paulhan, Émile Lévy ve Paul Doumer gibi yazarlardan geniş alıntılar yapmıştır.

Peki, eserin telif olduğu konusunda hiçbir şek ve şüphe bulunmamasına rağmen gerek literatürde gerekse birçok üniversite ve araştırma kütüphanesinin kataloğunda Ethem'in müellif değil, mütercim olarak zikredilmesi nasıl izah olunur? Araştırmalarım neticesinde bu mevzudaki kafa karışıklığının son döneme has olmadığını, bilakis eserin ilk neşredildiği yıllara kadar uzandığını tespit ettim. Şöyle ki 1909'da esere dair kaleme alman pek çok tanıtım yazısında kitabın telif olduğu vurgulansa da *Tanin*'deki bir makale, Ethem'in Payot'nun eserini "bir ifade-i veciz ile lisanımıza nakl" ettiğini yazmaktaydı. Keza Ahmed Hamdi [Ülkümen] ve Mehmed Zekeriya [Sertel]'in 1911'de neşrettiği *Hayat ve Şebab* kitabında da eserin tercüme olduğu bilgisi mevcuttu. Bu tablo bize, eserin ya mukaddimesinin bile tam olarak okunmadan değerlendirilmeye tâbi tutulduğunu veya isim benzerliğinin bu karmaşaya neden olduğunu gösterebilir.

Dr. Ethem Bakar (1877-1945) ve *İrade Terbiyesi*

İrade Terbiyesi, 1909 ve 1926 yıllarında olmak üzere toplamda iki baskı yapmıştır. Selanik Örtülü Çarşı'daki Asır Matbaası'nda yapılan ilk baskı 269, İstanbul'da Hüsn-i Tabiat Matbaası'ndaki ikinci baskı ise 310 sayfadan mürekkeptir. Her iki baskıda da müellifin ismi yalnızca "Doktor Ethem" şeklinde belirtilmiş, bu ise yazarın hangi Ethem olduğu sorusunun cevapsız kalmasına yol açmıştır. Mevcut literatürde Dr. Ethem'in hüviyetine dair aydınlatıcı herhangi bir bilgi bulunmamaktaydı. Eseri hem özgün hem de sadeleştirilmiş biçimleriyle günümüz okurlarına sunma safhasındayken, gazete ve mecmualardan mezarlıklara uzanan muhtelif mecralarda müellife dair bir dizi araştırma yaptım ve kitabın yazarının

1877-1945 yılları arasında yaşayan Dr. Ethem Bakar olduğunu tespit ettim. Böylece bu neşir vesilesiyle müellifin kimliği ilk kez aydınlatılmış oldu.

Dr. Fethi Erden, 1948'de İstanbul'da basılan *Türk Hekimleri Biyografisi* adlı eserinde Dr. Ethem Bakar hakkında ilk derli toplu bilgileri vermiş ve *İrade Terbiyesi*'nin müellifi olduğunu belirtmiştir. Buradaki bilgiye erişmeden önceki araştırmalarımda Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait pek çok tıbbî mecmua, salnâme, kitap ve gazeteyi tarayarak Dr. Ethem'in hüviyetini ve hangi soyadını almış olabileceğini sorgulamıştım. Bu araştırmalarım neticesinde elde ettiğim ipuçlarından yola çıkarak müellifin Dr. Ethem Bakar olabileceğine kanaat getirmiş ve yaptığım mezarlık ziyaretiyle bu kanaatimi pekiştirmiştım. Müellifin biyografisine dair etraflı bir çalışma ortaya koymak, bu yazının amacı ve kapsamı dışında olsa da, bu araştırmalar neticesinde edindiğim bilgilerle Dr. Fethi Erden'in verdiği bilgileri harmanlayarak daha önce adeta bilinmezliğe terk edilen müellifin biyografisine kısaca değineceğim.

1877 yılında Selanik'te doğan Ethem'in ailesine dair halihazırda doyurucu bir bilgi mevcut değildir. İlk ve orta tahsilini Selanik'te tamamladıktan sonra İstanbul'a giden Ethem, sivil tıp mektebinden, yani Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den 1901 yılında mezun olur, ardından Fransa'ya gider. Lyon ve Paris'te üç yıl boyunca dahiliye sahasında ihtisas yapar; Société médicale des hôpitaux de Paris (Paris Hastahâneler Etıbbâsı Cemiyeti) üyeliğine kabul edilir. Daha sonra Selanik'e dönerek Osmanlı Selanik Hastahanesi'nde tabiplik yapmaya başlar. *İrade Terbiyesi*'ni ilk bastığı 1909 yılındaki meslekî kariyeri bu şekildedir. İlerleyen yıllarda, mezunu olduğu Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de hocalık yapmaya başlasa da hocalık kariyerini iki yıl sonra nihayete erdirir ve Selanik'e dönerek doktorluk mesleğini serbest olarak Balkan Harbi'nin sonuna kadar sürdürür. Harpten sonra yeniden İstanbul'a gider ve ömrünün sonuna dek hiçbir memurluk teklifini kabul etmez.

Hayatını Şişli Sebuhyan Apartmanı'ndaki muayenehanesinde doktorluk yaparak idame ettirir. 21 Kasım 1945 tarihinde Osmanbey'deki Zeki Bey Apartmanı'nda hayata gözlerini yumar. Cenazesi, namazının Üsküdar'da kılınmasını müteakip Bülbulderesi Mezarlığı'nın Kapancılar kısmına defnedilir.



Dr. Ethem Bakar
(1877-1945)

Mazhar Osman, *Sıhhat
Almanakı* (İstanbul:
Kader Matbaası,
1933), 339.

Yalnızca hekimlik yapmakla yetinmeyip meslekî kariyerini ilk başlarda irade terbiyesi konularına, daha sonrasındaysa kelimenin tam anlamıyla verem hastalığına hasreden Dr. Ethem, aynı zamanda bu hastalığın tedavisine ilişkin ilmî çalışmalar yürütmüş, müşahedelerini Fransızca ve Türkçe tıp mecmualarında neşretmiş, uluslararası meslekî seyahatlere çıkmış, ayrıca konferanslar ve radyo programları aracılığıyla tıbbî konularda halkı aydınlatmayı amaçlamıştır.



İrade Terbiyesi'nin muhtelif kesitlerinden anlaşıldığı üzere Dr. Ethem'in fikriyatı ve zihin yapısı, yaşadığı dönemin pozitivist, maddeci ve ilerlemeci aydın tipolojisiyle genel anlamda uyuşur. Bu bağlamda *terakki* ve *tekâmül* (ilerleme ve gelişme) kavramlarının Ethem'in zihninde önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Kitabın çeşitli yerlerinde buna dair birçok işaret görmek mümkündür. Mesela ona göre "hayat mücadelesinin bütün dehşetleriyle beraber insanlık gittikçe yüce bir insanlık olmaya" meyletmektedir. Yine bu çerçevede Ethem, günümüzde Batı'da da gitgide terk edilen tekâmülcü/terakkici tarih nazariyesi uyarınca, medeniyet ilerledikçe insanlığın da durmaksızın iyiye ve güzele doğru ilerleyeceğine inanır.

Ayrıca insanın her dakikasını daha iyi ve daha güzel ulaşma yolunda sarfetmesi gerektiğini düşünür.

Ondaki medeniyet idraki ise şaşırtıcı olmayan bir biçimde Batı merkezlidir. Daha eserinin girişinde Batı'nın irfan hazinesini Doğu'ya aktarmayı misyon edindiğini ilan eder. Bu minvalde referansları bittabii İslâm medeniyetinden veya içinde bulunduğu Doğu kültür havzasından değil, Batı medeniyetindendir. Gerek kitabının kaynakları gerekse bölüm başları ile sair yerlere yerleştirdiği özlü sözler, birkaçı müstesna olmak üzere Batı menşelidir. Öyle ki aynı yahut benzer mânâya sahip özlü sözlerin Batılı versiyonunu tercih etmiş, kadim Doğu irfanını umumiyetle görmezden gelmiştir. Dolayısıyla eser okunurken müellifinin sahip olduğu bu fikrî altyapının göz önünde bulundurulması gerekir.

Dr. Ethem eserini iki kitap şeklinde düzenlemiştir. "Genel Bilgiler" başlığını taşıyan ilk kitapta iradeye odaklanıp öncelikle tanımını yapmış, ardından irade terbiyesinin gerekliliğini ve imkânını anlatmıştır. İrade terbiyesine uygun ve zıt teorileri etraflıca açıkladıktan sonra iradenin hangi ruhî unsurlardan oluştuğunu ve bu unsurlar arasındaki bağlantıyı irdelemiş, böylece irade terbiyesinde izlenmesi gereken yöntem hakkında bir yol haritası belirlemeye girişmiştir. Nefsin terbiye edilmesi ve iradenin gelişmesinin imkânını da tartışan yazarın ilk kitapta incelediği bir diğer konu ise toplum ile irade arasındaki ilişkidir. Müellif, "Bilhassa İrade Terbiyesi" başlıklı ikinci kitapta ise iradenin geliştirilmesi ve zenginleştirilmesi için gereken âmiller ile vasıtaları açıklamıştır. Bu minvalde ikinci kitabı üç ana bölüme ayırarak fikirler, duygular ve fiiller ile iradenin nasıl terbiye edilebileceğini ayrıntılı olarak incelemiştir.



Kitabın Hazırlanışında İzlenen Yol ve Teşekkür

1909 ve 1926'da olmak üzere bugüne dek iki baskı yapan *İrade Terbiyesi*'ni sadeleştirip notlandırarak hazırladığım bu neşirde ilk baskıyı esas aldım. Bunun en mühim sebebi, eserin üslubu ve muhtevastaki hâkim dokunun II. Meşrutiyet dönemi yayın hayatının "hürriyet-perver" havasını yoğun biçimde yansıtabilmesidir. Bu havanın eserin ikinci baskısında kaybolduğunu görüyoruz. Zira bizzat yazar tarafından ilmî olmayan saiklerle eklektik düzeyde birtakım tasarruflarda bulunulmuş ve bu doku zedelenmiş. Hatta bu tasarruflar neticesinde bazı cümlelerde anlam bozuklukları dahi meydana gelmiş. Bununla birlikte, eserin 1926 baskısını da baştan sona inceleyerek iki baskı arasındaki on yedi yılda meydana gelen bilimsel gelişmeleri yansıtan kısımların olup olmadığına da dikkat ettim. Neticesinde yazarın irade terbiyesiyle alakalı ilavelerini –ki bunlar bir iki alt başlık ile birkaç paragraftan ibarettir– çalışmaya ekledim. Bu tür müdahalelerin hepsini dipnotlarda belirterek okurun hangi pasaj veya başlığın 1926 baskısına ait olduğunu kolaylıkla fark edebilmesini de istedim.

Eseri sadeleştirirken yazarın üslubunun mümkün mertebe muhafazasına gayret ettim. Fakat anlamı güçleştiren uzun cümleleri, anlaşılabilirliği sağlamak adına elden geldiğince böldüm. Dr. Ethem'in eserini inşa ederken en çok dikkat ettiği hususlardan biri terminoloji. Kitabın başına ıstılahlarla ilgili problemlili durumu anlatıp izlediği yolu açıklayan yazar, henüz Türkçede muhkem karşılıkları bulunmayan felsefe, psikoloji, sosyoloji ve ahlâka dair pek çok tabir ve ıstılahı yeni karşılıklar bulmaya çalışmış. Ben de bu hususta müellifin tercih ettiği terimlerin güncel karşılığı varsa bunları seçtim, aksi hallerde ise açıklamasını vererek aynen kullandım. Öte yandan gerekli görülen yerlere dipnotlar ekleyerek metni notlandırdım. Günümüz okuru için pek anlam ifade etmeyen dirhem ve okka gibi ölçüleri, günlük hayatta kullandığımız muadillerine çevirdim ve bütün bu ilaveleri köşeli pa-

rantez içerisinde gösterdim. Keza müellifin dipnotta verdiği eserlerin bibliyografik eksikliklerini de tamamladım, fakat bunları ayrıca köşeli paranteze almadım.

Elinizdeki eseri neşre hazırlamak pek de kolay olmadı. Zira bir yandan bilinmezliğe terk edilmiş bir müellifin hüviyetini aydınlatmalı, öte yandan ise müellifin Fransızcadan aktardığı kimi pasajlardaki eksiklikler başta olmak üzere eserin muhtelif yerlerindeki bozuklukları anlamlandırmalıydım. Bu süreçte pek çok kişinin yardımını gördüm. Bunları zikretmeyi ilmi ahlâkın bir zarureti olarak telakki ediyorum. Kıymetli hocalarım Prof. Dr. Ali Akyıldız ve Prof. Dr. Ali Birinci, müellife dair bilgi devşirebileceğim önemli kaynaklar tavsiye etti. Değerli dostlarım Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman Mihçioğlu, Doç. Dr. Göker İnan ve Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman Acer ile girift pasajların günümüzde en iyi nasıl ifade edilebileceğine dair kayda değer mesai harcadık. Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Ali Koca ise bunların yanında ayrıca ıstılahlar ve kavramlara dair birçok kıymetli öneride bulundu. Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yılmaz Akbulut, Burhan Çağlar ve Bünyamin Pınar'la da muhtelif hususlarda istişareler yaptık. Bülbülde-ri Mezarlığı'nın emektarlarından Yusuf Büyüktürk olmasaydı, müellifin mezarını bulmam kesinlikle pek zahmetli olurdu. Fedakârlıklarından ötürü hepsine şükranlarımı sunuyorum. Bu eserin gündemime girmesine vesile olan kıymetli hemşirem Fatma Zehra Can ile birlikte uzun Ramazan günlerinde –ve elbette öncesinde– kitap üzerinde çok çalıştık ve birlikte mukabele ettik. Muhterem annemle babam ise kitabın hazırlık safhasında ellerinden gelen desteği sundu; haklarını ödeyemem. Elbette KETEBE'yi de bu noktada anmadan geçemeyeceğim. Projeye ilk andan itibaren yakın ilgi gösteren Genel Yayın Yönetmeni Furkan Çalışkan başta olmak üzere, kitabın editörlüğünü büyük bir özveriyle yerine getirip mühim katkılar sunan Ayşe Nur Rana'ya, mizanpaj hususunda harika bir iş çıkaran Nilgün Sönmez'e ve kitabın yayın sürecini takip eden Büşra Sezgin Öztürk'e teşekkür ederim.

Ömer Faruk CAN
Balıfakı (Sinop), Temmuz 2023



“Şurası hayret vericidir ki her türlü meselede öğretmene ve öğrenmeye muhtaç olduklarına kesin kanaat getirerek az çok dikkatle mütâlaaya girişenler, yalnız hayat sanatını ne öğrenir ve ne de öğrenmek ister.”

Nicole



“Bir devlete en büyük hizmeti, evlerin çatılarını değil fertlerin ruhlarını yükselterek yerine getirebilirsiniz; zira fukaraya yaraşır sığınaklarda yaşayan yüce ruhlar, geniş malikânelerde gizlenmiş zelif esirlere tercih edilir.”

Epiktetos



GİRİŞ

“Hayatta başarıya ulaşmak için ihtiyacımız olan ne? Servetin büyük bir önemi yoktur; iktidar, akıl ve şöhret çok da lazım değildir; hürriyet de pek gerekli değildir; hatta sağlık bile yegâne ihtiyaç değildir. Yegâne ihtiyaç, sağlam bir karakter ve her açıdan güçlendirilmiş kuvvetli bir iradedir.”

Sir John Lubbock

Doğal tekâmül kanununun siyasi bir cilvesi olarak, Osmanlılığın incelenmesi ve esasını kavrama çabasını perdeleyen korkunç ve karanlık örtü ortadan kalktığında toplum içerisindeki ortamı ve muhiti eleştirip etrafıca araştırmaya teşebbüs edenlerin tamamında sızlanma ve şikâyetler baş göstermeye başladı. Kudret ve liyakatimizin mütevazı hissesinin, kendisine nispetle bir heyula gibi yükselen kusur ve kabahatlerimizin cüssesi karşısında korku ve endişeye düşmemesi mümkün değildir. Fakat dikkat ve müşahedeye alışkın olmayan gözlerimize yeni ve yeni olduğu kadar da bayağı ve vahşi görünmesi tabii olan bu fena manzara, insanlık tarihiyle yaşıt olarak, muhtelif tezahürleri ile yalnız Osmanlılığı değil, bütün mütefekkirler âlemini ızdıraba uğratan kadim bir afettir. Bundan ötürü, meydana getireceği reaksiyon, ne korku ne dehşet ne tiksinti ve ne de ümitsizlik olmalıdır. Benzer şekilde ilerleyişimizi durdurmaya çalışan engellerle örülü demirden kaleye hücum ederek hastalığı tetkikten sonra tedavi vasıtalarını araştırmaya koyulmak gerekir.

Doğrusu bu tetkikler ziyadesiyle yapılıyor ve gösteriliyor ki "... malumat, tecrübe, gayret, sebat ve ihtiyat gibi birçok meziyet"ten "mahrum olduğumuz için kazanmadan yaşamak, çalışmadan zenginleşmek istiyor ve doğal olarak devlet memurluğuna göz dikiyoruz." Halbuki "büyük, küçük, bütün devlet adamları -istisnalar hariç- koltuk değneğiyle yürüyen ahlâk düşkünlerinden toplanıyor."¹ Ve ispat ediliyor ki "bilim, eğitim ve her türlü terakki bütün devletleri göklere çıkarmış, biz de o nispette en dibe düşmüşüz." O kadar ki ümitsiz bir çığlıkla "Ne sanat kaldı ne bilim, ne ahlâk kaldı ne para."² diye ah vah etmekten kaçınmak pek mümkün olmuyor.

Evet, bize komşu olan milletler, asırlardan beri tekâmül ve mü-kemmelleşme yolunda ilerlemeye devam ederek Doğu ile Batı arasında kapatılması belki pek mümkün olmayan o derin uçurumu, avuç avuç toprak kazarak, ağır ve fakat emin adımlarla oluşturmaya başardıkları hâlde, biz miskin ve ihmalkârâne, olduğumuz yerde duruyor, etrafımızda bizi yerle bir etmeye hazırlanan sayısız güce karşı fütursuz ve endişesizce sürekli geriye gitmekten korkmuyoruz. Hatta bu da yeterli değilmiş gibi "hayatımızın genelinde, geçimimizi kazanırken ve diğer bütün işlerimizde bu ciddiyetsizlik, bu düzensizlik hüküm sürdüğü hâlde, aynı hâl ve belki daha fenası ibadetlerimize kadar, yegâne kurtuluş vasıtamız olan uhrevi amel-lerimize kadar işlemiştir."³

Bu kabahatlerin araştırılıp incelenmesi hususunu çok daha öte-ye götürmek mümkündür. Fakat ne lüzumu var! Zannediliyor mu ki eksiklerimizi bilip öğrenmek, bunları hemen düzeltmeye ve güzelleştirmeye yetecektir? İstisnaları hesaba katmazsak, fa-zilet ile rezaleti ayırma gücüne sahip olan ahlâkî meziyetlerle donanmak gerektiğini kim inkâr eder ki? En içi boş zihinler bile başkalarının ahlâkî fenalıklarını eleştirmekte amansız bir yargı-ca dönüşmezler mi?

1 [Prens] Sabahaddin.

2 Manastırlı İsmâil Hakkı, *Sırât-ı Müstakîm*, Birinci Sene, Sayı 4.

3 Halîm Sâbit, *Sırât-ı Müstakîm*, Birinci Sene, Sayı 13.

Gerçekten de fert ve toplum olarak ne olduğumuzu ve ne olmamız gerektiğini bilmeye şiddetle muhtacız. Bu, millî ve şahsî eğitimimizin ilk adımını oluşturan ilimdir. Fakat iyilik, güzellik ve hakikati idrak etmek ne zordur ve ne de uzun tetkik ve tahsil gerektirir. Ancak genellikle en basit bir zihin bile hayır ile şerri, güzellik ile çirkinliği, hak ile bâtılı ayırt etmekte hataya düşmez. Yalnız hayrı fiile dökmek, ancak maddî ve manevî bakımdan güzelliği daima takip etmekle ve bâtıldan da ebediyen uzaklaşmakla olur ki bu, zordur. Psikolojik eleştirilerde pervasızca kalem savuranlar bile acaba bizzat kendi kabahatlerini görmeye ve düzeltmeye güç yetirebiliyorlar mı?

Büyük büyük dedelerimizden birikerek gelen, ortalıkta bulduğu çürük gıdalar ve kötü örneklerle gelişip büyüyen manevî hastalıklarımızın defedilmesi ve düzeltilmesi yolunda ne gibi zorluklar olduğunu biliyor muyuz? İhtiraslar ve hevesler elinde tutsak ve mahkûm kalan zavallı beşerin, bu esaretten kurtulmak için ne gibi vasıtalarla başvurmaya muhtaç olduğu düşünülüyor mu? Hâlbuki kötü duyguların elinde bir oyuncak olma zilletinden kurtulmanın çarelerine ve gerekliliğine ikna olduğumuz bir ahlâkî haslet ve bir aklî melekeyi edinmenin ve kuvvetlendirmenin yollarını öğrenmeye muhtacız.

Özellikle şunu da kabul etmeliyiz ki ahlâk güzelliğinde Batı'dan geri olduğumuzu iddia etmek, boş bir alçakgönüllülükten başka bir şey olmayıp düzeltmemiz ve sağlamlaştırmamız gereken noktalar ahlâkî eksikliklerden ziyade medenî uğraşlar sahasındadır. Ahlâk yolunda devamlı ileri gitmeye çalışmanın insanlığın genelini kapsayan bir vazife olduğu inkâr edilemez. Fakat fert ve toplum olarak hüsrana uğramamıza ve gerileyeşimize sebep olan tek faktör, çalışma ve gayret konusunda doğuştan getirdiğimiz eksiklikler olduğundan, her şeyden önce bu ikinci eksiklikler zümresini yok etmek üzere çalışmaya mecburuz. İster çalışma ister ahlâkî yönde olsun, ıslah ve terakki hususu ilmî bir usûle dayanır ki bu da öğrenmeyi ve araştırmayı gerektirir. Bu öğrenme işi olmazsa mevcut melekeleri ve hasletleri değiştirmek ve düzeltmek imkânsız değilse bile büyük zorlukları beraberinde getirir.

Beşerî eksiklik ve fenalıklar denilebilir ki neredeyse tek bir kaynaktan gelir. Terakki ve tekâmül yolunu apaçık gözlemlediğimiz hâlde bu yolda adım atmaya güç yetiremeyişimiz, mevcut ah-lâkımızın ıslah edilmesi gerektiğini onayladığımız hâlde güzel-leştirme eğilimlerimizin fiile dökülmemesi hep aynı psikolojik eksikliğin doğal sonucudur. Çalışmalarımızı ve işlerimizi faydalı bir gayeye yönlendirerek mevcut melekelerimizden tam mânâ-sıyla istifade etmemizi engelleyen bu psikolojik eksiklik de “irade zayıflığı” mızdan başka bir şey değildir. Aklî olgunluğumuz ve hayattaki mühim başarılarımızın tamamı ruhî ve fiilî melekeleri-mizin hiçbir kayba uğramaksızın süregiden çabalarla daima aynı çalışma hedefine dönük olmasına ve dolayısıyla manevî hasletler ve fiilî yansımalarımızın “sağlam bir irade” emrinde bulunması-na bağlıdır.

Kusur ve fenalıklarımızın şahsımızla sınırlı kalmayıp diğer insan-ları da içine aldığını bilmek eğer bizim için bir teselli sebebi olursa, şunu da söyleyelim ki “irade zayıflığı” yalnız bizde değil, insanlığın genelinde mevcuttur. Aslında bizde daha derin, daha kapsamlı, yok edilmesi daha zor ve özellikle de hayat mücadelesinde sahip olunması elzem olan teşebbüs, cesaret, daimi gayret ve faaliyet gibi ruhsal melekelerle Batı’nın bizden daha fazla hâkim olması, elbette bizim Batı’ya kıyasla daha fazla felâkete uğramamıza ve mahru-miyetimize sebep olmaktadır. Fakat bu, bütün kâinatı kahredip perişan eden bir afettir. Batı bir taraftan uğraşıp durduğu hâlde biz, irade zayıflığının bize mahsus tecellilerini ortadan kaldırmaya teşebbüs etmezsek, terakki ve tekâmül köşkünde liyakat makamı-nı elde etmekten pek uzak kalmış oluruz. Hakiki bahtiyarlığa da ancak bu sayede ulaşabileceğiz. Samimi mutluluğu hayatın tesa-düflerinde arayanlar, hayatın her dakika bir başka edayla meydana gelen büyük belalarına sonsuza dek maruz kalırlar. Çünkü bu tesadüfleri sevk ve idareye beşerin kudreti yetmez. Fakat bunların mutluluğu meydana getiren şeyler olamayacağını, kalbimizin de-rinliklerinde mevcut olan mutluluğu, duygularımızı hayır ve haki-katin yüce gayesine yönlendirerek elde edebileceğimizi ve arzula-rımız ile yaptıklarımız arasında tam bir birliktelik olmasına bağlı

olduğunu bilirsek, duygularla fiilleri uyumlu ve orantılı bir surette idare etmek için terki câiz ve mümkün olmayan sağlam bir iradeye sahip olabilirsek hem kendi mutluluğumuzu sağlamış ve hem de çevremizde yaşayanları; ailemizi, vatanımızı ve insanlığı daima hayır ve hakikate yönlendirerek onları sürekli olarak verimli hâle getirdiğimiz işlerimiz ve çalışmalarımız sayesinde nimetlendirmiş ve faydalandırmış oluruz.

Kısacası, hangi noktadan bakarsak bakalım, ister ahlâkı güzel-
leştirme, ister mutluluğu arama, ister gayret, teşebbüs ve faaliyet
gibi hayat mücadelesinde üstün gelmeyi sağlayacak hasletler ve
isterse sağlık ve afiyeti elde edip koruma cihetinden olsun, dü-
şünce kuvvetimizin belirleyip gösterdiği yolda hareket kuvvetini
bahşeden ve ruhsal melekelerin en üstünü olan “sağlam irade”ye
sahip olmamızın gerekliliği açığa çıkar. Fert ve toplum olarak,
yalnız bu sayede bütün maddî ve manevî ihtiyaçlarımızı hakkıyla
temin etmeye gücümüz yeter. Hâlbuki irade birtakım psikolo-
ji kanunlarına tâbidir ve bu kanunlar sayesinde zayıflığının ve
dağınıklığının sebepleri izah edilebilir; yine geliştirilmesinin ve
kuvvetlendirilmesinin ne gibi vasıtalarla bağlı olduğu da bu sa-
yede öğrenilir. İşte bundan dolayı, “ilmü’l-ulûm” yani ilimlerin
ilimi denmesi uygun görülen “irade terbiyesi”ni öğretmeye giri-
şiyoruz. Hayatımızın bütünü için güvenilir ve sağlam bir rehber
olması bir tarafa, bu ilmin ne öğrenilmesi ve ne de uygulanması
zordur. Aynı zamanda bu ilim, ciddi bir azimle arzulayan herke-
se terakki ve tekâmül kapılarını açma imtiyazına sahip hoş bir
vasıtaadır.

İrade terbiyesi çalışmaları, Batı medeniyetinin eskiliğine rağ-
men –kuvvetle muhtemel asırlardan beri zihinleri istila eden bâtıl
inançlar ve felsefî safsatalardan dolayı– nispeten pek yeni olup
neredeyse Jules Payot’un yaklaşık on beş sene evvel neşrolunan
nefis kitabı ile başlar.⁴ Payot’yu takiben –kaynaklarımızda göster-
diğimiz üzere– birçok psikolog aynı konuda yeni usûller ortaya
koymaya çalışmışsa da hiçbirisi Payot’un ortaya koyduğu “derin
tefekkür” kanununu göz ardı ettirebilecek bir usûl oluşturmayı

4 [Jules Payot, *L'Education de la Volonté* (Paris: Félix Alcan), 1905.]

başaramamış ve yaptıkları, meşhur filozofun dâhiyâne eseri yanında “İrade Terbiyesinin Usûlü” bahsindeki hususi bir bölümü genişletmekten başka bir neticeye ulaşamamıştır. Gerçekten de irade terbiyesinin bütün ruhunun derin tefekkür esası üzerine inşa edildiği, kitabımızın mütâlaasından anlaşılacaktır.

Böyle olmakla beraber Payot’nun gerek neşrediliş tarihi gerekse ilmî kıymeti itibariyle birinciliği elinde tutan eserini aynen tercüme etmeyi münasip görmedik. Zira bu kitaptan sonra neşredilen kimi eserlerde pek mühim gördüğümüz, irade terbiyesi meselesinde birçok kıymetli husus vardır ki bunları ihmal etmeye kesinlikle razı olmadık. Keza Payot’nun kitabı özellikle üniversite öğrencilerine “hakiki çalışma”yı öğretmek için yazıldığından, bizim bütün insanlara hitap etme amacımızı gerçekleştirmeye gücü yetmez.

Özellikle “bir gül istesek bize bir gülistan” veren Batı’nın irfan hazinesinden yaptığımız alıntılarda sadece bir çiçekten nasip lenmekle yetinmeyi, ilim ve irfana dair sorular soran Doğu için hakiki bir kayıp olarak gördük. Kısacası, bu ilmî mevzuda Batı’nın gülistanını bir bütün olarak nakletmek istediğimiz için Paulhan’ın *İrade*⁵ kitabında anlattığı arzuyu takip ederek irade terbiyesi hakkında var olan çeşitli usûlleri sentezleyerek yegâne bir usûl ortaya koyma yolunda mesai harcadık. Şahsî çabalarımızın bir kopyacılıktan ibaret olmak gibi verimsiz bir neticeyle karşı karşıya kalmasını ve senelerden beri meşgul olduğumuz bu sahada kendi tetkik ve düşüncelerimizin kaybolmasını istemedik. Eserimizin yalnız Osmanlılıkta değil, bütün ilim ve irfan âleminde irade terbiyesinin mevcut durumunu gösterecek derli toplu bir özeti olmasını istedik. Gene bu konu üzerine fikirlerini derinleştirerek düşüncelerinin özünü eserlerine aktaran hikmet sahibi yazarların ihmal edilmemesi gereken yüce fikirlerini, hep birden bir demet şeklinde toplayıp birleştirmenin mümkün olmasını istedik. Bu sebeple tercümeden vazgeçerek bizzat telif eser yazmaya ve bu telifte pratik amacı hiçbir zaman gözden

5 [Frédéric Paulhan, *La Volonté* (Paris: Octave Doin), 1903.]

uzak tutmayarak birçok yazardan müsrifçe alıntılar yaptık, her bir yazardan yapılan nakilleri şüpheli bir şekilde kaydettik ve hususi bir emeğin yavrusu olan fikrî mahsulatı, babalarına atıfla fikrî haklarını muhafazaya dikkat ettik.

İşte eserimizde bu ilmî endişeyi baştan sona daima samimiyetle sürdürdük. Fakat bundan da daha önemli bir amaca hizmet ettik ki o da Osmanlılara fayda sağlayacak uygulama yönü yoğun bir eser telif etmek suretiyle ferdî terakki ve tekâmüllerini sağlamak için önlerinde irade sağlamlığına dayanan nihayetsiz bir yol açma arzusudur.

Ve bilhassa günümüzün düşünen gençliğine hitap ediyoruz. Zamanın ilerlemesinin hasletlerimizi ve mevcut alışkanlıklarımızı düzelterek güzelleştirmesi önünde güçlü engeller oluşturacağını söyleyemesek de gençlerin hevesli ve zinde zihinlerinin, iradelerini terbiye yolunda en verimli ve bereketli bir zemin olduğu da inkâr edilemez. Bu hayat dolu tarlalara ekilen her bir fazilet ve irfan tohumu, zamanla emek ve çabayla etrafında bulacağı ruhsal unsurları çekip toplayabilir ve devamlı bir surette gelişip büyüyerek yüce bir cömertlik ağacı hâline gelebilir. Vatanın istikbâlinin tek ümidi olan Osmanlı gençliğinin iradesinin güçlendirilmesine hakikaten hizmet etmeyi ve zorluklardan yılmayan, irade sahibi, cesur ve faal, hayat mücadelesinden çekinmeyen, arayan, araştıran ve girişen, sağlam bir toplum yetiştirmeyi başarırırsak, şahsî çabalarımızın zaten bizzat bahsettiği samimi mükâfatı bu sayede fazlasıyla arttırmış oluruz.

Dr. Ethem Bakar

KİTAPTA KULLANILAN TERMİNOLOJİ HAKKINDA

Osmanlıca neşriyâta, özellikle gelecek yıllardaki neşriyatımızda büyük bir önemle göz önünde bulundurulacak bir nokta vardır ki o da hususi terimler meselesidir. Bilim dallarının büyük bir kısmı bizde henüz tetkik edilmemiş olduğundan neşriyatımıza elbette yeni terimler kazandırmaya ve bu terimleri kullanmaya mecburuz. Terimlerin resmîyet kazanması için bir bilim kurulunun tasdikine ihtiyaç varsa da bilim kurulunu bekleyerek neşirlerimizi erteleyecek değiliz. Bu sebeple zaten mevcut olan bilimsel terimleri aynen kabul ederek her müellif, yeni bir terim türetmeye girişmemeli ve yeniden kabul edilecek terimler için karışıklıklara meydan vermemek üzere Avrupa dillerindeki karşılıklarını eklemeyi ihmal etmemelidir. İşte bu yönü dikkate alarak eserimizde türetilmesini elzem gördüğümüz yeni tabirler için daima Fransızca karşılıklarını da gösterdik. Her ne kadar terimlerimizi Osmanlı dilinden (Arapça ve Farsçadan demek istiyoruz.) aynen seçmeye çok dikkat etmişsek de bu taassubumuzu ileri dereceye vardırarak dilimizde tam karşılığını bulamadığımız tabirler için Fransızcalarını aynen kabulden korkmadık. Her bir terimin seçiminde göz önünde bulundurduğumuz hususları burada izah etmek uzundur; bununla birlikte kitabımızın konusu olan *volonté* karşılığı olarak kabul ettiğimiz “irade” tabiri hakkında biraz ayrıntı vermeyi elzem görüyoruz.

Volonté nin (Almanca *wille*) sözlükteki tam karşılığı “istek” tir. Hem Fransızca hem de Almanca istemek fiilinden türetilmiştir. Fakat istek lafzının içinde genel anlamda hâhiş, murat, arzu, temayül, niyet, meram, kasıt, azim ve irade gibi temayülün derecesine göre muhtelif mânâlar gösteren birçok kelime mevcuttur. *Volonté*, isteklerin en kuvvetlisi olduğundan ötürü bizde mutad olarak kullanılmış ve kullanılmakta olan meram, niyet ve arzu gibi kelimeler üzerinde hiç durmayarak yalnız meylin en şiddetli mânâsını ifade eden “azim” ve “irade” kelimelerinden birini tercih hususunda değerlendirmelerde bulunacağız.

Volonté için eserimizde kabul ettiğimiz tarif şudur: “Muhakeme ile seçilen bir fikre, fiile dönecek derecede kuvvet veren ruhsal hassadır.” Yani *volonté* o kadar şiddetli bir arzudur ki artık icrası için düşünce kuvvetinde karar hasıl olmuş ve hemen fiil hâline geçmeye hazırlanmıştır. Elbette meram, niyet ve arzu kelimeleri bu mânâyı ifade edemezler.

“İrade” nin ise esasen; isteme, dileme, hâhiş ve meram etme (*Kâmûs-ı Türkî*) anlamlarını işaret ettiği cihetle *volonté* nin tam karşılığı olduğuna şüphe yoktur. Özellikle “irade” bir felsefî terim olduğu üzere bu şekilde kabulü uygun görünürse de bizde iradenin kullanılmakta olduğu mânâlar hiç de *volonté* ye karşılık gelmiyor. “İrade-i külliye” ve “irade-i cüz’iye” diye din felsefesinde kullanılan terimlerin daha ziyade *libre arbitre* ve *liberté relative* ve karşılığı olmasının yanında, genel bir biçimde irade kelimesi; “bir büyük zâtın emri, hüküm, ferman, fikir hürriyeti” mânâlarına karşılık olarak kullanılmaktadır. *Volonté* nin tam mânâsını ifade eden “*un homme de forte volonté*” gibi terkipleri ise “iradesi kuvvetli bir adam” şeklinde değil “ulülazm, azim sahibi veya sağlam azim sahibi bir adam” diye tercüme ederiz. Dikkat etmeniz kullandığımız “... her türlü zorluk ve engeli yıkan azmine borçluyuz.” veya “hatta büyük bir azme, bir iktidara bağlı olan büyük eserler...” gibi cümleleri de Fransızcaya aynen nakletmek gerekirse *volonté* den başka bir kelime kullanamayız. Zaten azmin sözlük anlamı; katî niyet, katî biçimde harekete geçmek ve tasmin (*Kâmûs-ı Türkî*); bir işi işlemeyi kalp bağıyla kasdetmek

ve teveccüh (*Lügat-i Nâcî*) olduğundan dolayı *volonté*'yi tamamen karşıladığına şüphe yoktur.

Özet olarak, *volonté* karşılığında biri ilmen ve diğeri kullanım itibariyle tercihe şayan “irade” ve “azim” gibi iki kelime buluyoruz. Bunlardan birini tercihte tereddüt etmemek mümkün değilse de ilmi esaslara uymak kuvvetli bir mecburiyet olduğundan ve psikoloji hakkındaki genel bilgiler arttıkça irade kelimesinin kullanımı da iyice yaygınlık kazanacağından, irade kelimesini kabul etmekle beraber azim kelimesini de tamamen terk etmemeyi uygun bulduk. İrade terbiyesinin, irade sağlamlığı veya dayanıklılığını ortaya çıkarma ve bunu edinme maksadı güttüğünün bilinmesi herhâlde yeterlidir.

BİRİNCİ KİTAP
✻
GENEL BİLGİLER

BİRİNCİ BÖLÜM



TEMEL
DEĞERLENDİRMELER

BİRİNCİ MESELE

İRADE NEDİR?

“İlim bir tasarruf kaynağıdır. Elektrik ilmi ile zamanı, yazı ile kelimeleri ve hareketleri, toplumsal kanunlarla parayı, sağlık kanunlarıyla afiyeti, akli kanunlarla zihni faaliyetleri israftan koruruz. Psikolojik kanunlar ilmine gelince; bu sayede kazandığımız faydalar saymakla bitmez.”

Kingsley

Günümüz yazarlarından Maudsley ile Lewes¹ iradeyi, “düşüncelerin meydana getirdiği uyarımlar” ya da “duygu ve düşüncelerin harekete veya hisse dayalı refleksi” diye tarif ettikleri gibi Dubois² da diyor ki “İrade bir hassa değildir; irade, tesadüfi bir akli canlandırma ile başlayıp binlerce tereddüt ve uzun tartışmalardan sonra fiile dönüşen uzun matematiksel eğri üzerindeki bir noktadır ki fikrin fiile dönüşmesini gösterir.” Bunlar gibi başka birçok kısa ve kısmen eksik tanımlamayı göz ardı ederek iradenin ne olduğunu bir iki satırla açıklamak değil, meseleyi bütün ayrıntılarıyla şüpheye mahal bırakmayacak şekilde aydınlatmamız lazımdır ki irade hakkında doğru bir fikir edinmek mümkün olsun.³

1 Théodule Ribot, *Les Maladies de la volonté* (Paris: Félix Alcan), 1906.

2 Paul Dubois, *L'Education de soi-même* (Paris: Masson et Cie), 1908.

3 Önde gelen muhtelif felsefe teorisyenleri, iradeyi oldukça farklı açılardan tarif etmiştir. Mesela iradeyi temel bir güç olarak anlamlandırarak teori kuran filozof pek çoktur (Kant, Schopenhauer). Fakat bize iradenin, psikolojide

Fizyolojiden biliriz ki bir kas hareketinin meydana gelmesi için iç veya dış bir uyarımın duyu nöronları aracılığıyla beyin, omurilik veya sinir dokularına (genel olarak merkezî sinir sistemine) iletilmesine ve akabinde motor nöronlar vasıtasıyla kaslara veya iç organlara aksettirilmesine ihtiyaç vardır. Her bir uyarımın bu şekilde hareketle sonuçlanması az çok geniş bir yay ekseninde gerçekleşir. Duyu nöronlarının ucundan motor nöronların ucuna intikal ederek başlangıçta duygu durumunda iken daha sonra harekete dönüşen bu akıma da –henüz hakikat ve hikmetine tamamen vâkıf olmamakla beraber– “sinir sinyali” ismini veririz. Bu akımın ortasında aslında merkezî sinir sistemi vardır. Yine fizyolojiden malumumuzdur ki idrak ve fikir, merkezî sinir sisteminde oluşur; fakat her bir duyusal-hareketsel akım, idrak ve fikir ile bir arada olamaz. Bu konuda en basit örnek olarak *refleksleri* zikredebiliriz.

Bizzat kendi üzerinizde şu küçük deneyi uygularsanız, reflekslerin ne demek olduğunu kolaylıkla anlayabilirsiniz: Bir iskemle üzerine oturun. Sol bacağınızı sağ dizinizin üzerine koyun. Sol ayağınızı gayet gevşek tutun. Kuvvetli bir değnek, bir demir kaşık veya bir çubukla sol dizinizin hemen aşağısında bulunan kısmına birkaç defa vurun. Birkaç tereddütlü darbeden sonra tıp ilminde *patellar tendon* olarak isimlendirilen diz kapağı kirişinin tam üstüne vurduğunuz anda sol bacağınızın isteğiniz dışında hareket ettiğini göreceksiniz. İşte tıbben *patellar tendon refleksi* şeklinde isimlendirilen diz kapağı refleksi hadisesi bakın nasıl oluyor: Tendon üzerine vurduğunuz darbe, burada bulunan sinir uçlarını mekanik bir şekilde uyarır; bir sinirsel titreşim meydana getirir. Hızını dahi ölçebileceğimiz bu sinir dalgası, özel sinirler aracılığıyla omuriliğe intikal eder. Omuriliği oluşturan bazı sinir hücreleri dışarıdan gelen bu uyarıma karşı hususi bir cevap verir ve sinir dalgasını bir başka sinir kanalıyla bacak

kullanılan ve fiiller ile hareketlerimize hâkim ruhsal bir hassa olduğunu gösteren mânâsı lazım olduğundan, iradenin diğer anlamlarını bir kenara bırakarak sadece bu yönünü dikkate alacağız. Zaten günümüz psikolojisi iradeyi hep bu mânâda kullanmaktadır.

kaslarına gönderir. Kaslar kasılarak gördüğümüz hususi hareketi oluşturur ve bacak isteğimiz dışında hareket eder. Evvelce duyuşsal bir uyarım olan darbemiz, böylece bir hareketle sonuçlanır.

Yine bir amip, etrafta karşılaştığı bir besin maddesine derhal yalancı ayak adı verilen uzantılarını göndererek onu kendi bedene dâhil eder. Bir akyuvar, kanda karşılaştığı mikrop üzerine bir amip gibi hücum eder, uzantıları ile mikrobu bedeni içinde hapsedmeyi başarır. Amiplerin ve akyuvarların hareketleri birer refleksden başka bir şey değildir; nitekim hiçbir akıl yürütmeye bir arada bulunmaz. Diz kapağı refleksi de böyledir. Hakikaten biz bacağımızın hareketini görür ve kası hissetmemiz sayesinde ne tarafa doğru ne şiddette ve ne kadar hareket ettiğini anlarız. Fakat diz kapağı tendonu üzerine vurduğumuz darbenin uyarımını omurilik merkezlerine gittiği zaman hiçbir fikir, hiçbir akıl yürütme oluşturmaz, ve böyle olduğu için refleks bizim idrak ve isteğimiz dışında olarak daima aynı monotonlukla tekrarlanarak meydana gelir. Keza yeni doğan bebeklerin hareketlerine bakın; soğuktan anında etkilenerек ellerini, bacaklarını oynatır; rahimden çıktıkları dakikada bile dudakları arasına koyduğunuz parmağı emmeye başlarlar. Hakikaten şu küçük beyinlerin içinde neler olduğunu biz bilmiyoruz ve onlar da anlatmıyor; bununla birlikte yeni doğan bebeklerde aklı idrakin olmadığı ve bu idrakin daha sonra yavaş yavaş uyandığı ispatlanmıştır. Virchow'un dediğı gibi çocuklar *omurgadan ibaret bir mahluktan* başka bir şey değildir. Hareketlerinin her biri birer reflektir; dış dünyadan gelen uyarımlara karşı gelişigüzel, şuursuz bir şekilde hareket ederler.

İşte hareketlerin en basit şekli bu reflekslerdir. Fakat insana ait fiiller hiçbir zaman bu kadar basit olmayıp her bir uyarım, anında o uyarıma karşılık gelen bir hareketle sonuçlanmaz. Özellikle dış ve iç uyarımlar ve bunların sonucunda meydana gelen hareketler o kadar çok ve karmaşık olur ki bunların içinde basit bir refleks bulmak fevkalade güçtür. Çünkü uyarımlar merkezî sinir sistemine uğradıkları zaman idrak edilir ve böylece aklı bir hadise, bir fikir meydana getirir. Mesela beni çok kızdıracak bir lâf,

bir dış uyarıdır ki işitme sinirleri aracılığıyla beyindeki hücrelere intikal edince bana derhal öfkelenme fikrini verir. Demek oluyor ki en basit formu bir refleks olup duyuşal-hareketsel bir akımdan ibaret olan sinirsel akımın ortasında yeni bir aklı unsur ortaya çıkar ki bu da *fikirdir*. Duyuşal-hareketsel olan sinirsel akım böylece *ideomotor*⁴ bir akıma dönüşmüş olur. Dolayısıyla artık uyarımlar, hareketle sonuçlanmak için işbu aklı hadisenin emrine uymaya mecbur olacak, aklı hadise bazen *fâil* olup hareketi emredecek, bazen de *mâni* olup yapılmasının önüne geçecek. Uyarımların neticesi olan hareketler fiiller bu uyarımlardan ziyade beyinle alâkalı hâdiselerin ve fikirlerin etkisine uymaya mecbur olacaktır.

Fikirler ile fiillerin ilişkilerini bu açıdan incelersek, fikirlerin fiillere dönüşme meyillerinin “şiddetli, mutedil, zayıf veya tamamen yok” olmak üzere üç grup olduğunu göreceğiz: (Ribot)

1. “Birinci grubu son derece şiddetli aklı hadiseler oluşturur. Bunların örneklerini *sabit fikirlerde*⁵ buluruz. Reflekslere benzer bir süratle ve kesinlikle derhal fiile dönüşürler” (Ribot). Yine genel olarak şiddetli ihtiraslar da bu cümledendir. Bu durumda fikrin, duygularımıza, meyillerimize ve düşkünlüklerimize uygun oluşu o kadar büyük olmasına karşın, bu duygular ile düşkünlüklerin karşısına gelecek zıt duygular o kadar küçüktür ki fikrin fiile dönüşmesini hiçbir şey engelleyemez. Sigara içmeye alışanların tahakküm altındaki bağımlılıkları, aşk denilen ihtirasa düşenlerin aklı muhakemeden yoksun hareketleri veya önlerinde hiçbir engel olmayan despot hükümdarların emir ve hareketleri gibi...
2. Fikrin fiile dönüşme meyli mutedil olan aklı hadisedir. Günlük yaptığımız işlerin büyük bir kısmını bu cümleye katabiliriz. Mesela uyku vakti geldi, yatağa çekilip uyuma arzusu

4 [Dr. Ethem'in “fikrî-harekî” ibaresiyle karşıladığı *ideomotor*, insanı harekete geçiren düşünce anlamına gelir. İrade dışında düşüncenin hareket ettirme gücüdür. Bk. Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1977), 3/28.]

5 *Idées-fixes*. [Saplantı.]

zihnimi meşgul ediyor. Bu fikir, bu ihtiyaç derhal fiile dönüşmeye yatkındır. Fakat misafirlikte bulunmak veya daha yapılacak işlerin olması gibi bir engel mevcutsa muhtelif aklı muhakemelerime müracaat eder, uykuya yatıp yatmama hususunda tartıştıktan sonra karar veririm. Bu karar bir dereceye kadar benim aklı hâkimiyetime bağlı, benim irademe uymaya mecburdur. Uyuyup uyumamak hususunda serbestim.

3. Bazen de fikrin fiile dönüşme meyli ya azdır veya hiç yoktur. Bir hayır faaliyeti yapmak, sokakta rastladığım bir dilenciye sadaka vermek gibi... Dilenciye gördüğüm andaki manzara bana sadaka fikrini verir. Fakat insanoğlunun çoğunda bu fikir o kadar yüzeysel, o kadar basittir ki dilenciye görmekle oluşan fikir yalnız bir aklı hadiseden ibaret kalarak, fiile dönüşmez; sadece fikir hâlinde kalır. Uygun duygularla bir arada bulunmayan psikolojik durumlar; mesela cesareti takdir eden korkağın, cömertliği arzu eden cimrinin, hırsızlığı kınayan rüşvetçinin fikirleri ve sözleri hep bu zümreye dahildir.

Kısacası, demek oluyor ki fikirlerin fiillere dönüşmesi ya son derece şiddetli ve süratli olur, arzularımıza ve zevklerimize o kadar uygun düşer ki yapılmasına hiçbir şey engel olamaz. Fena olduğunu bildiğimiz bir ihtirasın önünden kaçmamız mümkün olmaz. Aklı muhakememiz fiillerimize asla hükmetmeyerek fenalıktan sakınmaya ve iyiliğe yönelmeye güç yetiremez ve ihtiraslarımızın elinde bir esir gibi hareket ederiz (birinci grup). Veya fikirlerimiz o kadar yüzeysel ve bizdeki duygular mevcut psikolojik durumlarla o kadar uygunsuzdur ki beynimizde yerleşecek bir yer bulamamış gibi yabancı kalarak herhangi bir fiile dönüşmezler (üçüncü grup). İşte bu iki grupta da fikirlerimizin fiil hâline geçmesine engel olamıyoruz veya fiile dönüşmesini istediğimiz düşüncelerimizin hakikaten fiil hâline gelebilmesini sağlayamıyoruz.

Her iki şekilde de fikrimizde hâkimiyet kalmıyor. Aklı dengemiz fiillerimize hükmedemiyor, akıl ve hikmet dairesinde hareket edemiyoruz. İşte düşüncemizin fiile dönüşme meylini veya meyilsizliğini engelleyememek, bizde iradenin eksikliğini veya yokluğunu gösterir. Demek oluyor ki irade, fikirlerimiz ve

duygularımız ile fiillerimizin arasına bir akli muhakeme sokup nefsimize hâkim olarak bu akli muhakeme ile de hareket edebilme kudreti bahşeden ruhsal hassadır.

İstiyorum ki sigara bağımlılığından kurtulayım. Bu fikir, beynimizde ortaya çıkan bir iradedir. Bağımlılıktan kurtulmaya sıcak bakan veya karşı olan duygularımızın derecesine göre irademiz de kuvvetli veya zayıf olur. Sigara bir iptila, bir ihtiyaç, bir ihtirastır; bu ihtirasa galip gelecek duyguları yeteri kadar kuvvetlendirirsek, bu zararlı ihtiras ile sigaradan kurtulmamıza yardım edecek duygularımızın bir neticesi olan irademiz de yeteri kadar kuvvetli olur ve bağımlılıktan kurtulma konusundaki düşüncemizi fiile çevirir.

“İrade etmek, tefekkür -ki dikkatin bir şeklidir- sayesinde bizde hükmünü sürdüren muhtelif ve birbirine düşman unsurları tamamıyla kavramak; bu unsurları soğukkanlılıkla ve derinlikli bir biçimde tarafsız bir seyirci gibi muhakeme etmek ve böylece *şuurumuzu*, karar almamıza yardım eden uygun şartlar altında bulundurmak, daha sonra muhakemeyle verilen bu karar üzerine dikkatimizi toplayarak zihnimizde tamamen yer tutacak ve fiil şeklinde ortaya çıkabilecek surette bu kararı kuvvetlendirmek demektir.” (Émile Lévy)⁶

Veya “İradenin ortaya çıkması için gereken şartları göz önünde bulundurarak diyebiliriz ki meydana gelişi itibariyle hakikaten mevcut olan yalnız irade gücü (*irtiyyat*),⁷ yani bir fiille sonuçlanan tercihtir. İrade gücünün gerçekleşebilmesi için bazı şartlar elzemdir: Engelleyici (*mâni*) veya emredici (*fâil*) kuvvetlerin yokluğu, spontane yani kendi kendine meydana gelen faaliyet,⁸ meyil veya arzusun aşırılığı ve de sabit bir fikrin varlığı, irade gücünün oluşumunu bir saniye, bir saat, bir gün veya bir hayat

6 Émile Lévy, *L'Education rationnelle de la volonté: Son emploi thérapeutique* (Paris: Felix Alcan), 1898.

7 *Volition*; yani irade etme fiili, bu hassanın bir sonuca yaklaştırması durumu.

8 *Activité automatique*. [Yazarın *tav'iyet* ve *fiil-i tav'i* kelimeleriyle karşıladığı, bilimsel adı *otomatizm* olan bu husus, iradenin ve hatta bazen bilincin dışında kendiliğinden gerçekleşen hareket ve faaliyetleri ifade eder.]

boyunca engeller. Bu engellerin olmadığı senaryodaki şartların -ki irade gücü için lazımdır ve yeterlidir- tamamına “irade” denir.” (Ribot)⁹

Émile Lévy ve Ribot’nun bu ifadeleri iradeyi çeşitli yönlerden açıklarsa da hakiki bir tarif olarak kabul edilemez. Bu sebeple –yukarıda detaylandırdığımız mütâlaaları göz önünde bulundurarak– iradeyi aşağıdaki şekilde tarif etmeyi münasip görüyoruz:

İrade, muhakeme edilerek seçilen bir düşünceye, fiile dönüşebilecek derecede kuvvet veren ruhsal hassadır.

Bu tarifte bir eksiğimiz var ki o da iradeye ruhsal bir hassa dememizdir. Hakikatte irade beynin hücrelerine has bir hassa olarak görülemez. Beyinle ilgili bir hassa olarak *hafızayı* gösterebiliriz. Her bir fiil ve duygu, beynin belli hücrelerinde bir iz bırakır; bu iz bazen pek zayıf olur, fakat tamamen yok olmaz. Her uyarıma karşılık olmak üzere bir sinir hücresinde maddî bir değişim meydana gelir. O uyarım ile o maddî değişim birbiriyle orantılıdır. Uyarım ne zaman tekrarlanırsa, maddî değişime uğrayan hücre de derhal hislenecek ve bundan dolayı aynı uyarımlar, daima aynı durumları meydana getirecektir, ki bu da hafızayı oluşturur. Fakat irade böyle değildir; beynimizdeki fikirlerden birinin üstün gelerek diğerlerine rağmen fiil seviyesine ulaşmasıdır. Bu düşüncenin üstün gelişi, ruhsal bir hassaya bağlı olmayıp muhtelif duygu ve uyarımlara bağlıdır. Bir fikir ve arzuyu destekleyen duygular ile bu duygulara muhalif olanlar iki savaşçı ordu gibidir; hangisi galip gelirse fikri o yönlendirir. Bu sebeple irade, *farklı duygular arasındaki bir hâsıladan* ibaret olduğu hâlde, biz sırf ifadeyi kolaylaştırmak için iradeyi bir hassa diye tarif ettik. Tıpkı matematikçilerin geometrik noktanın varlığının imkânsız olduğunu bilmelerine rağmen bütün matematiği gerçekte var olmayan bu nokta üzerine dayandırmakta tereddüt etmemeleri gibi... Bununla birlikte, iradenin bir hâsıla olduğunu daha şimdiden bilmemiz elzemdir; çünkü irade terbiyesinin tamamı bu noktaya dayanır. İradeyi terbiye etmek, iradeyi meydana getiren

9 Ribot’nun söz konusu kitabından, s. 151.

fikirler, duygular ve uyarımları terbiye etmek demek olup irade terbiyesi usûlü tamamen bu esas üzerine inşa edilmiştir.



İradeyi iyice anlayabilmek için meseleyi bir başka açıdan da inceleyebiliriz. Farzedelim ki bir şahsın iradesi olmasın. Böyle bir şahsın ruhsal analizi bizim için verimli bir inceleme alanıdır. İrade kaybı¹⁰ denilen bu hastalıklı hâle müptela hastalar, yapmaya mecbur oldukları fiili muhakeme yoluyla belirlerler. Bilirler ki filan mevkide şu şekilde hareket etmeleri lazımdır ve bu tarzda hareket etmeyi arzu ederler; fakat arzularını fiile dönüştürmeye güç yetiremezler. Esquirol'un eski olduğu kadar aşikâr şu vakası bu mevzuaya iyi bir örnektir:¹¹

“Bilgisi ve hitabeti bakımından öne çıkan bir hâkim, çektiği sıkıntıların neticesinde monomani¹² hastalığına yakalanır. Bir müddet sonra aklî melekesini tamamen geri kazanır. Fakat hata ettiğini bilse de artık insan içine karışmak istemez, zarar görse bile iş gücü ile ilgilenmek istemez. Sohbeti mantıklı olduğu kadar da nüktelidir. Kendisine seyahatten, işine bakmaktan bahsettiniz mi; ‘Biliyorum ki bu şekilde hareket etmem gerekir, fakat yapamıyorum. Nasihatleriniz çok güzel, düşüncelerinize uy- mak isterim, bundan eminim. Fakat öyle bir şey yapın ki, bir karar alıp onu uygulayacak bir azimle isteyebileyim.’ diye cevap veriyor ve bir gün bana demişti ki ‘Gerçekten bir azmim varsa o da azmetmemek içindir. Çünkü bütün aklıma mâlikim, ne yapmam gerektiğini biliyorum. Fakat harekete geçme zamanı geldi mi kuvvetim beni terk ediyor.’”

Bir diğer misal de Billod'un¹³ zikrettiği gözlemdir:

10 *Abolie*.

11 Esquirol, s. 420. Ribot'nun kitabından.

12 [Monomani “saplantılı olma hastalığı” anlamındadır. Bu zihinsel hastalığa yakalananlar bir düşünce, şüphe, zan veya hedefin esiri hâline gelir; bir sanrı hâlinde her anlarında o şeyi düşünür.]

13 Ribot'nun kitabından.

“Zeki fakat oldukça hassas bir noter, bürosunu sattıktan sonra melankoliye müptela olur ve artık her işinde, irade kaybı konusuna gayet güzel örnek olacak vakalar yaşanır. Mesela bir kâğıda imza atması gerekir. Kâğıdı imzalamaya hazırlandığı zaman hiç beklenmedik bir engel ortaya çıkar. İsmi yazdıktan sonra imza atmak imkânsız olur. Hasta, bu zorlukla boş yere mücadele eder. En az yüz defa kâğıdın üzerine imza atmak için eliyle gerekli hareketleri yapar ki bu da problemin parmaklarında olmadığını gösterir. Fakat dik kafalı iradesi parmaklarına kalemi kâğıt üzerinde yürütme komutunu bir türlü veremez. Hasta, kan terler. Sabırsızlıkla kalkıp ayağını yere vurur. Tekrar oturup yeniden teşebbüs eder. Kalem yine kâğıt üzerinde hareket edemez. Burada hastanın imzasını tamamlamak için şiddetli bir arzuya sahip olduğunu, bu işin önemini kavradığını inkâr etmek mümkün müdür? İmzayı atacak elinin tamamen sağlıklı olduğunu inkâr etmek mümkün müdür? Kalem gibi eli de sağlam görünüyor. Fakat el, kalemlle uyuşmuyor. İradenin kaybolduğu apaçık ortadadır. 45 dakika sürdükten sonra ümidimi kesen bu düellodan nihayet sonuç alındı, gayet eksik olmakla beraber imza atıldı. Çok dikkatimi çeken bu düelloya şahit oldum ve tasdik ederim ki arzuya rağmen iradenin kaybolduğunu bu kadar aşikâr bir şekilde görmek mümkün değildir.”

“Birkaç gün sonra aynı acizliği tekrar müşahade ettim. Hastada yemek sonrası dışarı çıkmak için şiddetli bir arzu vardı. Şehrin manzarasını görmek, etrafı tanımak istediğini söylüyordu. Beş gündür şapkasını alıp alıp dışarı çıkmaya hazırlanıyordu. Fakat beyhude ümit... İradesi, onu sokağa çıkarmak için gerekli olan komutu vermeye muktedir değildi. Hasta diyordu ki ‘Şüphesiz ben kendi kendimin esiriyim. Beni dışarı çıkmaktan alıkoyan siz değilsiniz; mâni olan bacaklarım da değil. O hâlde bu engel nedir?’ Nihayet beş gün sonra, son bir gayretle dışarı çıkmayı başardı. Fakat beş dakika sonra kilometrelerce yol koşmuş gibi kendi de yaptığına şaşırılmış bir şekilde kan ter içinde ve nefes nefese geri döndü.”

Hastanın bu uzun hikâyesi, daima arzu etmek ve fakat arzusunu en basit işler için bile uygulama safhasına geçirememek şeklinde

sürüp gidiyor. Bunlarda ve bunlara benzer vakalarda ne aklî melekede ne de kas kuvvetlerinde herhangi bir eksiklik mevcut değildir. Bir işin yapılması gerektiğini hastalar tamamen kavıyor ve arzu ediyor. Ellerinde ve ayaklarında hiçbir felç, hiçbir kuvvetsizlik belirtisi mevcut değil. İrade gerektirmeyen gelişigüzel hareketleri kolaylıkla yapıyor. Fakat bir arzuyu gerçekleştirmek için beyinden kaslara bir komut gitmesi gerektiğinde bu mümkün olmuyor. Beynin merkezleri, kaslara ve kasların meydana getireceği fiillere hükmedemiyor. Beyin hücrelerinin bu acizliği ve kas hareketi gerektiren fiillere hükmedememesi; işte iradenin kaybı bundan ibarettir.

İrade kaybının bu kadar açıklıkla bir hastalık şeklinde tezahür etmesi nadir vakalarda görülür. Fakat bazı vakalarda kimi şartların etkisiyle geçici bir irade kaybı görünür olup arzu ettiğimiz bir işi uygulamaya güç yetiremeyişi, vücudumuza ve kaslarımıza hâkim olamayışımız zannedildiği kadar nadir ve istisnai değildir. Gündelik fiil ve hareketlerini inceleyen herkes kendisi de bunun gibi birçok örnek bulabilir. Bununla birlikte, bir işin yapılması gerektiğini kabul ve tasdik ettiğimiz halde o işi uygulamak için zayıf irademizde yeterli kudret ve metaneti bulamadığımız ne kadar da çok olur. Pek nadir istisnalar hesaba katılmazsa, bu küçük irade kaybı krizleri, insanlığın tümünde dünyayı kuşatan gerçek bir ruh hastalığı meydana getirir.

İrade zaafiyetinin mikroskopla görülüyormuş gibi ifrata vardırılmasından ve haddinden fazla şişirilmesinden ibaret olduğu ve bu zaafiyetin irade kaybı denilen bu müzmin hastalıklı şekli dikkate alınınca, zannederiz ki iradenin hakiki tabiatı hakkında hiçbir tereddüt, bu tabiatı anlama konusunda hiçbir eksiklik kalmayacaktır.

İKİNCİ MESELE

İRADE TERBİYESİNİN GEREKLİLİĞİ

“Âleme hâkim olmak istersen akıl sana hâkim olmalıdır.”

Seneca

“İmparator Caligula, Romalıların tek bir kafası olsa da hepsini birden kessem diye düşünür, bunu arzuları. İrademizden uzaklaştırmak istediğimiz düşmanlara karşı bu arzuya kapılmamıza gerek yoktur. Bütün mağlubiyet ve felaketlerimizin yalnız bir sebebi vardır; o da irademizin zayıflığı, *çabadan*¹⁴ ve özellikle de daimi çabadan nefret etmemizdir. Umursamazlık, hoppalık ve zihnî melekelerin savurganca kullanılması hep bizim kronik tembelliğimizi gösteren hususlardır. Madde için yerçekimi ne ise insan tabiatı için de tembellik odur. Tembellik, bizim esas ahvalimizi oluşturur.”

“Hakikaten insanlar, devamlı bir çabayı kabul etmek için mutlak zorunlu bir gerekliliğin tesiri altında bulunmaya muhtaçtır. Seyyahlar, medenîleşmemiş milletlerde çaba ve sebat için kesin bir iktidarsızlık olduğunda hemfikirdir. Ribot’un ustalıklı göz önüne serdiği gibi, iradî dikkat için çabalama işi başlangıçta kocaları istirahat ve uyuyor olduğu hâlde sopayla düzenli olarak

14 *Effort.*

çalışmaya zorlanan kadınlarda kendini göstermiştir. Görmüyor muyuz ki bugün bile Kızılderililer, kendilerini refaha kavuşturacak düzenli bir çalışma yerine alçakgönüllülüğü tercih ederek gözlerimizin önünde yok olmaktadır. Örnek bulmak için bu kadar uzağa gitmeye ne hacet! Çocukların düzenli olarak çalışmaya alıştırılmalarının ne kadar güç olduğuna şahit olmuyor muyuz? Çevrelerinde gördüklerinden ve kendilerinden evvel uygulanan usûlden daha hızlı çalışmayı arzulayan işçi ve köylü ne kadar azdır.”

“Spencer¹⁵ ile her gün kullandığımız eşyaları gözden geçirelim: Hiçbir eşya yoktur ki küçücük bir akli çabayla, kullanıldıkları işler için daha uygun bir hâle getirilmeleri mümkün olmasın. Spencer’in dediği gibi ‘İnsanların büyük bir kısmı, hayatı mümkün mertebe az düşünerek sürdürme maksadını güdüyor sanılır.’” Öğrencilik hayatımızın hatıralarını araştıralım, arkadaşlarımız içinde kaç tane çalışkan vardı? Neredeyse tamamı imtihanlarını geçmek için gereken asgari çabadan başka bir şey yapıyor muydu? Lise-lerde kişisel çaba göstermek ve çabayla tefekkürü harmanlamak ne kadar zordur. Bütün ülkelerde öğrencilerin başarıları sadece hafızalarından ibaret görülmez mi? Manouvrier’nin ifadesiyle öğrencilerin arzusu “... kazancı az, saygınlığı az, bilgiye ihtiyacı olmayan ufuksuz devlet memurluğundan başka bir şey değildir. Bir meşin döşek üzerinde her gün kısır bir uğraşın hiçliği ile akli melekelerinin çöküşünü ve yok oluşunu seyrederek Fakat tefekkürden, iradede ve icraattan yoksun bulunmak onlar için büyük bir keyiftir. Sıkı bir nizam onları bir saatin yeknesaklığı ile hareket ettirir; bir iş yapma ve yaşama şerefinden mahrum bırakır.”¹⁶

“Sadece memurları suçlamayalım. Her sanat, her meslek ne kadar yüce olursa olsun, sahibinin şahsî kimliğini, kuvvet ve kudretini muhafazaya hiçbir zaman yetmez. İlk seneler sanat ve mesleğin inceliklerine âşinalık kazanmak için akli melekelerimizi çalıştırırız. Fakat kısa bir süre sonra yeni temasların, düşünme

15 Herbert Spencer, *Introduction à la science sociale* (Paris: Felix Alcan), 1903.

16 Édouard Maneuvrier, *L'Education de la bourgeoisie sous la république* (Paris: L. Cerf), 1888.

ve araştırma çabası gerektiren vakaların adedi azalır. Görünüşte olağanüstü aklî çaba gerektirdiği sanılan büyük görevlerin yerine getirilmesi, bir alışkanlık seviyesine düşer. Avukat, doktor ve öğretmenin müktesebatı artık pek az ve yavaş bir biçimde artar. Zihinsel çabayı ve yüksek fikrî melekeleri uygulama sahasına koyacak vesileler yıllar geçtikçe azalır.”

“Bu esaslı tembellik, ansızın ortaya çıkabilecek gayret patlamalarına engel değildir. Medenîleşmemiş¹⁷ toplumların nefret ettikleri şey yoğun olarak sarf edilen bir çaba değil, daha fazla kuvvet sarfını gerektiren düzenli ve devamlı bir çalışmadır. Az olsa da devamlı olan çabalar, uzun aralıklarla birbirinden farklı zamanlarda gösterilen yoğun çabalardan daha fazla yorar. Araplar fethettikleri geniş hükümdarlığı muhafaza edemediler; çünkü memleketin idaresi, yolların inşası, okulların ve sanayinin tesisi için gereken ‘yılmadan çalışma’ prensibine sahip değildiler.” (Payot)

İşte aklî melekeleri neredeyse hayvanlık derecesinde olan yabânîlerden, köylülerden tutun en büyük bilim adamlarına kadar bile görülen bu terakki düşmanı, bu çalışma ve gayret düşmanı, *irade kaybı*dır. Çünkü çalışmadan ve gayretten maksat, hafızamızı zenginleştirmek için sürekli olarak okuyup öğrenmek değildir. Günümüzde neşir faaliyetleri o kadar artıyor ki bir gün gelecek, insanın hayatı neşredilmiş kitapların ismini bile öğrenmeye yetmeyecek. Bir öğrencinin imtihanı geçmek için pek çok kitap hacmindeki dersleri ezberlemesi, bir öğretmenin her sene aynen tekrarlanan bilimsel bir konuda kuvvetli hafızasına başvurması, bir doktorun mesleğini günlük olarak icra ederken gerekli teşhis ve tedaviye dair hafızasında tuttuğu bilgileri farklı farklı şekillerde uygulaması hakiki çalışmadan, çabadan sayılamaz. Hakiki çabanın maksadı, dışarıdan öğrendiklerimizi neredeyse aynen uygulamaktan daha önemlidir. İnsan yalnız öğrendiği ile yetinmemeli, bizzat aklî melekeleri ile tefekkür edebilmelidir ki hakikaten bir çaba göstermiş sayılsın.

17 [Dr. Ethem'in sehven “mîlel-i mütemeddine” olarak belirttiği ifadenin Payot'un eserinde “mîlel-i gayr-i mütemeddine”ye mukabil olan “peuples non civilisés” şeklinde geçtiği tespit edilmiştir.]

Öğrendiklerimiz yalnız zihnimize yerleşmekle kalmamalı, zihnimizin derinliklerine nüfuz ederek uzun uzadıya süren tefekkürlerle harmanlanmalı; küçük bir tohumdan ibaretken zihnimizde bulduğu uygun fikirlerle birleşerek gittikçe büyümeli... O kadar büyümeli ki bütün benliğimize nüfuz ederek rastladığı faydalı ruhsal unsurları kendine çekip büyük bir sonuç meydana getirecek kuvvette olmalı. İşte bu müspet ve verimli çalışma için olmazsa olmaz bir husus vardır. Bu husus, düşüncemizi mütemâdiyen üretecek, tekrar tekrar çabalar sarf edecek sağlam bir iradeye sahip olmaktır. O hangi sağlam azimlidir ki, gördüğünü, işittiğini ve öğrendiğini beyinde daima böyle çiğneye çiğneye büyütür; misafirhaneye yerleşmiş bir seyyah misali olduğu yeri terk etmez, tam tersine o fikir kendi mülkü olana kadar daimi çaba sarf ederek söz konusu fikrin zihnine yabancı kalmasını engeller?

Fakat söz konusu çalışmaları böyle daimi çabalarla bir arada tutmak da yeterli değildir. Bir fikrin büyüüp ulvî bir neticeye ulaşabilmesi için dikkatimiz daima o fikir üzerine yönelmeli, zihnimizdeki bütün meşgalemiz onu büyütecek şekilde kurgulanmalı, gözümüzün önünden kaybolmayan nihai bir hedef gibi daima o seçkin fikri görmeli, daima onun peşinden koşmalıyız. Newton yerçekimi kanununu keşfetmeyi, sürekli aynı hedefi düşünerek başarmıştır. Aynı gayeye yönelen fikrî imalatın bu paha biçilmez nimeti sebebiyle, dehânın aslında “uzun bir sabır”dan başka bir şey olmadığı söylenir.

Darwin, “Mütâlaa ve düşüncelerimin konusunu öyle bir seçerdim ki daima gözlemlerimi, muhtemel ve müstakbel gözlemlerimi düşündürsün... Bilimdeki başarıyı meydana getiren güç, eminim ki tefekkürlerimdeki bu düzendir.” dediği gibi oğlu da ilaveten “Babam bir konuyu senelerce gözünün önünden ayırmama kudretine sahipti.”¹⁸ diyor.

18 Charles Darwin, *La vie et la correspondance de Charles Darwin avec un chapitre autobiographique* (Paris: Reinwald), 1888.

Fikrî mesaimizi faydalı bir sonuca eriştirecek şekilde çalışmak, daima aynı mevzuyu düşünerek çalışmak... İşte bütün medenî ilerlemelerin, bütün dâhice buluşların temeli budur. Çalışmayı bu mertebeye ulaştırmak için ise nefsi hiç ara vermeksizin zorlamak, aynı maksadı takip için dikkatimize hkmedebilecek kudrette bulunmak, çaba ve gayretimizi aynı yoğunluk ve istikamette sürdürmek gerekir. şüphesiz ki bu da her şeyden evvel sağlam bir iradeye sahip olmaya bağlıdır.

“şurası gariptir ki bu kanaatlerimizi herkes kalben söyler; herkes zihnimizi bu şekilde doldurmanın meydana getirdiği yorgunluktan ve iradenin bu zayıflığından muzdariptir. Fakat henüz irade terbiyesinin araçlarını ve uygulama usllerini gösteren bir eser yazılmadı. Öğretmenlerimizden hiçbirinin bu maksada değinmeye teşebbüsü olmadığından bizzat tatbiki için de ne yapmamız gerektiğini bilmiyoruz. Hayata atıldığımızda, üç kat mantar kuşakla sarılıyken yüzmeyi öğrendikten sonra denize mantarsız atılan insanlara benzeriz; elbette boğuluruz. Ne çalışmayı ne azmetmeyi biliriz, hatta irademizi terbiye etme bilgisini nereden alacağımızdan bile bihaberiz. Müracaat edecek hiçbir kitabımızın olmadığını görünce mağlubiyetimizi kabul etmemeye çalışmakla beraber ümidimizi keseriz.” ifadesiyle manevî hastalığımızın teşhisinde dâhice bir kudret gösteren Payot’nun tükenmez irfan hazinesinden yardım isteyerek irade terbiyemizin meşalesi olmasını arzu ettiğimiz kitabımızı vatanın gençlerine, Osmanlılığa ve insanlığa armağan ediyoruz.



“İnsan, bütün nesneler için bir ölçü birimidir. Dağların yüksekliğini, denizlerin derinliğini ayaęına¹⁹ nispeten ölçtüğü gibi matematik ilimlerinde de parmaklarının²⁰ adedini ölçü kabul eder. Fakat insan ne zavallı bir şeydir! Ne zavallı şey! Bununla birlikte, ne yüce mertebelere erişebilir!”

Sir John Lubbock

19 [İng. “feet”; Ar. “kadem”.]

20 [Pus.]

Ahlâkî kanunun gerekliliği konusunu tartışan araştırmacılar iki felsefî teoriye bağlıdır: Birincisi kötümserlerin teorisidir. Buna göre biz gelişigüzel bir tesadüf eseri olarak ve hiçbir kanuna bağlı olmayarak şu yokluk zeminine atılmışız. Yaşadığımız kadar yaşayacağız, istediğimiz gibi hareket edeceğiz... Fakat sonunda ölüm her şeyi bir anda bitirecek, bir hiçlik içinde ortaya çıktığımız gibi gene bir hiçliğe döneceğiz.

Yahut ikinci ve iyimser teoriyi kabul ederek şöyle diyeceğiz: Kâinat terakki ve kemâle ulaşma yolunda devamlı surette ilerliyor; biz de bu tekâmülün seyriyle âhenk içinde ilerlemeye mecburuz. Nasıl kâinatta bir tekâmül maksadı varsa, bizim şahsî hayatımızda da aynı şekilde bir tekâmül gayesi vardır. Boş yere meydana atılmış değiliz; hayatımız ve eserlerimiz hiçlikten ibaret kalmayacak... Kâinatın tekâmülüne biz de fert olarak yardımcıyız. Yaratılışımız ulvî bir kanuna bağlıdır. Bu ulvî kanun, kâinatın tekâmülünü, bu tekâmüle bizim de yardımcı olmamızı, tekâmüllerin ayrılmaz bir parçası olan ve insanları hakikate, iyiliğe ve güzelliğe sevk eden *ahlâkî kanunun* kurallarıyla süslenmemizi emrediyor.

Yaratılışın ne başını ve ne de sonunu bilmediğimizi esas kabul ederek iddialarını dile getiren kötümserlere şunu deriz: Gerçekten de bizim gördüğümüz, bildiğimiz yalnız şu küçük yeryüzüdür. Bu belirli dairede insanların emekleri sayesinde elimizden geldiği kadarıyla birtakım hakikatlere vâkıf olmuşuz. Fakat görüyoruz ki şu küçük yerde bile ezeli bir düzen, bir hayat kanunu yürürlüktedir. Kâinat yaratıldığından bugüne kadar geçen milyonlarca yıldır devam eden bu düzen de gösteriyor ki kâinatımız bir tekâmül kanununa uyarak bilmediğimiz bir sonsuzluğa doğru ilerliyor; hayat mücadelesinin bütün dehşetine rağmen insanlık gittikçe yüce bir insanlık mertebesine varmaya meylediyor. O hâlde şu hayret verici ebedî nizam önünde bizim taşlar gibi cansız ve hissiz bir seyirci durumunda kalmamız mümkün müdür?

Bu teoriden bahsedişimiz, kötümserleri susturmak içindir. Yoksa ahlâkî kanunun lüzumunu ispat için hararetle delil göstermeye ne gerek var; en basit ve selim bir akıl bile bu gerekliliği tartışmasız kabul eder. Hırsız bile hırsızlığın, cânî bile cinayetin,

yalancı bile yalanın, çekiştirmenin ve ayıbı yüze vurmanın kötülük olduğunu bilir ve kınar. Doğrusu insanlarda kötülük ve fesat mayası pek boldur. Aslında hayatı, yardımlaşarak, elbirliğiyle sürekli bir biçimde barışçı bir terakki ve tekâmül gerektirecek şekilde tasavvur etmeliyiz. Fakat Darwin'e uyarak bir mücadele meydanı olarak görmeye alıştığımız bu hayatta;

Gâlib zebûnu kâidedir eylemek telef
Yerde, havada, bahrda cârî bu gîrüdâr

[Güçlünün zayıfı yok etmesi kuraldır.
Yerde, havada ve denizde meydana gelen savaş budur.]

Ziya Paşa

beytinin anlamına göre büyük küçüğe, akıllı budalaya, kuvvetli zayıfa ve hilekâr dürüste fenalık etmeye yatkındır. Fakat insanların şu kirli kabuğunu biraz kazıyın; göreceksiniz ki hepsinde büyük bir hayır ve fazilet sermayesi var. Herkes kendini bir şekilde istisnai çerçeveye aldıktan sonra başkalarının davranışlarındaki kusurları yermekte tereddüt etmez. Akl-ı selim, beşerin fitratına bağlı olan bu hayır ve fazilet sermayesi, ahlâk kanununun lüzumuna hararetle inanma konusunda hiçbir teoriye dayanmaya muhtaç değildir.

Evet, fakat zavallı insanlar, baskıcı temayüller ve nefret edilen dış etkiler altında çok aciz kalmış. Büyük büyük atalarımızın kimi kusurlarından kaynaklanan kusurlara yatkınlığımız yeterli değilmiş gibi küçüklüğümüzde de güzel bir terbiye görmemişiz. Düşünce kuvvetimizi fenalıktan sakınmaya alıştırarak yerde cezalandırılma korkusuyla bağlamaya çalışmışlar. Hayata atıldığımızda ise manevî olarak bütün bütün hâmisiz kalmışız. Yaşadığımız ortama bakıyoruz, hep kötülüğe meyil var! Menfaatin, hasedin, paranın ve zevkin esiri olarak yaşayan kardeşlerimizden oluşan, pisliğe bulanmış bir numune, taklit hissimizden yararlanarak sürekli bizi iğrenç membalarına doğru çekiyor. Hiçbir himaye eli, bu akrep pençelerinin esaretinden kurtulmamız için bize yardım etmiyor. Hele kendi zevk ve ihtiraslarımız, dayanıksız darbelerle savunma silahlarımızı mahvederken diğer

düşmanlarımıza amansız bir sevinç vermekte. Zaman, atmosfer, ortam, toplum ve bütün insanlar önümüzde bir kötülük ve rezillik heykeli gibi dikilmiş. Ne tarafa dönersek dönelim, kurtuluş yolumuzu kapalı buluyoruz. Nihayet üzgün ve ümitsiz, biz de şu kederli gönüllere sığınmaya mecbur oluyoruz.

Fakat hayat bu kadar kirli değildir. Gördüğümüz rezilliklere rağmen birçok fazilet de vardır. Başkasından yardım beklemeyip kendi nefsimizi incelersek içimizde fazilete öylesine derin bir yatkınlık buluruz ki bütün ümitsizliklerimiz son bulur. İnsanlar kötü değildir, fakat kötü olmuşlar deriz. Deriz ki kötülük bir ârizadır, yani sonradan ortaya çıkan bir durumdur, mayamızda ise iyilik vardır. Bu fazilet sermayemizi, ciddi bir çalışmayla, daimi bir gayretle büyötmek elimizdedir. Himaye elini dışarda bulamasak da kendi içimizde kuvvetli ve kudretli bir surette buluruz. Fazilete yatkınlığımız ne kadar küçük olursa olsun, bir tohumdan koca bir ağaç çıktığı gibi bizim küçük fazilet tohumumuzdan da muazzam bir iyilik kitlesi var etmeye gücümüz yeter. Yalnız bunun için çalışmak, sağlam bir azim ile çalışmak, çalışmayı bilmek lazımdır.

“Kuvvetli bir iradenin, ahlâk ikliminde gücü her şeye yeter. Aynı şekilde, maddî hadiselerde de büyük bir kudret gösterir. Hakikaten hür olanlar yalnız irade sahipleridir. Çünkü muhakemelerine ve fiillerine hâkimdir; fikirlerini, duygularını ve tahayyüllerini istediği gibi yönlendirir. Her hâlini aklının onayına sunar. Aklının gösterdiği yolda, vicdanının verdiği emirlere göre hareket eder; müspet fikrinin gösterdiği hayat kurallarına göre iş yapmaya güç yetirir. İradesinin sağlamlığı sayesinde ihtirasların fenallığından, fazlalığından ve tehlikesinden sakınarak yalnız asil ve soylu ihtiraslara fırsat tanır. Zaafın akılsız yavrusu olan ihtiraslardan kurtulur. Göreve ters olmadıkça duygulara itaat eder. İyilik sahibi ve hakikaten fazilet sahibi olmak için çelik gibi bir iradeye sahip olmak lazımdır. Böyle bir irade sayesinde her insan, her türlü eksikliğine, meyline, arzusuna ve fitratına rağmen en yüksek olgunluğa sahip olduğunu bile öne sürebilir.” (Paul Doumer)²¹



21 Paul Doumer, *Livre de mes fils* (Paris: Vuibert & Nony), 1906.

Hayatla ilgili çabalarımızın birinci gayesi, mutluluğumuzu aramaktır. Günde birkaç kuruş için dayanılmaz beden yorgunluğuna katlanan bir çiftçi ile en yüksek siyasî ve fikrî makamlarda bulunan kimselerin çiftçiler kadar yorucu olan mesaisi hep aynı mutluluk hedefine ulaşmak içindir. Hırsız, mutlu olmak için çalar; katil, mutluluğunu aramaya koşarak öldürür; hayırsever ise mutluluğu elde etmek için elindekileri cömertçe harcar. Mutluluk, her ferdin şiddetli bir arzuyla ulaşmaya çalıştığı bir idealdir. Fakat mutluluğu elde etmek sanki imkânsızmış gibi insan, hiçbir zaman kendini hakikaten mesut addetmez. Etrafınızdaki zengin, fakir binlerce insana sorun; hangisi “Evet, mutluyum.” der? Bir emelimize ulaştığımızda sevinir, servet kazandığımızda neşelenir, evladımızın, ailemizin ve dostlarımızın muhabbet ve sevinçleriyle iftihar ederiz. Fakat hiçbir zaman “Tamamen mutluyuz.” demeyiz. O kadar ki bir çobanın, bir çocuğun hayatını kıskanır, sanki duygusuz yaşamakla mutlu olunmuş gibi bunu çobanlara ve çocuklara mahsus bir özellik sayarız. Eğer, duygu ve idrakten neredeyse âzâde bir hayat hakiki mutluluk demek olsaydı, mutluluğun varlığıyla yokluğunun eşit olması gerekirdi. Hissedilmeyen ve idrak edilmeyen bir şeyin varlığı ile yokluğu arasında ne fark vardır? Kendimizi helak edercesine arkasından koştüğümüz mutluluk Anka’sı acaba gerçekte yok mudur?

Aslında “... insan, mutluluğa ulaştıran yolu yeteri kadar görmiyor. Mutluluğu yalnız muhtelif heveslerinin onu tatmininde, maddî ve fikrî hazlarda, refah ve servette arıyor. Fakat gerçek mutluluk, ne kadar meşru olursa olsun, yalnızca bu heveslerin tatminiyle sağlanamaz. Dünyaya gözlerini açmanın verdiği mesut bir tesadüf, hayatın getirdiği talih veya şahsî emeklerle kazandığımız bu ayrıcalıkların tamamı büyük keyifler ve geçici mutluluklar üretir. Hiçbir kimse yoktur ki vakit vakit, ‘Mutluyum, memnunum, işlerim iyi gidiyor, bulunduğum mevki gayet iyi,

sağlığım mükemmel, aile saadetim yerinde...” diye ferahlanmasın. Fakat bunlar geçicidir ve bir süre sonra yok olur, yani tam bir mutluluk değildir. Mesela servet kaybedilebilir. Bilimde, edebiyatta ve güzel sanatlarda kazanılan şöhret, kıskanç rakiplerin iftiralarına direnç gösterse bile, yine de kaybedilebilir. Siyasette başarının yanında tehlike de vardır. Sağlık kaybedilebilir. Keza sevdiklerimizin kaybı veya hastalanmaları aile saadetimizi bozabilir.” (Dubois)

Mutluluk olarak gördüğümüz bütün bu sevinç vesileleri çok kırılgan olabilir. O hâlde, mutluluğumuzun bu zayıf ipliğe bağlı olduğunu farzederek, hakikaten mesut olma ümidi besleyebilmemiz mümkün müdür?

Sağlık ve servet arayışı, şöhrete ulaşma arzusu hep iyidir, hepsi birer görevdir. Bu sayede gerek kendimize gerek etrafımızdaki-
lere refah, iftihar ve memnuniyet bahşederiz. Kazandığımız servetten yalnız biz değil yakınlarımız, vatanımız ve hatta iyi kullanmayı bilirsek bütün insanlık yararlanır. Çalışın, kazanın fakat mutluluğu servete muhtaç görmeyin.

Enrico Ferri diyor ki “İşçilerin durumlarının iyileştirilmesinden bahsetmekle, her birinin şahsî mutluluğundan bahsetmiyorum. Mutluluk, fıtrata bağlı bir meseledir. Eski püskü giysiler içinde nice insan vardır ki akşam nerede yemek yiyeceklerini bilmedikleri hâlde krallar kadar -eğer krallar mesut olabilirlerse- mesuttur. Öyleleri de vardır ki bütün memnuniyet araçlarına sahip olmakla beraber daima bedbahttır.”

Mutluluk; refah ve servette yahut sağlık ve şöhrette değildir. Mutluluğu bulmak isterseniz kendinizde arayın. “Mutluluk bizim ruhumuzun derinliklerinde, bizim en samimi benliğimizdedir.” (Dubois)

Arzularımızı, heveslerimizi ve hedeflerimizi iyiliğe, güzelliğe ve hakikate yönlendirmekle mutluluğun elde edilebilmesi; temayüllerimiz ve hislerimiz ile yaptıklarımız arasında tam bir mutabakat olmasına bağlıdır. Bunun için mutluluğun birinci şartı, hislerimizi herkesçe güzel kabul edilen bir yola sevk etme

kudretine tek başına sahip olan ahlâkî terbiyedir. Mesut olmak için bunu öğreten irade terbiyesine başvurulmalıdır. İrade sahibi, hayatta karşılaşılması muhtemel bütün felaketlere sağlam bir tahammülle direnir. Çünkü önünde daimi bir emel nuru parlamaktadır. Eşi benzeri görülmemiş hayaline doğru mütemâdiyen yürür; hayatta rastladığı keder verici olayları birer ârizadan ibaret görür; dünyevi sıkıntılar onu durmaksızın ilerlemekten, seçtiği hedefine hiç ara vermeksizin yaklaştırmaya çabalamaktan alıkoymaz. Kötülüklerin etkisiyle aciz konuma düşmez; hayatın bütün acılıklarına rağmen samimi mutluluk hissini kusursuzca sürdürmeyi başarır. İrade terbiyesi sayesinde muhkem bir ahlâk kanununa uymayı öğrenen kimse, kâinattaki tekâmülün maksadını tamamen idrak ederek rastladığı mukadder tehlikelerden ümidini kesmez. Bilakis;

Vehleten âvâre bir seyyâhı yollar korkutur
Korku, lâkin azmi te'yîd eylemek icâb eder
[Başiboş bir seyyahı evvela yollar korkutur.
Fakat korkunun azmi güçlendirmesi gerekir.]

Mehmed Âkif

cümlesini çalışma azmine rehber kılarak cesaret kazanan, fikir ve emeli ebediyen hayra ve hakikate yönelen irade sahibi kimse, her zaman ruhunun özünde gayet derin ve köklü bir memnuniyet ve bahtiyarlık hissi bulur. Böylece en kuvvetlileri bile aciz bırakmaya gücü yeten hayatın korkutucu soğuk ve sert rüzgârlarına karşı fütursuzca ve korkusuzca göğüs gererek galip geldikçe mutluluk ve talihinin arttığını, mesut oldukça vicdanının daha şanlı galibiyetler için hazır ve donanımlı olduğunu görür.

İrade terbiyesinin nefse karşı hâkimiyet kazanma konusundaki gerekliliğini ve faydalarını; zihinsel çalışma, ahlâkî güzelleştirme ve mutluluk arayışı gibi oldukça önemli bazı manevî ve maddî açılardan değerlendirdik. Bu değerlendirmeyi, hayata dair faaliyetlerin bütün tezahürlerine yaymak mümkündür. Mânâ, fikir, duygu ve madde bakımından sağlam bir iradeye ihtiyaç duymayan hiçbir çalışma yoktur. Her ne meslek ve sanat icra edilirse

edilsin, hayat mücadelesinde başarılı olmak, istenen sonuçları elde etmek, ahlâkını güzelleştirerek bizzat pek kıymetli bir başarıya ulaşmanın yanında bütün insanlığın tekâmülüne ve terakisine yardımcı olmak ve hatta hakiki mutluluğumuzu bulmak, bunların tamamı ihtiraslar ve temayüllerimize hükmümüzün geçmesiyle ve kuvvetli bir iradeye sahip olmamızla elde edilebilir. Özellikle “İrade, yaptıklarımızın bir şekli, özel bir hâlidir. İnsan gerek kendisine gerekse dış âleme daima fiilî bir etkiye bulunur. Arzularını tatmin edip fikirlerinin gösterdiği yolda hareket ederek bir taraftan şuurunda yeni arzu ve fikirler oluşturur, diğer taraftan da diğer insanlara telkinlerde bulunur. Kendini çepeçevre kuşatan maddî, manevî ve sosyal ortamı²² dönüşümlere uğratar; kendini bu ortama ve bu ortamı kendine uydurur. İnsanın faaliyet ve iradesini yalnız hareketle sınırlı görmek büyük bir hatadır. Faaliyet ve irade yalnız fikirleri yönetmekle sınırlı olmayıp duyguların oluşumunda ve fiillerin gerçekleştirilmesinde de aynı şekilde mevcuttur.” (Paulhan)²³

Kısacası, iradenin etki alanı bu kadar geniş ve bu kadar kuvvetlidir. Hayatımızın maddî ve manevî en ücra köşelerinde bile sağlam bir iradeye ihtiyaç duyduğumuz aşikârdır. Lüzumu ve faydaları bu kadar kapsamlı olan irade terbiyesini uygulamaya gücümüz var mı, nefsimize hâkim olma kudretini kazanabilir miyiz, bütün fiil ve duygularımızı, akıl ve şuurumuzun hükmü altına almak mümkün mü? İşte aşağıdaki bahiste bunun imkânını derinlemesine inceleyeceğiz.

22 *Milieu.*

23 Paulhan, *La Volonté.*

ÜÇÜNCÜ MESELE

İRADENİN GÜÇLENDİRİLMESİ VE NEFSİN TERBİYESİ MÜMKÜN MÜ?

“Ahlâk, sabit ve homojen bir şey olmayıp genlerin, çevresel etkilerin ve terbiyenin bir sonucudur. Dolayısıyla, her gün zaten değişime mecbur olan bu sonucun değişmesinin mümkün olmadığını ileri süremeyiz.”

Émile Lévy

Nefis terbiyesinin imkânı, en basit ifadeyle mevcut ahlâkımızın değişip değişmemesine bağlıdır. Dolayısıyla, meseleyi bu şekilde ortaya koyduktan sonra çözmeye çalışacağız.

Ahlâk değişir mi? Yalnız filozoflar değil, genel olarak insanlar arasında nefsi terbiyenin imkânı hakkında iki teori yürürlüktedir. “Can çıkar huy çıkmaz.” tabirinin ifadesine göre ahlâkı, değişmesi imkânsız ve sabit bir esas hükmünde tutanlar yanında bir de terbiyenin lüzumuna hararetle inanarak ahlâksızlığı tamamen terbiye eksikliğine atfedenler vardır. Hatta şurası gariptir ki kendimiz dışındaki birinin ahlâkî kusurlarını eleştirirken her sorumluluğu kişiye ve kötü terbiyeye yorarız da kendimizle ve yakınımızla ilgili olan ahlâkî eksikliklerde, “Ne yapayım elimde değil, ahlâkımı değiştirmem imkânsız.” gibi mazeretler öne süreriz. Fakat hangisi

doğrudur? Hakikaten ahlâkımız doğuştan gelen, değişmesi imkânsız ve sabit bir hassa mıdır, yoksa ahlâkımızdaki eksiklikler, terbiyemizin eksikliğinden mi kaynaklanmaktadır?

Filozoflar arasında ahlâkın değişmesinin imkânsız olduğu iddiasının en sıkı savunucuları Kant ve Kant'ı takip eden Schopenhauer olmuş, Spencer da bu teoriye kuvvetli bir dayanak noktası oluşturmuştur.

Kant'ın teorisi biraz gariptir. Kant ahlâkî kanuna ve vazifeye bağlılığın gerekliliğini kabul eder. "Vazife, tabiatı gereği mevcut bir olgudur." diyerek bu olguyu, ahlâkî kanunun esası olarak açıklar. Kant eşyayı iki şekilde inceler. Birincisine *numen*, ikincisine *fenomen* der. Birincisine *asıl*, ikincisine de *hâdis* diyebiliriz. *Asıl*'a, eşyanın hakikatine, biz vâkıf değiliz. O bizim idrâkimizin dışındadır. Bizim gördüğümüz, işittiğimiz, his ve idrak ettiğimiz eşyanın dış görünüşü, yani *hâdis*lerdir. Eşyada (insanlar da dahil olmak üzere) hiçbir hürriyet yoktur. Bütün hürriyet ve hâkimiyet *asıl*'dadır. Bizim ahlâkımızı *asıl* belirliyor, sonra *hâdis* bir makine gibi aldığı emre uygun hareket ediyor. Özetle, ahlâkî kanuna uymanın gerekliliği bize *asıl*'dan geliyor; fakat biz *hâdis* olmak bakımından bizzat ahlâkî hürriyete sahip olmadığımız için gelen emirleri uygulamaktan başka bir iktidara sahip olmamız imkânsızdır. Bundan dolayı, ahlâkı değiştirmek ve güzelleştirmek hakkındaki teşebbüslerimiz sonuçsuz kalmaya mahkûmdur. Kant, bu teoriye dayanmakla beraber, ahlâkî kanuna uymanın gerekli olduğunu da hararetle savunur.

"Fakat bu durumda, ancak bir *hâdis*'ten ibaret olan insanın vicdanında ortaya çıkan vazifeye artık ne ihtiyaç kalır? Mademki hayat *asıl*'ın kesin kararma göre akacaktır ve mademki *hâdis* olan biz, bu kararı değiştirme gücüne sahip değiliz, o hâlde vazifeye uyma hususundaki emrin ne anlamı kalır? Ahlâkî kanuna ne gerek kalır ki *hâdis*'e vazifesini öğretiyor ve fakat *hâdis* bu vazifeye tâbi olamıyor, çünkü takdir olunanı değiştirmek için elinde hiçbir kudret yoktur. *Hâdis* olmakla beraber faziletli olmaya ve kendimizi serbest olarak inandırmaya mecburuz. Hâlbuki bizim serbest olabilmek hakkındaki itikadımız, ancak *asıl* olmak itiba-

riyledir. Böyle olduğu hâlde bu mecburiyet altında hareket etmek zorundaki *hâdis*'i bir şeyle görevlendirmek mantıktan yoksun bir keyfiyet olmaz mı?" (Cresson)²⁴

Kant'ın bütün iradeyi bizden gaspedip diğerk taraftan iradeyle hareketi emreden teorisi temelinden çürüktür, mantıksızdır. Ne yazık ki bu mantıksız teoriler bunca zamandır milyonlarca insanı tahakkümü altında tutmuş ve nefislerini terbiye etme kudretini ellerinden almıştır. Her hâlükârda bizce amaç, Kant'ın hayali teorilerle ahlâkî değıştirmenin imkânsızlığı hakkındaki fikrinin ne kadar temelsiz olduğunu ve bu mantıksız esaslara dayanarak *kesin emir* suretinde gösterdiği ahlâk teorisine hiçbir lüzum olmadığını ispat etmekte.

Bize göre ahlâkî kanuna uymak elzemdir; fakat bu her zaman vazifenin gösterdiği kesin bir emir değildir; ahlâkî kanun ve vazife ilahi bir lütuf olmayıp bu kanunu biz kendimiz ortaya koymaya ve ahlâksızlığımızı bizzat kendimiz düzeltmeye mecburuz. Böylelikle ahlâklı bir şahıs olma gücünü kazanabiliriz.

Fakat ahlâkın değışmesinin mümkün olmadığını ve bundan dolayı irade terbiyesinin imkânsızlığını açıkça ifade eden ve kendince ispatlayan Schopenhauer olmuştur. Schopenhauer'ın bu hususta öne sürdüğü delilleri göz önüne bulundurursak, felsefenin ne olduğunu hiç bilmeyen bir kişinin de ahlâkî terbiyenin imkânsızlığı hakkında aynı düşüncelere tâbi olacağını göreceğiz. Bundan dolayı Schopenhauer'ın delillerini ortaya koyarak bunların temelsizliğini ispatlarsak daha fazla ayrıntıya ihtiyaç kalmadan mevzumuzu yeterince açıklamış olacağız. Aslında Schopenhauer²⁵ şöyle diyor:

"İnsanın ahlâkî değışmez. Bütün hayatı boyunca herhangi bir değışime uğramaz. Senelerin, bulunduğu şartların ve hatta sahip olduğu bilgi ve fikirlerinin değışen yapısı altında insan, kabuğu içindeki istakoz gibi daima kendine benzeyen, şahsiyetine uygun, aynı ve kesinlikle değışmeyen hayatını sürdürür. Bir kimsenin ahlâkî

24 André Cresson, *La Morale de Kant* (Paris: Félix Alcan), 1904.

25 Arthur Schopenhauer, *Essai sur le libre arbitre* (Paris: Félix Alcan), 1907.

ancak umumi istikameti ve maddesi itibariyle dış görünüşte birtakım değişimler gösterir; bu değişimler de yaşın değişmesi ve onun gerektirdiği muhtelif şeylerden kaynaklanır. Fakat bizatihi insan hiçbir zaman değişmez. Bir vakada nasıl hareket etmişse, o vakayı gerektiren aynı şartlar meydana geldiğinde eğer bu şartları yakînen idrak edebilirse yine aynı şekilde hareket edecektir. Günlük tecrübelerimiz bize bu hakikati kolayca ispatlar. Bu hakikat en çok, eskiden tanıdığımız bir adamı, yirmi otuz sene sonra görüp de ahlâkında hiçbir değişim olmadığını gözlemlediğimizde dikkatimizi çeker. Şüphesiz ki birçok insan, sözleriyle bu hakikati inkâr eder; fakat aslında daima buna inandığından, bir kere namussuzluğunu gördükleri birine bir daha asla güvenmez ve fakat âlicenaplığını gördüğü insanlara da itimatlarını sonsuza dek sürdürürler. Diğer insanlar hakkındaki fikir ve inançlarımız, liyâkatlerini ispatlamış olanlara gösterdiğimiz mutlak güven hep bu hakikatten ileri gelir. Hatta itimadımızı kazanan bir şahsın güvenimizi suistimal ettiğini görsek bile ‘Ahlâkı değişmiş.’ demeyiz de ‘Güvenmekle hata etmişiz.’ deriz.”

“Yine bu esasa binaen, bir fiilin ahlâkî kıymeti hakkında bir hüküm vermek istediğimizde, her şeyden evvel o fiili yapmaya yönlendiren *aklî sebebi*²⁶ hakiki bir şekilde belirlemek isteriz. Övgü ve yergimizi bu aklî sebep üzerine değil fiilin ikinci müessiri olan ahlâk üzerine yöneltiriz ki fiilin fâiline yalnız bu ahlâk kısmı aittir.”²⁷

26 Bir fiilin yapılmasına sebep olan noktaları Schopenhauer üçe böler: Birincisi, asıl sebeptir (*causation*) ki inorganik cisimlerin fizikî, mekanik ve kimyasal değişimleri buraya dahildir. Sebep ile sebebin meydana getirdiği eser arasında tam bir münasebetin varlığı ile donanmıştır. Hararetin etkisiyle cisimlerin genleşmesi gibi... İkincisi, tembihtir (*excitation*) ki organik cisimlere ait olup sebebin şiddet veya zayıflığıyla meydana gelen eserin şiddet veya zayıflığı arasında hiçbir ilişki yoktur. Hararetin etkisiyle bir tohumun büyüyerek bir ağaç meydana getirmesi gibi... Üçüncüsü de aklî sebeptir (*motif*) ki yalnız hayvanlara ait olup az çok mükemmel aklî bir muhakemenin varlığıyla donanmıştır.

27 Schopenhauer şöyle demek istiyor: “Aklî sebepler bizim tercih ve irademize bağlı değildir, aksine fiil ile ahlâkın hakiki faktörü bu aklî sebeplerdir. Alçak bir kişinin fena işlerine hakiki sebep olan aklî sebepleri kınamayışımız, söz konusu sebepleri ve dolayısıyla ahlâkı değiştiremediğimize delildir.”

“Hakiki namusun bir kere kaybolduktan sonra artık bir daha geri alınamaması da yine bundan ötürüdür. Nefrete lâıyk bir tek fiilin şaıbesi fâiline bağlı kalarak onun için bir nişane hükmüne geçer. ‘Bir ėun alan her zaman çalar.’ atasözü gibi...”

“Benzer şekilde, gençliğimizdeki kusurlardan dolayı bizi ihtiyarlığımıza kadar azarlayan ahlâkî vicdanın var olma ihtimali de bu esas üzerine dayanmaktadır. Bundan ötürü Jean-Jacques Rousseau, bizzat kendi yaptığı bir hırsızlıktan ötürü hizmetçisi Marion’u suçladığı için kırk sene sonra bile azap ekerdı. Bunu izah etmek için gençlik ile ihtiyarlık arasında geçen sürede ahlâkın değişmemiş olduğunu kabul etmek lazımdır. Gençliğimizdeki en ėülün hatalar, en abuk sabuk cahillikler, en hayret verici delilikler yaşımız ilerledikçe bizim utanmamıza sebep olmuyor; çünkü bunlar ‘ahlâka değil’ düşünce kuvvetine ait hatalardı. Bunlar değişti, hatalarımızı düzelttik, gençlikte giydiğimiz elbise gibi bunları da bir tarafa bıraktık.”

“Ahlâkî hatalarını ve eksikliklerini ciddi bir biçimde kavrayıp bunlardan nefret eden birinin, nefsinı düzeltmek için oldukça kuvvetli bir karar aldığı hâlde yine hiçbir zaman nefsinı *tamamen* ıslah edemeyişi de yine bu hakikatle alâkalıdır. Böyle biri ciddi kararlarına ve samimi vaatlerine rağmen fırsat düştüğünde yine aynı yolda yeniden hataya düşer; hatasını gösterdiğinizde kendi de şaşıır. O şahsın yalnız bilgisini düzeltmek mümkündür: Ona amacına ulaşmak için önceden kullandığı araçların amacını sağlamamanın yanı sıra faydadan çok zarar vereceğini anlatabiliriz; bu durumda araçlarını değiştirir, fakat amacını değiştirmez.”

Schopenhauer, ahlâkın değişmediğini ėüya bu şekilde ispatlamakla birlikte terbiyenin gerekliliğini de inkâr etmeyerek şu şekilde açıklamaya girişir:

“Ahlâk değişmez. Aklî sebeplerin tesiri mukadderdir; fakat tesirlerini icradan evvel bizim idrâkimizden geçmeye mecburdur. Hâlbuki idrâkimiz sonsuz, muhtelif ve devamlı bir surette bütün silahlarını kuşanıp çıkmaya hazırdır; her terbiyenin amacı da bu cihette son bulur. Muhtelif malumat ve her tür telkinle

zenginleşen aklın gelişimindeki önem açısından söylenebilecek şey, ulvî ve aklî muhakemelerimizin (ki akıl beslenip geliştiril-medikçe bunun elde edilmesi imkânsızdır) ta iradeye kadar ulaşacak bir yol bulabileceğidir. Bir insan ulvî ve aklî muhakemeleri kavramadığı müddetçe bu muhakemeler, onun iradesi açısından yok hükmündedir. İşte bu sebeple, dış şartlar aynı olmak şartıyla bir insanın muhtemel bir karar önündeki durumu ilkinde başka, ikincisinde başka olabilir! Bu ikisi arasında geçen sürede, olup bitenleri daha doğru ve tam bir şekilde anlayabilme kudretini kazanabilir ve daha önce ona etkisi olmayan aklî sebepler bu defa etkisini gösterebilir.”

“Fakat bir insanın ilminden başka bir şeyi düzeltebilen hiçbir ahlâkî müessir yoktur. Ahlâkı, nasihat ve vaaz ile düzeltmek ve böylece hakiki doğasını ve hususi yaratılışını değiştirmeye teşebbüs etmek, kurşunu dış tesirlerle altına dönüştürmek ve tarım aletleriyle bir çınar ağacından kayısı üretebilmeyi istemek kadar hayalciliktir.”

“Bir bencile, ufak bir menfaatini feda ederek daha büyük bir menfaat elde edebileceğini anlatabiliriz. Bir hâine, başkasına verdiği ızdırabın aslında kendisine daha büyük bir ızdırap ürettiğini anlatabilirsiniz. Fakat doğrudan doğruya bencilliği ve hâinliği ortadan kaldırmak mümkün olmaz. Kediye fareyi sevmekte hata ettiğini ispatlamak ne kadar imkânsızsa, bu da o derece imkânsızdır.”²⁸

Hülâsa; “Ahlâk, şahsîdir ve doğuştan gelir. Bir sanat eseri değildir; ârizî durumların, yani sonradan ortaya çıkan durumların etkisi altında meydana gelmez, bizzat tabiatın bir eseridir. Ahlâk evvela çocuklukta ortaya çıkarak büyüdüğünde ne olacağının küçük bir örneğini gösterir. Bunun için aynı terbiyenin, aynı ortamın etkisindeki iki çocuk, az zamanda oldukça farklı iki ahlâk numunesi ortaya koyar ve ihtiyaçladıkları zaman ahlâkları yine aynı kalır.”

İşte milyonlarca insanı *ahlâkın doğuştan gelişi ve değişmezliği* teorisine ikna etmeyi başaran Schopenhauer’ın, eğer bunlara delil demek mümkünse, delilleri!.. Biraz inceleyince ne kadar tezat ba-

28 Arthur Schopenhauer, *Le Fondement de la morale* (Paris: Félix Alcan), 1891.

rındırdığını görmekte tereddüt etmeyiz. “Ahlâk değişmez; fakat bir insanın aynı yer ve şartlarda hareketleri başka başka olabilir.” Bu ne demek? Ahlâkın neticesi fiillerden ibaret değil mi? Bir insanın fiilleri değişebilirse bunu malumatının değişimine atfedip de ahlâkına atfetmemek ne büyük mantıksızlık. Ahlâkımız bizim fiillerimizde tezahür eder; mademki aklî olgunluklar sayesinde fiillerimizi değiştirebiliyoruz, o hâlde ahlâkımız değişmiyor iddiası nerede kalır? Schopenhauer bir insanın ilelebet aynı ahlâkta kalmış olduğunu, bir cömertin hiçbir vakit cimrilik göstermediğini, bir hâinin hiçbir zaman şefkat duyguları sergilemediğini nerede görmüş? Eğer biz rezilliğini gördüğümüz bir kişiye artık hiçbir zaman güvenmiyorsak, çocuklukta görülen ahlâk, ihtiyarlığa kadar neredeyse aynı seviyede kalıyorsa, insanlar arasında iyilerden çok kötüler varsa, bu yalnız tek bir şeyi ispatlar: İnsanlar ahlâklarını değiştirmeye çalışmıyor.

Terbiyenin, ahlâkın güzelleştirilmesi hususundaki etkisini her gün gözlemlediğimiz hâlde bunu mucizevî teorilerle izaha kalkışıp da ahlâkın anadan doğma olması safatasında ısrar etmek hangi mantığa sığar? Bu meselede çoğunluğun bir delil olması gerekmez, bilakis delili azınlıkta aramak doğrudur. Beşerin çoğu, ahlâkın değişmeyeceğine örnek oluyor, çünkü iradelerini terbiyeye teşebbüs etmiyor. Fakat bir fert çıksa da ahlâkını değiştirmeye güç yetirse, nefsi terbiyenin imkânına apaçık bir kanıt olmaz mı?

Zevk ve eğlenceye düşkün bir genç evleniyor, ailesine muhabbet bağlıyor, hovardalığı birdenbire son buluyor. Gayet korkak bir adam savaşta beklenmedik bir cesaretle meydana atılıyor, önceki korkaklığı güzel bir metanete evriliyor. Servetini kaybeden bir zengin, fakirlerle beraber yaşadıkça maişetinin bütün şeklini, bütün düşüncelerini, bütün arzularını değiştiriyor; önceden böbürlenirken, şimdi oldukça tevazu sahibi oluyor. Tembel arkadaşlar arasında kalan bir genç kendini tembelliğe bırakıyor, bir gün talihin bir tesadüfıyla çalışkan bir arkadaş buluyor, arkadaşıyla kendisi arasında çalışma ve gayretin dışında başka bir noktada bir çekim meydana geliyor, yavaş yavaş onun çalışmasını taklit ederek çalışkan oluyor... Bunun gibi binlerce örnek bulmak mümkündür.

Schopenhauer gündelik olaylarda ahlâkın değişmediği hakkında ne kadar örnek buluyorsa, daha tarafsız bir bakış, bilakis ahlâkın düzelmeye yatkınlığını ispatlayan çok daha fazla delil göstermekte zorluk çekmez. Schopenhauer şu kesin inkârına güya bir girizgâh bulmak için “Bir kişi nefsini ıslah etmek için gayet samimi bir biçimde karar verdiği hâlde yine hiçbir zaman *tamamen* nefsinin düzeltilmez.” diyerek “Nefsinin *tamamen* ıslah edemezse *kısmen* edebilir.” gibi bir ihtimale kapı aralıyor.

Cüz’ü (bir kısmı) mümkün olduktan sonra küllü (tamamı) niçin mümkün olmasın? Hatta bazı zayıf fikirliere de sorsanız; “Evet, terbiyenin tesiri pek büyüktür. Ahlâk, terbiye sayesinde değişebilir, fakat bunun da bir sınırı vardır. Kötünün kötülüğünü azaltmak mümkündür, ama onun yaratılışında var olan kötülüğü tamamen iyiliğe çevirmek imkânsızdır.” derler. Bu durumda ahlâkın değişme imkânını, hakikatini onaylamakla beraber başarısızlığımıza bir mazeret bulmak için verdiğimiz onayı diğer taraftan zayıf düşürmeye çalışıyoruz. Bir yola girince sonuna ulaşmak sebat ile devamı gerektirir. Mademki seçtiğimiz bir yola girebileceğimizi kabul ediyoruz, sonuna kadar ulaşmak için gücümüzün olmadığını nasıl söyleyebiliriz?

Kötü hasletleri kökünden kazımak, bu ahlâkî yolda sebatla mesafe katetmeye bağlıdır; başarılı olmamak sebatsızlıktan başka bir sebebe bağlı değildir. Çalışanın başarılı olmadığı nerede görül-müş? Özellikle ahlâkî faziletlerde ifrat kadar tefritin de, yani bir-birinin tam zıddı olan iki aşırı ucun da zararlı olduğu malumdur. Pıntilik ile israf, mâkul bir itidalin ifrat ve tefritidir. Bu aşırılıkların ortadan kaldırılması bir tarafı arttırıp diğer tarafı azaltmakla olur. Yoksa ahlâkî güzelleştirmenin amacı pıntiliği israf derecesine vardırma değildir.

“Herbert Spencer da meseleyi diğer bir bakış açısıyla değerlendirerek İngiliz felsefe ekolü ile beraber, dış kuvvetlerin tazyiki ve hayat şartlarının etkisiyle birlikte uzun bir zamandan sonra ahlâkın değişebileceğini kabul ediyor, fakat ‘Bu sonuca erişmek asırlara muhtaçtır.’ diyor ki bu durumda bu teori, bütün ümitleri yok

eder. Bugün ahlâkımızı düzeltmek için çalışmaya başlasak hiçbir başarı kazanamayacağız. Atalarımın bana bıraktığı binlerce yıllık tecrübelerin zihnime kuvvetle nakşedilmesi demek olan ahlâka direnemeyeceğim; benim zayıf iradem karşısında birleşen atalarımın bu müthiş ittifakına mukabil, bana bıraktıkları mirasın bir kısmını ortadan kaldırmaya benim gücüm nasıl yeter? Hatta, isyana kalkışmak bile akl-ı selime uygun değildir, çünkü mağlubiyetin muhakkak olduğunu anlamak güç değil. Yalnız şununla kendimi teselli edebilirim ki benim torunlarım, irsî özellikler ve toplumsal ortamın muntazam seyri sayesinde elli bin sene sonra, yapımı asırlar süren mükemmel makinelere benzeyecek; mesela fedakârlık yahut girişimcilik gibi ahlâki hasletlere sahip olacak...”

“Açıkladığımız şu teoriler, en büyük zekâların bile temel eksikliği olan fikrî tembelliğe örnek olarak kabul edilebilir. Bu fikir tembelliği sebebiyle, *dilin* telkinleri gönül rızasıyla kabul edilir. Biz kelimelerle düşünmeye o kadar alışmışız ki kelimelerin izah etmesi gereken hakikatler bize kendini açmaz, gizli kalır. Kelime *bir* olduğu cihetle anlamının da *bir* olduğunu kabul ederiz. İşte *ahlâk* gibi tek bir kelimenin icra ettiği telkin sebebiyle, ahlâkın değişmemesi hakkındaki çürük teori meydana çıkmıştır. Hakikaten ahlâkın *bir* değil, bir hâsıla olduğunu görmeyen var mı? Bu öyle bir hâsıladır ki daima değişen birtakım melekelerin etkisi altında bulunur. Bizim ahlâkımız Avrupa’nın beraberliğine benzer bir beraberliktir. Muhtelif ittifakların değişimi, bir devletin büyümesi veya çökmesi hâsılayı sürekli olarak değiştirir. Benzer şekilde ihtiraslarımız, duygularımız ve düşüncelerimiz de böylece daimi bir değişime tâbi olup aralarında yapıp bozdukları ortaklıklar sebebiyle bunların hâsılası olan ahlâk da mütemâdiyen değişir.”

“Schopenhauer, kesinlikle tekdüze ve mesela ilk düşünceden son düşünceye kadar, ilk duygudan son duyguya kadar baştan sona bencil bir ahlâka nerede rastladı? İnsan tabiatı hiçbir vakit bu kadar basit bir forma büründürülmemiştir. Bir defa daha söyleyelim ki ahlâkı yalnız bir beraberlikten, yalnız uyumlu bir kitleden ibaret kabul etmek, oldukça yüzeysel bir gözlemin sonucudur. Ahlâk, birbiriyle uyumsuz kuvvetlerin bir hâsılasıdır. Hayattaki

insanların gözlemi üzerine kurulu olan bu hakikat, Kant ve Schopenhauer'ın safça teorisini çürütmeye yeter. Spencer'a gelince, ona da şu cevabı vermek kâfidir: 'İyi temayüller bile aynı derecede irsîdir, aynı kuvvetle gelişmiştir. Becerilerimizi kullanmayı bilirsek, atalarımızın bizim aleyhimize yürüyen kuvvetleri kadar, bizim lehimize hizmet eden kuvvetlerini de buluruz.'" (Payot)

Keza Doumer de şöyle diyor: "İrade terbiyesi bir insanı adil yapabilir, fakat kötüyü de iyi yapma kudretine sahip mi? Birçok insan bunun imkânsızlığını iddia ederek insanların iyi veya kötü olarak doğduklarını ve bu bakış açısına göre tabiatın meydana getirdiği fitratı değiştirmenin mümkün olmadığını söyler. Bu hakikaten doğru mu? Daha da önemlisi, gerçekten kötü olan insan sayısı çok mudur? Jean-Jacques Rousseau şöyle derdi: 'İnsanlar kötüdür ve fakat insan iyidir'. Yani insanların geneli birbirleriyle ilişkilerinde kötüdür, fakat her bir insan tek tek incelenirse iyilikten beri olmadığı görülür. Sanırım filozof bu konuda haklıdır. İnsanda daima az çok bir iyilik hissesi vardır. İşte ahlâk sahibi olmak için azimli birinin yapacağı, bu zayıf hissenin miktarını arttırmaya çalışmaktan başka bir şey değildir."

Ahlâkın düzeltilmesinin mümkün olduğunu ispat ve ahlâkın değişmezliği teorilerini savunan filozofların muhakemelerini red için lafı biraz uzattık, fakat irademizi terbiyeden maksadımız, genel anlamıyla ahlâk ve fiillerimizi düzeltmek değil mi? Öncelikle bunun olabileceğine kanaat getirmek lazımdır ki nefsimizi idare gücünü kazanmak gibi önemli çabalara tam bir inançla girişmek mümkün olsun.



"İnsanların kendilerini mutlak bir hürriyete sahip sanmaları, yalnız fiilleri göz önünde bulundurup onları bu fiilleri gerçekleştirmeye mecbur eden sebepleri görmemelerinden kaynaklanır."

Spinoza

İrade terbiyesi mesaisinde izleyeceğimiz yol üzerinde bir başka yanlış teori daha vardır ki bunu temizlemeksizin meselenin

ruhuna ulaşmamız mümkün değildir. İrade terbiyesinin amacı, kötü duygular ve ihtirasları yenerek akl-ı selimin göstereceği yolda hareket etmek, nefsimize karşı hâkimiyet kazanmaktır. Bazı filozoflar diyecektir ki “Nefse hâkim olabilmek için bu kadar uzun mütâlaa ve münakaşalara ne gerek var? İnsan zaten düşünce özgürlüğüne sahiptir. İstedğini kabul, istemediğini reddeder. İnsanda esasen mevcut olan akli hürriyeti kazanmak için araçlar aramaya lüzum yoktur. Kötü kötülüğünden, hırsız hırsızlığından, katil ise cinayetinden sorumludur. Öldürmek, çalmak veya kötülük yapmak istemeseydi yapmayacaktı.” İşte böyle düşünenler, *özgür irade*²⁹ teorisini benimseyerek insanda kesin bir iradenin varlığına inananlardır. Hatta ahlâkî kanunun varlığı ancak bu teoriyle ayakta durmaktadır. İnsanda hürriyet olmazsa güzel ahlâk kurallarına uymak için kudret olmayacak ve bundan ötürü ahlâkî terbiye de mümkün olmayacaktı. Fakat acaba mesele bu kadar basit mi?

Herhangi birini yaptığı bir iş hakkında sorgulayın; “İstedim de yaptım.” der. Fakat üzülererek belirteyim ki bu cevap da yine bir kelime hatasından ibarettir. Fiili yaptıktan sonra onu yapmayı istemiş olduğuna hükmeder, yapmadan önce başka türlü istemesinin mümkün olup olmadığını düşünmez. Bir *isteme* işinde ne kadar mecburiyetin bulunduğunu, esasında kendisinin istemeyip birçok dış tesirin onu istemeye zorlamış olduğunu hatırına getirmez.

“Bu önemli hatanın esasını özellikle ve açıkça görmek için; sokak ortasında bir insan farzedin. Bu insan kendi kendine şöyle diyor: ‘Şimdi akşam oldu, bugünlük işlerim bitti. İstersem gezmeye gidebilirim, istersem kulübe gidebilirim, kuleye çıkarak güneşin batışını seyredebilirim, istersem tiyatroya gider, istersem bir arkadaşımı ziyaret eder ve hatta istersem şehrin kapısından dışarı çıkarak kâinatın orta yerine atılır ve bir daha dönmem... Bunlar hep benim isteğime bağlıdır, istediğim gibi hareket etme konusunda tam hürriyete sahibim. Bununla birlikte, bunların hiçbirini-

29 *Libre arbitre* ibaresi *küllî irade* ile karşılanırsa da din felsefesine konu olan terim ile karışmasına meydan vermemek için “özgür irade” tabirini tercih ettik.

ni yapmayıp yine kendi isteğimle evime, aileme döneceğim'. Bu tamamıyla bir göl suyunun şu muhakemelerine benzer: 'İstersem gürültüyle yüksek dalgalar şeklinde kabarıyorum (Evet, eğer fırtına denizi çalkalarsa). Süratle akarak yolumda neye rastlarsam sürükleyerek indirebilirim (Evet, bir nehir yatağında olmak şartıyla). Köpürerek ve coşarak yukarıdan aşağıya ineabilirim (Evet, bir şelalede). Bir ışın gibi özgürce havaya yükselebilirim (Evet, bir fiskiyede). Sözün özü, buharlaşıp kaybolabilirim (Evet, yüz derece sıcaklıkta). Bununla birlikte, bu istediklerimin hiçbirini yapmayıp kendi istediğimle sessiz ve berrak, şu gölün aynasında kalıyorum.' İşte su, birtakım mücbir sebepler olmadıkça gücü dahilinde sandığı ve inandığı fiillerin hiçbirini yapamadığı gibi insan da hususi aklî sebeplerin zorlaması olmadıkça kendi gücü dahilinde sandığı ve inandığı fiillerin hiçbirini yapamaz. Bir sebep ârız olmadıkça yani sonradan ortaya çıkmadıkça her fiil onun için imkânsızdır." (Schopenhauer)³⁰

Yirmi yaşında bir genç düşünün; cilveli bir kadının hilelerine boyun eğmiş olsun. Para çalmak, kumar oynamak, insanî vazifeleri yapmaya gücü kalmamak, tembellik ve hovardalık gibi kötü ah-lâk çamurlarında yuvarlansın. Bu gence hiç acımayarak, "Kendi kabahatlerinden tamamen sorumludur, isteseydi bu çamurlara batmazdı" mı diyeceğiz? Onu bu hâle düşüren dış şartları, ihtirasların hâkimiyetini ve doğuştan gelen yatkınlığı unutacak mıyız? Düşünmeyecek miyiz ki büyük büyük atalarımızın kimi kusurlarının tesirinden başlayarak ebeveyninin verdiği genlerin dışında; aldığı terbiye, konuştuğu insanlar, yaşadığı çevre, gücünü aşan tesadüfler, kendisini bir pervane gibi istediği yöne sevk eden şiddetli hevesler, kısacası bütün çevresi, yakınındaki bütün insanlar ve bütün dış şartlar da bu mesûliyetle onunla ortaktır.

Hayır, insanda özgür irade yoktur. Özgür iradeye güvenmek, insanın fiillerini idare eden duyguları ve aklî sebepleri görmemek, bir düşüncenin fiil hâline gelebilmesi için ne kadar çok şartı aşmaya mecbur olduğunu bilmemek demektir. İnsanları bütün hataları ve meziyetleriyle insan olarak kabul etmeliyiz ki nefse

30 Schopenhauer, *Essai sur le libre arbitre*.

tutsaklık belasını yakinen teşhis ederek şifa bulması için çalışabilirim. Özgür irade bir gaye, bir nihai hedef, bir idealdir. Bu gayeye doğru koşacağız, bu manevî olgunluğu kazanmaya çalışacağız. Fakat bu dâhice kudretin bizde olmadığını ve her ideal gibi bir seraba benzeyerek daima yaklaşıldıkça varılmasının imkânsız olduğunu bilmeliyiz. Hayatının her devresinde ahlâken hiçbir kötülükte bulunmamak, kimsenin gücü dahilinde değildir. Özgür irade teorisi doğru olsaydı, hiç olmazsa bir tek kişinin, bütün hayatı boyunca ahlâkında ve iradesinde hiçbir eksiklik göstermeyerek yaşadığına şahit olmanın mümkün olması gerekirdi. Nefsimizi, çevremizi yakından inceleyelim. Böyle hayalî bir şahsa insanlık henüz rastlamış mıdır?

Uyuşuk birinin “Tembellik benim kendi kabahatimdir, istesem anında kurtulurum.” diyerek tembellikten derhal kurtulması mümkün değildir. Yavaş yavaş yemek yemenin, gıdaları güzel çiğnemenin sağlığımız için ne kadar faydalı olduğunu biliriz. Fakat hepimiz yemeğimizi çabuk yeme hususunda birbirimizle yarışırız. Şu kötü alışkanlıktan kurtulmak, üç dört kap yemeği yarım saatte yemek isteyelim. Başarmanın ne kadar güç ve ne kadar çaba gerektirdiğini göreceğiz. İşte gayet basit meselelerde bile insanın mutlak hürriyeti ve iradesi kendi elinde olmazsa nasıl olur da gayet derinlerimize yerleşen kötü ahlâk, inanç ve alışkanlıklara karşı hürriyete sahip olabiliriz?

Hürriyetler hep birbirine benzer. İrade hürriyeti ve fikir hürriyeti de aynen siyasî hürriyet gibidir. Osmanlılar, hür bir millet olabilmek için “Hemen oluverelim.” demekle maksatlarına ulaştılar mı? Hürriyeti kazanmak uzun bir emeğin sonucu ve mükâfâtı olarak ortaya çıkmamış mıdır?

Yalnız bu otuz sene içinde hürriyete yaklaşmak için milyonlarca çaba sarf olundu. Pek büyük fikirler besleyip doğuran nice beyinler toza döndü. Ne çok insan sefalet ve alçaklığa katlanmaya, ne kadarı da hayatlarını uzunca bir süre korkunç bir tehlikenin peşinde koşturmaya mecbur oldu. Osmanlılar “Biz hür olacağız.” demekle nimet ve mükâfata mazhar olmadılar;

hürriyeti elde etmek için çalışmaya, hayatlarını fedaya, daimi çabalarla aynı maksadı izleyen birçok ferdin gayretlerini birleştirmeye mecbur oldular. Bu milyonlarca küçük çabanın tamamı üzerinde dikkatle durulunca, hürriyetin ne muazzam bir emel ve iş yığını, ne yüksek bir çaba ve gayret piramidi sayesinde alındığı anlaşılır. Bugün de “Biz hakikaten medenî bir millet olacağız.” diyoruz. Bunun ne kadar çabaya muhtaç olduğu tahmin edilebilir mi? Milyonlarca ferdin her biri milyon kere mesai harcamalıdır ki bu eşsiz hedefe ulaşalım. İşte bizim fikrî hürriyetimiz de böyledir. Hemen “Oluverelim!” demekle olamayız. Milyonlarca çaba harcamaya mecburuz ki bu ideale yaklaşmamız mümkün olsun.

“Özgür iradeyi, ahlâkî hürriyete bağlamak isteyenler hata ediyor; bu iki hürriyet birbirine tamamen zıttır. Uzun, zahmetli, sonsuz sabır ve sebata muhtaç olan nefse hâkim olma meselesini hemen bir ‘Oluversin!’ arzusuyla başarılabilecek gibi göstermek, daha başlangıcından ümitsizliğe mahkûm kılmak demektir. Fransa kendini toplamak için, yirmi senelik kararlı ve zahmetli çalışmaya ihtiyaç duymuştur. Benzer şekilde bizim nefsimizi toplayabilmemiz de büyük bir sabra muhtaçtır. Nasıl?! Daha sonra köyde istirahat edebilmek için otuz sene zahmetli bir işi yapmaya katlanan bazı insanlar görüyoruz; oysa nefse karşı hâkimiyet kazanmak gibi yüce ve asil bir esere hiç vakit harcamayacak mıyız? Bizim liyâkatimiz ve dolayısıyla istikbâlimiz hep buna bağlıdır, hayatta yapacağımız görevler tamamen bu esere bağlıdır. Bu sayede herkesin hürmet ve takdirine lâyık olacağız. Mutluluk kaynaklarının tamamını bütün genişliğiyle bize açacak olan odur. Çünkü bütün samimi saadetimizi, ancak güzelce düzene konan faaliyetler meydana getirir. Böyleyken bu ulvî esere hiçbir erdemli şahıs önem vermeyecek mi? Nefse hâkim olma çabalarına karşı gösterdiğimiz emniyetsizlik hepimizin hissettiği hakiki bir ızdıraptan doğar. İyilik yapma arzusuyla iradesinin zayıflığı arasındaki uyumsuzluğu hissetmiş olan kaç öğrenci vardır?”

“Hocalarımız bize ‘Hürsünüz!’ derlerdi.³¹ Fakat bu iddianın yalan oluşunu biz ümitsizce hissederdik. İradenin yavaş yavaş kazanılabileceğini hiç kimse bize öğretmezdi. Kimse bu kazanma vasıtalarını düşünmeyi hatırına bile getirmez, bizi mücadeleye alıştırmaz, bize yardım etmezdi. Bu durumda biz de doğal bir reaksiyonla Taine’in ve kadercilik³² teorisyenlerinin yollarını çokça bir acelecilikle kabule razı olurduk. Hiç olmazsa bu teoriler, mücadeleye girişmenin beyhudeliği önünde bize tevekkülü öğretirdi. Böylece tembelliklerimize teselli veren teorilerin yalanını hissetmemek için zihnimizi şaşırtmaya çalışarak daima geri giderdik. Evet, irade hakkındaki şu kaderci teorilerin asıl sebebi özgür irade filozoflarının safdil olduğu kadar helâk edici yollarıdır. Ahlâkî hürriyet, siyasî hürriyet ve hatta dünyada kıymetli olan her bir şeye devamlı müdafaalarla, şiddetli hücumlarla ulaşılır. Bunlar dayanıklı, maharetli ve çokça sabredenlerin mükâfatıdır. *Hür olmaya liyâkati olmayan hür olamaz*. Hürriyet ne bir hak ne de bir olgudur.³³ Yalnızca bir mükâfattır; en yüce, en mutluluk verici mükâfat. Güneş ışığının bir tabiat manzarasına karşı kıymeti ne ise hürriyetin de hayatın bütün olaylarına karşı kıymeti odur. Hürriyeti elde edemeyen, hayatın derin ve uzun bütün sevinçlerinden mahrum kalır.” (Payot)

Hülasa, nefse hâkim olabilmeyi bizim gücümüz dahilinde gösteren filozoflara inanmayın, çünkü tecrübeyle göreceksiniz ki nefse hâkimiyet hemen istemekle kazanılmaz. Ahlâkî hürriyetin lüzum ve kıymeti gerçekten pek büyüktür. Fakat elde edilmesi zahmetli ve uzun gayretlere muhtaçtır. Bunun böyle olduğunu bilmeyen, bu büyük ve yüce çalışmaya hiç girişmesin, çünkü başarılı olamayacağına daha başından kani olabilir. Başarı; gerçekten isteyenlere, gerçekten çalışanlara ve ruhsal melekelerimizin vasıflarını ve kâbiliyetlerini öğrenip ona göre hareket edenlere

31 Doğrusu Fransızların “*Vouloir, c’est pouvoir*.” (İstemek, yapabilmektir.) temelsiz atasözü, en küçükten en büyüğe kadar genel bir kural derecesinde zihinleri istila etmiştir.

32 *Fatalité*.

33 *Fait*.

bir ihsandır. İradenin psikolojik doğasını öğrenmeyen; fikir, duygu ve fiil nedir bilmeyen; fikirler, duygular ve fiiller arasındaki ortaklıktan haberdar olmayan; iradenin terbiyesi için ne gibi maharet ve hatta hilelere başvurması gerektiği bilgisinden nasipsiz olan, bu harp meydanına atılmasın; çünkü daha ilk dakikadan mağlubiyeti kesindir. Fakat şu yüce harp sahasına girecek olan da bilsin ki düşünsel ve duygusal araçlarını iyi şekilde kullanmayı bilirse, çabalayıp sebatla çalışırsa, başarı kendi elindedir. Ayrıca, insanî kemâlâtın maddî ve manevî her türlüşüne sahip olduğunu ancak iradesini terbiye sayesinde iddia edebileceğini unutmasın.



“Bir şahsın ruhunun derinliklerine nüfuz ederek en basitine varıncaya kadar, bütün mücbir akli sebepleri ve tesir eden bütün dış şartları belirlemek mümkün olsaydı, o şahsın ileride yapacağı bir işi, ay ve güneş tutulmalarını hesapladığımız kesinlikte hesaplayıp belirleyebilirdik.”

Kant

İradenin terbiyesinin ve nefsin idaresinin imkânını reddeden teorilerin dayandığı çürük temeli ve diğer taraftan da bize sadık bir dost ve güvenilir bir yardımcı gibi gözükten özgür irade teorisinin hakikat perdesi altında gizlediği ikiyüzlülüğü meydana çıkardık. Elimizde dayanabileceğimiz bir teori kalmadı. Hâl böyleyken bir rehber, bir hidayet meşalesine ve izlememiz gereken yolu kısaca kucaklayacak genel fikri gösterebilen bir teoriye ihtiyacımız olduğunu inkâr edemeyiz. Maksudımız tahrip değil, tamir ve hatta ihyadır. Hangi rehberle dayanarak nefsin terbiyesi işine girişeceğiz?

Şurası gariptir ki bu meselede dost zannettiğimiz düşman çıktığı hâlde, bazı filozofların dikkatlice incelememelerinden ötürü nefsin terbiyesine zıt söyledikleri determinizm³⁴ teorisi, aksine bizim için kıymetli bir yardımcı hizmeti görecektir.

34 [Kâinata meydana gelen her olayın maddî veya mânevî sebeplerin zorunlu bir neticesi olduğunu öne süren felsefî doktrin. Etraflı bilgi için bk. İlhan Kutluer, “Determinizm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/215-220.]

Determinizm teorisi, bütün fiil ile hareketlerimizin, bütün düşünce ve alışkanlıklarımızın mecburî bir güdünün, sebebin etkisiyle meydana geldiğini ve bu amansız mücbire karşı bizim hiçbir gücümüz olmadığını ve dolayısıyla fiilerimizin eksiklik ve kusurlarında hiçbir mesûliyetimiz olmadığını iddia eder.

Aslında psikolojik ve bilimsel değerlendirmeler, bu teorinin gerçekliğini ve isabetli olduğunu hemen tasdik eder. Kâinatta hiçbir organizmada iradî hareket yoktur; bütün hareketler bir reaksiyonun sonucudur. Organizmanın en küçük ve en mükemmel numunesi olan hücrelerde bu *uyarı ve reaksiyon* kanunu, mutlak bir biçimde yürürlüktedir. İnsanlar en basit mânâsıyla sayısız hücrelerin bir araya gelmesiyle vücut bulmuş bir toplumsal yapı, meşrutî yani meclisli bir hükûmettir. Maddî ve manevî bütün fiiller hücrelerden geçer. Mesela kasları oluşturan hücrelerin harekete geçmesi ya beyinden gelen bir komuta veya dışarıdan gelen kimyasal, mekanik ve elektriksel bir uyarıya muhtaçtır. Bu uyarımlar olmazsa kas hareket edemez. Yine, organların yöneticisi olan beyin de bütün kas ordusunun kuvvetli bir âmiri olmakla beraber, bizzat fâil değildir. Kas hücresi gibi beyin hücresi de gücünü kendisinden almaz. Beyin hücreleri, aslında daha hassas, daha muktedir, daha etkin ve daha emredicidir. Fakat dış ortamdan ya da iç âlemden hiçbir uyarım ulaşmazsa, bu hücreler de hiçbir fiili yerine getiremez. Beyin hücreleri beş duyu vasıtasıyla dışarıdan gelen sayılamayacak kadar çok uyarıya devamlı olarak mâruz kaldığından dolayı beyinde daimi bir faaliyet vardır. Bazı hastalıklarda veya bilimsel deneylerde olduğu gibi dış uyarımları (İç uyarımları engellemek, hayatı engellemek demektir.) engelleyecek olursak beyinde organların görevlerini yerine getirmesi için gereken güçten başka hiçbir güç kalmaz.

Organların görevlerinin en karmaşık ve en mükemmelleri bile yine determinizme tâbidir. Mesane dolduğunda idrarın miktarındaki bolluk vasıtasıyla ortaya çıkan uyarım, idrar yapmayı emreder. Midemiz yemekle dolduğunda meydana gelen uyarım ise hazma yardımcı olan salgıları ve hareketleri uyandırır. Bronşlarımızda yabancı bir cisim olursa öksürmeye başlarız. Cildimize

yabancı bir cisim, bir mikrop girse akyuvarlar etrafına üşüşerek bir çıban meydana getirir. Bizi gazaba getirecek bir söz söylenmezse öfkelenemeyiz. Ağlatacak bir sebep varsa ağlar, güldürecek bir sebep varsa güleriz.

Bu genel kanun göz önüne alındığı gibi determinizm felsefesini derhal mutlak bir itaatla kabul etmek zaruridir. Beyin uyarımlarını takip ederek meydana gelen maddî ve manevî hareketlerin tamamı bir tepkimeden, insanın hayatı ise fiilden değil fiillerin sebeplerine cevap vermekten ibarettir. Beyin, mutlak bir hâkimiyete değil, meclisle idare edilen hükûmet gibi meşrutî bir otoriteye sahiptir; görünüşte âmir ve idareci beyindir, hükûmettir; fakat hakikatte o toplumu oluşturan fertlerdir, hücrelerdir. İçki veya sigara bağımlısı biri, içki veya sigara içmek fiilinde iradesine sahip değildir, alışkanlığının esiridir.

Öfke veya menfaat sebebiyle adam öldüren bir katil, menfaat, genetik ve terbiye gibi birçok şartın zorlamasıyla hareket etmiştir. Her isteyen adam öldüremez, her isteyen kötü ahlâklı olamaz. Katillik, büyük büyük atalarımızın kimi kusurlarından ve soydan aldığımız hususi yatkınlıktan, terbiye ve tahsilimizin eksikliğinden, fikrî tetkiklerimizin selamet dairesinde meydana gelmemesinden kaynaklanır. İnsan tam bir serbestliğe, mutlak iradeye sahip değildir. Eğilimler, heyecanlar, bulunduğu ortam ve muhit, aldığı terbiye, gördüğü tahsil, okuduğu kitaplar, genler yoluyla intikal eden bedensel ve ahlâkî vasıflar, fikirleriyle büyüdüğü öğretmenler, ihtiyaçlar, menfaatler, hastalıklar... Kısacası insan, sayılması pek uzun ve tamamen belirlemesi imkânsız pek çok iç ve dış sebebin etkisi altında fiillerini gerçekleştiren bir kukladır. “Ruhun her bir temayül ve hissi, tembelliğe benzemeyen bir kuvvet ise de bu temayül ve hissin benim üzerimdeki nüfuzu ve etkisi, aynı şekilde tembellik kuvvetinin bir taş üzerine etki etmesine benzer.” (Priestley)³⁵

35 Joseph Priestley, *The Doctrine of Philosophical Necessity Illustrated; Being an Appendix to the Disquisitions Relating to Matter and Spirit, to Which is Added An Answer to the Letters on Materialism, and on Hartley's Theory of the Mind* (London: J. Johnson), 1777.

İşte determinizm teorisi budur. Gerek bilimsel değerlendirmeler, gerek hayata dair gözlemler, hep bu teorinin gerçekliğini ispat eder. Öyle ki “Eğer, ahlâkı tamamen belirlemek bu derece zor olmasaydı, bize daima gizli kalan aklı sebepler diğer birçok aklı sebebin etkisinde olmasaydı, her bir fiilin ne olacağını daha önceden hesaplayarak anlayıp belirlemek mümkün olacaktı” (Schopenhauer).³⁶ Keza “Bir şahsın ruhunun derinliklerine nüfuz ederek en basitine varıncaya kadar, bütün mücbir aklı sebepleri ve tesir eden bütün dış şartları belirlemek mümkün olsaydı, o şahsın ileride yapacağı bir işi, ay ve güneş tutulmalarını hesapladığımız kesinlikte hesaplayıp belirleyebilirdik.” (Kant)³⁷

Aklı ve ahlâkî fiillerimiz, maddî ve manevî hareketlerimiz bu zorunluluk kanununa (determinizm) bağlı olduğu, dış ve iç uyarımların esiri bulunduğumuz hâlde nasıl oluyor da biz, ahlâkın değişebileceğini ve irade terbiyesinin mümkün olduğunu kabul ediyoruz? “Nefsin terbiyesi için az çok fıkri hürriyete sahip olmak gerekir.” gibi görüldüğü hâlde, bir taraftan iradenin hürriyetini reddetmek, diğer taraftan nefsin hâkimiyet kazanma kâbiliyetini kabul etmek arasında bir tezat yok mu? Hayır, hiçbir tezat yoktur, mesele pek basittir; hakikate ve tatbik etmeye gayet uygundur. Mademki fiillerimizin geneli iç ve dış birtakım sebepler ve şartların emri altındadır ve onların esiridir, bu iç ve dış sebepleri düzeltir, eğitir ve güzel bir surette seçersek aynı zamanda manevî eğitimimiz de gerçekleştirilmiş olur. “Önümüzde gördüğümüz insanlar, bir hayata sahip mahluklar; ihtirasları, felsefî ve dinî fikirleri, mantıkî muhakemeleri veya itikatlarının etkisi altında hareket eder. Üzücü olan, bu gerekli ve mecburî esaretin

36 Schopenhauer, *Essai sur le libre arbitre*. Schopenhauer ile birlikte özgür irade teorisini red ve determinizm teorisini kabul ederken, diğer taraftan da Schopenhauer'ın aynı esaslara dayanarak çıkarımda bulunduğu “ahlâkın değişmezliği” teorisini reddedişimizde bir tezat var sanılmasın. Schopenhauer'ın zorunluluğu (*determinizm*), kadercilik (*fatalité*) ile karıştırıp teorilerin uygulanışında ifrata kaçarak yanlış bir yola sapmasından dolayıdır ki çıkarımlarını reddediyoruz. Schopenhauer'ın hatası, determinizm teorisinin ahlâka aykırı noktalarını göz önünde bulundurup tam aksine irademizin terbiyesine uygun olan yönlerini hiç dikkate almamasından ileri gelmiştir.

37 Emmanuel Kant, *Critique de la raison pure* (Paris: Félix Alcan), 1905.

varlığı olmayıp zorunluluğun ırkımıza mahsus şartlardan ötürü daima kötülük biçiminde tezahür etmesidir. Aklî sebepler içinde asil olanların tesirlerini kuvvetlendirdiğimiz gibi bu mutlu zorunluluk da ahlâkımızın olgunlaşmasını gerektirir; hiçbir zaman ulaşamayıp mütemâdiyen arkasından koştuğumuz ideale doğru bizi yaklaştırır.” (Dubois)³⁸

Aslında örnek olarak genetiğin mücbir etkisini ele alalım. Elbette bizim beynimiz atalarımızın mahsulüdür; onlar gibi yaratılmıştır, onlar gibi düşünmeye, onlar gibi yönetmeye mecburdur. Darwin’in ortaya koyduğu “Görev, organı oluşturur” kanununa göre görevler değiştikçe organlar da aynı değişimi takip eder. Kumluk bir yerde yaşayan balık, geçimini bulamayacak olursa yavaş yavaş organları o surette değişir ki, kumlar içinde bulduğu gıdalar ile hayatını sürdürebilsin.

Yine beyin de böyledir. Öldürme fiiliyle uğraşanların beyinde öldürme fiilini emretmeye hazır ve âmâde birtakım değişimler meydana gelir. İşte böylece atalarımızın zaman zaman değişime uğrayan beyinleri genler vasıtasıyla bize neredeyse aynen aktarılmış ve bizde bugünkü şeklini kazanmıştır. Biz bâtil inançlara esir isek ahlâkımızda cimrilik, sertlik ve hıyanet varsa bu hâl sadece kendi kusurumuz değildir. Bize bu beyni genetik yolla hediye eden atalarımız da bu eksiklikten mesûldür. Fakat şurası var ki ahlâk genleri, tıpkı hastalık genleri gibidir. Bir veremlinin çocuğu veremli olarak doğmaz, fakat vereme aşırı bir yatkınlık gösterir; çocuğu veremli anasından babasından ayırarak başka bir ortama naklederek büyütürsek, o da genetiğinin verdiği aşırı yatkınlıktan kurtulmuş olur. Yine, bir katilin çocuğunu ebeveyninden tecrit edip öldürme fikrinin aksini telkin edecek ve zorlayacak bir ortama nakledersek, beyindeki öldürmeye yatkınlığı yok etmeyi başarırız. Böylece determinizme göre fiil ve fikirlerimizin en mühim sebeplerinden biri olan genetiğin zorunlu ve problemlili etkilerini azaltmış ve ortadan kaldırmış oluruz.

38 Paul Dubois, *Les Psychonévroses et leur traitement moral: leçons faites à l'université de Berne* (Paris: Masson et Cie), 1905.

Genetiğin etkisinin bu şekilde deęiřebileceęini dūřünmek bizi iki yōnden gururlandırır. Bir taraftan, atalarımızın dūřünmeksizin kabul ettikleri ve yüzyıllardan beri nesilden nesile intikal ederek bir alışkanlık ve hatta ihtiyaç hālini alan bātıl inançlarımızı, ahlākımızın kötü temayüllerini ve aklī terbiyemizin eksiklięini ortadan kaldırırsak milyonlarca insanın var etmiř olduęu kötü hasletlere, bizim řu beř on beynimizin galip gelmesi bize bir gurur bahředer. Dięer taraftan ise çocuklarımıza aktaracaęımız akıl ve ahlākla ilgili genler tabii ki bizim aklī ve ahlākī terbiyemizin ulařtıęı dereceye baęlı olduęundan, bizden sonra gelecek olan ve nesiller boyu sūrūp giderek bize samimi bir baę ile baęlı olması gereken gelecekteki milyonlarca insana ne būyūk bir irsī hediye sunmuř olacaęımızı dūřūnūp gururlanırız.

İřte genetik gibi ortadan kaldırılması çok gū sanılan mūcbir etkenlerin tetkiki de bize gōsterir ki determinizm bizi ūmitsizleřtirmedięi gibi, aksine būyūk bir ūmit ve teselliyle teřvik ve tatmin eder. Determinizm, genetięin haricinde evre, tahsil, terbiye, fikrī seviye, arkadař ortamı, yařadıęımız muhit, kitaplar, gōzlemler, tetkikler, alışkanlıklar ve temayüller gibi daha birçok dıř ve i sebebe baęlıdır. Bu sebepleri, irademizi terbiye etme maksadına uygun bir řekilde seçip geliřtirirsek mūcbir etkenlerden ne kadar çok fayda saęlayabileceęimizi kavrarız. “Uyarımlar mecburī ve mukadder bir řekilde fiilleri var ettięi için determinizm teorisinden korkuluyor, kadercilięe isyan ediliyor. Sadece kōtūlūęe sevk eden uyarımlar ve sadece insanın hayvanī řehvet arzuları gōz önünde bulundularak nefret edilesi bir esaret ve ahlāksızlıęı gerektiriyormuř gibi determinizm teorisinden yūz çevriliyor. Bizim iyilięin, gūzellięin ve ahlākī kanunların esiri olabileceęimiz, hassasiyetimizin verdięi asil sebeplere baęlanabileceęimiz unutuluyor.”

“Her ne yaparsak yapalım, daima bir duygu veya dūřūnceye uyarak yaparız. Herhangi bir fiili, bir mazlumun fedakārlıęını veya en dehşet verici bir cinayeti tahlil edin; daima o fiili yapmasını gerektiren baskın bir sebep bulacaksınız. Bu, birincisinde genlerden kaynaklanıp eğitilerek kuvvet kazanmış, doğuştan gelen asil duygular veya yaşadığı muhitte dikkatle geliştirilmiş ahlākī ve dinī

inançlardır. İkincisinde ise vahşi bir bencilliğin mahvedici sebepleri veya sosyal çevrenin bereketli suyuyla büyütölmüş bitkilere benzeyen sefil ihtiraslardır. Aklımızda evvelden yer edinmiş oluşumlardan ötürü daima bizi mest edercesine etkileyen sebebe tâbi oluruz.”

“Bir fiilin yapılmasına zorlayan sebebin, bilahare meydana gelecek sebep ve güdüler üzerinde etkili olmayacağını ise unuturuz. O zamana kadar fenalığın esareti altında yaşamış olan bir suçlu, artık hidayet yolunu bulabilir. Kötü duygulardan kurtularak ahlâkî kanunlara ve aklî muhakemelere de esir olabilir. Determinizm teorisi ne tefekkürü, ne nefsin terbiyesini ve ne de ahlâkın güzelleşmesini engeller.” (Dubois)³⁹

Yüzme bilmeyen bir çocuk denize düşüyor; bir kurtaran olmazsa boğulmaya mahkûmdur. Ben denize atlayıp çocuğu kurtarmak için kendimi mecbur ediyorum. Kendimi mecbur eden yine kendim, kendi şahsiyetim, bana mahsus olan ruhsal ve duygusal hassalardan gelen şahsiyetimdir. Bir başkası belki başka türlü hareket edecek, başka zorunluluğa bağlı kalacaktı. Fakat benim bağlı olduğum zorunluluk, benim şahsıma mahsustur. Beni herkesten farklılaştırarak bana has bir özellik veren hususi bir zorunluluktur. Gözlerimin rengi ve boyumun kısa olması gibi, benim şahsiyetimi oluşturan bir zorunluluktur. Bu mecburiyet, denize atlayışına özgür irademle, kendi isteğimle karar verdiğim yalancı duygusunu ortaya çıkarıyor. Yalancı duygu... Çünkü başka türlü yapamazdım. Nasıl çalamazsam, nasıl öldüremezsem, öylece denize atlamamazlık da yapamazdım. Benim duygusal ve coşkun şahsiyetim beni kesin ve emredici bir şekilde denize atlayarak hareket etmeye zorladığı gibi aynı kesinlikte hırsızlık ve cinayete girişmemeye de zorluyor. Bu katî zorunluluk benim benliğimden, bin türlü etki ve temasla oluşmuş bugünkü şahsiyetimden, bugünkü şahsiyetin gerektirdiği vazifeden ve iradedden ileri geliyor. Bir sene sonra aynı mevkideki fil ve hareketim bugüne benzemeyecek. Çünkü bir sene zarfında, fiilime hâkim olan mücbir sebepler, benim tahsili-

39 Dubois, *Les Psychonévroses et leur traitement moral*.

me, tecrübelerim ve gözlemlerimle hislerimin ve aklî kudretim erişeceği derecede birlikte değişecek. Ne kadar öğrenir ve ne kadar ilerlersem zorunluluğumun tâbi olacağı şartlar iyiliğe, güzelliğe ve hakikate o kadar çok yaklaşıp. Yine kesin bir zorunluluk etkisiyle hareket edeceğim; fakat bu zorunluluk, fiillerimin sürekli olarak sonsuz bir olgunluğa doğru yürümesine engel olamayacak.⁴⁰

Özetle determinizm teorisini, irade terbiyesine aykırı görenlerin büyük bir hataları olmuştur ki o da mecburiyetin hep kötü ahlâka temas eden yönlerini düşünmeleridir. Nasıl öldürme fiiline cüret etmek bu teoriye bağlıysa, hayır ve fazilete dair fiillere sahip olmak da o şekilde determinizm kanununa bağlıdır. Zorunluluk yalnız kötülüğü değil, iyiliği de gerektirir ve zorunlu kılar. Bundan dolayı iç ve dış uyarılarımızı o hâle getirmeliyiz ki onların zorlamasıyla meydana gelecek olan fiiller ve hareketlerimiz hep hayra ve fazilete, çalışma ve gayrete, cesaret ve teşebbüse, terakki ve tekâmüle ait olsun. İşte irade terbiyesi de şu uyarıların zorlamalarından, şu ruhsal unsurların ortaklıklarından faydalanarak manen ve madeten büyüklüğü nasıl elde edebileceğimizin ilmini öğretecektir.



Yukarıda ileri sürdüğümüz deliller itibariyle, determinizm kanununun hakikatine mutlak bir biçimde inanıyoruz. Kadercilikten, kader teorisinden⁴¹ tamamıyla ayırt edilmesi gereken determinizm, bizi monistler yoluna sevk eder; öte yandan düalistler ile hemfikir değiliz.

Bununla birlikte, bu inancımızın yanı sıra bizce bundan daha önemli bir prensip vardır ki o da şudur: *Teorilerin kıymeti uygulamada verdikleri sonuçlara göre ölçülür.* Tekâmül kanununa, mütemâdiyen terakkiyi ve yükselmeyi icbar edip bizi hayattaki en uygun yola yönelten ve netice itibariyle bize fayda sağlayabilecek her nazariyeye müspet gözle bakarız. Bizce maksat, neticeye ulaşmaktır. Maksada ulaşmada en sağlıklı, en münasip ve en kısa yolu tercih ederiz. Bunun için determinizm kanununu seçtik ve

40 [Bu paragraf eserin ikinci baskısından eklenmiştir.]

41 *Prédestination.*

kabul ettik. Bununla birlikte, aynı gayeye ulaşmak üzere bir diğer yolu tercih eden düalistlerin amacımıza yardımcı olmak üzere ileri sürdükleri beyanları reddedecek kadar bağnaz değiliz. Neticeye ulaşmak için izlenecek yol, istediği kadar kıvrımlı olsun, sonuç itibariyle yine makbuldür. İşte bu düşüncelerden ötürü Eymieu'nün aşağıdaki kanaatlerini aynen veriyoruz:

“İnsan kendi kendini idare edebilir mi?”

“Evet, çünkü bizdeki kör kuvvetleri istediğimiz derecede amacımıza tâbi kılma gücüne yeterince sahibiz. Evet, bizim hürriyetimiz mutlak bir hürriyet değildir; fakat taşlar gibi de mecburi değiliz. Kendimizi iyi idare için nefsimizi yakînen bilmemiz lazımdır. Dikkatsiz bir nazar, insanı bir tezattan ibaret sanır; çünkü insanda birçok zıt hassa vardır. İnsan, madde ile ruhun buluşma mevkii-
dir. Madde olmak itibariyle mukadder, ruh olmak itibariyle serbesttir. Mecburiyet ve hürriyet; işte insanı oluşturan küçük âlemin iki kutbu. Hayatımız bu iki kutbun etkisi altındadır. Varlığımızın bir kısmı olan maddemiz bütün maddeler gibi muhtelif aksamın birbiriyle çarpışmasından meydana gelen darbelerle zaman ve mekândan kaynaklanan darbeleri kabul etmeye mecburdur.”

“Alışkanlıklar ve ırkın bir alışkanlığı olarak genler, bizim bugünkü hâlimizde şer veya hayır şeklinde etkisini gösterir; fiillerimizden her biri bir fazilet veya rezîlet vücuda getirir. Bu fazilet veya rezîletin organizmamızda bıraktığı iz, bütün hayatımızı etkilediği gibi soyumuz sopumuz vasıtasıyla gelecek bütün nesillere de intikal eder. İlk alışkanlıklarımızı oluşturan terbiye ve yaşadığımız muhit, bizi bir ağ içerisinde hapseder. Bu ağı yırtabiliriz; fakat bizde bırakmış olduğu izin silinmesi mümkün değildir. Mevsimlerin hareketleri, gündelik tesadüfler, başkalarının fiilleri, sosyal mevkimiz, atalarımızın gelenekleri, çağdaşlarımızın bâtil inançları ve tarihin yaşadığımız kısmı, bize engellenmesi imkânsız bir etki bırakır.”

“Zaman ve mekânın sonsuzluğu içinde, engin bir okyanus üzerindeki sandala benzeriz. Bu sandal, işte okyanusun belirli bir noktasında bulunuyor, onu oraya getiren bir fırtına mı, yanlış bir manevra mı veya bizzat takip ettiği yol mu? Her ne olursa olsun, sandal o noktada olmayabilirdi. Fakat mademki oradadır, bu bir

olgudur, bir kere vücut bulduktan sonra artık mukadderdir. Sandal birbirine bağlı ve birbiriyle alâkalı kısımlardan meydana getirilmiştir; küçük veya büyüktür, az çok yüklüdür, az çok güneş ışığıyla aydınlanmıştır, limandan az çok uzaktır. Rüzgârlar bir istikamete doğru şiddetle esiyor, sandal rüzgârın tesirinden kaçamaz; bütün dalgalar bu geniş sahada onun üzerine hücum eder, hatta en yakın dalgalar onu batırma veya yönlendirme gücüne sahiptir. Bu kadar zorunluluğun esiri olan bu zayıf sandalda da tercih hürriyeti, serbestlik vardır; o da dümen ve dümencidir. Dümen ve dümenci sayesinde güçsüz sandalı aciz bırakan hiçbir zorunluluk onu perişan edemez, bilakis selamet limanına doğru ulaştırır.”

“Sandal, insanın bir tasviridir. Madde olmak itibarıyla bütün eşyanın zorunluluklarına tutsak olmuştur. Fakat aynı zamanda ruh olduğundan mukadderât silsilesine kendi seçtiği yeni bir kuvveti katabilir.”

“İnsan, yaratılmışlar içinde en zayıflardan olduğu hâlde, hürriyeti ve aklı sayesinde diğer mahlukların hâkimi olabilmiştir. Öyle hayvanları esir ve terbiye etti ki bir darbede onu yere serebilir. Cimri toprağı öyle esir etti ki istediği ekinleri ondan alabilir. Dağları öyle esir etti ki bir çocuğun bile uzaktan bir düğmeye basmasıyla meydana gelen kıvılcımlar sayesinde tüneller açabilir. En sert madenleri bile öyle esir etti ki onları su gibi eritir veya bir kenevir ipliğı gibi bükür. İnsan bunları esir ettiği gibi nefsi de esir edebilir. ‘Benim fitratım budur!’ diye mazeret bildirmek ne beyhudedir. Niçin verimsiz toprağı veya üstümüze atılmaya hazır vahşi bir hayvana ‘Onun fitratı öyledir!’ demekle yetinmiyoruz? Evet, bizim fitratımız böyledir, şüphe yok; fakat bu fitratı istediğiniz hedefe yönlendirmek sizin elinizdedir. Yaratılışınızı düzeltmeye ve hatta yenilemeye tamamen yetecek gücünüz var. İnsan, diğer mahluklara hâkim olduğu kadar, nefsi üzerine de hükmederek şair ile beraber diyebilir ki; Hükmüm infaz eyleyim kâinata nefsime [Hükmümü kâinata ve nefsime geçiririm.]” [Eymieu]⁴²

42 İmparator Auguste’ün dilinden.

İKİNCİ BÖLÜM



İRADENİN PSİKOLOJİSİ

“İnsanın kendini bilmesi öyle bir ilimdir ki ölünceye kadar tahsil edilse yine tamamlanamaz.”

Abdülhak Hâmid

Bir makinist, idare ettiği lokomotifî mümkün mertebe az bir zamanda, mümkün mertebe az kömür harcayarak, hiçbir tehlikeyle karşılaşmadan belirli bir yere ulaştırmak için lokomotifî oluşturan muhtelif aksamı, takip edeceği yolun istikâmet ve engellerini, kullanacağı malzemenin cins ve miktarını bilmelidir. Aynı şekilde insan da fiilî bir neticeye erişmek için her şeyden evvel kullanacağı esaslı malzemeyi, bu malzemenin tür ve özelliklerini iyice bilmeye muhtaçtır ki arızasız ve mümkün mertebe kolaylıkla arzusunu, fiilî bir sonuca ulaştırsın. İşte iradenin psikolojisi, irade fiilini oluşturan muhtelif aksamı ve bu aksamın birbirleriyle olan ilişkilerini öğreteceği için bir makinistin, lokomotifî bilmesi ne kadar gerekliyse, bir insanın da iradesinin ruhsal inceliklerini öğrenmesi o kadar gereklidir.

BİRİNCİ MESELE

İRADE FİİLİ⁴³

İrade Fiilinin Oluşması için İlk Şartlar

İrade fiilinin ortaya çıkması için ilk şart; birtakım arzuların, heveslerin ve temayüllerin gerçekleşmesini engellemektir. Engellerden mahrum olan heves ve temayüller, refleksler gibi kendiliğinden meydana gelen bir davranış ile anında fiil hâline dönüşür ve bu arzu ile fiil arasına hiçbir fikir, zihnî hiçbir unsur dahil olmaz. Fakat temayüllerin kendi kendine gerçekleşmesi mümkün değilse veya birbirine zıt temayüllerin bir arada bulunması hasebiyle fiil hâline dönüşmelerine bir engel olursa, o hâlde ister istemez iki veya daha çok temayül arasından bir veya birkaçını seçmeye ve bu seçim için de muhakememize başvurarak söz konusu temayüllerden birini tercihe mecbur olacağız ki işte irade fiili ancak bu şartlar altında ortaya çıkabilir.

Normal şartlarda nefes alıp verme hareketlerimiz kendiliğinden olur. Hiçbir aklî çaba harcamaya, hiçbir fikrî muhakeme üretmeye muhtaç olmaksızın tabii ve adeta hissedilmez bir biçimde nefes alıp veririz. Bu durumda, aslında bizde var olan bir arzunun, bir temayülden ibaret olan bu teneffüs ihtiyacının kendi kendine gerçekleşmesinin önünde hiçbir engel yoktur. Fakat kapalı bir odada bulunalım, odada içilen sigaradan dolayı odanın havası solunamaz bir hâle gelsin, derhal temiz hava aramak için yine

43 İrade fiilini incelerken Paulhan'ın usul ve tasnifini takip edeceğiz.

adeta bir makine gibi kendiliğinden odayı terk ederiz. Burada da henüz irade gücü (*irtiyat*) yoktur. Fakat farzedin ki odayı terk etmemizin önünde bir engel olsun; arkadaşlarımız bizi odada tutmak için ısrar etsin veya odada öylece bırakamayacağımız bir işimiz olsun ya da kapıyı açamayalım. Bu durumda aklî muhakemeler görünür olmaya, bizi odada kalmaya zorlayan duygularla odayı terk etmeyi gerektiren duygular arasında bir mücadele tezahür etmeye başlar. Bu mücadele ilelebet süremez. Nihayet iki taraftan birini tercihe, iki tür temayülden birinin ötekini yenmesine, kısaca irade fiilinin ortaya çıkmasına ve bu şekilde kesinlikle odada kalmaya veya odadan çıkmaya karar vermeye mecbur oluruz.

Kısacası, irade gücünün meydana gelmesi için bir arzumuzun, bir temayülümüzün, bir ihtiyacımızın ya da bütün heveslerimizden birinin kendi kendine gerçekleşmesinin önünde bir engel bulunması gerekir. Bu engel o dereceye erişmelidir ki bunu sonlandırmaya, fikir ve temayüllerdeki tezat veya zaafı ortadan kaldırmaya kesin bir gereklilik gözüyle bakılsın. Fakat diğer taraftan da temayüllerimiz arasındaki ihtilafı yok etme mecburiyetinin, âni bir mecburiyet olmaması gerekir. Herkes bilir ki çok acil bir şekilde karar almamız gerektiğinde, hiçbir aklî muhakemeye başvurmuyarak kararsız ve mütereddit kalırız veya yine hiçbir muhakemeye fırsat vermeyerek temayüllerimizden birinin kendi kendine gerçekleşmesine izin veririz. Bu iki suretin ikisinde de irade fiili bulunmaz.

İrade gücü, apaçık ve aşikâr bir şekilde gerçekleştiğinde üç merhale belirir: Birincisi tartışma, ikincisi karar, üçüncüsü de icra, yani kararın uygulanmasıdır. Bu üç merhaleden en önemlisi karardır. Tartışma, kararın ortaya çıkmasına hizmet eder. Karar hâline gelen bir tartışma da hemen kendiliğinden üçüncü merhaleye dahil olur, yani icra aşamasına girer.

a. Tartışma

Tartışma, zihnimize hücum eden muhtelif aklî sebeplerden birine kâfi derecede kuvvet vererek onu seçmek demektir. Aklî

sebeplerden bazısı zaten hâlihazırda mevcuttur. Mesela nefes alıp verme ihtiyacı düşünce kuvvetimizde mevcut bir aklı sebeptir ki hemen fiile dönmeye meyillidir. Bazıları da hâlihazırda mevcut olmayıp birçok tefekkürün akabinde yavaş yavaş görünür olur. Fikirlerin ortaklığı⁴⁴ kanununa göre düşündükçe, tefekkür ettikçe zihnimizde yeni birtakım aklı sebepler buluruz. Tartışma ne kadar uzarsa, inceleyeceğimiz aklı sebeplerin miktarı da o kadar artar. Bu durumda zihnimizde meydana gelen fikir, duygu ve temayülleri birbiriyle mukayese ederek her birinin fayda ve zararlarını mütâlaa ederiz. Fikir ve hislerden herhangi biri fiilî bir neticeye eriştiği takdirde, bizce ortaya çıkacak yarar ve zararı inceleriz ve bu şekilde en sonunda onlardan birini menfaatimize daha uygun bularak, artık bütün dikkatimizi onun üzerine yoğunlaştırır ve o karara doğru yol alırız. Mesela çocuklarımızdan birine bir meslek belirlemek ve seçmek gerekse, bir karar vermeden önce çocuğumuzun yapabileceği meslekleri tek tek gözden geçiririz. Hangisinin onun tahsiline, mizacına ve tabiatına daha uygun geleceğini, hangisinin istikbâlini daha iyi güvence altına alabileceğini düşünürüz. Çocuğumuzu sorgulayarak malumatının derecesini ve temayülleri doğru bir şekilde tespitte gayret ederiz. Dostlarımıza başvurarak fikirlerinden istifade etmeye çalışırız. İşte her tartışmada bu şekilde birçok tetkiki, birçok fikri ve birçok temayülü bir araya getirerek birbiriyle kıyaslar ve içlerinden biri üzerinde karar kılmaya çabalarız.

Tartışma bazen spontane hareketlere benzeyecek derecede kısa, bazense bunun aksine pek uzun olur. Eğer almak zorunda olduğumuz karar önemliyse irade fiili hemen tek seferde meydana gelmez. Düşünce kuvvetimize gelen bir sürü fikrin her birini ayrı ayrı gözden geçirdikten sonra kabule lâyık görmeyerek reddederiz, bazen de kâh kabul kâh reddederek irade fiiline yaklaşacak geçici kararlar verir ve bu kararlarımızın kuvveti yeterli derecede şiddetli olmadığından, bir gün aldığımız kararı ertesi gün bozar ve yeniden tartışmaya başlarız. Her bir tartışmada yeni düşünceler ve eğilimler bularak sınama ve incelememizi gittikçe de-

44 [*Association des idées.*]

rinleştiririz. Düşünürüz, dikkat ederiz, anlarız, karara yakın olan düşüncelerle şahsiyetimizi oluşturan diğery duygu ve temayüllerimizin ne kadar denk düştüğünü ölçeriz. Kararlarımızın ortaya çıkardığı sonuçları gözümüzün önüne getirerek bize uygun olup olmadığını inceleriz. Bu şekilde birçok tereddütten, birçok tenkit ve muhakemeden sonra nihayet aklı sebeplerden birini diğerylerine tercih ederiz. Bununla birlikte, tartışmaların bazen sonsuza kadar sürerek bir karar hâline ulaşmaması da mümkündür ki mütereddit insanların gerçek eksikliği de işte budur.

b. Karar

Tartışma, irade fiiline ve şahsın fikrî kudretine göre muhtelif değışiklikler gösterir. Tartışma bir harp meydanına benzer ki burada birbirine az çok muhalif ve bazen karşıt muhtelif ruhsal topluluklar birbiriyle mücadele eder. Mücadelenin sonucunda hangi duygu ve fikrin galip geleceğini öngörmek mümkün değildir. Bazen bir grup düşüncenin hemen galibiyet kazanarak sahnenin en önünde kendine yer bulacağı sanılırken, bir başka düşünce topluluğı bu grubu geriye çekerek onun yerini almaya çalışır. Tam karar almaya yaklaştığımızı sandığımız bir anda, kararımızın pek zayıf olduğunu anlarız. Her halükârda az çok mücadeleden sonra elbette bir sonuç ortaya çıkar. İşte düşünce ve duygu topluluklarından birinin diğerylerini neredeyse silerek bütün düşünce kuvvetini işgal etmesinden ibaret olan bu sonuca “karar” denir. Arzu ettiğimiz düşüncenin zihne yerleşmesine engel olan duygu ve düşünceler yok olup zihin ve şahsiyet yalnız o arzu ettiğimiz düşünce ve temayül ile meşgul olur.

Kararın ortaya çıkması için iki hususun düşünce ve temayüller üzerindeki etkisini göstermesi gerekir; birincisi karar hâline ulaşan düşünce ve temayüllerin gelişmesi, diğeryi ise muhalif düşünce ve temayüllerin engellenmesidir.

Düşünce ve temayüllerin gelişerek bir karar hâline gelmesi bakın nasıl olur: Yapmam gereken birçok işim olduğu hâlde gezmeyi arzu ediyorum. Bir taraftan havanın güzelliğı, vücudumdaki

yürüme arzusu, tembelliğe meylim, gezinmekle hissedeceğim hazlar bir düşünce ve duygu topluluğu oluşturuyor. Diğer taraftan da eve kapanıp güzelce işlerimi yapmamın vereceği mutluluk, bugünkü meşgalemi ihmal etmenin doğuracağı sakıncalar, ihmalim sebebiyle zarar görecektir insanlar diğer bir düşünce ve duygu topluluğunu oluşturuyor. Bir süre her iki topluluğu da derinleştireceğim; her birinin fayda ve zararlarını gözümün önüne getirip her noktasını uzun uzadıya düşüneceğim. Sonunda evde kalma arzusu yavaş yavaş yaklaşmaya başlayacak, toplamı olduğu bütün duygularla birlikte gittikçe derinleşecek, en nihayetinde o hâle gelecek ki bütün şahsiyetimi kuşatarak zihnimde adeta bir organ haline gelecek. Sanki bende bundan başka bir arzu ve temayül yokmuş gibi o dakika benliğim yalnız bundan ibaret kalacak ve elime kalemi alıp kitaplarımı karıştırmaya başlayacağım.

Muhalif düşünce ve temayüllerin engellenmesine gelince, bu da elbette şu şekilde meydana gelecek: Şahsiyetimi teşkil edecek düşünceler topluluğu geliştikçe, muhalif topluluk aksine parlaklığını kaybedecek, bir bulutla örtülüymüş gibi yavaş yavaş silinmeye yüz tutacak. Artık dikkatimizi işgal edecek kuvvet ve açıklığa sahip olmayacak, şahsiyetimizle uyuşan hiçbir yönü kalmayacak ve sonunda bütün bütün silinecek.

Bir sahne üzerinde iki sıra oyuncu olduğunu farzedin. Birinci sıra gittikçe ilerlediği hâlde ikinci sıra tam aksine geri çekiliyor. Birinci sıra bize o kadar yakınlaşıyor ki ikinci sırayı görmek için bir engel oluşturuyor. İkinci sıra ise bilakis o kadar uzaklaşıyor ki artık görülmesi mümkün olmayan bir şekle bürünüyor.

İnsan karar aldıkça şahsiyeti de dönüşür. Kararlar önemsiz vakalar üzerine alınmışsa şahsiyetin bu dönüşümü o kadar göze çarpmaz. Fakat bir katil ve bir hırsız, cinayet ve hırsızlık aleyhinde bir karar alırsa elbette artık yeni bir kişi olmuştur, eski şahsiyeti ile olan ilişkisi gittikçe azalmış ve en sonunda bütün bütün yok olmuştur.

“Bu şekilde insan daima kendi şahsiyetini var eder. Adeta bir yazarın roman yazması gibi kendi kendini kaleme alır. Bir irade fi-

lini uygulayıp da temayüllerin baskısı ve dış şartların etkisiyle bir karar aldığında kendi şahsiyetini değiştirir, kendi ufkunu gittikçe kısaltır. Bir mesleği seçmeyi kararlaştıran insan, diğer meslekleri seçmekle meydana gelebilecek yüzlerce şahsiyeti ortadan kaldırıp tek bir mesleği icra eden şahsiyetin sınırlarında karar kılmış olur. Evlenen bir adam, hayatını başka pek çok muhtemel yola götürebilecek diğer evliliklerden vazgeçmiş olur. Bu bakış açısıyla denilebilir ki alman her bir karar, bir şahsın ilerideki hayatına ait ihtimallerin yavaş yavaş azalması demektir.” (Paulhan)

İşte bir iyilik ve fazilet düşüncesine, bir prensibe, bir ideale erişmek isteyen, ahlâkî ve maddî bir teşebbüsün sonucuna ulaşmayı arzulayan bir kimse, daima bu şekilde yeni karar ve yeni irade kuvvetleriyle etrafındaki engelleri bertaraf edip hiç durmaksızın idealine ve hedeflerine yaklaşır.

c. İcra

İcra, kararın fiile dönüşmesi ve dolayısıyla mantıkî neticesidir. Zihinde kuvvetlice kararlaştırılan bir temayül, fiile dönüşmeye artık neredeyse hazırdır. Denilebilir ki irade fiili karar ile biter. Gerçekten bir fiilin icrasında azmettiğimizi ve muhtelif tartışmalardan sonra düşüncemizde sağlam bir kararın meydana geldiğini varsayalım. Eğer bu dakikada hayatımız son bulacak olursa irademiz karar hâlinde kalarak fiil şeklinde tezahür etmeyecektir. Fakat kararımızın fiile dönüşmemesinden biz mesûl değiliz, manen ve ahlâken biz vazifemizi yapmışızdır. İşte bunun için iradeyi aslında karardan daha zor addederek, tartışmayı hazırlayıcı bir sebep, icrayı da tabii bir sonuç gibi kabul etmek lazımdır.

Bununla birlikte, irade fiilinin eksik kalmaması için icra ile sonlanması psikoloji bakımından değilse bile uygulaması bakımından elzemdir. Hakikaten kararın fiile dönüşmesi tabii, mantıkî ve kendiliğindendir; gezinmeye karar verdikten sonra artık kendiliğimizden fesimizi ve paltomuzu giyer, şemsiyemizi alır, kapıyı açar ve sokağa çıkarız. Fakat irade fiilinin hayalleri vardır; biz katiyetle bir karar aldığımızı sanarak onu hemen icra

edebileceğimize zihnen emin olduğumuz hâlde, bazen daha ilk fırsatta kararımızın ne kadar zayıf olduğunu anlarız. “İnsanlar kusurlarını görmez.” denmesi bundandır. Herkes kendinde birçok iyi huy bulunduğuna inanır. Her fazileti icra için sanki karar hâline ulaşmış temayüllere sahip olduğunu zanneder. Kendini cesur, faal ve girişken bilir; fakat bunlar genellikle hayallerden ibarettir. Kesin bir kararlılıkla aldığını zannettiği kararların daha ilk adımda zaafını görür. Çocuğunu dövmeye karar veren bir babanın akşam evinde çocuğun hüznü çehresini gördüğü anda kararını uygulama gücünü kaybetmesi gibi... İşte bunun için irade fiilinin, tam ve samimi olması için mutlaka fiilî neticeye ulaşması gerekir. İcra, iradenin sadık ve ciddi bir kıstasıdır. İcra edilmeyen bir irade, yalancı ve eksik kalmış olur. Özellikle iradenin maksat pratik neticelere ulaşmak iken eğer biz bu neticeyi iradenin dışında tutarsak, tartışma ve kararımız beynin bir oyunundan ibaret kalırsa, o hâlde iradenin ne faydası olur? Kararlar hemen uygulanmadıkça irade fiili tamamlanmaz. Sadece tartışmayla aldıkları kararı hemen icra edenler iradeli insanlar olarak kabul edilebilir.

İKİNCİ MESELE

FİKİRLER İLE İRADE ARASINDAKİ İLİŞKİ

Her bir irade fiilinin başlangıcında engelleyici (*mâni*) veya emredici (*fâil*) birtakım duygular olduğunu ve bu duygularla uyumlu fikirler sayesinde fiillerin meydana geldiğini anladık. İradenin psikolojisinde işte bu üç unsurun birbiriyle münasebet ve irtibatını mütâlaa etmek en önemli noktalardan biridir. Bu sayede nefse hâkim olma gayretinin ne gibi düşmanlar ve ne gibi engellerle karşı karşıya olduğunu anlayacağımız gibi irade terbiyesinin de ne gibi esaslara uyması gerektiğini belirleyeceğiz.

1. Fikirlerin Fiillere Dönüşmesi

Fikirlerle fiillerin ve duyguların ilişkilerini yöneten büyük bir kanun vardır ki o da şudur: *Beyin tarafından kabul edilen fikir, derhal fiile dönmeye meyleder.*

Hiçbir makbul fikir beyinde olduğu gibi kalmaz. Ya kendine uygun bir başka fikir, duygu, heyecan ve arzuyu veyahut doğrudan doğruya kasla ilgili bir fiili doğurur. Bir düşüncenin etkisine mâruz olan her bir beyin hücresi, bu düşünceye uygun hareket etmek veya duyguları oluşturmak için diğer beyin hücrelerine, sinirlere ve uygun kaslara emreder.

Fikirlerin bu etkisini ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi *fâil*-dir; yani bir fiil veya duygunun hakikaten meydana gelmesini sağlar. İkincisi ise *mânî*dir; bu durumda da fizikî bir fiilin, duygunun veya arzusun ortaya çıkışını engeller. İşte fikirler bu şekilde olumlu veya olumsuz olmak üzere etkisini iki şekilde gösterir.

Fikrin dönüşüme meyli hakkındaki bu önemli kanunu ispat için birçok yönden tefekkürlerimizi derinleştirerek delil gösterebilirsek de Émile Lévy'nin izlediği yol itibariyle doğrudan doğruya örneklerle ispatlamayı daha uygun buluyoruz. Fikrin dönüşümü, manevî yahut maddî meselelerde olur:

a. Fikir, bir diğer fikri doğurur

Taklit ve terbiyenin ilk önemli müessiri budur. Biz etrafımızda gördüklerimizi taklit etmeye, bize verilen fikirleri aynen kabul ederek zihnimize yerleştirmeye eğilimliyiz. Çocukların terbiyesi daima bu esasa dayanır. Çocuk, kendine verilen fikirleri taklit ederek, önce ebeveyninden, sonra arkadaşlarından ve öğretmenlerinden aldığı fikirleri özümseyerek, nihayet kendine has birtakım fikirlere sahip olur. Öncesinde hiçbir şahsiyeti yokken sonrasında bu şekilde kendiliğinden bir şahsiyete sahip olur.

Taklit, maalesef yalnız çocuklara has değildir. Bütün insanlar çoğunlukla kendilerine verilen fikirleri düşünmeden kabul eder. Bunlar zihnimize birer yabancı misafir gibi yerleşir. Misafiri maddî ve manevî yükünü hiç düşünmeyerek derhal kabul ederiz. Fakat az zaman içinde kabul ettiğimiz bu fikirler bize yabancı kalmaz, aksine bizim benliğimizi oluşturmaya başlar. Okuduklarımızdan, konuştuğumuzdan, gördüklerimizden ve aldığımız telkinlerden oluşan bir sürü düşünce vardır ki dikkatsizliğimizden faydalanarak, bir öğretmenin veya bir yazarın büyüleyici etkisinden yardım isteyip hiçbir muhakeme ve tefekküre mâruz kalmadan şuurumuza yerleşmiştir. Liébeault'un dediği gibi insanlarda taklit yoluyla meydana gelen birçok fikir vardır. Bunlar son derece yanlış olmakla beraber, zihnimizin tembelliğinden yararlanarak benliğimize yerleşmiş ve hatta genlerimiz aracılı-

ğıyla birer manevî sebep şeklinde bütün torunlarımıza intikal etmiştir.

Bazı fikirler de vardır ki evvela inanmadan dillendiririz, fakat tekrar tekrar söyledikçe, sonunda kendimiz de inanmaya başlarız. Yalancı tekrar ettiği yalanını nihayet hakikat diye kabul eder. İlk başta inanmadan kötümser fikirler söylemeye yeltenen bir şahıs, sonunda yalan fikirlerine kendisi de inanmaya başlar ve gerçekten kötümser olur.

b. Fikir, *duyguyu* doğurur

Hüzün kelimesini okumak veya işitmek derhal bizde de hüznün duygusunu doğurur. Korku, öfke, zevk, aşk ve haset gibi bilumum duygular da aynı kanuna tâbidir. Bazen bir öfke patlaması hâlindeyken bilincimizi sükûnet fikri şiddetle istilâ ederse, öfkemiz sükûnete dönüşür. Bir ortama, bir gezintiye veya bir gösteriye gittiğimizde önceden fikrimizde zevk veya keder duygusundan biri olduğu için hakikaten eğlendiğimizi ya da kederlendiğimizi görürüz.

Etrafımızdakilerin duyguları bulaşıcı bir hastalık gibi bize de bulaşır. Gayet mahzun olduğumuz sırada şen bir arkadaşın kahkahaları, bizi de gayr-i ihtiyari güldürür. Sevinçli kimselerle beraber sevinir, hüznü ve ızdırıp çeken kimselerin de hislerine ortak oluruz.

c. Fikir, *iradeyi* doğurur

Hayır işleyen bir insanın yanında yaşamak, bizi de hayra sevk eder. Yine bunun gibi, cinayet de bulaşıcıdır. Hatta pek çok cinayetin fâili, cinayet romanları okuyarak cinayet işlemeye teşebbüs etmiştir. İntiharın bulaşıcılığı hakkında da birçok örnek vardır. Kısacası bir duygunun düşünülmesi, derhal o duygu ile duygulanmamızı ve o duygunun gereği olan işe girişmemizi gerektirir.

d. Fikir, *duygulanımı* doğurur

Herbert Spencer diyor ki “Bir mermerin kazınması düşüncesini hatırıma getirdiğim gibi derhal mermerin kazınmasını görür ve aynı şekilde vücudumda bir titreme hissedirim.”

Bir yerimizin kaşınması fikri, gerçekten de anında kaşınma duygusunu davet eder. Bir tahtakurusunun vücudumuza girdiği kuruntusu, tahtakurusu olmasa bile bütün vücudumuzu kaşındırır. Birçok hasta, kaşınmayı ve ağrıyı gerektiren bir hastalıktan tamamen şifa bulduktan sonra da aynı kaşınma ve ağrıyı hisseder.

Birçoğu da bir cerrahi ameliyatı seyrederken, aynı ameliyat sanki kendi üzerinde yapılmışmış hissine kapılır. Montaigne diyor ki “Birisinin öksürdüğünü veya yürek çarpıntısına yakalandığını görmek beni öksürtür veya aynı çarpıntıya yakalatır.” Bu duygular iç organlara kadar bile sirayet edebilir. Durand şöyle diyor: “Hastanede birçok hastaya ilaç olarak şekerli su verildikten sonra yanlışlıkla kusturucu bir ilaç verilmiş gibi sahte telaşlar gösterilir ve hakikaten de hastaların dörtte biri derhal kusmaya başlar. Yeni evlenenler, pek çok kez ‘büyülenmiş’ vehmine kapılarak kendilerini erkeklik iktidarından mahrum görür. Hakikatte ise büyülenmek, zihne yerleşen bir dış telkinden ibarettir. Hatta bunlar çoğunlukla ustaca verilen gayet basit bir ilaçla, ekmek içi haplarıyla iyileşir.”

e. Fikir, hareket doğurur

Gayet yüksek bir yerden aşağı baktığınızda, hemen düşme düşüncesi hasıl olur; hakikaten bu şekilde başı dönerek düşenler az değildir. Şiddetli bir korku elimizi ayağımızı bağlar; kaçıp kurtulamama fikri kaslarımızın iktidarını yok eder. Özellikle asabi insanlarda bir felçliyi, bir dilsizi görüp taklit yoluyla felce veya dilsizliğe tutulanlar ve sonradan telkin aracılığıyla iyileşenler pek çoktur.

Leziz bir yemeğin hatırası derhal tükürük bezlerimizi etkileyerek ağzımızı sulandırır. Hatta nabız atışlarını arttıran veya azaltan (Hack Tuke), bağırsak hareketlerini uyandırarak istediği zaman ishal olan (Darwin) veya mide hareketlerine hükmederek kolaylıkla kusan (Bichat) insanlar bile vardır.

2. Fikirlere Hâkimiyetimizin Derecesi

Biz istediğimiz fikri şuurumuza katma gücüne sahibiz. Beş duyumuz bize daima dış dünyadan birçok fikir ulaştırdığı gibi iç

dünyamızda da sayısız fikir buluruz. Gördüklerimiz, işittiklerimiz, okuduklarımız, söylediklerimiz, hareketlerimiz ve hatta iç organlarımızın meydana getirdiği uyarımlar bize daima yeni fikirler getirir. Olmasını istediğimiz muhtelif ahlâkî faziletlerin meydana gelişi yalnız fikir hâlinde kalmakla mümkün olsaydı, söz konusu faziletleri bir cep defterine, duvara asılan bir tabloya yazarak bunları ara sıra görüp okumakla üreteceğimiz fikirlerin irademizi terbiye etmeye yetmesi mümkün olacaktı. Vatanperver mi olmak istiyoruz; bir vatanperverin nutkunu dinlemek, yalnız vatan kelimesini işitmek veya telaffuz etmek bile vatanperverlik fikrini bize derhal telkin edebilirdi. Nefsimizi öfkeden korumak mı istiyoruz; yalnız bu arzunun, ahlâkımızı düzeltmeye yetmesi gerekirdi.

Herhâlde şurası muhakkaktır ki arzu ettiğimiz faziletlere uygun fikirlerin meydana gelmesi son derece kolaydır. İşittiklerimiz ve gördüklerimizin bu hususta bize her gün binlerce hediye ihsan etmesinin dışında okuduğumuz kitaplar, tiyatrolar, arkadaşlar ve içinde yaşadığımız muhit, gerekli fikirleri bize bolca verebilir. İrade terbiyesinde aslında bu araçlardan da istifade edeceğiz; fakat aşağıda anlatacağımız üzere, yalnız fikir hâlinde kalıp da hislerle bir arada bulunmayan idraklerin nefis terbiyemize tesiri yok gibidir. Zaten bu sebeple nefse hâkimiyet, hemen kazanılan bir ayrıcalık olmayıp elde edilmesi ancak uzun müddet çalışmakla, ruhsal hasletlerimizi doğru kullanma ilmini öğrenmekle ve fikirleri kuvvetlendirmek için duygularla bir arada tutup sentezleyebilmekle mümkündür.

3. Fikirlerin Gücünün Derecesi

Fikirlerin fiillere dönüşümü bir kanun olmakla beraber bu kanunun genişlik ve kesinliğinde de bir sınır vardır. Yani fikirlerdeki dönüşüm meyli bazen pek zayıf bazense pek şiddetli olur. Bu zayıflık ile şiddet arasında her dereceyi bulmak mümkündür. Bazen fikirler o kadar basit, soğuk ve hissiz kalır, bugünkü şahsiyetimizle hiçbir uygunluk göstermez ya da irademizde o kadar

zayıflık, duygularımızda o kadar yokluk olur ki fikrin fiile dönüşmesi imkânsız olur.⁴⁵ Her bir fikir derhal fiile dönüşseydi, irade terbiyesine hiçbir lüzum kalmayacak, gerek kendiliğinden gerekse haricî bir telkinle düşünce kuvvetine koyulan her bir fikir derhal fiile dönüşecek, insanlar felçli hastalar gibi verilen her fikir ve emre uyan, zekâ ve şahsiyetten mahrum bir oyuncak olacaktı. Hâlbuki fikirlerin yalnız başına hemen hemen hiçbir iktidarı yoktur. Fikirler, fiile dönüşebilmek, gelişmek ve benliğimize nüfuz edebilmek için duyguların sıcaklığıyla ısıtılmaya muhtaçtır.

Fikirlerin bütün kuvveti duygu durumlarıyla ittifakına bağlıdır. Vicdanımız duygular ve ihtirasların zalim saldırılarına karşı yalnız kaldığında bütün kudret ve kuvvetini kaybeder. “Sağlıkta şuurun⁴⁶ bu şekilde tecrit edilmesi mümkün değilse de hastalık hâlinde tam tersine mümkündür. Bu durumda önemli bir fiili yapmaya sevk eden her bir kuvvetin duygulardan kaynaklandığını açıkça gözlemleriz. Düşünce kuvvetinin aslında hiçbir kuvveti olmadığını iddia etmiyoruz, fakat düşünce kuvvetinin hayvanî temayüller kitlesini kovmaya muktedir olmadığını söylemek istiyoruz. Ribot’nun *İrade Hastalıkları*⁴⁷ eserinde ispatladığı üzere, duygular son derece eksik kaldığı, duygulanımı takip eden zevk görünür olmadığı, fikir kuru ve soğuk bulunduğunda, düşünen biri bir imza atmak için bile gereken hareketi yapamaz.⁴⁸ Hangimiz yorgun bir geceden sonra yeteri kadar uyuyamadan kalktığında aynı şeyi hissetmedi? Derin bir tembelliğe düştüğümüz bir durumda düşünce kuvvetimiz ne

45 Bunun için bazı yazarlar idrak, muhakeme ve hatıraya “zayıf veya soğuk durumlar”; hayal, duygu ve heyecana da “kuvvetli veya sıcak durumlar” ismini vermiştir.

46 [“Şuur” kelimesinin karşılığı olarak “vicdan” kelimesini kullanan müellif şu dipnotu düşmüştür:] Vicdan, Fransızcada olduğu gibi bizde de iki mânâyı kapsar. Birincisi *vicdan-ı ahlâkî*dir ki kusurlara ve kötülüğe karşı ortaya çıkan hoşnutsuzluk ve nefret duygusudur. Diğeri ise *vicdan-ı aklî*dir ki şahsımızı ve benliğimizi oluşturan akli bilgilerin toplamı ve bizim benliğimizin idrakidir. Kitabımızda neredeyse hep bu ikinci mânâda kullanılmıştır.

47 [Ribot, *Les Maladies de la volonté*.]

48 Bu örneği “İrade Nedir?” bahsinde zikretmiştik.

yapması gerektiğini açıkça gözlemler, fakat maalesef fikrimizin kuvvetinin bir hayli eksik olduğunu anlarız. Bu esnada hizmetçimizin bir misafir ile konuştuğunu işitelim; bu misafirin bizi uykuda bulması gibi bir kusurla karşı karşıya kalacağımız duygusu bizi hemen yataktan çıkmaya zorlar. Benzer şekilde, Ribot'nun hastası da iradî bir hareket yapmaya gücü olmadığı hâlde bindiği arabanın bir kadını ezmek üzere olduğunu görünce, arabadan derhal dışarı fırladı.”

“Hastalıklı hâller genellikle bir istisna gibi kabul edilirse de gerçekte tabii hâllerin abartılmasından başka bir şey değildir. Cimri Harpagon'un⁴⁹ ziyafetteki eksikliklerinden hiçbirini üzerine almayarak alay ettiği gibi biz de hastalıklı hâllerimizin bariz tasvirlerinin derinliklerinde kendimizi görmek istemeyiz. Fakat bütün tecrübelerimiz fikirlerimizin güçsüzlüğünü ispatlar. Sarhoşluğun kötü sonuçlarını bilen, fakat geçirdiği ilk beyin kanamasından önce bunu hissedemeyen ayyaş gibi bizim basiretsizliklerimiz de geleceğin bütün tehlikelerini görmek, ancak hissetmeksizin görmekten başka bir şey değildir. Biliyorduk, ancak irade açısından elzem olan hassas ve coşkun bir ilimle bilmiyorduk.” (Payot)

Duygu ve temayüllerin yardımını almadan benliğimize nüfuz edemeyen birçok fikrin yanında, başka bazı fikirler de vardır ki aslında her ne kadar soğuk ve tesirsiz görünürse de ara sıra duyguların harareti ile ısınır; geçici, fakat o an için tesirli bir kuvvet kazanır. Tamamen soğuk fikirlere nispeten insanların genellikle yaptıkları fiillerde bu tür orta hararete düşünce toplulukları çok daha fazladır. “Mesela birçok günü yarı tembellikle geçirdik, kaleme almaya mecbur olduğumuz kitap orada duruyor, muhakemelerden sonra kendi kendimize verdiğimiz sağlam karara rağmen yeterli bir azimle çalışmaya başlayamıyoruz. O sırada bir arkadaşımızın bazı başarılarını haber alıyoruz. O zamana kadar gayet sağlam ve sağlıklı düşüncelerin ulaşmadığı neticeye süflî bir heyecan dalgası, bir gıpta hissi nail oluyor.” (Payot)

49 [Molière'in *Cimri* oyunundaki kurgusal karakter. Hastalık derecesinde cimri olan Harpagon, dönemin Paris'inin burjuva tipini ve paraya olan ihtirasını yansıtır.]

Bu fikirlerden daha ileride oldukça sıcak olan, bugünkü şahsiyetimizle, bütün terbiye ve tahsilimizle, bütün duygu ve heyecanlarımızla uyumlu müthiş bir kuvvetle hüküm süren fikirler vardır. Bunlar o kadar kuvvetlidir ki duygulardan neredeyse hiçbir farkları yoktur; bütün kimliğimizi, bütün hırslarımızı, özetle bütün ahlâkımızı teşkil ederler. Gayet derine yerleşmiş, kökleri ruhumuzun derinliklerine kadar nüfuz etmiş olan bu fikirler, zamanın yıkıcı etkilerini dahi tesirsiz kılarak, “kül altında mahfuz ateş parçası” gibi devamlı nurunu ve hararetini muhafaza eder. Dış yüzü ağızdan çıkan kelimelerden ibaret olan yahut hiçbir düşüncemizle uyum sağlamayarak nasılsa beynimizde yer edinmiş olan soğuk fikirlerin yanında bunlar o kadar derin bir güce sahiptir ki hayatımız boyunca izleyeceğimiz terakki yolunda daima bir hidayet meşâlesi hizmetini görürler. Çünkü aslında basit bir fikirken yavaş yavaş etrafına toplanan duygu ve fikirlerle büyüyerek dehşetli bir vücut kazanmış, dağın zirvesinden kopan ufak bir kar parçasının hızla aşağı düşerken rastladığı karları toplayarak evleri ve köyleri ezebilecek müthiş bir kuvvete ulaşarak bir çığa dönüşmesine benzemiştir. Bütün düşünme melekelerimizi aynı noktaya çekerek hayat yolunda artık kolaylıkla takip edebileceğimiz bir tekâmül yolu açılmıştır. Bu kuvvetli fikirler ancak eğitimle ve çalışarak elde edilebilir ve tamamen şekillenebilmesi için birçok münakaşadan, birçok tereddütten geçer. Fakat bir kere kuvvet kazandı mı, artık her öldürücü tehlikeye karşı dayanma gücünü kazanmış demektir.

“Hiçbir zevkinden ve hatta bencilce harcamalarının hiçbirinden vazgeçmediği hâlde sosyalizm iddiasında bulunan bir Parisli ile asalet, servet ve deha gibi her türlü refah imkânlarına sahipken bir Rus köylüsü hayatını tercih eden ve sosyalistliği samimi hislerle sahiplenilen Tolstoy arasındaki fark birbiriyle mukayese edilsin.” (Payot)

Gözümüzün önünde hayata dair sayısız örnekler dikkatle incelensin; bu durumda görülecek olan yalnız telaffuzdan ibaret kalan soğuk faziletler ile cidden hissedilen ve özümşenen sıcak meziyetler arasında ne kadar büyük bir mesafe olduğudur. İrade,

özellikle de hayatımızı yönlendirecek bir prensip üzerine geçerli olan irade açısından soğuk fikirlerin faydaları tamamen yok hükmündedir. Bize gereken gayet samimi duygular ve heyecanlarla iç içe geçmiş tesirli fikirlerdir.

Aklımıza yerleşmesini arzu ettiğimiz fikirler üzerindeki kontrolümüz pek kuvvetli olup istediğimiz bir fikri oluşturma hususunda mutlak bir iradeye sahibiz. Fakat ne çare ki bu fikirlerin fiillere dönüşmesine, kesin bir irade hassası elde etmesine engel birçok düşmanımız vardır. Bu düşmanlarımız da ihtiraslarımız, duygularımız, heyecanlarımız ve bilumum zıt duygu durumlarımızdır. Bizzat irade terbiyesini başarabilmek için bu vahşi düşmanları diğer karşıt duygularımızla ezip mahvetmek veya ruhsal hileler kullanıp bazılarını dostluk elimizi uzatarak sıcak ve psikolojik tesirlerinden yardım almak gerekecektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

DUYGULARLA İRADE ARASINDAKİ İLİŞKİ

«حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي وَيُصِمُّ»

[Bir şeye olan aşırı sevgin, seni kör ve sağır eder.]

Hadis-i Şerif

“Dünyayı idare eden duygulardır.”

Spencer

1. Duygu Durumlarının İrade Üzerindeki Tesiri

Duygu durumlarının irademiz üzerindeki tesiri pek kuvvetlidir. Öyle ki, tesiri altında ızdırap verici zahmetleri ve ölümü bile göze almaktan çekinmediğimiz şiddetli duygular vardır.

Duygu durumlarının bu mühim etkisi, duygular ile bu duygulara uygun düşen fiiller arasında fevkalâde bir münasebet olmasından kaynaklanır. Bir duygu, anında ve spontane olarak kendisiyle ilintili kaslara ulaşır ve fiilleri meydana getirir. Mesela kızgınlık ve hiddetimize neden olan bir sebepten ötürü kaşlarımız çatılır, yumruklarımız kilitlenir, kollarımız ve hatta bütün vücudumuz şiddetle kasılır, kalbimizde şiddetli bir çarpıntı başlar. Çehremiz sararır, bütün vücudumuzda âni bir fiil meydana getirmek ve

düşmanımızın üzerine atılmak için şiddetli bir temayül uyanır. Hatta pek çok defa bu temayülün oluşmasını engellemek bizim elimizde değildir. Muhtelif kaslar ile öfke veya herhangi bir hissin arasındaki bu münasebet son derece samimidir. Birine temas ettiğiniz gibi diğeri hemen bir elektrik bataryası gibi fıskırmaya başlar. Bu ilişki neredeyse herkeste aynıdır, daha doğrusu kaynağı ve zemini aynı olup görülen farklar bu değişmeyen zemin üzerinde şekillenen tâli vasıflardan oluşmuştur.

İnsanlar, asırlardan beri aktarılan genlerle büyük bir kuvvet kazanan duygu ve fiiller arasındaki bu şiddetli ilişkinin esiri olmuştur. Hatta beşikteki çocuk bile öfkeli bir bakışla, sevdalı bir çehre arasındaki farkı anlamakta güçlük çekmez. Asırlardan beri aktararak ruhumuzun derinliklerine kuvvetli köklerle bağlanan bu duygu ve kas uyumu karşısında iradenin kuvveti pek nâkıs kalır. İnsan doğrudan doğruya bu birbirine bağlı silsileye hücum etmeye kalkışsa hemen mağlup olacağı için hücumunda birtakım hileler kullanmaya ve karşıt duygulardan yardım almaya mecburdur.

Duyguların tesiri o kadar büyüktür ki en basit ve kendi kendine meydana geldiği sanılan ruhsal unsurlara, mesela idrake bile nüfuz eder. Gördüğümüz bir şeyin rengini, güzelliğini ve büyüklüğünü değerlendirirken hiçbir şekilde zorlanmayız. Fakat idrakimiz, duygularımızı renkten renge sokarak etkilemeye başladığında zihnimiz derhal en basit kavrayışlarında bile yanlışla ve hataya düşer. Şiddetli bir korkunun tesiriyle ağaç dalını bir gulyabani, çıtırtıyı tehlikeli bir hücum zannederiz. Hele annelik şefkati ile çocuklarının en bariz çirkinliklerini, en fena ahlâkî vasıflarını güzel bir hasletmiş gibi gören ebeveyn bakın. Başkalarını muhakemede hiçbir hata yapmadıkları hâlde şefkat hissiyle iç içe geçen muhakemelerinde düştükleri büyük yanlış, duyguların idrakimizi karaya beyaz, aydınlığa karanlık dedirtecek derecede hataya düşürdüğünü ispatlamaz mı?

Duyguların şiddet derecelerine göre birbirleri üzerinde de tesiri vardır. Yavrusunu yiyen kedi gibi şiddetli bir duygu da önündeki zayıf duyguları hiç aman vermeksizin ezip mahveder. İnsanda ahlâk tek bir unsurdan ibaret olmadığı gibi duy-

gular da nitelik ve nicelik bakımından oldukça muhtelif birçok unsurdan oluşur. Bizim şahsî temayülümüz muhtelif duygularımızın hâsilasıdır. Fakat bu hâsilada zayıf duygular hemen hemen hiçbir tesir gösteremez. En kuvvetli duygular hangisiyse bu hâsılayı da kendi tarafına tamamen çeken o duygulardır. Para hırsından ötürü insanların duygularına ve hatta dünya görüşlerine bile aykırı olarak işledikleri suçlara bir sınır çizmek mümkün mü? Fiil ve hareketlerimizin muhakemesinde kendimizi tercih hakkına sahip zannetmemiz, “Nefsimize hâkimiz.” diye beyan ettiğimiz inancın temelindeki boşluk da yine duyguların üzerimizdeki tahakkümünden kaynaklanır. “Hakikate olan sevdamızı, daima sevdiğimizi hakikatin ta kendisi gibi kabul etmek için kullanırız.”⁵⁰ “Muhtelif yollardan, muhtelif kararlardan birini kendi tercihimizle seçtiğimizi sanırız. Ne yazık ki kararlarımızı kendimiz almıyoruz, onlar zaten alınmıştır. Bizim idrak melekemizin bu hususta hiçbir tesiri yoktur. Mutlak surette galibiyetinden emin olan duygular ve eğilimler, idrak melekemizin tartışmalarına izin verir. Benliğimizin kendi hâkimiyetine inanması için lutfen ihsanda bulunur. Fakat bu, gösteri yapıp nutuk atmaktan başka bir şey yapılmayan meşrutî bir yönetim gibidir ki nefsimizi idare etme gücünden tamamen mahrumdur.” (Payot)

Çünkü irade, duyguların yardımı olmaksızın hiçbir iş göremez. Heyecanlı ve tesirli komutlar olmadıkça irade etkisiz kalır. Nasıl ki Ribot’nun misâlinde aklî melekenin soğuk emirlerine itaat göstermeyen kaslar, bir kadının ezilmesi gibi yoğun bir etkiyle sıcaklık kazanan merhamet duygusu sayesinde derhal kendiliğinden, hızlı bir biçimde meydana gelmişti.

Uzun müddet devamı arzu edilen *iradî fiiller* de böyle uzun süren duygulara ihtiyaç duyar. Hayatımızın genelinde yaptığımız işleri bir gözden geçirelim; duyguların sıcaklığı, arzu, istek ve zevkin olmadığı her durumda her fiilimizin mutlak bir tembellik içinde kalmaya mahkûm olduğunu görürüz. Kâh utanma, kâh

50 Pierre Nicole, “De la connaissance de soi-même”, *Essais de morale*, ed. Laurent Thirouin (Paris: Les Belles Lettres, Encre Marine), 2016.

şöhret hırsı, kâh aşk, kâh şehvet gibi muhtelif duygular, zaman zaman muhtelif fiillerimizi hâkimiyeti altına alır. “Kuvvetlerini, olgunlaşan meyveler gibi son noktasına kadar kullanan insanlar, daima kronik bir temayülden ibaret olan ihtirasların yönlendirmesiyle hareket etmiştir. Dinde, siyasette, bilimde ve güzel sanatlarda genel seviyeyi aşmayı başaran herkes; İskender’ler, Sezar’lar, Platon’lar, Dante’ler, Michelangelo’lar ve Napolyon’lar hep ihtiras sahibiydi. Bütün tarih anlatıları daima ihtirasların ilk safı tuttuğunu gösterir.”

“Mesela aşırı derecede asabi bir insan, aynı zamanda iradesiz, en ufak mücadeleden bile korkan bir tembel, en hafif çabada bile yıkılan zayıf bir kişilik... Dikkatini yoğunlaştırma gücünden mahrum olduğu gibi bir iki saatlik bir hesap kitap işini bile beceremez. Günde bir saat bile çalışma kudretine sahip değildir; ağır, yavaş, hafıza ve tahayyülden mahrum bir zihindir... Fakat bu insanda sabit bir fikir, bir ihtiras mevcuttur. İşte bu insan Darwin’dir.” (Eymieu)

“Hatta terbiyede dahi duygulardan yardım alınmazsa bir fayda temin edilemez. Çocuklara mükâfat ve rekabet duygusu telkin edilmezse onların dikkatlerini bir noktaya toplayarak çalıştırmak mümkün olmaz. Çocuklukta bu duyguyu bize dışardan veriyorlar; kâh tehdit kâh korkuyla irademizi kuvvetlendirerek fiillerimizde ve işlerimizde bir denge meydana getiriyorlar.”

“Keza büyüdüğümüzde bu duygusal telkini biz kendi kendimize vermezsek asla verimli bir çalışma yapamayız. Fénelon bu esasa binaen, ‘Duygulardan mahrum çocuklara bir şey öğretmek, terbiye usûlünde görülen sıkıntıların en büyüğüdür. Fikirleri daima havadadır. Her şeyi dinler, fakat hiçbir şeyi hissetmezler.’⁵¹ diyor. Toplumlara ait olan müşterek iradelerin, aslında fert düzeyindeki olayların büyük birer ölçeği olduğunu nazar-ı dikkate alırsak, fikirlerin dünyayı yönetebilmesinin ancak duygulara dayanmasıyla mümkün olabileceğini göreceğiz. Spencer da haklı olarak

51 Fénelon, *Education des filles* (La Haye: J. Rychoff), 1739.

‘dünyayı idare edenin’⁵² duygular olduğunu iddia ediyor. Stuart Mill⁵³ cevaben ‘Yerkürenin hareketini keşfeden duygular ve coşkunluklar değildir.’ diyor. Gerçekten de değil. Fakat bu keşifler birtakım sağlam duygulardan meydana gelmiştir ki bu duygular mevcut olmasaydı bahsedilen keşfin, insanların hareketlerine hiçbir etkisi olmayacaktı. Fikir evvela bir Pascal’ın, bir de Spinoza’nın ruhunda yetişmiştir. Özellikle Spinoza’nın ruhunda, kâinata oranla yerkürenin hiçliği ve dolayısıyla da bizim hiçliğimiz o kadar derin bir duygu uyandırmıştır ki meşhur filozofun eserlerini incelediğimizde ebedî hadiselerin büyük sükûnetinden etkilenmemek mümkün değildir. Ancak bu keşfin pratik tesirleri sadece tefekkür eden filozoflar üzerinde meydana geldi, çünkü yalnız onlarda derin coşkunluklar uyandırmaya kâdir olabilmişti. Bir milletin, bir siyasî grubun iradesi birçok duygu durumunun (menfaatler, endişeler, müşterek coşkular) bir hâsılasıdır. Avamı idare etmek için soğuk fikirlerin hiçbir tesiri yoktur. Yalnız okurlarımızın dikkatini bu noktaya çekmek yeterlidir. Tarihte fikrin tesirindeki zayıflığı ve coşkunlukların kuvvetindeki şiddeti ispatlayacak birçok delil bulabilirler.”

“Mesela hepimizde bulunan vatanperverlik hissinde heyecan, zahmet, öfke, endişe ve ümit gibi birçok hissin topluca bulunduğunu görürler. Şahsî delillere gelince; ‘hayat komedyası’ üzerine atfedilecek en yüzeysel bakış bile düzinelerce kanıt sağlamaya yeter. Mesela, bir makamı kaçırmak istemedikleri için mâşukalarının itibarını yerle bir etmekten çekinmeyen adanmışlar görülecek. Yine öyle siyasetçiler görülecek ki insan sevgisinden bahsettikleri nutuklarına rağmen ekseriyetle sefil varoş mahalleleri, pis ve kaba fakirleri ziyaretten büyük bir dehşet duyarlar. Bazen de adeta felç olmuş gibi şehvet verici şeylerin nefislerde uyandırdığı karışıklıklara şahit olacak ve nefesine kuvvetlice hâkim olan bir zihinde bile vücudun bir noktasında salgılanıp toplanmış bir sıvının yeşertileceği hastalıklı fikirler karşısında şaşkın kalacaklar. Bu iktidarsız-

52 Herbert Spencer, “Pourquoi je diffère de Comte”, *La classification des sciences* (Paris: Alcan), s. 93-138.

53 John Stuart Mill, *Auguste Comte et le positivisme* (Paris: G. Baillière), 1868.

lık ile derin bir din hissinin ruhta ortaya çıkardığı iktidarı, hayatı ve bütün nefsanî gururu feda etme kudretini karşılaştırsınlar; o vakit ‘Seven için her şeyin yapılması kolay ve hoştur.’ atasözünün hakikatini anlayacak ve görecekler ki ‘Yaşasın, rezil yaşasın da yaşasın.’ diye feryat eden analık şefkati, namus ve vatanperverlik hislerini bile ne kadar kolaylıkla mağlup edebilir.” (Payot)

Sonuç olarak, duygu ve ihtirasların irademiz üzerindeki şiddetli tesiri, nefsimize karşı hâkimiyet kazanmamızı engellemesi ve aksine, bir hayır ve fazilet maksadına yönlendirilebilen ihtirasların yardımı bu kadar mühim ve büyüktür.

2. Duygular Üzerindeki Gücümüzün Derecesi

Duygular, bizi esir ederek hayatımızdaki bütün işleri idaresinde tutacak derecede şiddetli ve baskıcı bir etkiye sahiptir. Bu despot idareciye karşı biz zayıf insanların mukabele ve mukavemetine “duygularımızı kontrol etme iktidarı” denebilir ki bu tamamen kayıptır. Hayatında meydana gelen olayları dikkatle ve derinlemesine inceleyen herkes, her bir hareketinin etkili faktörü olarak iyi veya kötü bir duygunun, bir eğilimin, bir heyecanın mevcut olduğunu keşfetmekte gecikmez. Zaten bu gerçeğin başka türlü olmasına da imkân yoktur. Yukarıda söylediğimiz gibi duyguların baskıcı idaresinin kaynağı, kaslarımıza ve özellikle de iç organlarımızı yöneten kaslarımıza hükmedecek derecede şiddetli ve ani bir fiilî değişim hassasına mâlik olmasındadır. Hâlbuki bizim dış dünya ile bütün münasebetimiz, bütün fiillerimiz, kas hareketlerimizin etkisi altında gerçekleşir. Her bir fikrin, her bir irade gücünün neticesi bir fiile sürüklenmektir. Fiillerin vasıtaları ise kas hareketlerimizden başkası değildir.

Aslında dış kısımdaki kaslara az çok hükmümüz geçse de kalbimizde, ciğerlerimizde ve damarlarımızda, özetle bütün iç organlarımızda bulunan kaslara karşı –ki bunlara istemsiz kaslar adını veririz– hiçbir kuvvet ve iktidarımız yoktur. Kızıp öfkelendiğimiz zaman bu hissin dışarıya yansması kalbimizde, damarlarımızda ve beynimizde meydana gelen fizyolojik değişime

tâbidir. Kalbimizin çarpıntısını kontrol etmeye, bizi normalde yapmayacağımız hayvanî fiillere yönlendiren beyin kanamasını engellemeye yahut kaslarımıza hükmederek yüzümüzün sarılığı-nı gidermeye kâdir miyiz?

Mesele, her bir duyguyla alâkalı olarak bu şekilde cereyan eder. Avam, hayatın merkezini kalbe koyar. Çünkü hüznün veya sevinç, her bir duygunun kalbin hareketinde büyük bir değişim meydana getirdiğini idrak eder. Duyguların çeşitlerine göre kalbimiz kâh ileriye saldıran mecnunlar gibi hızlı çarpıntılar ile sadrımızı parçalayıp dışarı fırlayacak zannedilir, kâh latif bir düzen ve sessizlikle sadrımızdaki şiddetin fevkalâde hafiflediğini, bir *esîrî âlemde*⁵⁴ yaşıyormuşuz gibi bütün şahsiyetimizin mesut bir duygulanımla aydınlandığını hissederiz. Kalbimiz duyguların ve hayatın merkezi olmayıp kan dolaşımına hizmet eden bir pompadan başka bir şey değildir. Kalp bizatihi herhangi bir duyguya sahip değildir; bütün duygu ve hareketlerin merkezi beyindir. Bununla beraber avamın, kalbi, duyguların merkezi ve hatta ruhun karargâhı addetmesi de görünüşte o kadar yanlış değildir. Çünkü bütün duygular bu faal organda son derece şiddetli değişimler meydana getirir; kalbimizin atışına bir intizam vermek, duyguların fiilî tesirini yok etmek mümkün olmaz.

Bunun haricinde, hakikaten duyguların merkezi olan beynimize hükmedebilir miyiz? Öfkenin etkisiyle kanın beyin damarlarına hücum edip sinir hücrelerimizi şiddetli bir faaliyete mecbur bırakmasıyla meydana gelen delice fikir ve hayaller karşısında bir gücümüz var mı? İşte duyguların bütün kuvvetinin iç kasları kendi kendine harekete geçirmesinden geldiğini ve aynı zamanda bu kaslar üzerinde hiçbir tesirimiz bulunmadığından duygular üzerinde de bir hükmümüz olmadığını tekrarlamak zorunda-

54 [Ay üstü âlem. İlk ve Ortaçağ kozmolojisi ile astronomisine göre âlem, ay altı ve ay üstü olarak ikiye ayrılmaktaydı. Ay üstü âlemin hiçbir oluş ve bozuluşa uğramayan, havadan hafif ve esnek bir madde olan esirden oluştuğu kabul edilmekteydi. Hiçbir bozuluşla muhatap olmayan bu mükemmellikler âlemine “esîrî âlem” denilmiştir. Etraflı bilgi için bk. Mahmut Kaya, “Esir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/390.]

yız. Duyguların büyük bir gürültüyle uyandırdığı kas hareketleri karşısında şaşkın ve güçsüz bir şekilde seyirci kalmaya mecbur oluruz. Düşünürüz ki kardeşlerimiz olan insanlarda tesadüf ettiğimiz kusur ve rezilliklerin tamamı hep böyle mukavemeti mümkün olmayan duyguların tesiriyle meydana gelmiştir.

Bu esaret içinde yaşayan insanların, Nicole'un tabiriyle bu *kukla*ların ne kadar talihsiz olduğunu düşünür ve acırız. Bu merhamet hissi, kardeşlerimizi daha çok sevmemizi ve onlara samimiyetle bağlanmamızı sağlar. Kusur ve rezilliklerin neticeleri şahsımıza dokunacak bile olsa bunları yöneten determinizmin mutlak keskinliğini göz önünde bulundurarak boş yere gazaplanmayız, kendimizi fena tesirlerinden muhafaza için ne gerekirse onu yapar ve fakat biçare insanı da bundan tamamen mesûl tutmayarak *diğergâmlığın* ne kadar teselli verici bir felsefî yol olduğunu takdir ederiz.

Fakat iradeyi terbiye etmeyi başaramayacak mıyız? Baskıcı idaresini mutlak bir itaatle tasdik edip itirafa mecbur olduğumuz duyguların idaresinin tesiri altında zayıf ve güçsüz kalmaktan kendimizi kurtaramayacak mıyız?

Gerçekten de duyguların sahip olduğu mutlak iktidarı nazar-ı dikkate aldığımız gibi neredeyse her türlü ümidi terk edip hiç olmazsa Kant ve Schopenhauer'ın teorilerinde bulduğumuz teselliler ile sükûnet bulmak isteriz. Fakat esaretimiz bu kadar kesin değildir; nefse hâkim olmak zor bir iştir, güçlüğü de karşımızda duygular ve ihtiraslar gibi çelik pençeli düşmanlar olmasındadır. Fakat dağları, taşları ve yırtıcı hayvanları emri altına almaya muvaffak olan biz insanların, *nefs-i emmâremizi*⁵⁵ oluşturan bu hayvanî düşmana karşı hiç iktidarı yok mu?

Mesele ilk bakışta görüldüğü kadar basit değildir. Gerçekten de heyecanların iç kaslarda kendi kendine oluşturduğu hareketler zincirine karşı bir tesirimiz yok gibidir. Bu öyle bir zincirdir ki doğrudan doğruya kırılması imkânsızdır. Bununla beraber bu

55 [Daima dünyanın peşinden koşan, bedenî haz ve şehvetinin esiri olan, dünyaya ifrat derecesinde meyletmiş, Rabbinden uzaklaştırdığı insanı sürekli olarak kötülük işlemeye tahrik eden, en alt seviyedeki isyankâr nefis.]

hâin silsileyi de çeşitli vasıtalarla çürütmeye gücümüz yeter. Hırs ve gazap kalbimizin hareketlerini öfke dolu bir deliliğe mahkûm eder, fakat biraz yüksük otu ile bu cinneti yola getirmek, kalbin hareketlerini düzenlemek bizim iktidarımız dahilindedir. Aklî muhakeme ile yok edemediğimiz şehvetli uyarımları birkaç gram bromür mağlup edebilir. Aslında ilaçlarla elde edilen bu neticeleri pratikte uygulamak imkânsızdır. Özellikle de bahsi geçen tesirler âni, çabuk ve geçicidir; ilacın tesiri geçtiği gibi iç kaslarımızın mecburî bağıllığı da geri döner. Fakat ister doğrudan ister dolaylı olsun, her hâlükârda duyguların dayandığı zinciri kırmaya kudretimizin var olduğu anlaşılıyor.

Bilhassa ilacın verdiği etkiyi fikir ve duygular da verebilir. En şiddetli gazap hâlindeki birine kendisini üzecek bir haber verin; birdenbire eriyen karlar gibi öfkesi dağılır. İnsanların birkaç damlalık rahatlama arzusunun tesiriyle mütemâdiyen şehvete mağlup olmaları gerekseydi, dünyada namus ve iffet nerede kalırdı? Fakat görüyoruz ki şehvetli arzulara mağlup olan rezil bir azınlık güruhu saymazsak bütün insanlar; utanma, toplumsal kanaat, aşk, kıskançlık ve başkasının hürriyetini çiğnememek gibi birçok duygunun tesiriyle en yenilmez duygu kalelerinden biri olan şehvi esareti bile mağlup ediyor. Öfkesini, utancını, bencilliğini, yalancılığını, cimriliğini ve israfını diğer birçok duygunun yardımıyla hafifletmeye ve hatta yok etmeye muktedir oluyor. Gerçekten de bu iktidarımız anlıktır; onu oluşturan sebep ortadan kalktığı gibi o da yok olacak, yine duygu ve kasların münasebetlerine ait kanun bizi esir edecektir. Bununla beraber bir kere yok olan bir şey, niçin ilelebet yok olmasın? Özellikle yok etmek istediğimiz duygulara zıt olanları besleyip büyütme bizim elimizdedir. Eğer düşünce kuvvetimizi daima bu zıt duygulara yönelterek şuurumuzun ilk safhasında tutmaya çalışır, dikkatimizi mütemâdiyen bunlara odaklayarak uygun ve tâli duygulardan, hatta fikir ve fiillerden yardım alırsak başlangıçta basit bir arzudan ibaret olan bu duygular gittikçe kuvvetlenip gelişerek nihayet müzmin bir arzu suretine girer ki ihtiras da müzmin ve şiddetli bir arzudan başka bir şey değildir.

Demek oluyor ki bu şekilde şuurumuza yeni ve makbul bir ihtirası yerleştirmeyi başarmış oluyoruz. Hâlbuki ihtirasların ne ka-

dar güçlü bir etkisi olduğunu yukarıdan beri anlattık. İşte kazanmayı istediğimiz ahlâkî temayülü, zihnî hassayı böylece ihtiras hâline getirdiğimiz gibi artık önümüzde hiçbir engel kalmaz ki irade terbiyesinin de bundan başka bir maksadı yoktur.

Sonuç olarak duygulara karşı vereceğimiz mücadelede bir taraftan zıt duygulardan, diğer taraftan da düşünce kuvvetimizden istifade edebileceğiz. Bunun haricinde üçüncü bir yardımcı daha vardır ki bu da kaslarımızın hareketleridir. İrademiz dışındaki iç kaslarımıza karşı hiçbir hüküm ve nüfuzumuz yoksa da dış kaslarımıza hükmetmeye muktediriz. İsteddiğimiz zaman kaslarımızı çatar, istediğimiz vakit kollarımızın kaslarını oynatırız. Dolayısıyla istediğimiz zaman duyguların dış kaslarda meydana getirdiği hareketlerin aksini yapabiliriz.

Her bir ruhsal unsurun münasebette bulunduğu diğer unsurların tamamını uyandırdığı, psikolojide genel kabul görmüş bir kanundur. Duygular kaslarımızı nasıl kendi kendine hareketlendirirse kas hareketlerimiz de benzer şekilde ilişkili bulunduğu fikir ve duyguları öyle uyarır. Bir ayna karşısına geçip yüz kaslarımızı ağlayacakmış gibi gerginleştirelim, hakikaten gözlerimizin yaşardığını görürüz. Bir ortamda şaka yollu gülmeye başlayalım, gerçekten hem ortamdakileri sebepsiz yere güldürmeyi başarır hem de biz onlarla beraber gerçekten gülmeye başlarız.

Sonuç olarak, duyguların iktidarı ne kadar baskıcı olursa olsun, biz psikolojinin öğrettiği kanunlar ve bilgilere dayanarak bir taraftan fikir ve fiillerden, diğer taraftan da birbiriyle taban tabana zıt duygulardan yardım isteyip özellikle *zaman* gibi bir müşfik yardımcından da destek talep edersek nihayetinde zafer kazanmaya muvaffak oluruz.

DÖRDÜNCÜ MESELE

FİİLLER İLE İRADE ARASINDAKİ İLİŞKİ

“Hayattan tam mânâsıyla istifade etmek isteyenlerin çalışmalarına sabit bir dikkat ve daimi bir çaba eşlik etmelidir. Çalışmalarınıza dikkatinizin yalnızca yarısını verirseniz, sarf edeceğiniz vakit iki misli fazla olur.”

Sir John Lubbock

Fiiller, o fiillere denk düşen duygu ve fikri uyandırır ve bu suretle irademiz üzerine duygular kadar değilse bile yine istifadeye lâyık bir tesir oluşturur.

Fouillée⁵⁶ diyor ki “Meşhur bir psikoloji kanununa göre ruhsal bir durum ile bu durumun dış alametleri –ki fiillerden ibaret- bozulması mümkün olmayan güçlü bir ilişkiyle birbirine bağlıdır; ruhsal durum kendine uygun düşen dış alametleri oluşturduğu gibi dış alametler de benzer şekilde ruhsal durumları oluşturur.” Bu kanunun en güzel misalini katalepside⁵⁷ buluruz. Katalepside olan bir hastaya verdiğimiz bir fikir, derhal uygun

56 Alfred Fouillée, *Tempérament et caractère selon les individus, les sexes et les races* (Paris: Félix Alcan), 1896.

57 [Sinir sistemindeki problemlerden ötürü irade kaybı, dış etkilere karşı duyar-sızlaşma ve kasların esnememesiyle ortaya çıkan sendrom. Katalepsisi olanların dokunma duyuları daha az duyarlıdır, acıyı da daha az hissedirler.]

filini oluşturduğu gibi hastanın kaslarına hiddet, hüzün ve dargınlık gibi duygulara uygun düşen fiileri yaptırırsak aynı zamanda söz konusu duygular da uyanır. Hastanın ellerini kilitleyelim, derhal öfkelenir ve öfkenin gerektirdiği diğer kas hareketlerinin tamamı yüzünde şekillenir, ayrıca kalp çarpıntısının arttığını da görürüz. Ellerini dua ediyormuş gibi kaldıralım, dudakları bir dua mırıldanmaya başlar. Telkin ile uyutulan hastalarda da böyledir. Hatta hafif uyku hâlinde bile mide dolu ise kalp üzerine çaprazlanan eller büyük bir baskı oluşturur, uykuya yatıldığında kaslarda sevinçli bir adamın zindeliği veya kederli bir adamın rehaveti varsa rüyada da bu organ ve kas hareketlerine uygun duygularla hasta ızdırap yahut mutluluk duyar.

Pis bir adama temiz bir elbise giydirin. Bir müddet elbisesini kirden muhafaza etmek için yoğun bir temizlik hissi uyanır. Keza aynı meslek erbabında, aynı kavim ve milliyete mensup olanlara mahsus ortak birtakım duygular vardır. Gerçekten de bu hususta diğer birçok faktörün tesiri varsa da aynı şekilde giyinen, aynı kas hareketlerini yapan meslektaş veya vatandaşların bu duygu ortaklıklarında kas hareketlerinin de önemli bir tesiri olduğu inkâr edilemez. Doktorların ahlâkında bir dereceye kadar sertlik ve fizikî sıkıntılardan etkilenmemek gibi ortak noktaların bulunması, hep bizzat fizikî sıkıntıları üretmekle veya sakinleştirmekle uğraşmalarından, bazen de çok acı verici bir kas hareketini umursamaksızın ortaya çıkarma mecburiyetlerinden kaynaklanır. Hatta askerlerin yürüyüşlerine ve söyleyişlerine kadar nüfuz eden sertliği, esasen hep bu sertlik hissini oluşturan kas hareketleri ile uğraşmalarına atfetmek gerekir.

Campanella, duygularını anlamak istediği kimselerin yüzlerindeki hareket ve birtakım alametleri kendi üzerinde uygular ve bu şekilde hakikaten kendi zihninde aynı duyguları uyandırarak arzusunda muvaffak olurdu. Keza “Bir genç kız yazıyor ki görünüşte bir tavır içerisinde olmak arzusu ile hakikaten bir tavır içerisinde olmak arasında sürekli bir ilişki vardır. Bunu çok daha önceden gözlemlemiştim. Kendime bir çılgın tavrı vermeye çalışarak arkadaşlarıma bin türlü tuhaflıktan bahsederdim.

Hakiki hâlimi dıştan kesinlikle belli etmemem gerektiğine inandığım için iç dünyam ile görünüşüm arasında bir farklılık meydana getirmeye, her türlü aracı kullanarak ‘canlı bir tezat’ olmaya çalıştım. Büyük bir hayretle, hakikaten sığ ve hafifmeşrep olmaya, şimdi beni mahcup edebilecek birçok fikre, duyguya ve kanaate sahip olmaya başladığımı görürdüm.” (Eymieu)

Aynı ruhsal temele dayanarak ahlâkının bazı noksanlarını idrak eden kişiler, bu eksiklikleri yok etme ümidiyle tamamen aksi yönde hareket ederler. “Geceleyin karanlıkta gezen bir korkak hiç korkmuyormuş gibi ıslık çalar. Vahşiler savaşa gitmeden evvel mızraklarını sallayarak merhametsiz bir savaşa girişmişler gibi hareketler yapar, müthiş çılgınlıkla savurarak deli gibi dans ederler. Böyle hareket etmeleri, savaşçı ruhlarını ortaya çıkarmak içindir ki hakikaten usûllerinden istifade de ederler. Medenî toplumlardaki askerler, millî cesaret şarkıları söyler. Alay mızıkası, muntazam ve sert adımların korku veren sesine karışarak kendilerine yiğitçe bir duruş verir. Komutanlar bu kas hareketlerinin ne kadar faydalı olduğunu bilir. Fıtratı itibariyle bir korkak olan meşhur General Turenne, hücum borusu çaldığında korkudan titremeye başladığını hissedince kendi kendine ‘Titriyorsun eski kafes, korkuyorsun, fakat ben sana korkunun ne demek olduğunu göstereceğim.’ der ve atını mahmuzladığı gibi harbin en kızgın mahalline atılırdı. Cesurmuş gibi hareket eder ve hakikaten de bir müddet sonra cesaret hissinin kendisini sardığını görürdü. Bu misal, bir fıtratı değiştirmenin nasıl mümkün olduğunu da ispat eder.” (Eymieu)

Sonuç olarak fiiller kendine uygun duyguları uyandırmakta büyük bir güce sahiptir. Hatta bu duyguların ortaya çıkışını istemesek bile icra ettiğimiz kas hareketleri, isteğimiz dışında uygun duyguları ortaya çıkarmakta gecikmez. Özellikle kas hareketlerinin icrasında kontrolümüz mutlaklıdır. Bunun için istediğimiz bir duygu veya fikri zihnimize yerleştirmek ve buna istediğimiz kadar kuvvet verebilmek için fiillerden çokça yararlanacağız.

BEŞİNCİ MESELE

TOPLUM VE İRADE⁵⁸

“Toplumlar ile organizmalar birbirine benzer. Bir topluluğun muhtelif unsurları arasındaki ilişkiler ile bir canlının muhtelif unsurları arasındaki ilişkiler birbirinin aynısıdır.”

Spencer

Toplum iradesinin incelenmesi her ne kadar psikolojiye ait bir mesele gibi görünmese de aşağıda inceleyeceğimiz üzere *millî irade* ile şahsî irade arasında büyük bir ilişki vardır. Nasıl ki dengeli bir bütünlüğe sahip bir insandaki muhtelif duygu, fikir ve fiiller birbirinden son derece farklı birçok ruhsal unsur oluştursa, benzer şekilde dengeli bir bütünlük olarak kabul edilebilen bir toplumun fertleri, küçük grupları ve çeşitli kompartımanları da ayrı ayrı birtakım unsurlar oluşturur. Muhtelif ruhsal unsurların bir insanın bütünlüğüne oranı ne ise muhtelif şahıs ve toplulukların da bütün millete oranı odur. Özellikle şahsî irade konusunda incelediğimiz unsurların aşikâr bir şekilde müşahadesi zor olduğu hâlde, millî iradede inceleyeceğimiz unsurlar, fertlerden ve toplumsal gruplardan oluştuğundan, tetkiki ve derinlemesine öğrenilmesi daha kolay bir inceleme zemini oluşturur. Bu sebeple millî iradeyi inceleyerek bir taraftan iradenin

58 Paulhan'ın aynı isimdeki kitabından özet olarak iktibas edilmiştir.

psikolojisi hakkında kısa ve öz bilgilere sahip olacağız, diğer taraftan da sosyolojinin mühim bir dalı hakkında bilgi edineceğiz. Fakat şunu da söyleyelim ki toplumun muhtelif fiillerini psikoloji açısından tahlil ve mütâlaa etmek ancak bir dereceye kadar mümkün olup hakikati ifade eder, yoksa bütün sosyal fiilleri bu suretle açıklamak imkânsızdır.

1. Sosyal Hayatta Refleksler, Kendiliğinden Meydana Gelen Fiiller ve İradî Fiiller

Bir milleti oluşturan muhtelif fertler veya aile, işyeri, okul, fabrika ve devlet daireleri gibi sosyal gruplar başlı başına birçok fiil icra ederler.

Millî irade, bu fiillerin ortaya çıkışında hiçbir vazifeye sahip değildir. Nasıl ki reflekslerin düşünce kuvveti üzerinde hiçbir dahli ve tesiri yoksa, bir milleti oluşturan muhtelif unsurların fiillerinde de tümüyle milletin bir dahli ve tesiri yoktur. Birçok alım satım işiyle yalnızca bazı fertler veya toplumsal gruplar uğraşır; bu gruplar en ufak ailelerden en büyük şirketlere kadar muhtelif genişliktedir. Her hâlükârda bunların fiillerinde milletin tamamını temsil eden *hükûmetin* müdahalesine ihtiyaç yoktur. Bu tekil durumlar, iç organlarımızın, idrak melekesinin tesirinde olmaksızın icra ettiği, organların kendiliğinden yerine getirdiği vazifelerine benzer. Hâlbuki bir toplumu oluşturan insanlar, savaş ilanı ve yeni bir kanun yapılması gibi önemli fiilleri, kendi kendine meydana gelen bir refleks gibi gerçekleştirmez. Bunlar bütün milletin, hatta yalnız bir millete münhasır kalmayarak hem komşu hem de komşu olmayan milletlerin menfaat veya zararlarına temas ettiğinden dolayı burada millî bir iradeye ihtiyaç vardır ki hükûmet meseleye müdahale ederek fiilin icrasına karar verir ve kararını uygulamaya koyar, ki bu da her bir şahsın icra ettiği iradî fiillere benzer.

2. Millî İrade Fiili

Millî iradenin meydana gelmesi için gereken şartlar tıpkı şahsî iradede olduğu gibidir. Burada da alışıldık ve kendiliğinden gelişen hareketlerin icrasını engelleyen zıt sebeplerin olması gerekir.

Bazen olur ki küçük toplumsal gruplar, hayatları için elzem olan bir fiili, bir yeniliği kendi başlarına yapamazlar. Çünkü bu muhtelif gruplar arasında az çok duygu ve menfaat farklılıkları ortaya çıkar. Bir toplum, bir fabrika kurmak istese, fakat hükûmetin mevcut kanunlarına göre bu fabrikanın inşası ve kâr sağlaması imkânsız olsa, yine mesela yabancı şirketlerle rekabet edebilmesi de imkânsız olsa, işte o zaman bu toplum millî iradeye müracaat eder. Ya hükûmetten bir imtiyaz, bir ödenek tahsisi ister veya ithal malların gümrük vergisinin arttırılmasını talep eder. Bir taraftan fabrika kurma arzusu, diğer taraftan da muhtelif şart ve engeller sebebiyle fabrikanın kurulmasında görülen zorluklar birbirine karşıt iki duyguya benzer. Bu karşıtlıktan dolayı derhal millî iradeye ihtiyaç duyulur ki tartışarak karar versin, fiilin uygulanması veya uygulanmaması, yani fabrikanın kurulması veya kurulmaması hakkında bir kanun ortaya koysun.

Yine bazen spontane bir şekilde yapılması gereken işlerde imkânsızlık ve düzensizlik ortaya çıkar. Mesela fakir işçiler ihtiyarlıklarında geçinebilmeleri için yapmaları gereken tasarrufu şahsen icra edemezler. İnsanın kendi kendine yapması gereken bir fiili icrasındaki imkânsızlık, millî iradenin ortaya çıkışını, yani bir kanun aracılığıyla işçilerin çeşitli oranlarda tasarruf yapmalarını zorunlu kılar. Gerçekten de toplumun muhtelif fiilleri muntazam ve kendiliğinden icra olunsaydı doğal olarak hiçbir kanuna ihtiyaç kalmazdı; pencereden sokağa çöp atmayı kanunen yasaklamaya hiçbir hükûmetin teşebbüs etmemesi gibi... İşte millî iradeye ve kanuna ihtiyaç duyulması için fiillerin kendiliğinden gerçekleşmesinin önünde bir imkânsızlık bulunması gerekir.

Şahıslar arasındaki anlaşmazlık da aynı şekilde farklı derecelerde yüksek irade filleri gerektirir. İki şahsın çekişmesi bazen ikisi arasında barış yoluyla halledilebilirse de bazen arkadaşlarının, ailesinin, polisin ve daha sonra da bidayet, istinaf ve temyiz gibi çeşitli derecelerdeki mahkemelerin müdahalesine ihtiyaç duyulur. Bazen de anlaşmazlık bu şekilde halledilemez; bir veya birkaç şahıs arasında kalması gereken ihtilaf, kamuoyunu da işgal etmeye başlar; halk farklı iki zıt fikrin mensupları olarak iki kısma

ayrılır ve nihayet ihtilaf hükûmetin, millî iradenin müdahalesini gerektirir. (Fransa'daki Dreyfus Olayı'nda olduğu gibi...)⁵⁹

Şahsî iradede olduğu gibi millî iradede de tartışma, karar ve icradan ibaret üç merhale vardır. Millî iradeye olan ihtiyaç dile getirildiğinde duygu ve çıkar çatışması baş gösterir ve derhal tartışma başlar: Meclis-i Mebusan'da, Meclis-i Âyan'da, hükûmet nezdinde mesele konuşulur. Her organ çeşitli muhakemelere dayanarak muhtelif fikirler sunar. Tartışma bazen pek uzun sürer, bazen de eğer mücbir bir sebep varsa gayet kısa sürede muhakeme edilmeksizin alınan kararlarla sonuçlanır.

Az çok tartışıldıktan sonra mesele nihayet karara bağlanır. Tartışma Meclis-i Mebusan'da gerçekleşiyorsa milletvekillerinin oylarıyla karar verilir; en çok oy verilen teklif, karar hâline gelir. Bu durumda millî irade kararını vermiş ve hükûmetin takip edeceği yol seçilmiştir. Verilen karara muhalif olan bütün istekler, bütün fikirler yok hükmünde kalır. İsterse çoğunluk yalnız bir oy ile kazanılmış olsun, mağlup olan tarafın istek ve fikri artık hiçbir şekilde dikkate alınmaz.

Karar, uygulamaya konulur. Burada da işin uygulanışı kararın doğruluğu için bir ölçüdür. Yeni bir kanunu, tabii olarak daima halkın yeni fiilleri takip eder. Daha önce tam bir serbestlikle uygulanan hareketler artık bu yeni kanunla yasaklanmış olur. Fakat bazen eksik ve doğrulanmamış olan şahsî kararlar gibi millî kararlar da kamuoyunun hislerine, menfaatlerine ve temayüllerine uygun düşmeyebilir; kanun uygulamaya başlandığında da birçok zorluk ortaya çıkar. Bir milletin bir kanuna uyması için o kanunun gerçekten faydalı olması, milletin duygu ve fiillerine uygun düşmesi veya despot idareciler tarafından verilen kararlar gibi şiddetli bir tahakkümün etkisinde bulunması gerekir. Hatta bazen despotlar bile milletin arzusu dışında çıkarttıkları bir kanunun tatbikinde başarılı olamaz ve kanunu geri almaya mecbur olur. Kanun resmî evrakta kalarak uygulamaya koyulamaz veya

59 [Dreyfus Olayı: Fransa'da Yüzbaşı Alfred Dreyfus'un 1894'te haksız yere vatan hainliği suçlamasıyla yargılandığı dava ve sonrasında gelişen olaylardır.]

bir müddet tatbik edildikten sonra milletin duygularına ve yaptıklarına uygun olmadığından yeni bir tartışmayı, yeni bir millet iradesini, eskisine muhalif yeni bir kanunun yapılmasını gerektirir.

3. Millî İradede Duygular ve Nefse Hâkim Olmak

Millî irade de şahsî irade gibi öncelikle duygulardan ibaret iken daha sonra nefse hâkim olmaya kadar giden ve sonra alışkanlık hâline gelen ilerlemeci bir seyir takip eder. Millî iradede hislerin hüküm sürmesi hükûmetsizlik, nefse hâkim olmak ise kuvvetli bir hükûmet demektir. Bir memleket düşünün ki hükûmetin nüfuzu yok olmuş, herkes istediği gibi davranarak bırakın hükûmetin emirlerine itaat etmeyi, diğer vatandaşların hukukunu ve kişisel özgürlüklerini ihlâl edecek işlere cüret ediyor veya meşrutî idarede hükûmetler herhangi bir kanun yapmaya fırsat bulamadan birbirini ardınca düşüyor; memleket ihtilaller, darbeler içinde yanıp tutuşuyor veya despot idarede yöneticinin ve ona yakın olanların arzu ve hevesleri hüküm sürüyor. İşte insanlarda nefsanî ihtiraslara, şahsî menfaatlara, his ve temayüllere esir olmak nasılsa millî iradenin bu eksik şekli de ondan ibarettir. İrade kaybı hastalığına yakalanan biri de iç ve dış uyarımların tahakkümünde kalmıştır; bu yönüyle bir kukla gibi hareket eden insanların hâline benzer. Nefse hâkim olmak ise kanunları tatbik edebilen, memleketi akıl ve mantık çerçevesinde, halkın arzu ve eğilimlerine uygun biçimde idare eden hükûmetin hâli gibidir.

Öte taraftan benliğin, şuurun ve şahsiyetin insana nispeti ne ise hükûmetin millete karşı nispeti de odur. “İnsanda hususi bir şahsiyet oluşarak, fikirlerinin temayüllerini ve beklentilerini idare ettiğini, bu temayül ve fikirleri tartışıp eleştirerek bazısını kabul bazısını ise reddettiğini, kimisinin gerçekleşmesini engelleyip kimisini ise tam tersine kolaylaştırdığını yukarıda görmüştük. Böylece bir devlet merkezileştikçe hükûmet milletin iktisadî, sınaî, fikrî, sanatsal ve bilhassa siyasî hayatını idare eder; bazı temayüllerini kolaylaştırıp teşvik eder, bazılarını ise hiç dikkate dahi almaz. Hükûmetin edebî veya sınaî bir temayül ile uğraşarak bunu

teşvik veya yasaklaması, insanın bir arzuyu düşünüp inceleyerek kabul veya reddetmesine benzer.” (Paulhan)

4. Millî İradenin Terbiyesi

Şahsî irade nasıl terbiyeye muhtaç ise millî irade de ıslah ve terbiyeye muhtaçtır. Liderlerinin heves ve ihtiraslarına tâbi, iradesi olmayan vahşî bir kavim yavaş yavaş ilerleyip heves ve ihtiraslarına karşı galip gelerek çeşitli aşamalardan geçtikten sonra gerçekten irade sahibi bir hükûmet şekli olan meclis hükûmetine dönüşür. Fakat bir kavim bu terakki yolunu kolayca takip edemez, birçok engellemeye mâruz kalır. Nihai hedefine doğru ilerlemek istedikçe hayvanî ihtiraslara benzer birçok nefsanî çirkinlikle karşılaşır, bunları birer birer ezip mahveder, önündeki düşmanları temizler. Nihayet milletin bütün fertleri veya çoğu aynı temayül ve meşrutiyet hislerini taşımaya başlar. Çıkar çatışmaları bazen kolay bazense zor bir şekilde yok edilir, hatta birçok tereddütten, birçok defa meşrutiyet ile mutlakiyet arasında kaldıktan sonra (Fransa tarihi buna en güzel örnektir.) nihayet halkın genelinin arzu ve temayülü meşrutiyet ile uyumlu hâle gelir. Bütün heveslerini zaptetmeyi başararak ahlâklı bir şahıs hâline gelen insana benzer ve ancak bu uzun terbiyeden sonra maksadına kavuşabilir.

Meşrutiyeti ilan ettikten sonra da millî iradenin terbiyesi tamamlanmış olmaz; kemâle nihayet yoktur. İnsanlar daima iyiliğe, güzelliğe ve hakikate doğru ilerlediklerinde bile hiçbir zaman nihai hedeflerine ulaşamadıkları gibi hükûmetler de tekâmül ve kemâle erişme yolunda hiçbir zaman istenen hedeflere tam mânâsıyla erişemez; her bir adım, ileri doğru atılacak yeni mertebelere meydan açar. Fakat nefesine hâkim olmuş bir hükûmet, artık bu tekâmül yolunu kendine açmış, ilerlemeci ve gelişmeci seyrine yönelik engellemeleri ortadan kaldırmış demektir. Ancak kuvvetli bir meşrutî hükûmet, insanların uyumlu ve samimi bir şekilde birbirleriyle anlaşabilmesi, aynı hürriyet arzu ve amacına dayanarak sürekli ilerleyip yükselmesi sayesinde iradeli ve ahlâklı bir şahsa benzeyebilir.

İKİNCİ KİTAP



**BİLHASSA
İRÂDE TERBİYESİ**

GİRİŞ

“Acıların en büyüklerini bizzat kendimiz üretiriz. Aynı şekilde nimetlerin en büyüklerini de kendimizde aramalıyız.”

Jeremy Taylor

Birinci kitapta irade terbiyesinin imkânı ile buna uygun ve zıt teorileri uzun uzadıya açıkladıktan sonra iradenin ne olduğunu, ne gibi ruhsal unsurlardan oluştuğunu ve bu unsurlar arasındaki bağlantıyı incelemiş ve böylelikle irade terbiyesinde takip etmemiz gereken usûl hakkında bir yol haritası belirleme aşamasına gelmiştik. Mademki irade terbiyesi, istediğimiz fikri, fiile dönüştürecektir derecede güçlü ve sağlam bir şekle koymaktır ve mademki fiillerle duygular ve fikirler arasında samimi bir münasebet vardır, o hâlde bu üç ruhsal unsurdan herhangi birisiyle iradeye ve iradenin hedefi olan fiile etki edebileceğiz demektir. Dolayısıyla irade terbiyesinin tetkikinde de psikolojinin bize gösterdiği yolu izleyerek fikir, duygu ve fiillerden nasıl istifade edebileceğimizi açıklayacağız. Bu üç ruhsal unsur bir zincir gibidir; herhangi birisine temas edersek diğeri de derhal bu temastan etkilenip fiili gerçekleştirmeye başlar. Dolayısıyla biz de öncelikle fikirleri, akabinde duyguları ve ardından da fiilleri ele alıp bunların her birinin hedefimize ne suretle faydalı olacağını ve nasıl uygulamaya koyulabileceğini esas alarak irade terbiyesinin usûlünü, fikir, duygu ve fiillerden ibaret olmak üzere üç kısımda açıklayacağız.¹

1 Bu tasnifimiz daha çok Eymieu'nün usûlüne uygundur.

Fakat başlangıçta şunu da söyleyelim ki bu üç ruhsal unsur bir-biriyle ne kadar derin bir şekilde i içe geçmiş ise bunu fiile dk-mek de o kadar karmaşık ve girifttir. Bundan dolayı adı geçen üç unsurun etkilerini birbirinden ayırmak ve her birinin tesir oranını belirlemek de bir o kadar zordur. Maamafih irade terbiyesinde bir usl gözetmek, hem kitabın yazımını hem de tatbikini kolaylaştırması sebebiyle elzem görüldüğünden, bir dereceye kadar suni olduğnu bilmekle beraber yine de bu tasnifi esas kabul edeceğiz.

BİRİNCİ BÖLÜM



FİKİRLERLE İRADE
TERBİYESİ

“Nefsi idare edebilmek için her şeyden önce düşünceyi idare etmek gerekir.”

Eymieu

Fikirler ile irade arasında değişmez ruhsal bir kanun olduğunu ve bu kanuna göre her bir fikrin fiile dönüşmesinin zorunlu bir kaide olduğunu anlatmıştık. Bu kanunun uygulamada vereceği neticeyi anlamak pek kolaydır. Maksadımız somut bir hedefe varmak değil mi? Zihnimizde zaten mevcut olan veya sonradan yerleşen fikirler, bu gayeye uygundur veya değildir. O hâlde takip edeceğimiz yol, şu iki cümlede özetlenebilir: (Eymieu)

1. *Yapmak istediğimiz fiillere uygun fikirleri beslemek.*
2. *Engellemek istediğimiz fiillere uygun fikirleri beslememek.*

Bu iki kaideyi tatbik için birçok vasıttan yardım almamız gerekir. Bu vasıtaların bazıları içeridendir, ruhsaldır; doğrudan doğruya kendi zihnimizde oluşturmaya çalıştığımız fikirlerden bahsederek: Derin tefekkür gibi... Bazıları da dışarıdandır; dış âlemden ve dış âlemin bize gösterdiği çeşitli araçlardan aldığımız fikirlerden bahseder: Kitaplar ve kamuoyu gibi...

Zihnimiz, insanların gelip geçtiği bir meydan gibidir. Bin türlü sebebin tesiriyle birçok insan yavaş veya hızlı bir şekilde buradan geçer. Eğer fikrimizde selamet varsa, geçen bu muhtelif insanlar içerisinde tanıdıklarımızı, bize dost olanları durdururuz; yabancılara ve özellikle yüzlerindeki alâmetlerden bize zararının dokunacağını hissettiklerimize ise hiç temas etmeyiz, hatta bunlarla karşılaşmamak için başımızı çeviririz. Hele bazıları bize daha yakından temas ederek rahatsızlık vermeye başlar; ileride oluşturabilecekleri muhtemel problemleri gördüğümüzde bunları şiddetli bir darbeye iterek bir tarafa kaçarız.

İşte kötü fikirler hakkında da böyle yapmak gerekir. İnsanda dış dünyadan gelen ve birbirine zıt bin türlü fikir vardır. Zihninde yeteri kadar selametın bulunmamasından faydalanarak bu fikirlerin birçoğu birer hırsız gibi beyne yerleşmiştir. Fakat fikir bir tohumdur, ekildiği yerde koca bir ağaç büyür, ağacı sökmekten ise tohumun ekilmesini engellemek elbette daha kolaydır. Hastalıklı bir fikrin içeri girmesi engellendiğinde, onun meydana getireceği fikirlerin de dallanıp budaklanmasına ve kök salmasına meydan verilmemiş olur. Zihnimize yerleşmek isteyen fikirleri, sokakta denk geldiğimiz yabancı insanlara yaptığımız gibi birer birer elekten geçirmek ve fenalarını hemen ayıklayıp yok etmek gerekir ki hayatımız sağlam ve güçlü bir yol üzerinde seyredebilsin. İrade terbiyesinde bize en gerekli yol, fikri terbiye etmektir. Bu sayede fiillerin tohumlarını ekmenin yanı sıra diğer duygular hakkındaki acizliğimizi de bir nebze olsun telafi etmiş oluruz. Zihnimiz, yabancı fikirlerin sığınağı olmak yerine kendimizin teker teker seçtiği fikirlerin merkezi olursa, irade terbiyemizin en mühim kısmını yerine getirmiş oluruz. Zaten katil ile doğru yolda olanın, namuslu ile namussuzun, akıllı ile delinin arasındaki fark, ikisinin de kötü temayüllerle karşılaşmaları ve fakat birinin bu temayül rüzgârına kendini koyuvererek bir kuru yaprak gibi her rüzgâra boyun eğmesi, diğerinin de en şiddetli rüzgârlara göğüs geren ağaçlar gibi etkilenmeyip kendini kurtarabilmesidir.

“Fikir, şuuru muza giren bütün etkilere bir geçit hizmeti sunar. Dolayısıyla denetlemeyi bu geçitte yapmak ve gerekirse ona savaş açmaktan korkmamak lazımdır. Fikir, ufkumuzu genişleten bir ışıktır; maddî şeylerin kaçınılmaz zorunluluklarından bizi tecrit ederek rüzgârların etki sahasının üstüne yükselten çevik bir kanttır. Bu ışıktaki yer edinmeliyiz ki açık bir şekilde görmeye, faydalı bir şekilde irade etmeye kâdir olalım. Bu yüksekliğe çıkmalıyız ki hayatımızı idare edebilelim. Fikir, nefsimize hâkim olabilmek için işgal edilmesi gereken stratejik bir noktadır.” (Eymieu)

Bu esasları göz önüne aldıktan ve yukarıda açıkladığımız tasnif kısmen suni olduğunu tekrarladıktan sonra, asıl bahsedilmesi gereken meseleleri ayrıntılı bir şekilde incelemeye başlayabiliriz.

BİRİNCİ MESELE

DERİN TEFEKKÜR²

“Kendi kendine öğrenmede esas yol; her şeyi dikkatle sınamak, hiçbir zorluktan kaçmamak, hangi meşhur kaynağa dayanırsa dayansın hiçbir fikri dikkatle incelemeden ve zıt bir bakış açısıyla tahlil etmeden kabul etmeyerek hiçbir safsatanın, hiçbir belirsiz ve bağlamsız fikrin tartışmasız biçimde kabulüne müsaade etmemek ve bilhassa kullandığımız her kelimeyi ve varsayımı anlamları aşikâr olmadıkça kabulden imtina etmektir.”

Stuart Mill

1. Derin Tefekkürün Maksadı

“Muhtelif düşünceleri birbirinden ayrıştırarak maksadımıza hizmet edecek usûlü açıkça delillendirmek için *derin tefekkür* adıyla yeni bir terim ortaya koyuyoruz. Derin tefekkürden kastımız duygusal tahayyüller değildir; bunlar nefsimize hâkim olma yolunda en şiddetli biçimde harp edeceğimiz düşmanlardır. Tahayyülde dikkatimiz tamamen âtıl kalır, duygu ve düşünce şebekelerinin şuurumuzda kuvvetsiz bağlarla yerleşmesine izin verir. Ruhumuzun muhtelif unsurları fikrî ortaklıklarla karşılaşmalara ve ansızın ortaya çıkan sebeplere tâbi olarak çeşitli zincirler oluşturur. Hâlbuki derin tefekkür hiçbir şeyi tesadüfe bırakmaz.”

2 *Réflexion méditative.*

“Diğer taraftan derin tefekkür, *mütâlaa*dan da farklıdır. Mütâlaa, belirli bilgilerin elde edilmesini amaçlar. Hâlbuki derin tefekkür, ruhumuzu mobilyayla doldurmaya değil, demir döver gibi yeni fikirleri dövmeye yarar. Mütâlaadan maksadımız bilgi elde etmektir. Derin tefekkürde ise tamamen farklı olarak ruhumuzda şiddetli sevgi veya nefret temayülleri uyandırmaya çalışırız. Mütâlaada hakikate hürmet etmek birinci arzumuzdur. Derin tefekkürde hakikatin bizce büyük bir önemi yoktur. Karışıklık çıkartan doğruluktansa faydası olacak yalanı tercih ederiz. Bütün arzumuz *faydalı bir gaye* üzerine kuruludur.”

“Bu fikir ameliyesine verimli bir şekilde başlamak için iradenin psikolojisini yakından incelemiş ve öğrenmiş, tabiatımızın ilmine ait ayrıntıların en ufağı bile bizce bir alışkanlık hükmüne girmiş olmalıdır. Özellikle aklı ve iradî fiillerimizin sebeplerini iyice bilmeye, ruhsal hadiseler arasındaki bağlantıyı açıklamaya, karşılıklı etkilerini ve ortak yönlerini incelemeye ihtiyaç duyarız. Bunun haricinde hikmetli, aklı ve ahlâkî ortamın ruh dünyamız üzerindeki etkileri hakkında da tam bir bilgimiz olmalıdır.”

“Gözlemi, bilhassa dikkatle yaptığımız gözlemi, bu hususi ve faydalı hedefe sevk etmek bizim için bir alışkanlık olmalıdır ki derin tefekküre ait olan fikirleri fiile dökebilelim.”

“Bir defa daha söyleyelim ki bizce gaye, şuurumuzda sevgi veya nefret duyguları uyandıracak bütün sebepleri sabırla araştırmak; fikirlerle fikirler, duygularla duygular veya fikirlerle duygular arasında hayli irtibatlı iç içe geçmiş ortaklıklar oluşturmak veya nefret edilmesi gerektiğini anladığımız ortaklıkları feshetmek; dikkat ve hafızayı yöneten bütün psikoloji kanunlarından faydalanarak şuurumuza kazımak veya şuurumuzdan kovmak; gerekli gördüğümüz bütün fikir ve duyguları zihnimize nakşetmek veya ortadan kaldırmaktır. Amacımıza uygun fikir ve duyguları *ruhumuza damıtarak* canlı ve etkili bir şekil almaları için çalışmalıyız. Ruhumuzda gayet kuvvetli sevgi temayüllerinin veya derin ve tiksindirici galeyanların meydana gelmesini sağladığımızda, işte ancak o zaman derin tefekkürün amacını gerçekleştirmiş oluruz. Mütâlaanın maksadı ilim olduğu hâlde derin tefekkürün gayesi fiildir.”

“Bir insanın işlediği fiil her şeyden önemlidir. Bütün kıymet ve liyâkatimizin fillerimizin güzelliğine bağlı olduğunu ve hâlbuki fiillerimizin de daima duygu durumlarının etkisinde bulunduğunu dikkate alırsak, amacımıza uygun duygu durumlarının oluşup gelişmesi için gereken ince hareket kâbiliyetini incelemenin ne kadar büyük bir öneme sahip olduğu ortaya çıkar.”

2. Derin Tefekkürün Genel Kuralları

“Kimyada bir deney var; çeşitli cisimlerle ağzına kadar dolu bir çözeltinin içine bir kristal koyarsak kristalle aynı türdeki bütün parçacıklar, gizli bir çekim gücüyle çözeltinin derinliklerinden gelerek kristalin etrafına toplanır. Kristal yavaş yavaş büyür ve eğer çözelti haftalarca ve aylarca beklemeye bırakılırsa büyük bir hacim kazanarak, hacmi ve güzelliği ile laboratuvarın medar-ı iftihar olur. Her dakika çözeltiyi karıştırarak kristalleşme sürecini sekteye uğrattırsak parçacıklar düzensiz bir şekilde yerleşir. Bu durumda kristal de hassas ve şekilsiz olur.”

“Psikolojide de böyledir. Herhangi bir ruh hâlini şuurumuzun ilk aşamasına koyduğumuzda, aynı şekilde, gizlice ve hissedilmeksizin o ruh hâline uygun bütün aklî ve duygusal durumlar onun etrafında toplanır. Şuurumuzun bu hâli uzun müddet devam edecek olursa, o ruh hâli etrafında muazzam bir iktidar ve kuvvet kitlesi şekillenerek vicdanımıza hükmeden mutlak bir iktidar kazanır ve kendine uygun olmayan aklî ve duygusal durumlara söz hakkı vermez. Eğer bu kristalleşme sessizce ve yavaşça, kesintisiz ve şiddetsiz olarak meydana gelmişse büyük bir kuvvet ve metanet kazanır. Bu şekilde ortaya çıkan ruh hâli güçlü, sakın ve katidir. Şuurumuzda bu şekilde kendine uygun çok fazla takipçi toplayamayan hiçbir fikir yoktur. Dinî düşünceler, annelik şefkati ve hatta parayı para olduğu için sevmek gibi kusurlu ve istenmeyen hisler bile bizde mutlak kudrete doğru yükselebilir.” (Payot)

Hâlbuki bu “yavaş kristalleşmeye” müsaade edecek derecede dikkatini aklî ve ahlâkî bir hususiyete yöneltmeye muktedir insanlar ne kadar da azdır. Hepimiz sele kapılmış bir tahta parçası veya

rüzgâra yakalanmış bir sonbahar yaprağı gibi irade ve direnç-ten tamamen mahrum bir şekilde dış hadiselerin etkisiyle zayıf ve biçare, hiç durmaksızın süratle yürüyerek hayatı geçiştirmeye çalışırız. Arada sırada durup da mevkimize ve etrafımıza bakıp nereye doğru gittiğimize dikkat etmeyiz. Hayatın fırtınalarına kapılarak devamlı yürür ve fakat bu süratli gidişimizin ne yöne olduğunu düşünmeyiz. Kulaklarımızdan, gözlerimizden ve cildimizden giren birçok yabancı etki, hiç aman vermeyerek bu delicesine gidişimizi kamçılar. Hele ruhumuzun derinliklerine dikkatlice bakarak şuurumuzu sürekli istilâ etmekte olan fikir ve duyguları tahlile girişmeyiz. Kendimizi âtil bir şekilde hayata bırakır, dalgaların şiddetine kaptırırız. Selâmet kıyısına ulaşmak için dalgalara direnerek kendimizi toplamak ve kuvvetimizi akıntının aksi yönüne doğru kullanmak gerektiğini unuturuz.

Hâlbuki muhterem okurlar; dağılması imkânsız demir bir kitle oluşturacak şekilde ilerlemek gerekir. Bu ise hayatın bütün zararlı ve hayvanî etkilerine direnerek ve irademizi kuvvetlendirerek olur. Keza bunu gerçekleştirmek için hayatımızı seçeceğimiz hedefe doğru yönlendirmeli, bize zararı olan fikir ve hislere karşı savaş ilan etmeli ve takip edeceğimiz maksada uygun fikrin, vicdanımızda yerleşip büyümesine müsaade etmeliyiz. Makbul olan fikri ise ilk aşamaya koymalı ve tefekkürlerimizi onun üzerinde derinleştirmeliyiz. Böylece kâinatın tekâmülü ile uyumlu olarak sakin ve sağlam bir hâlde ilerleyip insan olduğumuz için taşıdığımız yüksek vasıfları güzel bir şekilde kullanmış sayılabiliriz.

Yukarıdan beri açıkladığımız kanaatlerden de anlaşıldığı üzere düşüncelerimizi derinleştirmede uygun fikirleri kabul edip geliştirmek, aykırı fikirleri ise reddedip sonlandırmak için derin tefekkürü Payot'nun açıklamış olduğu aşağıdaki beş kurala göre icra etmek gerekir:

1. Şuurumuza uygun bir duygu geldiğinde, bu duygunun hemen süratle nüfuzuna meydan vermeyip bütün dikkatimizi onun üzerine yoğunlaştırarak ortak fikir ve duyguları uyandırması için zorlamak, bir diğer tabirle bu duyguyu

mümkün mertebe büyütmekle bize sunabileceği faydaları sonuna kadar vermeye mecbur etmek.

Mesela çalışkan olmak istiyoruz. Çalışkan bir arkadaşımızın başarısını işittik. Bu muvaffakiyet bizde bir kıskançlık, bir taklit hevesi uyandırdı. Bu hevesi yüzeysel bir hâlde bırakmayarak gücümüz yettiği mertebede derinleştirerek arkadaşımızın başarılarından elde ettiği neticeleri zihnimizde birer birer sayar, bizim de bu başarılarla erişerek kazanabileceğimiz iftihar ve menfaati enine boyuna düşünürüz.

2. Eğer bizde bir his kayıpsa ve uyanmıyorsa, bu hissin ne tür düşünceler veya düşünceler topluluğu ile alâkalı olduğunu inceleyip bu düşünceler üzerine dikkatimizi yoğunlaştırarak bilincimizde kuvvetli bir şekilde yer tutmasına çalışmak, bu sayede o fikirlere uygun olan hissi uyandırmak.

Namusumuzu, mevkimizi ve servetimizi mahvedecek bir sevdada derdine düştük; elimiz ayağımız o derece bağlandı ki bilincimizde kurtuluş hissini uyanmasına imkân yok. Fakat dikkatimizi, zihnimizde daha evvelden var olan aile sevgisi, hayşiyet ve namusumuzun korunması gibi düşüncelere ve duygulara yönelterek artık doğrudan doğruya nefret edilesi iptilamız üzerine dikkatimizi yoğunlaştırmaktan vazgeçer, bu duygu ve fikirler ile bunlara ilişkin hususları benimseriz. Eşimize, ebeveynimize ve çocuklarımıza karşı zaten var olan sevgimizi ve görevlerimizi düşünmeye başlar, şuurumuzu yalnız bu duygu ve bu vazife fikriyle oyalar, yalnız bunları besleriz. Tefekkürümüzü derinleştirdikçe bu duygu ve fikirler de o derece büyür ve kuvvetlenir ki artık gayr-i ihtiyari bir biçimde nefsimizin kurtuluşu hakkında bize kuvvetli temayüller verebilir.

3. Şuurumuzda uygun olmayan bir duygu meydana gelecek olursa bunun üzerine dikkatimizi yöneltmekten, bunu düşünmekten kendimizi menetmek ve uygunsuz duyguyu böylece aklıktan öldürmek.

Kumar oynanan bir mekânda arkadaşlarımızdan birinin kolayca çokça para kazanmakta olduğunu görüyoruz. Bizde de bu kazanca yönelik şiddetli bir heves uyanacağını ve bizi

hemen oyuna katılmaya yönlendireceğini hissediyoruz. Bizi sevk eden kuvvet arkadaşımızın kazancı, para tamahıdır. Bu durumda arkadaşımızın yanından kaçır, kaybedenin yanına geçeriz. Artık düşüncelerimizi kazanma ihtimali üzerine değil, kaybetme ihtimali üzerine derinleştiririz. Kazanç duygusu yavaş yavaş gıdasızlıktan yok olup bizi de kumar gibi en hastalıklı, en helâk edici ve en çirkin bir alışkanlıktan korur.

4. Uygun olmayan bir duygu bütün arzumuzu karşın bilincimize yerleşip büyümüşse ve onun üzerine dikkatimizi yoğunlaştırmaktan kendimizi menedemiyorsak, süregiden eleştirimizi bu duyguya uygun fikirlerin aleyhine yöneltmek.

Kumara müptela olduk. Vaktiyle bu belanın başlamasını engelleyemediğimiz gibi yavaş yavaş şuurumuzda şiddetli bir alışkanlık hâlini almasına karşı da hiç direnemedik. Artık kumarıcı olduk diye kumarbazlık belasından kendimizi kurtarma ümidinden vaz mı geçeceğiz? Hayır, hiçbir vakit ümitsizliğe düşmeyerek fikirlerimizi kumar sebebiyle servetimizde, refahımızda, sıhhatimizde ve ailemizin saadetinde meydana gelen zararlara yoğunlaştırır, irademizin eksikliği sebebiyle en çok sevdiğimiz yakınlarımızda yol açtığımız keder ve felaketleri derin derin düşünür, hatta düşüncelerimiz bir süre bize kumardan kurtulma iktidarını verecek derecede kuvveti kazandırmasa bile yine de ümidimizi kesmeyerek eleştirel düşüncelerimize yeniden başlarız. Nihayet zamanla, tekrarlanan derin tefekkürlerin şuurumuzda uyandırdığı ve gittikçe kuvvetlendirdiği zıt duygular sayesinde kumardan kurtulmak için şuur ve irademizde yeterli derecede bir kuvvet meydana gelir.

5. Hayatın harici şartlarına daima içe işleyen etkili bir biçimde bakarak en küçük ayrıntısına kadar dikkat etmek ve bu sayede bize yardım edebilecek vasıtaların tamamını arayıp bulmak ve tesadüf edebileceğimiz tehlikeli noktaları öncesinde keşfedip kaçınmaya çalışmak.

Diyebiliriz ki bu beşinci ve son şart, hepsinden daha önemli ve daha önce olmalıdır. Çünkü ruhsal unsurlardan yararlanmak için bu unsurları en ince noktalarına varıncaya kadar

büyük bir dikkatle görebilmek lazımdır ki irade noksanlarımızı tamamen teşhis etmeye ve bu noksanlara karşı durabilecek düşünce ve duygularımızı en karanlık köşelerden ayırt edip soyutlayarak açığa kavuşturmaya gücümüz yetsin. Sadece ahlâkî faziletler kazanmak için değil, gündelik hayatta yaptıklarımızın tamamında zaten mevcut olan ve edindiğimiz hasletlerden hakkıyla yararlanabilmek için, bu hasletleri keşfedici bir nazarla teker teker ayırabilmek, gerek iç ve gerekse dış hayatımızı yüzeysel bir nazarla değil, mikroskoplara muayene ediyormuşuz gibi en ufak noktalarına varıncaya kadar aydınlatacak derin bir nazarla muayene etmek elzemdir.

3. Çalışma ve Faaliyet Hayatında Derin Tefekkür

Derin tefekkür hakkında dile getirdiğimiz şu kanaatleri ne kadar derinleştirirsek bizim için o kadar faydalıdır. Çünkü irade terbiyemizin temeli diyebiliriz ki tefekkürlerimizi derinleştirmektedir. Biraz daha ayrıntısına inmek için kanaatlerimizi bir misal üzerinde yürütüp daha ileriye götürmek üzere Payot'un çalışma ve faaliyet hayatı hakkında yazdığı nefis sayfaları olduğu gibi alıntılalım:

İlme talip, çalışmaya ve öğrenmeye arzulu olan genç, kendi nefsi hakkında yüzeysel bir bakışı olmaması gerektiğini tamamen anladıktan ve dikkatsizliğin depreme benzer bir zaaf olduğuna kesin bir kanaat getirdikten sonra aklî hassalarını bir araya getirmek için yeterli vakit bulabilecektir. Bütün arkadaşlarının yaptığı gibi zihnini öteye beriye dağıtmaktan menedip birkaç saat içinde on gazete okumak veya kâğıt oyunu ve lüzumsuz meseleler üzerine uzun münakaşalar yürütmek gibi hiçbir faydası olmayan fiillerden çekinecektir. Nefsine sahip olmayı büyük bir şeref ve iftihar bilerek, başkalarını sürükleyen akıntıya kendisini kaptırmamayı öğrenecektir.

Hâlbuki nefse hâkim olmak için en acil çare, ruhumuzda büyük bir sevgi ve şiddetli bir nefret oluşturmaktır. Dolayısıyla çalışma hayatını sevmek ve tembellerin budalaca sürdükleri gereksiz

gevşek hayattan nefret etmek için basit fikirler ararız. Günlük hayattaki tecrübelerimiz bize bu fikirler için daima müsait bir zemin sunar ve biz de zihnimize gelen fikirleri uzaklaştırmaktan çekinir, aksine inceden inceye şişirmeye çalışırız. Düşüncelerimizin çokça gelişerek dal budak salmasını sağlarız. Avam gibi kelimeyle düşünmekten vazgeçerek fikirlerimizi somutlaştırır, maddileştiririz. Koşuyormuşuz gibi genel bir şekilde görmek tembellerin işidir, hâlbuki biz tefekkürlerimizin muhtelif noktalarını şuuru muza damla damla damıtırız. Çalışmanın bin türlü haz ve sevinç verdiğini herkes bilir ve söyler, fakat biz yalnız söylemekle kalmayıp bu sevinçleri birer birer sayar, nefsimizin sevgisini okşayacak derin övgüleri, akli melekelerimizin keskinleştiğini hissetmek gibi büyük bir sevinci, yakınlarımızı mesut etmek, mutlu ve ikbal dolu bir ihtiyarlığa hazırlanmak gibi maddi ve manevî bir zevki teker teker gözümüzün önünden geçiririz. Fakat çalışmanın bu mesut edecek neticelerini sadece saymakla yetinmemeliyiz.

Doğrusu kelimeler gayet karışık anlamları tasvir eden basit işaretlelerden ibarettir. Kelimelerin içerdiği mânâlar ne kadar geniş ve ayrıntılı olursa, o kelimeye ait olan mânâları zihnimizde şekillendirmek de o kadar zor olur. Basit zihinler, bizatihi hiçbir mânâyı içermeyen kelimelerle düşünür. Kelimelerin iç dünyalarındaki hislerde oluşturacağı uyarılar fevkalâde zayıf olur. Özellikle kelimeler birbirini o kadar hızlı izler ki hiçbirinin tamamen ifade etmeleri gereken geniş mânâlar zihnimizde yeteri kadar açıklıkla şekillenmez. Yalnız kelime ile düşünmek, zihnimizin önünde bu geniş mânâların yalnız kabuğunu görebilmek, zihnimiz için kısır bir yorgunluktan, bu yüzlerce şekil silsilesinin mütemâdiyen birbirini izleyen seyrinin meydana getirdiği şaşkınlıktan başka bir şey olamaz. Bu öldürücü hastalığın devası, bütün ayrıntıları açıkça görebilecek derin bir nazardır. Mesela yalnız yakınlarımızı memnun olacak demek yeterli gelmez, babamızın hatırasını gözümüzün önüne getirerek her bir başarımızla ne kadar mutlu olacağını, akraba veya arkadaşlarımızın tebriklerini dinledikçe yüz hatlarında belirecek mutluluk ve iftihar haber veren mânâ-

yı görür, validemizin bize yönelteceği bakışlarda ne kadar derin bir gurur ve iftiharla karışık hilim ve şefkat alâmetleri göreceğimizi, sofrta başında toplandığımızda bütün ailenin ruhu, şeref ve ikbali bizmişiz gibi her birinin iltifat ve takdir bakışlarının bize yöneleceğini, hatta küçük kız kardeşimizin bile ağabeyinin başarısını sanki kendine mahsus bir başarıymış gibi hissedeceği çocukça gurur ve azameti, bunların hepsini birer birer açıkça tasavvur ederiz. Birçok mahrumiyete katlanarak, hayatın ağır yükü ile omuzlarımızı muzdarip etmemek için kendilerini zorluklara gark eden bu aziz insanların her bir tavrını, her bir lakırdısını, her bir bakışını bütün teferruatıyla şuurumuza sunar ve başarımızın meydana getireceği bahtiyarlıkların ne kadar derin olacağını ciddi ve hakiki mânâda hissederiz.

Keza çalışma hayatımızı takip edecek olan mesut ihtiyarlığımızda konuşmalarımızın ve yazılarımızın elde edeceği nüfuzu, bütün maddî zevklerden uzak bir hayatın bahşedeceği büyük istiklali birer birer, ayrıntılarından hiçbirini ihmal etmeyerek inceleriz. Bunun haricinde çalışarak kazanacağımız istiklali, kudret ve kuvvet duygusunu, sağlam iradelilere mahsus sayısız mutlulukları, hülâsa çalışarak meydana getireceğimiz menfaatlerin yakın ve uzak her bir neticesini en ince kırıntısına varıncaya dek tasavvur ederek ancak bir iki kelimeyle izah edilen bütün bu teferruatlı ve geniş mânâları bir büyüteçle gözlemleriz.

Bütün bu veya buna benzer diğer birçok mütâlaayı sık sık tefekkür edip fikrimizi derin ve uzun bir şekilde bu tefekkürlerle doldurduktan sonra sakın ve fakat cesur bir iştiaqla irademizin kuvvetlenmemesi imkânsızdır. Fakat her hâlükârda bir heves, bir meyil meydana geldiğinde buna mümkün olduğunca fazlaca bir kuvvet ve genişlik vermek gerekir. Mesela muteber bir bilim adamı için yapılan bir merasimi seyretmek veya değerlendirmek gibi bir sebeple bilincimizde birdenbire bir şevk ve meyil uyanmışsa çokça ısrar ederek bunu ayrıntılandırmak ve kuvvetlendirmek lazımdır.

Şunu da söylemek gereksizdir ki takip etmek istediğimiz duygulara muhalif duygular ve hevesler uyanacak olursa, aynı şekilde

bunları da dikkatlice mercek altına almak, en derin teferruatları hakkında kuvvetli ve şiddetli bir fikir uyandırmak gerekir.

Tembelce bir hayatın çirkinliklerini ağızımızda sakız çiğner gibi sürekli çiğnemeliyiz. Eski filozoflardan birinin söylediği gibi bir kuru biber tanesini hiç çiğnemededen yutarsak hiçbir acılık hissetmeyiz. Fakat iyice çiğner ve dilimizle ağızımızın her köşesine ulaştırırsak, dayanılmaz bir acılık hissettirir, gözlerimizden yaşlar akar. Biber tanesi için yaptığımızı, tembellik ve nefsin hoşuna giden şeyler için de aynen uygulayarak yoğun bir hoşnutsuzluk ve nefret duygusu uyandırmalıyız. Bu hoşnutsuzluk yalnız tembelliğin fenalığına dair olmayıp bu fenalıktan doğacak mahzurların tamamını kapsamalıdır. Doktorun yemeyi yasakladığı ve her yendiğinde hastalığı nüksettiren bir kavun karşısında açgözlü bir seyirci gibi kalmamalı ve “Kavunu yemiyor; çünkü doktor bu sebeple ölebileceğini anlattı, fakat bu mahrumiyetten muzdarip olduğundan sürekli ondan bahsediyor. Hiç olmazsa kokusunu duymak istiyor ve kavun yiyenlerin mutluluklarına gıpta ediyor.”³ kinayesine hedef olmamalıdır. Bunun gibi tembelliğin, boş ve meşguliyetsiz bir zihnin kendi kendini yiyip mahvetmesine sebep olan sefaletten sadece tiksirmek yeterli olmayıp nefsimizi tembellerin hayatını kıskanarak hatırlamaktan da menetmek lazımdır. Bizi tembelliğe sevk edecek arkadaşlardan ve eğlencelerden de aynı şekilde nefret etmek, yalnız hastalıktan değil, hastalığa sebep olan kavundan da tiksirmek gerekir.

Kısacası, bir duyguyu desteklemedeki bütün maharet, bu duyguya bağlı fikirleri uzun ve derinlemesine bir şekilde şuurumuza mâruz bırakmaktan, bu fikirleri göz önüne getirmek ve bir yoğunluk vermektir. Bunun için de en hususi ve en ince ayrıntısına varıncaya kadar somut bir şekilde görmek gerekir. Bu sayede oluşmasını istediğimiz duyguya uygun diğer duyguların ve bunlara bağlı muhtelif ve mebzul diğer fikirlerin tamamı uyanarak karşılıklı olarak birbirine yardım eder.

Derin tefekkür mesaisinde, hususi bir duygu oluşturmaya ve büyütmeye hizmet eden kitaplardan da istifade edebiliriz. Özellikle

3 *Vie dévote.*

tefekkür eden filozofların en derin duygu ve tefekkür kaynaklarından alıp seçtikleri kanaatler, her zaman tekrar okunacak kıymetli eserlerden sayılabilir. Fakat bu kanaatlerde zihni daima istediğimiz noktaya doğru sevk edecek fikirleri seçerek bütün dikkatimizle bunları özümsemek gerekir.

Eğer derin tefekkür güzel bir şekilde yapılırsa ve bu duygu dalgalarının şuurumuzun derinliklerine doğru yayılmasına müsait iç ve dış bir sükûnet oluşturmaya sağlanırsa, tefekkürler muhakkak bir kararla neticelenir. Bununla beraber, tefekkürlerimiz kararla sonuçlanmasa bile sarf ettiğimiz fikrî çabalar kaybolmaz ve arzumuzun dışında ahlâkımızın kendiliğinden gelişmesine adeta yardım eder. Stuart Mill⁴ diyor ki “İnsan bu istisnai duruma erişirse fikrî melekeleri ve duygusal eğilimleri müstakbel hayatı için bir örnek teşkil eder; ilerideki fiil ve duygularını bu örnek üzerinden düşünüp uygular.”

Gerçekten biz, büyük bir sanat üstadının parmakları altında ustalaşan musiki aletlerine benzeriz. Bütün hayatımızı sağlam bir nazarla muhakeme ettikten sonra bugünkü hâlimizin, günlük meşguliyetlerin verdiği basit anlamdan meydana gelen kısa bir şekilden ibaret kalması mümkün değildir. Yine çalışmanın vereceği bütün sevinçleri, zayıf ve iradesiz bir hayatın sebep olacağı bütün acılıkları tasavvur ettikten sonra bütün fikir ve faaliyetimizin yoğun ve sağlam bir uyarım kazanmaması mümkün olamaz. Fakat şurası da var ki çizimine başladığımız tablonun sınır ve gölgelerini destekleyip tamamlamak için yeniden işe koyulmazsak, dış ihtiraslar bir sel gibi şuurumuzu istila ederek resmi hepten silebilir. İyi uyarımları tekrar etmezsek fiillerin ardından bereket gelemeyiz.

Fakat şüphesiz okurlardan bazılarının zihninde inatçı bir itiraz oluşacaktır. Faaliyet ile uzun uzadıya tefekkür arasında bir tezat olduğunu, mütefekkirlerin hayatın gerçekleriyle ilişki kurmakta zorlandığını o kadar çok işitmişlerdir ki uzun ve derin tefekkürlerin muhtemel bir fayda sağlayabileceğine inanmayacaklardır.

4 John Stuart Mill, *L'Assujettissement des femmes* (Paris: Guillaumin et Cie), 1869.

Bu itirazın boş ve temelsiz olması şuradan kaynaklanır; iş yapmak ile faydalı bir iş yapmayı birbirine karıştırırız. Devamlı iş yapan bir adam ekseriyetle faydalı bir iş yapamaz. Çünkü basit bir lisanla “faal” olarak isimlendirdiğimiz insanların fiilleri, bölük pörçüktür ve aynı gayeye yönelmez.

Faal olan dünyayı şamatayla doldurabilir, fakat iyi ve faydalı bir iş yapmaya muktedir değildir. Siyasette veya başka bir alanda, hayattaki bütün başarılar ancak aynı istikamete yönelen çabalarla kazanılabilir. Hâlbuki sürekli olarak bir noktaya yönelmesi makbul olan faaliyetler için mutlaka derin tefekkür ile istikametimizi belirlemeli ve istikametten dışarı çıkıldıkça düzeltmek için yeniden tefekküre başvurmamızdır. Tefekkür etmeyen, ulaşmak istediği hedefi tam anlamıyla belirlemeyerek izlediği istikameti sürekli olarak kontrol etmeyen bir adam, dış etkilerin esiri olur. Âni gelişen her bir olay, fiilin düzenini bozar ve düzeni bozuldukça hedef ve istikametini yeniden belirlemek için uğraşmak zorunda kalır; böylece anlık gelişen olayların etkisiyle zayıflamaya devam edip nihayetinde istikametini kaybeder.

Derin tefekkür, faal ve verimli bir hayat için olmazsa olmaz bir gerekliliktir. Fakat aşağıda da göreceğimiz üzere sadece tefekkür hâlinde kalmayıp karar ve fiille sonuçlanması şartıyla...

Derin tefekkür gerçekten de esaslı bir şarttır; çünkü biz hepimiz kendi kendimizin yabancıyız. Dünyada insanların binde biri bile hususi bir şahsiyete sahip değildir. Neredeyse hepimiz bütün genel ve özel hareketlerimizde bizden çok daha muktedir dış kuvvetlerin elinde oyuncak olmuş kuklalardan ibaretiz. Bir sele kapılarak nereye ve niçin sürüklendiğini bilmeyen bir tahta parçası gibi biz de şahsî ve hususi hiçbir hayata sahip değiliz. Meşhur bir benzetmeyle, hareketlerini idrak eden ve fakat kendilerini hareket ettiren rüzgârların farkında olmayan pervanelere benzeriz. Terbiye, dilin baskıcı telkinleri, kamuoyunun yoğun baskısı, anlamı kesin atasözleri ve özellikle de fitratımızın temayülleri hepimizi sürükleyip götürmektedir. İçimizde bu kadar zayıf bir akımla hareket ettiği hâlde daha önce seçtiği bir gayeye doğru

ilerleyen ve ara sıra durarak konumunu belirleyip istikametindeki hataları düzelten pek az kimse vardır. Evet, hepimiz dışarıdan tahminimizin üstünde telkinler kabul etmeye mecburuz. Evvela aile terbiyesi alırız, hâlbuki hikmetli fikirlerle beslenmiş aileler ne kadar azdır. Hatta hikmetli bir terbiye alanlar bile hizmetkârlardan ve dostlardan oluşan budala bir çevrede genelin etkisiyle oluşmuş garip kurallardan kendilerini kurtaramaz.

Sonra çocuklar öğretmenleriyle derse başladıklarında, neredeyse hiç tefekkür etmeyen öğretmenler ile alelade fikirlerle yoğrulmuş arkadaşlar arasında kalır. Diğer insanlar arasında yaşadığımız için aynı basit lisanla konuşmaya mecbur oluruz. Hâlbuki dil, herkes bilir ki kaynağını avamın fikirlerinden almıştır. Avam, zihninde oluşturduğu tasavvurlara uygun bir dil meydana getirmiş, bütün basitliğini, yüce fikirlere karşı bütün nefretini, muhakemesindeki kabalık ve ahmaklığı diline dökmüştür. Bu sebeple lisanda servete, iktidara ve askerî başarılarla karşı hürmetini; iyiliğe, sade hayata, menfaatperestlikten uzak durmaya ve zihinsel çalışmalara karşı hoşnutsuzluğunu gösteren birçok ortak kanaat mevcuttur. Dilin bu telkinini gayet geniş bir ölçekte kabul ederiz. Önünüzde “büyüklük” kelimesi telaffuz edilsin. Yüzde yüz iddia edilebilir ki ahlâk büyüklüğünden önce hatırıma kuvvet ve gösteriş büyüklüğü gelecektir. Hepimiz Sezar’ı hatırlayacak Epiktetos’u aklımıza bile getirmeyeceğiz. “Mutluluk” kelimesini mi telaffuz ediyoruz, derhal aklımıza servet ve iktidar düşüncesi gelecektir. Siz de benim gibi en çok kullanılan ve mütefekkirler için en önemli akli ve ahlâkî vasıflardan sayılan 10-15 kelimeyi telaffuz edin ve maksadınızı gizleyerek her kelimenin uyandırdığı psikolojik anlamı öğrenmek istediğinizi söyleyerek bir deney yapın. Cehalet ve kalın kafalılığın yüksek fikirler aleyhine telkin için kullanıldığı en önemli vasıtanın dil olduğunu siz de tasdik edeceksiniz.

Bütün bu telkinler terbiye, atasözleri, dil ve dış ortamın temayüllerle birlikte oluşturdukları kötü etkiler gözlerimizi bir sisle kapamış ve eşyanın hakikatini idrak etmemizi engellemiştir. Bu sisi yok etmek için tek çare, sık sık tefekkür için kendimizi tecrit

etmek, bayağı ve dışarıdan gelecek telkinlerin yerine ulvî bir fikrin telkinlerini koymak ve sükûnet içinde bu telkinlerin ruhumuzun derinliğine nüfuzuna izin vermektir.

Bu şekilde fiilleri ve eşyayı başkalarının gözüyle, avamın övgü veya yergi gözüyle görmektense etkili olan kendi nüfuz edici gözlerimizle görmeye çalışırız. Özellikle kederlerimizi ve zevklerimizimizi umuma uyarak muhakeme etme alışkanlığını bir kenara koyarız. Avam yüksek fikirlere güç yetiremediği için bütün hakiki zevklerle alay edip dalga geçer, takdir ve saygısını hep sefil zevklere hasreder, saygıya lâyık olan her şeyden nefret eder ve müstehzi bir şekilde:

Yıldız arayıp gökte nice turfa müneccim
Gaflet ile görmez kuyuyu reh-güzerinde

[Birçok acemi müneccim, gökte yeni yıldızlar keşfedeyim derken
gaflete düşüp yollarının üzerindeki kuyuyu görmez.]

Ziya Paşa

sözleriyle mütefekkirleri ahmaklıkla ithama kadar varır. Hâlbuki dünyada gerçekleştirilen ulvî fiillerin neredeyse hepsi mütefekkirlerin ciddi çalışmaları sayesinde ortaya çıkmıştır. Faal denilen ve dünyayı gürültüleriyle dolduran insanlar, her ne kadar tarihte önemli bir yer tutmayı başarmışlarsa da insanlığa karşı hiçbir hizmetleri olmamıştır. Şimdiki tarih anlatıları, hikâye dinlemeyi ilim makamında tutan birçok okuru tatmin edebilecek olayların teferruatından başka bir şey değildir. Fakat bir gün mütefekkirler tarafından hakikaten mütefekkilere mahsus tarih yazıldığında görülecektir ki büyük tarih kahramanları medeniyetin tekâmül cereyanına ne kadar az hizmet etmiş ve aksine bütün medeniyet, bütün tekâmül, bütün terakki, bütün insanlık, bilimde, sanayide, edebiyatta, felsefede ve güzel sanatlarda keşifler yapan muazzam düşünürlerin çabalarından faydalanmıştır. Tarihin gerçek kahramanları askerler ve fâtihter değil, aksine bunlardır. Hiçbir zaman para kazanmayı bilmeyip daima kapıcısının alaylarına hedef olan Ampère, keşifleri sayesinde Bismarck ve Moltke'den

daha çok medeniyete hizmet etmiştir. Elli tarım bakanını bir araya getirseniz bir George Ville'in ziraat hakkında insanlığa hediye ettiği hizmetleri yapmayı başaramaz.

Tefekkür etmek ve düşünmek, mutlaka insanlardan ayrılarak bir odada, bir köyde kapanmayı gerektirmez. Herkesin yanında da fikrimizi tecrit ederek bir noktaya yönlendirmek müşkil değildir. Bizim bahsettiğimiz tecrit, fizikî değil fikrî tecrittir. Fikrimizi öyle tecrit etmeliyiz ki dışarıdan gelen sefil telkinlerin etkisinden daima âzâde kalarak her zaman hakikati görmeyi, daima hedefini takibe hizmet edecek olaylardan faydalanmayı ve ilerletmek istediği bir fikir için gereken malzemeyi toplamayı başarabilsin.

4. Derin Tefekkürün Faydaları

İşte bu şekilde avamın telkinlerinin etkisinden ve ihtirasların rezil hatalarından kurtuluruz. Hareketlerimiz hakikatle mutabık olduğu gibi vahim tehlikelerden de kendimizi koruyabiliriz. Doğrusu nefse hâkim olmak, iç ve dış bütün kötü tesirlerden nefsimizi koruyarak fiil ve hareketlerimize akıl ve mantığın hâkim olması demektir.

Hâlbuki çocukların, kadınların ve hatta birçok yetişkin insanın yaptıklarına bir bakalım. Hemen ilk duygu ve temayüle kapılarak hareket edip fiillerinde hiçbir düzen göstermedikleri, bir hedefe doğru yönelme gücünden tamamen mahrum oldukları dikkatimizi çeker. Haset, kin, coşku, menfaat veya sevgi gibi birbirini takip eden duygu dalgaları elinde aciz kalır ve yaptıkları işlerin sonuçlarının yüksek bir gayeye uygun olmadığı görülür. Âni rastlantılar karşısında nasıl hareket edeceklerini bilmezler; zayıf iradeleri dengesini derhal kaybeder. Hâlbuki nefesine hâkim olan sağlam iradeli bir kişi, hayatında vuku bulan olayları en başından keşfederek yol haritasını yeniden çizmeye muvaffak olur. Onun için âni gelişen, şaşırtıcı bir durum yoktur; çünkü hayatının istikameti bellidir. Âni gelişen olaylar bu istikâmeti etkileyemez. Bir olay karşısında ne söyleyeceğini, ne cevap vereceğini, ne harekette bulunacağını önceden belirlemiştir. Eğlencelerin

câzibesine, arkadaşlarının kötü telkinlerine, haricî olayların keder ve sıkıntılarına daha önceden hazırlanmış olduğu için birdenbire gelişen hiçbir olay karşısında şaşırılmaz ve dili tutulmaz. Hatta bir müddet hayretini gizleyemese bile zihnine yerleşen ulvî hedefe ulaşma fikri sayesinde derhal kendini toplayarak ümitsizliğe kapılmaz. Düşünce, tefekkür ve aklî hâkimiyet insanlığın en öncül dayanağıdır, ancak bu sayede süflî duyu melekelerine direnerek daima aydınlık ve fazilet içerisinde yaşayabilir.

Kısacası, derin bir tefekkürün gayet faydalı birçok sonucu olur. Gayet kuvvetli sevgi hisleri uyandırarak en ufak temayülleri bile en sağlam kararlara çevirir. İhtiras ve lisanın kötülüğe sevk edici telkinlerini yok eder, gelecekte yaşanabilecek tehlikeleri kâşif gözüyle önceden tahmin edip daha başlamadan onlara karşı duracak bir kuvvet ve iktidar bahşeder.

5. Derin Tefekkürün Usûlü ve Zamanı

İrade ve ahlâkımızın terbiyesine bu kadar faydalı neticeler bahşeden derin tefekkürün nasıl ve ne zaman yapılması gerektiğini belirlemek için psikoloji kanunlarından ve hayat tecrübelerinden istifade etmeyi bilmek gerekir.

Yine tekrar edelim, derin tefekkürden maksadımız, bilincimizde yoğun nefret ve sevgi eğilimleri oluşturarak kuvvetli kararlar almak ve hayatımız için elzem olan yol haritasını belirlemeyi kolaylaştırmak ve bu sayede iç hislerin ve dış uyarımların girdabına direnmektir.

Faydalı bir şekilde tefekkür edip düşünmek için tefekkürün hakiki özelliklerini bilmemiz gerekir. Bizim tefekkürümüz genellikle basit kelimeler vasıtasıyla olur. Kelimelerin kapsadığı hakiki şekilleri –kullanımlarındaki zorluğa ve güçlüğe bağlı olarak– koruması ve taşınması kolay basit şekillerle değiştirdik ki bunlar da kelimelerden ibarettir. Bu kelimeleri zikrettiğimizde veya hatırladığımızda, bağlı oldukları şekillerin hakikatini şuurumuza tamamen arzetmeleri gerekir. Fakat bunun için de her bir kelimenin ne gibi karışık şekilleri göstermek üzere türetildikleri-

ni bilmemiz, diğeri bir tabirle öncelikle karışık şekilleri ve daha sonra bunlara münasip olan kelimeleri öğrenmemiz gerekir. Ne yazık ki biz önce kelimeleri öğrenir ve daha sonra bu kelimelerin gerçek mânâlarına vâkıf olmaya çalışırız. Hassaten birçok kelime vardır ki tasvir ettikleri mânâları hiç görmediğimizden hiçbir zaman zihnimize tam mânâsıyla canlanmalarına imkân yoktur. Serap nedir? Kutup nedir? Bu kelimelerle zihnimize az çok bir takım şekiller uyandırırız, fakat bu şekillerin hakikate yakınlığı ne kadar da uzaktır. Hiç deniz veya nehir görmeyen bir insana sorun; deniz veya nehri gerçekte gördüğünde zihninde canlandırdığı hayalden ne kadar uzak olacaktır.

Keza kullandığımız kelimelerin hakiki mânâlarını iyice araştırmaya girişelim. Birçoğunun ne kadar anlamsız olduğunu, hiçbir fizikî gerçekliğe denk düşmediğini göreceğiz ve insanların birer papağan gibi ezberledikleri şeyleri tekrardan başka bir şey yapmadıklarını anlayacağız.

İşte derin tefekkür, bu kelimeleri kontrol edip araştırmak, kabuğunu kazıyıp bu kelimeleri oluşturan parçaları enine boyuna incelemek, bildirdikleri hakiki mânâları bütün açıklığıyla ve bütün ayrıntılarıyla meydana çıkarmak demektir. Bundan dolayı burada esas noktamız kelimeler yerine eşyayı, eşyanın müphem ve belirsiz bir resmini değil, en karanlık köşelerini dahi aydınlatacak bir ışıqla cisimleştirdiğimiz gerçek tafsilatını yerleştirmek olup tefekkürümüzü daima fizikî bir şekle çevirmeye çalışmamız gerekir.

Mesela sigara içmenin kötü olduğunu biliriz. Her birimiz her gün sürekli papağan gibi bu kötülüğü tekrarlarız. Fakat hangimiz bu kötülüğün ne olduğunu esaslıca araştırarak somut bir biçimde zihnimize yerleştirdik? Sigara içmekle dişlerimizin ve tırnaklarımızın sarardığını, ağzımızda tiksindirici bir koku meydana geldiğini, zihnimizin tazeliğini ve aktifliğini kaybettiğini, güya bir keyif olarak isimlendirilen bu işe yaramaz iptilânın keyif hâlinin ilk zamanlara has olup her türlü zevkten mahrum kötü bir alışkanlık şekline geldiğini, ihtiyarlığımızda bizi daima öksürteceğini, kalp, damar ve benzeri birçok hastalığa sebep olacağını,

hayatımızın en gerekli ve belki de en yararlı vaktinde birdenbire bizi öldürebileceğini, sağlığını dokunacak kötü etkilerinden daima muzdarip olup bu kötü alışkanlığın esaretinden kurtulmamız gerektiğini hissettiğimizde bunu yapacak gücümüzün kalmayacağını, senede beş on liralık gereksiz bir israfa sebep olduğunu ve diğerlerini dikkate aldık mı? Derin tefekküre müracaat edenler, bu kötülüğü birer birer zihinlerine yerleştirir, bu uzun sakıncalar silsilesinin her bir parçasını etraflıca inceler ve açıklar. “Sigara içmek kötüdür.” denildiği zaman bu kötülüğün hakiki mânâsı bir yağlı boya tablosu açıklığıyla bu insanların şuurlarında canlanır. Sigara sebebiyle hastalığa tutulan birisini gördükleri gibi fırsattan istifade ederek düşüncelerini yeniden tazeler. Bu suretle sigaranın zararları, zihnimizde silinmesi imkânsız mutlak bir şartlanma hâline gelerek sigaradan kurtulmak için bize yeterli kuvveti verir. Sigarayı bıraktığımızda yine derinlemesine tefekkür ettiğimiz takdirde, tefekkürün kurtarıcı etkisi sigara içenlere gıptayla bakmamızı engeller, aksine zavallıların esaretine acıyarak nefret ve tiksinti hissimizi devamlı kuvvetlendirir ve bu zehirleyici alışkanlıktan sonsuza dek kurtuluruz.

Derin tefekkürü her zaman ve her mekânda yapmak mümkündür. Gerçekten tabiatın sessizliği içinde hoş bir yerde yalnız bulduğumuzda bu tefekkürü daha kolayca yapabiliyor olsak da toplum içinde olmak derin tefekküre mâni değildir. Çünkü yukarıda söylediğimiz gibi bizim maksadımız fizikî bir tecrit değil, yalnız fikrî bir tecrittir. Dikkatimizin bize bahsettiği gücü iyi bir şekilde kullanmayı öğrenirsek, her hâl ve mekânda düşünce ve duygulardan derinleşmesini istediğimiz bir veya birkaçını tecrit etmek, bunu düşünce kuvvetimizin ilk safına koyarak bizde bundan başka hiçbir düşünce veya duygu mevcut değilmiş gibi bütün dikkatimizi onun üzerine yoğunlaştırmak mümkündür.

Yalnız bir itiraz gelebilir. Okurların birçoğu “Benim zaten işim başımdan aşkın, zihnim daima meşgul, bir de derin bir tefekküre nereden vakit bulabileceğim ve acaba bu beyin yorgunluğuna tahammül edebilecek miyim?” diyecektir. Bu itirazın da gerçekleşmeyeceğini ispat için biraz düşünmek kâfidir.

Doğrusu insan sürekli düşünür. Kalp nasıl durmadan atmaya mahkûm ise beyin de sürekli düşünmeye mecburdur. Günün on altı saatinde şuurumuzun fikirsiz kaldığı hiçbir saniye yoktur. Hatta uykuda bile gün içerisindeki fikrî meşguliyetlerin rüyamıza girmesinden dolayı beynimizin istirahatı imkânsızlaşır. Durmadan hareket eden kalp, yorgunluğunu, ızdırabını hissetmez. Fakat akıl makinemiz yalnız uygulamaya dökmekle kalmayıp daimi ızdıraplarla da acı duyar. Üzgün olduğunda ağlar, sevinçli olduğunda mutluluğunun ardından gelecek olan kederleri veya geçmiş ızdıraplarını düşünerek yine ağlar. Zavallı zihnimiz hem hayret verici bir gayretle seçkinliğini korumaya hem de bin türlü ızdıraba katlanmaya mecburdur. Dubois'nın dediği gibi "Dünyada delinin çok olmasına değil, fikirlerin bu yakıcı silsilesine ve gücümüzü tüketen bu faaliyete zihnimizin nasıl tahammül edebildiğine şaşırmak gerekir."

Her şeyden evvel maişetimizi sağlamayı düşünürüz. Bazılarımız çalışma zevkinin derin nimetini içinde hissederek tam bir sevinçle, bazılarımız da angaryaya gidiyormuş gibi yoğun bir nefret hissiyle günlük işlerine koşar. Mesaimiz sona erdiğinde neredeyse mecburî olan eğlencelere, gezintilere ve ziyaretlere kendimizi veririz. Bir rüya içinde yaşıyormuşuz gibi daima koşar, bir dakika bile dinlenmeyen bir *Yeni serseri Yahudi*⁵ olur, ezelden beri koşmaya mahkûmmuşuz gibi hiçbir şekilde sakinleşip nefeslenme arası bulamayız. Hastalıklar ve ailevi sıkıntılar da zamanımızı çokça işgal eder. İşte bu yoğun çaba içinde yaşayan 20. asrın insanları ne yapsın da birkaç dakika istirahat ile hakikaten faydasına ve gerekliliğine inandıkları tefekkürü derinleştirmeye güç yetirsin?

Guibert diyor ki "Sıradan işlerle uğraşan veya günlük mesaisine dalmış insanlara verebileceğimiz en iyi nasihat, sabah 15 dakika, günlük mesainin sonunda da bir 5 dakikalık tefekkürü kendileri için bozulmaz bir kaide yapmalarıdır."

5 [Literatürde *avare Yahudi*, *yurtsuz Yahudi* veya *gezgin Yahudi* olarak da geçen *serseri Yahudi*, Hristiyan mitolojisine göre bir ayakkabı tamircisidir. Ayakkabılarını tamir ettirmek isteyen Hz. İsa'yı tanımayıp kovduğundan dolayı Tanrı'nın gazabına uğramış ve kıyamete kadar yürümeye mahkûm edilmiştir. Bir felaket taşıyıcısı olan bu Yahudi, gittiği her yerde veba çıkarmaktadır.]

Fakat bu mecburiyet de mümkün değildir. Özellikle birçok insan, bu kadar vakti bile bulmaktan acizdir. Zaten tecrübeyle sabit, hepimiz biliriz ki binbir vesile ile kendimizi aldatıp bu koyduğumuz kuralları çiğnemekte gecikmeyiz. Bize beş on dakikalık düşünmek değil, saatlerce tefekkür etmek gerektiği gibi bu tefekkürü bir işin öncesinde, esnasında ve sonrasında hemen uygulamaya koymak gerekir, yirmi dört saatlik bir vadeye atmak doğru değildir.

Vakit bulmak isteyen biri, gerçekten bol vakit bulabilir. Günlük mesaimizden hiçbirini ihmal etmeyerek giyindiğimiz, yıkandığımız, yürüdüğümüz, yediğimiz ve gezdiğimiz zamanların tamamında zihnimiz sabit bir fikirle meşgul değilse tefekkürü derinleştirmek için daima vaktimiz vardır. Özellikle biz, duyduklarımızın ve gözlemlerimizin tamamını elekten geçirerek tefekkür etmek isteriz. Her dakika gördüğümüzü, işittiğimizi ve hissettiğimizi yüzeyde bırakmayarak derinlemesine tefekkür etmeyi istersek tamamen uyanık olduğumuz ve hatta uyuduğumuz zaman bile derin tefekküre vakit bulmuş oluruz. Zaten derin tefekküre alışmış olanların beyninin işlemesi bir alışkanlık hâlini alır ve her alışkanlıkta olduğu gibi artık kendi kendine çalışır ve devamlı olarak çaba sarf etmesini gerektirmez.

Franklin'e felsefi bilimlerle alâkalı meseleleri bu kadar bariz bir şekilde keşfetmeyi nasıl başardığını sorduklarında "daima düşünmekle" demiş. Bizim de bütün başarımız, maddî ve manevî hasletleri ve menfaatleri sürekli düşünmekle mümkündür.

Günlük işlerimiz esnasında fikrimiz, bir amaç takip etmeksizin devamlı gelişigüzel dolaşır. Bu gezintiyi düzenli bir mecraya taşımak tefekkürü derinleştirmekten başka bir şey değildir.

Çevremizdeki insanların hayatını eleştirmek için vaktimiz ne kadar da çoktur. İnsafsız eleştirilerimize ve ayıplamalarımıza hedef olmayan hiçbir hataları yoktur. Kendimizden başka herkesi gayet dikkatle görmeye çalışır, düşüncelerinin ve yapıp ettiklerinin gerçek sebeplerini keşfetmeye uğraşır ve çoğunlukla amacımıza ulaşırız. Bu çalışmamız az zaman mı alır? Başkaları hakkında

sarf ettiğimiz bu zamana rağmen kendi şahsımızı tenkide harcamak için vakit yoktur demek, kendi hatalarımızı görmemek için bencillik perdesi arkasına saklanmaktan başka bir şey midir? Bu yoğun hayatımızda başkalarıyla ilgilendiğimiz kadar kendi ruhumuzun derinliklerini incelememize engel olan ne? “Daima kendi hatalarımızı eleştirmek ve düzeltmekle uğraşmalıyız. Bizi yönlendiren gizli sebepleri tavizsiz bir samimiyetle belirlemeye çalışmalıyız. Eleştirimizi başkaları üzerine hasretmek gibi insafsız olduğu kadar da lüzumsuz zihinsel çabaları bir kenara bırakmalıyız. Tüm dikkatimizi kendi şahsımıza vermeliyiz. Geleceği tahmin ile geçmişin tecrübelerinden faydalanmayı ve daimi olarak ahlâkımızı kemâle erdirmeye hedefi doğrultusunda yaşamayı bilirsek, hatalarımızın keşfi bizi hiçbir zaman ümitsizliğe sevk etmez, aksine her yeni keşif bizim için yeni bir menfaat temin eder. Özellikle ahlâkımızı terbiye lüzumunu tamamen şüpheye yer bırakmayacak şekilde idrak ettikten sonra derin tefekkür de bizim için bir alışkanlık hâline gelir.” (Dubois)

Bazen derin tefekküre dalmak isteriz. Fakat düşünce kuvvetimiz, hayalî tasavvurların arkasında, istemediğimiz birtakım fikirlerin tesirinde, ipini koparmış bir hayvan gibi koşar. Zihin faaliyetlerimizi, derin tefekküre arzetmek istediğimiz hususi nokta üzerine yoğunlaştırmamız mümkün olmaz. Bu durumda tefekkürü kolaylaştırmak için fikrimizi yüksek sesle söyleyerek, bir kâğıt üzerine yazarak veya tefekkürümüze uygun kitapları okuyarak fikrimizi istediğimiz noktaya çekmeye ve o noktadan ayırmayarak tefekkürü derinleştirmeye kâdir oluruz.

Kısacası, derin tefekkür için hayatın her anında ve mekânında, binbir türlü fırsata ve vesileye rastlanır. Tefekkürümüzü devamlı bir surette derinleştirerek iç ve dış etkileri her an kontrol ettiğimiz gibi daha ziyade sükûnet ve istirahat müsait zamanlarımızda da tefekkürümüzü derinleştirmeyi unutmamalıyız. Hayatın sürekli olarak bize sunduğu fırsatları kaçırmayıp her neyle karşılaşırsak karşılaşıalım bunu mantığımızla muhakeme ederek düşünmeliyiz. İşittiklerimizi ve gördüklerimizi rastgele kabul etmeyip her birini ayrı ayrı, teker teker en ince ayrıntısı-

na kadar eleştirmeliyiz. Böyle yaparsak şuurumuza yerleşen fikir ve duyguların tamamı bizim isteğimizin ve aklî muhakememizin kontrolüne geçmiş olur; böylelikle şuurumuz, fikrimizin tembelliğinden faydalanarak zihnimizde yer tutan birçok safsataya, bâtil inanca ve kuruntuya sığınak olmaz. Bizde ne varsa kendi malımız olur; âlemin malı ve âlemin fikri, boş buldukları bir eve yerleşir gibi bizim şuurumuzda kabul edilebilecek bir yer bulamaz. Bu yerleşen düşünce ve duyguları idare edecek irade melekemiz o kadar büyük olur ki “Artık nefsimize hâkim olmaya başladık.” demeye hak kazanmış oluruz.

İKİNCİ MESELE

DERİN TEFEKKÜR MİSALLERİ

“Her insan iki türlü terbiyeye tâbi olur. Birincisini dışarıdan alır. İkincisini ise bizzat kendi oluşturur. Önemli olan bu ikincisidir. Gerçekten başkalarından aldığımız ilimden ziyade bizzat kendi öğrendiğimiz malumat bizim için daha faydalıdır.”

Locke

Derin tefekkür hakkında yaptığımız genel değerlendirme, hayatımızdaki maddî ve manevî fiillerin her noktasını kapsar. Maksadımız sadece irademizin terbiyesiyle elde edeceğimiz ahlâkî faydaları göstermek olmayıp genel anlamda meselelerde ihtiyaç duyduğumuz terakki ve tekâmülün vasıtalarını da göstermektir. Bununla beraber, örneğin, özellikle ahlâkî ve aklî talim ve terbiyemize ait olmak üzere aşağıdaki sayfaları kaydediyoruz. Okurlarımız, bu sayfaları sadece gözden geçirmekle yetinmeyerek meselenin ruhuna nüfuz edecek bir bakışla özümsemeye çalışmalıdır. Göstereceğimiz birkaç misal basit ve sınırlı olmakla beraber, derin tefekkür hakkında verilebilecek misalin haddi hesabı yoktur.

Hayatımızın her bir vakası, gördüklerimiz, işittiklerimiz, faziletlerimiz ve eksikliklerimizden her biri, bizim için düşünmeye

bir vesile ve bir zemin olmalıdır. Duyguların dört bir yandan üşüştüğü bir vasatta bazen derinlemesine inceleme için durup içimizden ve dışarıdan gelen her şeyi aklımızın muhakemesine arz ederek aydınlatmak gerekir. Özellikle kendi şahsiyetimiz hakkındaki düşüncelerimiz sayesinde ne kadar ıslaha muhtaç olduğumuzu görecektir ve bunu kavramak bizi tekâmül yolunda daima yükselmeye, “Yüksel ki yerin bu yer değildir.” gizli çağrısına uyarak mânen ve maddeten daima ilerlemeye sevk edecektir. Hayatın dalgaları arasında çalkalanan beşer, sık sık durup düşünerek kâh ihtiras dalgalarının kudurmuş hücumundan korunmak için çekingen bir vaziyet almaya, kâh cesurca bir gayretle hislerin fırtınası üzerine atılarak her iradeyi yakıp yıkan tesirlerini mağlup etmeye, her sakınışında ve hücumunda taze bir kuvvet ve metanet kazanan sağlam iradesi sayesinde nefsanî güdülerine birbirini takip eden zafer darbelerini indirmeyi başardıkça şunu anlayacaktır: Hayvanî ihtirasları ezip öldürmekte, düşünce kuvvetimizin serbest ve mutlak hâkimiyetine sahip olmakta ne kadar büyük bir zevk ve hatta ne kadar derin bir mutluluk vardır. Her zafer ve hatta her geçici mağlubiyet bile iradesini kuvvetlendirmeye hizmet edecek, nefis hâkimiyetini elde etmek için bir tâlim vesilesi olacaktır. Hülâsa, derin tefekkür irade terbiyesinin en zengin vasıtası, en lütufkâr hizmetkârıdır. Şahsiyetimizi, benliğimizi, başkalarının fiillerini ve dünyada meydana gelen olayları mütemâdiyen bu yüce tanzim edicinin tenkidine arz etmekten hiçbir zaman sakınmamak lazımdır.

1. Çalışma Gayretinin Verdiği Zevk⁶

“Çalışmak, çalışanlara çabalayanlara istiklâl ve haysiyet bahşeder. Tembel ise bunlarda hak iddia edemez.”

Doumer

Bizim en büyük üzüntümüz, hayatımızın hızla akıp gittiği fikrinin doğurduğu üzüntüdür sanıyorum. Saatler, günler ve senele-

6 Payot'nun aynı isimdeki kitabından aktarılmıştır.

rin tamiri mümkün olmayan bir surette geçip gittiğini hissediyoruz. Bu süratli hareketin bizi ölüme doğru sürüklediğini anlıyoruz. Vakitlerini beyhude meşgaleler ile israf ederek izledikleri yol üzerinde bir eser bırakmayanlar, mâziye doğru baktıklarında büyük bir kedere boğulur. Geçmiş seneleri -ki bir hatıra bırakmak için verimli çabalarla doldurulmuş olmalıdır- yokluktan ibaret görür. Geçen hayatları şuurlarında bir hiçlikten ibaret kalır. “Mâzi boş bir rüyadan ibarettir.” duygusuyla dirençlerini kıran bir ızdıraba dâçar olurlar.

Öte taraftan yaşamakta olduğumuz yolda her türlü yenilik sona ermeye, görmekte olduğumuz güçlükler kuvvetimizin sınırlarını belirlemeye, bugünümüz ve gelecek hayatımız monotonlaşmaya başladığında, hayatın akışı bize daha hızlı görünür ve yalnız mâziyi bir rüyadan ibaret zannederken şimdi bugünümüzün de bir rüya hâline geldiği gerçeğiyle muzdarip oluruz. İnsan doğasındaki alınyazısını, tembelliği ve görev hayatıyla toplumsal hayatın kontrolünü mağlup etmeye gücü yetmeyenler, hayatı bir rüyadan ibaret görme duygusuyla zahmetli bir boyun eğişin acısına dâçar olur ve arzusu dışında süratli bir tren içerisinde sürüklenen kader mahkûmlarına benzerler.

Aslında filozofun hayatı da aynı hızla geçer. O da direnmenin bir fayda vermeyeceğini anlar, fakat yok edemediği şu mecburiyete boyun eğmekle beraber, hayatına takipçisi olduğu motive edici gücün hiç olmazsa daha uzun sürmesini sağlayacak zahiri bir şekil vermeye çalışır, böylece mâzinin tamamen yok olmasına müsaade etmez. Bilir ki geçtikleri yerlerde hiçbir eser bırakmayanlarda hayat, hakikatten uzak bir kuruntudan ibaret kalmak gibi tahammül edilemez bir duygu bırakır. Bilir ki tembellerde, dünyaya düşkünlerde, sefil meşguliyetler ve sonuçsuz çabalarla hayatları kirlenen adi siyasetçilerde, özetle çalışmaları, çabaları mahsulden mahrum kalmış bütün insanlarda bu duygu, mutlak ve muhakkaktır.

Yaşam gerçeğini tahrip eden şu duygudan kaçınmak için bütün varlığımızı yüksek bir fikrin takibine sevk etmek ve devamlı mücadelelerle bu fikri kalıcı kılmak gerekir. Böyle olursa tam aksine,

hakikaten yaşama hissiyle ferahlamaya başlarız. Binbir çabayla bir eser bırakan çiftçide bile mevcut olan bu hakikat hissi, toplumsal vazifesini tamamen özümseyen bir yazarda en yüksek noktaya ulaşmış olur. Çünkü onun her günü, bir evvelki gününün verdiği hissedilir neticeleri arttırır. Hatta hayatı bile eseriyle bir olmaya ve eserinin maddî hakikatine benzemeye başlar. Bunun içindir ki çalışanların hayatı, tembellerin hayatının aksine derinlikli ve adeta elle tutulur bir yapı arzeder. Kısacası, tembellik bizim varlık duygumuzu bile yok edip yerini nefrete müstehak, boş bir hülyaya bırakır. Hayata lezzet verecek olan şey ancak sessiz, ferah ve faydalı bir çalışmadır. “Yaşama” duygusunu düzenleyen ve sürdüren sadece çalışmadır. Hayat sevincini bahşeden kanun da yine ancak çalışmayla katlanarak artar ki tembel bundan habersizdir.

Hatta zihnen çalışanların hayatı, keyifli dakikalarla süslenmese bile, yaşama sevincini bolca ikram edecek bir kaynak olmasa bile, yine de tembelliğin zıddı olma ayrıcalığına sahiptir. Çalışkan, yalnız tembellerin dertlerinden, miskin kasvetlerinden, karanlık ve dayanma gücünü yok eden hüznülerinden arındırılmış olması sayesinde bile gıpta edilecek bir hayata sahiptir.

“Maer’deki ikametim esnasında sıhhatim bozulmuş, tembelleşmiştim. Tembellik kadar tahammül edilemeyecek hiçbir şey olmadığı duygusu bende o zamandan kalmıştır.”⁷ Pascal şöyle diyor: “Bir asker veya çiftçi mesaisinin zahmetlerinden bahsettiğinde onun elinden tüm işlerini alın ki aylıklığın ne olduğunu anlasın.” Gerçekten de tembel kendi kendinin celladıdır. Çünkü ruh ve beden tembelliği, bunaltıcı bir hüzn üretmekte gecikmez. Hatta pek çok zengin bile servetleri sayesinde çalışma mecburiyetinden mahrum kalıp da devamlı bir girişimde bulunamadıklarında bunalmaya girerler. Kasvet ve hüzn içinde memnuniyetsizlik hâline mahkûm olur veya kasvetlerini yok etmek için şehvi zevklere başvurup bu suretle daha da büyük bir ızdıraba dūçar olurlar.

Fakat mutlak tembellik nadirdir. Bir atasözünün ifadesiyle “Şeytan işsizlere iş bulmak için bütün dehâsını kullanır.” Eğer ruh yüce

meşguliyetlerle uğraşmıyorsa, sefil dertlerle uğraşmaya başlar. Hiçbir işi olmayanlar, en ufak kederlerini tekrar tekrar çiğnemek için vakit bulur; bu cüretle ruhu beslenmez, bilakis yıkılmaya mey-
leder. Düzenli bir akışa bırakılmamış olan duygular tabiatımızın yüksek mevkilerine doğru yayılmaz, aksine hayvanî derinliklerine doğru yönelir ve tamamen fesada uğrar. Yaraların en küçüğü bile büyük bir genişliğe ulaşır. Hayattaki mecburî kederler, günleri zehirler, uykuları kaçıır. Varlıklı ve debdebeli bir hayat sürenlerin hayat tarzlarını yakından göreceksak gıpta ve haset edecek hiçbir şey bulamayız. Bilakis eğlenceleri bile angarya hâline gelmiş, bütün lezzet ve câzibesini yitirmiştir. Çünkü insan için eğlence ile gayret birbirinden ayrı düşünülemez Tembellik vücuda bile tesir ederek organların işleyişinde yavaşlık ve gevşeklik meydana getirerek sağlığı bozmaya başlar. İdrak melekesi belirsizlikten, verimsiz ve yorucu bir zihnî uğraştan⁸ ibaret kalır; ruhumuz kendi kendini yemeye başlar. Hele irade, tembellerde büyük bir hızla körelir. Her bir çaba, bir elem kaynağı olur. O kadar ki tembeller, çalışanların hiçbir sıkıntı hissetmelerine imkân olmayan basit işlerde bile muzdarip olacak bir sebep bulur. Hâlbuki çalışmak ile tembellik arasında muazzam bir fark vardır.

Çalışma, uzun soluklu ve devamlılığı olan çabadır; irademizin terbiyesi için mükemmel bir araçtır. Bilhassa zihnî meşguliyetlerin irade terbiyesi üzerindeki tesiri son derece fazladır. El işleriyle meşgul olduğumuzda başıboş bir düşünce bu el işlerine eşlik edebilir. Hâlbuki zihnimizle çalışmak, dikkatimizin odağını, dikkatimizin bu odağı ile uğraşan bedenimizin mutlak itatini ve aynı zamanda fikir ve hislerimizin tam anlamda kontrolünü icap eder. Eğer düşünce kuvvetimizin bu hâkimiyetini yorgunluk, nefsimizi ise yoğun bir tembellik izlemeyecek olursa, mevcut kuvvetlerimizi israf etmemeye özen göstererek ve bu şekilde zihnî çalışmayla uğraşmadığımız uzun saatlerde de tabii kuvvetlerimizde daha az ve fakat yine de yeterli diriliği koruyabilecek olursak, bu durumda intikal hızımız ve nefsimizi denetleme iştiağımız bir alışkanlığa dönüşür. Zaten mutluluğun sırrı,

8 *Préoccupation.*

hislerimize ve fikirlerimize vereceğimiz istikameti iyi yönetmekte olduğundan, çalışmak sayesinde “mutluluk felsefesi taşı”nı elde etmiş oluruz.

Dili meydana getiren avam tabakasının “çalışma” kelimesine sıkıntı, yorgunluk ve elem gibi ifadeleri yakıştırması talihsiz bir durumdur. Halbuki psikolojideki çok açık bir kaidedir; harcamalara, her zamanki kazanca ve tatmindeki intizama dokunmadıkça her çaba bir lezzet doğurur. Montaigne⁹ fazilet hakkında bu açıdan muhakemede bulunarak şöyle der: “Hikmetin en güzel nişanesi sürekli zevk almaktır; o daima neşelidir. Fazilet engebeli, ulaşması güç ve düzensiz bir tepenin zirvesine dikilmiş değildir. Fazilete yaklaşanlar, onun verimli ve çiçekli bir ovada bulunduğunu görür. Özellikle gerekli maharete sahip olup da gölgeli, çimenli ve hoş kokulu yollardan fazilete ulaşanlar, onun ne kadar şirin, muzaffer, nefis ve cesur; gama, kedere, korku ve zorlamaya ne kadar düşman olduğunu görmüştür. Hâlbuki fazilete ulaşmayanlar, onu tehlikeli, kavgacı, baskıcı, tehditkâr ve yiyici bir ebleh çehresi şeklinde resmederek dikenlerle çevrili tecrit edilmiş bir tepe üzerine koymak istemiştir. Ne hayret verici bir kuruntu!” Montaigne’in fazilet hakkında söylediklerini zihinsel çalışmalar için de düşünmek mümkündür, zihinsel çalışmaların da “şirin, muzaffer, hoş kokulu, tatlı ve kederin baş düşmanı” olmak gibi hakiki bir tabiata sahip olduğu gençlere ne kadar öğretilse azdır.

Çünkü çalışmanın meydana getirdiği mutluluk, yalnız kötü bir mutluluktan ibaret kalmaz; yalnız hayat zevkinin yok olmasını, hakikatten arındırılmış bir hayale dönüşmesini, ruhun kederlerle ve dertlerin en küçükleriyle istila edilmesini engellemez; çalışma ve çalışmanın birikmesinden kaynaklanan tesirler bizzat mutluluk için hayat verici bir kaynaktır.

“Avrupa dışında, mutedil bir iklimin aksine yoğun bir sıcaklıkla bütün her şeyi keskin hatlarla gösteren sıcak bölgelerde oturanlar bu neticeleri daha açık bir biçimde hisseder. (Avrupalılar burada

9 Michel de Montaigne, *Essais de Michel Seigneur de Montaigne* (Paris: Michel Sonnius), 1802.

her şeyi kendi ırk ve alışkanlıklarına düşman bulur. Güneş, hava, toprak, hayvanlar ve haşerat; hepsi onların baş düşmanıdır.) Orada genelde az çalışır, mümkün mertebe az hareket eder ve tabiatın tahripkâr kuvvetlerine kendilerini bırakırlar. Hastalık ve ölüm de onları daha fazla darbelerle imha etmeye başlar. Fakat az bir kısmı bu öldürücü iklime direnerek sürekli olarak maddî ve manevî bir çaba sarf ederek kendilerini daha iyi savunmayı, tehlikeli yerlerden sorunsuz biçimde kurtulmayı, hem vazifelerini yerine getirmeyi ve hem de hayat ve sağlıklarını korumayı başarmış olur.”¹⁰

Bizatihi çalışmak, bizi avam seviyesinin üstüne çıkarır. Muhtelif zamanların asil ve necip ruhlarının nezh meclislerinde yer tutmayı, onlarla eşit bir seviyeye çıkarmayı başarır ve bu şekilde de bizi kendine çeken kaynakları devamlı yeniler. Tembeller, vakitlerini geçirmek için ekseriya kendilerinden daha fena kimselerle takılmaya mecbur olurken, çalışanlar kendi kendilerine yeter. Tembel kendisinin kifayetsizliği hasebiyle âleme tâbi olmaya, birçok şeye boyun eğmeye mecburdur. Hâlbuki çalışan, bu mecburiyetlerden bütünüyle uzaktır. Bunun için “Çalışmak, hürriyettir.” denilmesi, bir kinaye değil, hakikattir. Epiktetos eşyayı iki kısımda tasnif ederken “Bunlardan bazıları kendimize tâbidir, bazıları da başkalarına tâbidir.” diyerek bize tâbi olmayan şeyleri talep ve takip etmemizin getirdiği acılara ve zahmetlere mâruz kaldığımızı anlatır. Hâlbuki tembel, mutluluğu başkasına bağlanmakta bulur. Çalışmayı alışkanlık hâline getirenler ise bütün haz ve saadeti kendi nefislerinde bulur.

Öte yandan tembelin günleri hiçbir iz bırakmadan birbiri ardınca sinik ve boş bir şekilde geçerken, gayretli öğrenci irfan hazinesini yavaş ve fakat emin bir şekilde arttırır. Bazı bitkilerin ne kadar büyüdüğünü her akşam anlamak nasıl mümkünse, çalışan öğrenci de her hafta bitiminde aklî melekelerinin geliştiğini idrak eder. Bu yavaş ve fakat kararlı gelişme onu irfan basamaklarının en yükseğine çıkarır. Ancak ahlâkî yüceliğin ardınca ekilmiş bir

10 Doumer’in aynı isimdeki kitabından.

irfan, göz alıcı bir şâşaa ile ıfık saçar hâle gelebilir. Böyle olduğu için tembel, yaşı ilerledikçe hayvanlaştığı hâlde, çalışkan, çevre-sindeki insanlara nüfuzunun seneden seneye arttığını görür.

O hâlde neticede ne olur? İhtiyarlık, hislere ait bütün zevkleri uzaklaştırıp bencilce hazları şiddetli tekziplerle kovduktan sonra insanî bir terbiye ile zenginleşen çalışkanlara her türlü hayat sevincini bahşeder. Yaşın ilerlemesi, gerçek mutluluğun kaynaklarını kurutamaz; ilimlerin, edebiyatın, tabiatın ve insanlığın mütâlaasındaki zevk ve menfaat azalmaz, hatta bunların tamamen aksi meydana gelir. Quinet'nin aşağıdaki sözlerinde gerçekten büyük bir isabet vardır: "İhtiyarlık geldi ve onun sizin iddia ettiğiniz derecede acı olmadığını gördüm. Sizin bir sefalet ve ümitsizlik girdabı diye bildirdiğiniz senelerde, bence gençlikten daha büyük bir tatlılık var. Buz tutmuş, dar, تنها, sislere boğulmuş bir zirve bekliyordum. Hâlbuki etrafımda o kadar geniş bir ufuk açıldı ki bunu şimdiye kadarki hayatımda müşahade etmemiştim. Her şeyi ve hatta kendi nefsimi bile çok daha net bir şekilde görüyorum..." Quinet ayrıca şöyle diyor: "İnsan yaşadıkça hayatının körleştğini iddia ediyordunuz. Fakat ben bir asır bile yaşasam, bugün isyanıma sebep olan bir şeye alışamayacağımı hissediyorum."

Sonuç olarak zihnen çalışan insanın hayatı büyük bir mutluluk imtiyazına sahiptir. Hakiki zevklerin hiçbirine kıyamayan bu hayat, varlığımızın hakikatini bize tamamen sezdirir. Tembellere ait ve kaçınması imkânsız olan hayatın hiçliği hissini kovar, tembeli dış olayların tesiriyle hareket eden bir oyuncağa benzeten kötü esaret fikrinden bizi kurtarır. Ruhun basit meşguliyetler ve rezilce fikirlerle meşgul olmasını engeller. Çalışma hayatının güzellikleri bunlarla da sınırlı kalmaz; daimi mutluluğun hakiki kaynağı olan iradeyi kuvvetlendirir, güzide insanlarla dolu aydınlık bir şehirde yaşamamıza vesile olur ve nihayet bize takdir ve saygıyla dolu bir ihtiyarlık hazırlar. Diğer bir yol aracılığıyla da ruhumuza ve aklımıza bolca ulvî hazlar vermesinin yanı sıra bir nüfuza sahip olmaktan ve başkalarından üstün olduğumuzu hissetmekten ibaret hoş bir gurur ile de bizi keyiflendirir. Bu ke-

yif ve lezzetleri avam, hovardalıklarını teşhir ederek, servetleri, rütbe ve mevkileri ve siyasî iktidarları ile arar, fakat aradıklarını bulamaz veya bulsalar bile elde etmeleri çok eksik, çok sınırlı kalır. Hâlbuki çalışkan, bunların hepsini eksiksiz bir şekilde bulur, öylesine bulur ki sanki eşyanın derinliklerindeki adalet kanunları saçtığı yüce zevkleri eksik bırakmak istemiyormuş gibi onu bir de bu fazla ihsanla lütuflandırmak ister.

2. Şehvet

“İffet kadında ve erkekte
gücün ve ahlâkî güzelliklerin kaynağıdır.”

Bernardin de Saint-Pierre

Nefse karşı hâkimiyet elde etmek için izlediğimiz kurtuluş yolunda karşılaşacağımız zalim düşmanların en mühimi ve hatta en büyüğü diyebiliriz ki şehvettir. Bizi despot bir esaret altında zayıf ve güçsüz bırakan zevk ve temayüllerin en dayanılmazı olan şehvet, insanları hayvanlığa yakınlaştırma hususunda en üst mertebededir. Benzer şekilde, vahşi hayvanlarla insanları ayırt eden aklî melekelerin kurtarıcı tesirlerini yok ederek iradenin sağlamlığını kökünden tahrip edecek hırslı darbelerini aman vermeksizin kullanma konusunda da en üsttedir. Çünkü insanı, hayvanlarla aynı seviyeye indiren şehvet eğilimi, beşerî heveslerin tamamını mağlup edecek, bütün tahammülleri mahvedecek bir şiddete ve kendisinden kaçılması güç bir hâkimiyete sahiptir. Fakat karşılaştığımız düşmanın pençeleri ne kadar yırtıcı, dişleri ne kadar keskin olursa olsun, mücadeleyle ve müdafaayı göze alıp dağları esir, vahşi hayvanları aciz bırakan ruhsal kuvvetlerimizden ustaca yardım aldıktan sonra başarının yine bizi bulacağına şüphe yoktur.

Özellikle kavgamız bizzat şehvete değil, şehvetin ahlâk ve vicdana ters olan aşırılığına ve tabii olmayan temayüllerine karşıdır. Aşk ne ayıplanır ne övülür, ne çirkin ve ne de güzel bulunur.

Ne Hıristiyanların itikadı gibi günahkâr bedenimizin şeytani bir aldatmacasıdır ve ne de Eski Yunanlıların zannettiği gibi güzelliğin muhteşem bir numunesi olan insan bedeninin en güzel fiilidir. Hayır, aşk sadece doğal bir fiildir. İnsan ırkının sonsuza kadar devamına hizmet eden ezeli kanunun tabii bir tezahürüdür. Yapılış ve uygulanışında büyüleyici bir cazibeye sahip özel bir zevk ona yoldaşlık eder. Dolayısıyla, şehvete esir olmak ne kadar ayıp ise mutlak bekârlık da o kadar ayıp, aynı derecede vazife bilmezliktir. Cinsel hayata ait olan ahlâk kanunu, doğal olmayan lezzetlerden kaçınmaktan ve şehvi fiillerin namuslu ve meşru bir dairede icrasından ibarettir.

Bu ahlâk kanununa uymanın ilk şartı, hakikaten ahlâkî bir netice gözeterek şehvetin esaretinden kurtulabilmektir. Yoksa utangaç bir cinsel iktidarsızlıktan ve “Görenler ne der?” korkusundan ibaret bir çekinceyle hareket edenler, velev şehvetten korunsunlar, bizce makbul değildir. Biz okurumuzun erkeklik kuvvetinin tamamına sahip olduğunu ve bu kaygan zeminde aklî dengesini yok edecek tesadüflerle karşı karşıya kalacağını farzederiz. (Çünkü hayatları boyunca karşılarına çıkan hiçbir ihtirasla mücadele etmek zorunda kalmayan insan çok azdır.) O, gerek kendi erkekliğinin gerek haricî tesadüflerin yoğun çekiciliğine rağmen yüce ve ahlâkî vazifesini göz önünde bulundurarak şehvetin iğrenç çekimine karşı direnir. İşte ancak bu adam ahlâkî bir düşünce kuvvetine sahiptir, ancak böylesi övgüye lâyıktır ve makbuldür. Fakat bu neticeye ulaşmanın ne kadar zor olduğunu inkâr edemeyiz. Zaten zor olmasaydı ne kıymeti kalırdı? Şehvi arzulara hâkim olmak, nefse hâkim olmak konusunda açıkladığımız kanunların aynısına tâbi olmakla mümkündür. Her ikisi de zordur; zayıfların harcı değil, sebat ve gayretle direnenlerin, direnişlerinde fikir ve hislerin ruhsal yardımlarından istifade etmeyi bilenlerin çabaları sonucunda elde edebilecekleri bir başarıdır. Bu öyle bir başarıdır ki ancak onu elde etmeye hak kazandıklarını ispatlayanlara yönelir ve harcanan mesaiyi şehvet esaretinden kurtulmak gibi kıymetli bir nimetle taçlandırır. Dolayısıyla mütâlaamızda şehvetin bizi esir etmek için kullandığı yolları ve

vasıtalrı, bizim de buna karşı kullanacağımız silahları açıklamamız gerekir.

Eğitim hayatına devam eden bir gencin hislerinde birdenbire idrak edemediği bir karışıklık oluşur. Fizyolojik bir gelişme gereği cinsel organında meydana gelen öfkeli faaliyet, ergenlik dönemine has alametlerle tezahür eder. Eğitiminin en kıymetli zamanında beliren bu düşmanı o zaten bekliyordu. Arkadaşlarıyla yaptığı sohbetler onu bir dereceye kadar haberdar etmiş ve hatta kışkırtmıştı. O da erkekçe bir yiğitlik göstermek, arkadaşlarının hisleriyle hislenmek istiyordu.

Bazen bu doğal dönemin vaktinden önce gelmesi için çalışanlar da az değildir. Herhâlde fikrine bir başka cereyan, hislerine bir başka meyil, kalp atışlarına bir başka âhenk veren bu tabii değişim, onun her hâlini altüst eder. Ne olduğunu anlayamaz veya haddinden fazla anlar. Cinsellik duygusunun aniden uyanmasıyla zihin birçok garip renge bürünüp alevlenmeye başlar ve vücudunun bir kısmında başka bir kuvvetin toplanmaya başladığından haberdar olur. Bu kuvvetin vücuttan atılması için bir yer arar ve öncelikle hayallerine müracaat eder. Boş zamanlarını ve hatta boş olmaması gereken zamanlarını bile yeni yeni tahayyüllere ayırmaya başlar. Şehvet hissi ile aşk kelimelerini birbirine karıştırmaya başlar, uzvunun doğal belirtilerinin kalbindeki hislere eşlik etmesini arzular. Ne sevdiğini ne seveceğini bilmeksizin sever; sevdasında belli bir konu yoktur, bir müellifin dediği gibi “aşka âşık” olur. Taşkın bir dirilikle tahayyüllere dalar, hayal dünyasındaki muhayyel bir sevdaya kendini vakfetmeye, hayatını feda etmeye kadar varır. Bu 15-20’li yaşlardaki devrede pek çok coşkulu fikir vardır; gençlerin bu zamanlarda kurdukları hüylara bir sınır tayin etmek mümkün mü? Kendini heba etme derecesine varan fedakârlıklar, bütün yüksek hedefler ve bütün yücelikler hep bu âşıklardadır. Çok roman okurlar, fakat okudukları roman kahramanlarının hiçbirini onların hayallerindeki şahsiyetlerle rekabet edemez. Gençler bu dönemdeki tahayyüllerini yazıp da 5-10 sene sonra okusalar o kadar şaşırırlar ki şahsiyetlerinin tamamen değiştğine inanacakları gelir. Bu 10 senelik devirde

benliklerinin büyük bir değişime uğradığını görür. Ancak nice ihtiyar gençler de vardır ki 40-50 yaşlarında bile bu ateşli hayallerle uğraşmaktan vazgeçmez.

Gençler, hayallerindeki bu romanlara, gayrete ve çalışmaya en çok muhtaç oldukları bir zamanlarda en kıymetli saatlerini heba ederler. Çünkü kendilerini uyandıracak, tahayyüllerinin hiçliği ni anlatarak hislerinin kaynayıp fışkırmasını teskin edecek hiçbir vasıtaya rastgelmezler. Öğretmenleri onların hâline yabancısıdır. Hele ebeveyni, yersiz bir utangaçlıkla bu yeni uyanan hisleri bilmezden gelir. Zavallıları herkes ve her şey zorba tahayyüllerinin demir bileklerine terk eder, hiçbir yerden zerre himaye göremezler. Bunun aksine arkadaşları, kanaatleri ve gördükleri birçok tahayyüle meydan verecek şekilde cinselliğin aldatmacalarıyla elbirliği etmiş sanılır. Okudukları bir kelime, gördükleri bir resim, tesadüf ettikleri bir kadın yüzü ve bilhassa arkadaşlarının zehirli sohbetleri çalışmalarına ve eğitimlerine devam imkânı vermez. Hele üniversiteye gitmeye başlayıp da memleketini terk etmiş, hareketli bir şehrin direnilmez tesadüflerine hedef olmuş ve geceleri yalnızca odasına kapanıp çalışmaya mecbur olmuşsa, bu çiçeklerle bezeli hayallerle dolu semayı terk edip de pek hakir gördüğü dünya gerçeklerine tenezzül etmek kendisine imkânsız görünür. İşte bu suretle gençlerin birçok saati ve hatta birçok günü bu müphem, gereksiz ve hatta tahripkâr hayallerle heba olur.

Şehvetin uyanmasıyla meydana çıkan bu yeni bedensel faaliyet, maalesef sadece muhtelif hayallerle rahatlamayı yeterli görmeyip somut bir arayışa girişir. Özellikle de büyük şehirlerde aradığını çok kolay bulur. Arkadaşları ona ilk çapkınlık yollarını öğretmekte birbiriyle rekabet eder, sanki bir hac sevabına koşuyorlarmış gibi zavallı gencin hâlâ bir utancı, direnci ve çekingenliği kalmış olsa bile onu mahvetmek ve adeta zavallıyı zorla sürüklemek için birçok ikna edici delil ileri sürer. Gençler, ilk çapkınlık tecrübesinde çoğunlukla kızlar kadar çekingendir; fakat o zehirli arkadaşlara direnmek mümkün olmaz. Hatta rengarenk hayaller ile pis hakikat arasındaki büyük fark, gençte bir azap ve pişmanlık bile meydana getirse de faydasız kalır. Çünkü onu şevke

getirenler bir dakika bile aman vermez. Herkesin kendisi gibi kambur olmasını isteyen hasta gibi arkadaşları da kendilerindeki bu berbat ahlâkî eksikliği bütün yakınlarına yaymakta büyük bir çaba ve gayret gösterir. Yavaş yavaş çapkınlık, yani sefahet hayatı bütün çirkinlikleriyle zavallı genci istilâ eder.

Bazen de bulduğu rahatlama şekli daha vahim bir girdap hâlini alır. Parasızlıktan veya utancını ve çekingenliğini yok edemediğinden ötürü doğal yollarla tatmin yoluna meyletmeyerek bilakis ayıp olduğu kadar zehirli olan vasıtalara müracaat eder. Bu tarafta bulduğu kolaylık ve ayıbını gizleme imkânı onu bu çıkmaza gittikçe sürükler, bu kötü alışkanlığa gittikçe daha çok mağlup olur. Çünkü ayıbını kimseye itiraf edemez ki kurtulmak için bir çare bulabilsin. Hatta arkadaşlarına söylese bile arkadaşlarının onun bu işten kurtulması için değil, bilakis daha çok dalması için nasihat ettiklerini ve hatta kendisiyle yarışıklarını görür. Hangi tarafa başvursa kendisini kurtaracak bir yardımcı bulabilmenin imkânsız olduğu bir girdapla karşılaşır. Şehvette aşırıya gitmenin ve özellikle doğal olmayan temayüllerin sayısız zararlarını etraflıca anlatan kitaplar vardır. Hatta birçok baba, çocuklarına bu kitapları okutturarak vazifelerini yerine getirdiklerine inanır. Bu okumalar, gençlerin bir dereceye kadar nefislerine hâkim olup şehvetten uzak durma arzularını uyandırır, fakat maalesef bu çok devam etmez. Çünkü görürler ki okuduklarının gerçek hayatta bir karşılığı yoktur. Birçok kitapta şehvetin fena neticeleri o kadar abartılı tasvir edilmiştir ki bunlara inanmakta tereddüt eder ve yazarın mübalağalarında aşırıya kaçtığına kanaat getirerek hiçbir şekilde korkmayıp sakınmaya başlar. Bundan dolayı bu tür kitaplar gerçeklerden kesinlikle ayrılmamalı, şehvetin kötü sonuçlarını samimi bir şekilde açıklamalı, altı boş korku ve endişelere meydan vermemelidir. Gençleri ve hatta bütün insanları, namuslu olmaya sevk etmek için korkutmak ve endişelendirmektense fikirlere ahlâkî bir yol verecek kuralları söylemek, sağlığa ve ahlâka dair kanaatleri belirtirken gerçeklerden zerrece sapmayarak kaş yapayım derken göz çıkarmaktan çekinmek lazımdır.

Aşırı ve sapkın şehvetin ilk zararını sağlık ve afiyetimizde görürüz. Kuvvet ve cesaret yavaş yavaş azalmaya, gözler siyah bir halkayla çevrilmeye, yüzde ise çirkin kırmızı lekeler gözükmeye başlar. Bütün kaslar gevşeyip yumuşamaya, hareketimizin çevikliği kaybolmaya, yüzün tazelik ve letafeti yok olmaya yüz tutar. Bütün bu durumlarda şiddetli bir zaaf, bir ihtiyarlık manzarası tezahür eder. Hele şehvet israfına çoğunlukla eşlik eden alkollü içkilerin zararlarını daha ileri götürerek sindirim bozuklukları ve mide ağrıları yavaş yavaş baş gösterdiği gibi 5-10 sene sonra ortaya çıkacak olan kalp ve damar hastalıklarının da temelleri atılır.

Bütün bu sakıncalar, cinsel ilişkiyle bulaşan zührevi hastalıkların çapkınlığı henüz daha da pis bir hâle sokmadığında görünür olur. Fakat bir de zührevi hastalıklar işe karışırsa bu berbat manzara tamamen şekil değiştirir.

Zührevi hastalıkların en çok görüleni bel soğukluğudur. O kadar çoktur ki birçok genç bu hastalığı kaçınması zor bir rahatsızlık olarak gördüğünden hastalandığında telaş etmez, ehemmiyet vermez, bir süre tedavi olduğunda tamamen iyileşeceğine inanarak hatta tedavisine bile dikkat etmeyip eczacıların, meseleye vâkıf olduğunu iddia eden arkadaşlarının fikir ve tavsiyelerine başvurur. Öte taraftan da rezil alışkanlıklarına ara vermeyip hastalığın iyileşmesine müsaade etmez.

Aslında iyice tedavi olunursa, bel soğukluğu kısa sürede geçer ve gerçekten de önemsiz bir hastalık derecesine iner. Acısına 10-15 gün tahammül ettikten sonra hiçbir zarara sebebiyet vermez. Fakat doktor olmam hasebiyle tüm samimiyetimle ciddi olarak söyleyebilirim ki kolaylıkla iyileşen olan bu tür bir bel soğukluğu enderdir. Çoğunlukla uzun sürmekle de kalmayıp kronik bir hal alır. Bilahare idrar yollarında darlıklara sebep olur, hatta bazen ihtiyarlık boyunca hayatı zehir edecek ve nihayetinde ölüme sebep olacak vahim sağlık problemlerine yol açar. Bazen de testislerin ikisine birden yayılarak erkeklik iktidarını ta kökünden mahveder. Birkaç dakikalık zevkin kurbanı olan genç bir daha baba olabilme imkânından mahrum kalır; insanî ve toplumsal

vazifelerin en mühimlerinden biri olan aile kurmaya muktedir olamaz. Daha doğrusu muktedir olamaması gerekir. Baba olmaya mahkûm bir genç ne yüzle bir genç kızla evlenmeye, onu da sefil mahkûmiyetine ortak etmeye cesaret eder? Hayat arkadaşını kısır istikbâline ortak etmek isteyen genç, yalnız ailesine, yalnız insanlığa değil, kendi nefesine, kendi haysiyetine karşı da büyük bir tahkir sillesi vurmuş olur.

Ya kronik bel soğukluğu hastalığına dûçar olanlar... “Ne önemi var, hiç sıkıntı vermiyor. Her sabah idrar deliğinde görülen küçük bir damladan ibaret... Bu artık hastalık değildir.” diye teselli bulurlar. Evet, bu, sıkıntı veren bir hastalık değil, ağrısı sızısı yok, fakat bel soğukluğunun bütün yan etkileri yüz göstermeye hazırdır; artık her gün yeniden nüksetmesi ve yeni yan etkilerin ortaya çıkması muhtemeldir. Bunlardan daha çok muhtemel ve hatta daha katî olan bir mesele varsa o da şudur ki evlendiğinizde hastalığınız yüzde doksan eşinize de geçecektir. Onların üreme organları sizinki gibi değil, gayet geniş ve derindir. Dolayısıyla meydana gelen hastalık da oldukça geniş ve derin olmaktadır. Rahmi ve yumurtalığı istilâ eden kadın hastalıklarının büyük bir kısmı, erkeklerin ihmal ettikleri damlaların verdiği pis bir zehrin eseridir. Zavallı eşiniz aylarca yatakta kalmaya, bazen nefesini birçok cerrahi ameliyatta harcamaya ve hatta hayatını da tehlikeye atmaya mecbur olacak. Niçin? Çünkü siz geçici bir zevkin esaretinden kurtulamadınız. Hastalandığınızda da hastalığınızı, istikbâlinizi, karınızı ve evlatlarınızı düşünmediniz; hastalığınızı tedaviye çalışmadınız ve böylece bir ailenin refah ve saadetini, sıhhatini ve hatta hayatını bile tehlikeye attınız. Hayat arkadaşının bu şekilde vefatını (Abartmadığıma sizi tamamen temin edebilirim, her ne kadar az görülse de bu vahim neticeler zannettiğiniz kadar da nadir değildir.) gören bir erkek acaba hiç acı çekmeyecek mi? Eli bıçaklı bir katil ile kendisi arasında bir fark görmeyecek mi? Fakat erkekler tehlikenin kaynağının aslında kendileri olduğunu bilmez; çünkü doktorlar bir insanlık hissi veya doktorluğun sırrının muhafazası için gerçeği eşlerden gizlemeye mecbur olur. Fakat siz gençler; siz ki geleceğin baba-

larısınız, iyice bilin ki pek basit görülen bir bel soğukluğu sadece şahsınıza değil, ailenize, evladınıza ve mutluluğunuza öldürücü darbeler vuracak büyük bir beladır.

Ya frengi... İsmi telaffuz etmek bile insana dehşet verir. Gerçekten iyi tedavi olanlar, senelerce arseniklerin,¹¹ cıvaların ve potasyum iyodürlerin¹² tesirinde yaşayanlar, hastalık müddetince evlilikten ve hatta cinsel ilişkiden kaçınanlar, hakikaten bilimin gösterdiği yolu takip edenler, çoğunlukla nefislerinde görecekle-ri elem ve ızdıraplardan başka büyük bir sıkıntıya düşmez. Fakat böyleleri ne kadar da azdır... Frengiden bu kadar kolay kurtulabilen genç gerçekten çok azdır.

Frenginin zararları ilkin şahısta tezahür eder. Bazen daha başlangıcında ağır bir sızıyla belirir ve bütün tedavi yöntemlerine rağmen kısa zaman içinde hayatı mahveder. Bazen de birçok sene sürdükten sonra birdenbire hayatın en zinde ve en kıymetli bir devrinde, insanlığın en mükemmel organlarına, sinir sistemine tutunarak felç veya verem gibi akıl sağlığını kökünden mahveden ağır bir hastalık suretinde görünür. Hatta ne tuhaftır ki hastalık sanki intikam almaya uğraşmış gibi insanın en gerekli uzvunu arar, bulur. Zihni ile çalışanların ilkin sinir sistemine yayılarak akıl kuvvetlerine en çok güvenenleri felç, dilsiz, sakat veya kör bırakır. Yüzlerce insanı akli ve fikriyle idare edenleri birkaç hizmetçinin yardımına muhtaç duruma getirir ve nihayet hayatlarını, cinnet ve bunama içinde sona erdirir.

Veya bir aile kurar, pek sevgili karınızın saadeti için elinizden gelen bütün çaba ve gayreti sarf edersiniz. Fakat günün birinde veba çehreli bir afetin, en sevdiğiniz vücutta da görüldüğü-

11 [Doğadaki zehirli elementlerden biri olan arsenik, böcek ve tarım ilaçlarının yanı sıra fare zehiri, tekstil, kâğıt, seramik ve boya gibi birçok ürünün imalatında kullanılmaktadır. Aynı zamanda kimi kanser vakaları ile penisilinin keşfine kadar frenginin tedavisinde tıbbi ilaç olarak karşımıza çıkmaktadır.]

12 [Sofra tuzunda kullanılan iyotla aynı forma sahip olan potasyum iyodür, suda çözünür, kokusuz, tuzlu acı bir tada sahip kimyevi bir maddedir. Tıp alanında kayda değer bir kullanım alanına sahiptir. Frengi vakalarını tedavi-
de de yoğun biçimde kullanılmıştır.]

nü, çocuklarınızın daha doğmadan veya birkaç sene yaşadıktan sonra telef olduğunu görürsünüz. Çocuklarınız birbiri ardınca hayata veda eder. Aslında onların ölümünün esas müsebbibi sizsiniz. Sizin vücudunuzdaki zehir, o masum bebeklere de geçerek hayattan alacakları meşru nasiplerini mahveder. Bu durumda hangi ahlâkî vazifenizi güzel bir şekilde yerine getirmiş olacaksınız? Vücudunuz kendinize, ailenize, vatana ve topluma lazımdır. Acaba bunu güzelce muhafaza ettiniz mi? Aileniz size bir emanetken o zavallı emaneti zehirlemekten başka ne yaptınız? Evladınızdan siz mesûlsünüz, halbuki ölüm sebepleri oldunuz. Vatan ve toplum sizden bir vazife bekler; evlat yetiştirmenizi, medeniyetin tekâmülüne yardımınızı talep eder. Hâlbuki siz hem kendinizi hem de sizden gelecek uzun nesli toplumdan gaspettiniz.

Bu, bütün insanları ilelebet azap içinde bırakacak büyük bir günahdır. Fakat siz gençler, siz ki vatanın, toplumun ve medeniyetin istikbalinin ümidisiniz; siz ki yüce ve fedakâr tasavvurları genişçe, bolca beslemektesiniz. Söyleyin; şehvi zevkler bu kadar mahrumiyete, bu kadar azaba ve bu kadar vazife bilmezliğe değıştirilecek kadar büyük mü?

Şehvetin yıkıcı etkileri yalnız vücutla sınırlı kalmayarak aklî melekeler de sirayet eder. Hafıza fevkalâde bir şekilde rehavete düşer, ruhsal melekeler bütün faaliyet ve zindeliğini kaybetmeye başlar. Dikkat eksikliği başgösterir. Çalışılacak günler tembellik ve soğukluk içinde kaybolmaya, özellikle çalışmanın verdiği zevkler yok olmaya yüz tutar. Latif bir zevkin takip etmesi gereken aklî faaliyetler aksine bir angarya kadar yorgun ve kısır kalır.

Şehvi alışkanlıkların meydana getirdiği bunaltıcı ve şiddetli heyecanlar, keyifli zevklerin nefis sükûnetini yok etmeye başlar. Özellikle şehvi zevkler, bunaltıcı ve yoğun olmalarının yanı sıra geçicidir ve hızla sönümlenir; fikri ve bedeni şiddetli bir tembellik ve keder içinde bırakır. Vücut yeni heyecanlara, yeni uyarımlara meylederse de her tekrarlanışında keder ve elemin arttığı görülür. Kederden heyecana, uyarımdan eleme giden bu kısır döngü, vücudu, ruhu ve fikri harap etmekle kalmaz, aklın yüksek

eğilimlerini de tamamen mahvetmek gibi insanlık açısından son derece tehlikeli ve zehirli bir tesir göstermeye başlar.

“Katiyen abartı olmayan bu manzaraya hovardalığın toplumsal neticelerini de ayrıca eklemeye gerek yoktur. Bu hovardalık, henüz yarı vahşi olup müreffeh sınıfa mensup olan gençlerde zina ahlâksızlığını cezasız bırakır ve böylece vesikalı fahişelerle yapılan fuhuşun kötü sonuçlarını ortadan kaldırmaya çalışan bugünün toplumunda kadınları son derece kederlendirir.”

“Şehvetin sebepleri pek çoktur. Birinin organlardan kaynaklandığını yukarıda görmüştük. Tıpkı midenin şuurumuzda beliren talebinin açlık denilen sıkıntı verici hisle ve havanın ciğerlere eksik olarak girmesi hâlinde görünen nefes alma arzusunun boğulma hissiyle anlaşılması gibi, meni sıvısının da cinsel organda birikmesi vahşi ve buyurgan bir taleple açıklanamayan bir iktidar güdüsüyle arzu ve tatmin olunmadıkça idrakin neşeli düzenini bozan bir taleple ortaya çıkar.”

“Fakat buradaki zahmet, yokluktan değil, bilakis doluluktandır. Sarfı icap eden bir kuvvetin fevkalâde çokluğundandır. Hâlbuki bütçelerde olduğu gibi fizyolojide de kullanılmayan meblağları bir başka fona naklederek toplamın yerini değiştirmek mümkündür. Dolayısıyla mesele aynı miktarda harcayacak yeni bir yer bulmaktan ibarettir, böylece kuvvetlerdeki fazlalığın kaynağı nerede olursa olsun herhangi bir yorgunluk üretilerek bu fazla enerji harcanıp tüketilebilir. Bundan dolayı cinsel ihtiyaç kendi hâlinde kalmış olsaydı, şehvete ve arzularına direnmek kolay olurdu. Fakat bu ihtiyaç birçok sebeple kamçılanıyor, kuvvetle ikaz ediliyor ve doğal olarak bu çılgınca talep ve arzularla cinayete sebep olabilecek derecede kızgın ve iflah kesici bir coşkuya dönüşüyor.” (Payot)

Bu sebepler arasında ilk olarak fazla beslenmeyi zikredebiliriz. İnsanların zevke düşkünlüğü o kadar büyüktür ki bedene ait düzenli fiillerden ibaret olması gereken birçok hayatî vazifeyi çığırından çıkararak vazifeyi zevke dönüştürmek için daima aşırıya kaçır. Hayvanlarını düzenli ve orta halli bir şekilde besleme ilmini ta-

mamen bilen insanlar, bunu kendi bedenlerine uygulamayı hiçbir zaman düşünmemiş, organların işlevlerini kolaylıkla yerine getirmekle görevli hususi zevkleri, zikredilen işlevlerden daha ileri tutmuştur. Üreme vazifesini şehvete çevirdikleri gibi beslenme fiilini de tat almaya döndürmüştür. Öyle ki Tolstoy'un dediği gibi insanlar damızlık hayvanlar gibi kendilerini besler ve çok beslenmenin pek çok mahzurunun hiçbir zaman nazar-ı dikkate almayarak zevki, kanun seviyesine yükseltir. Orta boy ve ağırlıkta bir insana 2.000-2.500 kalorilik yemek yeterli olduğu hâlde, bu miktarı 4.000 ve 6.000'e kadar çıkarmakta hiç tereddüt etmez. Her kuvvet birikimi tabiatıyla kendine harcayacak bir yer arayacaktır.

Fazla beslenmek, bedenın muhtelif sistemlerinde meydana getirdiği arızaların yanı sıra elbette özel salgılamalarda da bir artışa sebep olacaktır ve dolayısıyla meni akışını ve şehvet ihtiyacını arttıracaktır. Yemek masasında oturup da önüne gelen tabakları birbiri ardınca yiyen bir adam, doğal olarak bu dolgunluğu harcayacak bir yer arayacaktır. Bu kişi, vücuduna giren şeylerde nasıl yalnızca zevkini esas tutuyorsa, vücudundan atarken de hislerini dikkate alacak ve şehvet yolunu tercih edecektir. İnsanlar yiyor, çok fazla yiyor, damızlık hayvanlar gibi yiyor, sanki vazifeleri şehvi alışkanlıklardan ibaretmiş gibi mütemâdiyen artan şehvi sarfiyatlarını karşılamak için aralıksız yiyor. İnsanlarla hayvanların farkı acaba düşünce kuvvetlerinde mi veya sadece bu aşırıya kaçan oburluklarında mı diye şaşırmmamak imkânsız. Çünkü oburluk hususunda insanla rekabet edebilen hiçbir hayvan yoktur.

Fizikî egzersizlerin yapılmayışı veya eksikliği de ikinci sebebi teşkil eder. Gençler ve ihtiyarlar hayatlarını mümkün mertebe az zahmetle, mümkün mertebe az yürümekle geçirmeye çalışır, hareketin de bir vazife olduğunu anlayamazlar. Yediğimiz gıdalar hiç olmazsa hareket ederek bulacağı harcama mahallini de bulamaz, kuvvet daha fazla toplanır, aynı oranda şehvi uyarımlar da gittikçe artar. Hele gece uykusunu uzatanlarda tembelliğin bu mahvedici tesiri daha fazla görülür. Günlük istirahatten sonra düşünce kuvvetinin de fevkalâde bir nüfuza ulaşacağı ve dolayısıyla uyandıktan sonra yatakta geçirilen zamanlarda aklı

melekelerin tam kapasiteye sahip olacağı sanılır. Fakat bu durumda, ruhsal kuvvetlerimizi idare eden irademiz değil, hayaller ve temayüllerimizdir. Zihin, uyku tembelliğinden henüz tamamen uyanmamıştır ve henüz bir hayal bulutuyla sarılıdır. Böylece ciddi bir tefekkür mümkün olmaz ve aklî fiiller tamamen mânâsız hayallere meyleder. Hem de ne zengin tahayyüllere... Tembelin, düşünce kuvvetinin son derece güçlü olduğuna inanası gelir. Fakat 1-2 saat sonra bu hayaller, içinde fikir demeye lâyık bir şey arasa, bulacağı büyük bir hiçlikten ibarettir. Tembellik ve özellikle uykuyu takip ederek zevkli tahayyüllere yoldaşlık eden sıcak tembellik kadar iradeyi eritip mahvedecek başka bir sebep yoktur. Özellikle uyku gereği alınan vaziyet, dışkı ve idrarın birikmesi sebebiyle yalancı ve şehvi bir uyarım ortaya çıkarır. Yaktan fırlasa bu uyarım da anında kaybolacaktır, fakat genelde böyle yapmayarak uyarımlarının yalanlarına aldanır, hayallerini şehvetin peşinde koşturmaya başlar. Böylece şehvetin aşırılığına, özellikle de doğal olmayan fiillere boyun eğer. Payot'nun dediği gibi "Uyandıktan sonra bir iki saatini yatakta geçiren her genç ayıp işlere müpteladır."

Bu fiziksel sebeplerin dışında bir de muhitin ve özellikle arkadaşların teşvikleri vardır. İlk çapkınlık tecrübelerinde en büyük şevklendiriciler, arkadaşlar olduğu gibi bunun devamında da yine onların telkinlerinin tesiri son derece büyüktür. Özellikle bir arkadaş grubunda daima bir veya birkaç kişi olur ki bunlar çılgınca coşkunluklarıyla diğerlerine örnek olmaya çalışır. Telkinin insanlar üzerindeki tesiri o kadar büyüktür ki hakikati tamamen saptıran ateşli bir arkadaşın en nefret edilen temayüller hususundaki kızıştırması, bayağı bir zevki lezzetlerin en lezzetlisi olarak göstermek üzere söylediği yalan yanlış deliller, büyük bir aldatıcı rol oynar. Yine bu telkin sebebiyle şehvi fiiller hiçbir zaman sağlam bir muhakemeye tâbi tutulmayarak herkes erkekliğinin kuvvetini ispat için çapkınlık tecrübelerinde bulduğu zevki abartarak anlatmaktan, anlattıklarının hislerine denk düşmediğini idrak etmekle beraber hakikati değil, zihninde canlanan bir hayalin zevkini anlatmaktan kendini alamaz. Gerçekte çapkınlık, ardında ne kadar

pis ve rezil hisler bırakırsa bıraksın, anlatımlardaki betimlemelerde ve zihindeki tasavvurlarda bu rezillikler en zengin güzelliklerle bezenmeye çalışılır. Gençler şehvi eğlencelerde aradıklarını bulamazsa da bulmayı arzuladıklarını anlatır ve bu suretle birbirlerini telkin için bir vasıta olurlar.

“Bizi ifsat eden sebepler sadece bunlardan ibaret olsaydı sağlam yaratılışlılar, bir dereceye kadar kendini sakınmayı başarırdı. Fakat daha yüksekten gelen telkinler, mutat olarak hüküm süren birtakım safsatalar vardır ki kabul edildiklerinde en fena aşırılıkları bile meşru gösterir.”

“Kitabın psikoloji bahsinde idrak melekesi ile temayüller arasındaki münasebetlerden bahsetmiştik. Kendi kendilerine görebilme kudretinden mahrum olan temayüller, istikâmetlerini ve belirgin hâle gelmelerini aklî kuvvetlerimize borçludur ve bir kere hedef ve vasıtalarını idrak ettiklerinde güçlerini katlarlar. Öte taraftan temayüller, kendilerine uygun fikirleri çekerek teşkil ettikleri zümreye kendi gücünü ödünç verir ve bu zümreden daha da artan bir kuvvet alırlar. Bu durumda bir birlik ve hatta birlikten daha kuvvetli bir bağlantı oluşarak birbirine bağlı iki zümreden birini kuvvetlendiren veya ıslah eden her şey, diğerini de kuvvetlendirir veya ıslah eder. Özellikle şehvi temayüller hakkında bu kural katiyetle doğrudur. Bu konuda zihindeki tasavvurların çok büyük bir canlandırma, somutlaştırma gücü vardır; şimşek gibi süratle üreme organını uyarırlar. Temayüller uyarıma mâruz kaldığında bütün idrak melekesini alevlendirerek neredeyse halüsinasyon denilebilecek yoğun bir telkin icra ederler. Keza fikir ve tasavvurların uyarımını bu kadar sakinlikle kabul eden hiçbir temayül yoktur. Tasavvurun aşk ihtirasında önemi o kadar büyüktür ki mübalağa edilmesi imkânsızdır. Özellikle tembel zihinlerde fikirlerin kendi kendine çalışması tamamen bu tür arzular üzerine yönelmiştir. İspatı da şudur ki aşkın hayatın en büyük meşgalesi olması sadece saraylarda ve modern meclislerde görülür, çünkü ancak dünyaya tapanlar çokça ağlayıp sızlar ve tembellikle vakit geçirirler. Hâlbuki çalışanların nezdinde aşk, lâıyk olduğu mevkidedir, yalnızca bir çerezden ibarettir.”

“Kısacası, zaten bu kadar zor olan bu mücadelede, çevremizden bir teşvik ve himaye bulmak bir yana, aksine nefsimizi teslim etmeyi gerektirecek uyarımlar bulmamız ne büyük felâkettir. En ufak arıza, zaten kolayca kırılabilen dümenimizi kırarak ruhumuzu ihtirasların hâkimiyetine bırakır. Sanki bizi sarhoş eden bir hava içinde yaşıyormuşuz gibi etrafımızda her ne varsa şehvi zevklere ait temyiz kâbiliyetimizi saptırmak için ittifak etmiş sanılır. Şurası katiyen muhakkaktır ki ‘terbiyeli ve nazik’ denilen insanların çoğu güzel sanatlara ve zihinsel çalışmanın verdiği zevklere yabancı olup tabiatın büyüleyici güzelliklerinden, derin ve uzun bir biçimde lezzetlenme imkânından mahrumdur. Bilakis bunlar, insanların değil hayvanların bile ulaşabileceği, pek gayret gerektirmeyen şehvi zevkleri kolayca elde edebilir ve az zamanda ince ve rakik zevk hisleri kaybolarak sadece rezil zevklerle lezzetlenmeye alışır.” (Payot)

Bu hovardalık muhitinde insan kendini taklitten nasıl kurtarabilir? Her nereye baksa aşkı, en nefis zevk ve güzellik olarak gösteren inançlara, fikirlere ve kitaplara rastlar. Helâ kitapların bu konudaki fena tesiri ne kadar yerilse azdır. Sanatındaki mahareti bir dâhi derecesine vararak herkesin takdir ve saygısını kazanan ve böylece kelimelerinin kudreti gittikçe artan en büyük edebiyatçıların eserlerinde bile en mühim mevzu, aşktan başka bir şey değildir. Halk için yazılan roman ve hikâyelerden tutun da en ince ve nâzik zihinler için yazılan kıymetli eserlere kadar hepsinde aşkı bir tanrıça derecesine çıkaran bir çekim gücünden ve tapınılacak derecede aşırı hürmetten başka bir şey görülmez. Sanılır ki güzelliğe âşık olarak hep bu maksada koşan edebiyatçılar, dünyada güzellik namına aşktan başka bir şey bulamamış da hep aynı mevzuyu takip etmiş. Sanki kadim Yunan tanrılarını veya Roma’nın iğrenç hovardalıklarını ihya etmek istiyor. Bizim gıpta edeceğimiz, öveceğimiz, hayatımızı rengarenk neşeyle süsleyecek bir şey varsa sanki ancak aşk olabilir. Manzoni¹³ diyor ki: “Okurların ruhunda bir meyle sebep olacak biçimde aşktan bahsetmenin aleyhinde bulunanlarla ben de hemfikirim. Bu dün-

13 *Revue des deux mondes* (Paris), 1893.

yada hakikaten aşka lüzum var, fakat kâfi derecede aşk daima mevcut. O hâlde bu hissi arttırmaya çalışmanın ne lüzumu var? Özellikle bunu arttırarak yaptığımız şey, aşka hiç gerek olmayan bir yerde bu hissin ortaya çıkmasına sebep olmaktan ibarettir. Merhamet, samimi muhabbet, hilim, şefkat ve fedakârlık gibi diğer birçok ahlâkî his vardır ki yazarlar bunları güçleri yettiğince ruhlara yerleştirmeye çalışmalıdır.”

Payot, edebiyatçıların aşka dair telkinlerinde ne kadar fena eğilimler uyandırmaya sebep olduklarını uzun uzadıya beyandan sonra doktorlardan söz etmeye başlar. Aşkla alâkalı meselelerden kaçınmanın –doğal bir vazifenin yerine getirilmemesinden ibaret olduğunu göz önünde bulundurarak– sağlığa zararlı olduğunu, dolayısıyla ifrata varmamak kaydıyla aşka düşkünlüğün tabii bir ihtiyaç olduğunu açıklayan doktorların da aslında ne kadar zararlı, yalan ve yanlış yayınlar yaptığını bildirir. Payot’nun okuduğu neşriyat yanlış değil, fakat birkaç yazarın yazdığı, bu konuda bir kanun olamaz. Özellikle tıp bilimi, çoğunlukla sonuçlarından zarar bile göreceksak, aşktan kaçınmayı bilim namına tavsiye etmekte hiçbir zaman tereddüt etmemiştir. Hatta tabii bir ihtiyaç bile olsa, bu ihtiyacı tatmin için başvuru vasıtaları o kadar vahim hastalık tehlikelerine sahiptir ki akıl ve mantık gözetken hiçbir doktor velev pek az olsun hiçbir şekilde onay veremez. İşte bunu ispat için Profesör Fournier’nin¹⁴ ifadelerini aşağıda naklediyoruz:

“Gençlerde aşktan kaçınmanın tehlikelerinden, ne kadar da rahat ve yanlış bir şekilde bahsediyorlar. Size itiraf edebilirim ki eğer hakikaten böyle tehlikeler varsa benim bundan haberim yoktur. Her ne kadar doktor olmam itibarıyla bu konuya dair olayları müşahededen hiçbir zaman mahrum kalmamışsam da şimdiye kadar bu tehlikelerin varlığını görebilmek bana kısmet olmadı. Özellikle fizyoloji namına şunu da ilave edebilirim ki gerçek erkeklik yirmi bir yaşından evvel ortaya çıkmaz. Dolayısıyla zararlı uyarımlar vaktinden evvel uyandırılmak için teşvik

14 Alfred Fournier, *Pour nos fils, quand ils auront 18 ans: quelques conseils d'un médecin* (Paris: Librairie Ch. Delagrave), 1906.

edilmezse cinsel ihtiyaç da bu yaştan evvel ortaya çıkmaz. Cinsel hislerin erkenden ortaya çıkması suni olup kötü yönlendirilen bir terbiyenin neticesinden ibarettir.”

Yine Payot diyor ki “Kendimizin ve başkalarının hayatını inceleyelim, açıkça görülmez mi ki köylüler, işçiler ve genellikle düzgün ve hareketli bir hayat süren, sindirim zorluğuna uğrayacak derecede yemekten kaçınan, yatakta on iki saat kalmaktan çekinen insanlarda aşk, Carlyle’ın ifadesiyle ‘bir çerezden’ başka bir şey değildir. Aşkın hayatımızdaki yeri gayet sınırlı değil mi? Boşta gezenlerin aşkı hayatlarının yegâne anlamı olarak görmesini kabul edelim. Pek âlâ... Bu kadar gazete ve kitabın aşkı uyandırmakta yetindiğini gördüğümüzde bunu tabii ki tasdik ederiz; fakat bunların azabı da ne kadar büyük olur. Aşka dair hazların yasaklanmasını gerektiren yaşa gelindiğinde hayat renksiz ve menfaatsiz kalır; cinsel iktidarı olmayan çapkınları hatırlatan basit ve iğrenç bir manzara gibi görünür. Yaşlılığa neşe verme gücünü yalnızca şehvi tasavvurlara atfetmek ne kadar da yanlıştır! Cicero gibi *nefs-i emmâre*ye bağlılıktan kurtulduğumuzdan ötürü kendimizi tebrik ederek bedenimizi siyasete, edebiyata, güzel sanatlara, bilime ve felsefeye hasretmek yüz defa daha iyi değil mi?”

“... Sonuç olarak, şehvet arzusuna karşı daima mücadele etmek lazımdır. Doğrusu muzaffer olmak zordur. Nefse hâkimiyetin en yüce başarısıdır. Yirmi yaşında bir gencin namusunu küçük görmenin bir alışkanlık hâline geldiğini, çapkınlığın erkekliğe bir kanıt olarak algılandığını görünce, şu basmakalıp kelime ve terkiplerle hakikatlerin uğradığı sapmalara üzülmemek elde mi? Bilakis bu kadar kuvvetli bir içgüdüyle mücadelede hâkim kalabilmek; kuvvetlerin kuvveti, mutlak bir metanet, hür ve muzaffer bir irade değil mi? İşte hakiki erlik burada, bu nefse karşı hâkimiyeti elde etmekte olup başka bir şeyde değildir.”



“Nefsin seni râm etmeye, sen nefsini râm et”

[Nefsin sana boyun eğdirmesin, sen nefsine boyun eğdir.]

Ziya Paşa

İştah kabartıcı, lezzet verici bu korkusuz düşmanın, “nefs-i em-mâre” tabiri ile doğru bir biçimde nitelendirilen mahvedici idaresinde ne gibi kaynaklara dayandığını belirledik. Dolayısıyla hâkimiyetimizi geri almak için başlayacağımız mücadelede de aynı yolları takip ederek düşmanı ta kökünden kurutmaya çalışacağız.

Şehvetin bütün kuvveti tasavvurlardadır. Tasavvurlarla birlikte hareket etmeyen şehvet eğilimleri, idrak melekesine nüfuz edecek kadar yükselme kudretine sahip değildir. Dolayısıyla eğilimlerle idrak melekesi arasında meydana gelen bu ittifak ve irtibatı engellemek gerekir. Bu konuda göğüs göğüse mücadele etmek çoğunlukla faydadan çok zarar verir. Aklî başarıların anayasası; daima fikri, aklm hedefi üzerine yoğunlaştırmayı emreder. Hâl-buki nefs-i emmâreye ve genel olarak öfkeli duygulara karşı verilecek mücadelede zafer kazanmak, tefekkür cereyanını bilakis başka bir istikamete yönlendirmekle mümkündür.

Şehevî tasavvurları karşımıza alıp da bunların zararlarını derin tefekküre arz ederek kin ve nefret üretmek son derece zordur. Tasavvurların bu husustaki kuvveti o kadar büyüktür ki karşı karşıya geldiğimizde o bizi mağlup eder. Dolayısıyla şehevî tasavvurlara hücum etmek değil, bu tasavvurların önünden kaçmak gerekir. Bu tasavvurları oluşturacak vasıtaların tamamını menetmek, aşka dair düşünceler uyandıran edebî kitapların mütâlaasından, zayıf hisleri uyaran ve yoğun bir tesir meydana getiren resimlere bakmaktan ve bilhassa arkadaşların zehirli sohbetlerinden tamamıyla kaçmak icap eder. Hele öyle kitaplar vardır ki her bir cümlesi insanı müthiş surette kamçılıyıp teşvik eder. Bunlardan kaçmak, kaçmakla hissedilecek utancın erkekçe mücadele etmekten bin kat faydalı olduğunu bilerek kaçmak lazımdır.

Yeni yeni uyanmaya başlayan bir temayül, başlangıçta basit bir duygudan ibarettir. Bu duygu henüz idrak ile bir araya gelmemiş, birçok düşünce ve duygu topluluğuyla birlik yapmamıştır. İşte temayül henüz böyle zayıf bulunduğu bir sırada onu kuvvetlendirmemek için bütün dikkatimizi ondan esirgemek ve düşünce kuvvetimizde başka fikirlere alan açarak şehvet eğilimini aklıktan öldürmek gerekir. Aksi takdirde düşünceler ile duyguların

ortaklığı kurulduktan sonra, yine “Mağlup olmak muhakkaktır.” denilemezse de herhâlde muzaffer olmak daha çok çabayı gerektirecektir. Şehvet verici kitapları hiç okumayın. Hovardalıklara yönlendirecek arkadaşlarla hiç konuşmayın. Konuşursanız bile bu tehlikeli arkadaşlığı bitirmek için gerekirse alışkanlıklarınızı, oturduğunuz mahalleyi ve yemek yediğiniz lokantayı bile değiştirin. Şehvi tasavvurların fizikî bir hal kazanmasına katiyen meydan vermeyin.

Fikrin esas özelliği durmadan meşgul olmasıdır. Aklî mesai ile meşgul olmayan zihinler şehvi tasavvurlar için bolca vakit bulur. Dolayısıyla zihniniz daima bilinçli bir çalışmayla meşgul olmalıdır. Zihin çok meşgul olduğunda, yüce bir hedefi takip için bütün duygu ve düşüncelerden yardım istediğinde, artık basit temayüller orada bir nüfuz alanı bulamaz, kabul göremez. Hele hakiki bir maksat için sarf edilmeyen boş hayallere hiç teşebbüs etmeyin. Bu tür hayaller zihninin tamamen boş bulunması ve aklı da dikkat hassasının tamamen yok olmasıyla eşittir. Dikkatin bahsettiği sadık muhafızdan mahrum kalan düşünce kuvvetini düşmanlar ve kötü temayüller kolayca istila edebilir. Bu sebeple tembel ve aylak birinin neredeyse her zaman şehvi arzularına esir olacağı söylenebilir. Fikrinin boşluğu, zihnini şehvet telkinlerinin hücum ve istilâsına müsait bir zemin haline getirecektir. “Bir gencin zevke ve şiddetli uyarılara muhtaç olduğunun inkârı da mümkün değildir. Eğer kişi bu zevki, bu şiddetli uyarımları zihinsel çalışmalarında, bir adama yaraşır düzgün hazlarda bulamayacak olursa çapkınlık ve kötü alışkanlıkların şiddetli uyarımlarında arayacağı doğal ve kaçınılmazdır. Bu sebeple aşk ihtirasına direnmek için yalnızca düşünce kuvvetinin meşgul olması da yeterli olmayıp aklî çalışmalara birçok zevkin eşlik etmesi lazımdır. Düzensiz dağınık çalışmalar ve birçok noktaya dağılmış dikkat hiçbir zevk üretmemekle beraber, bilakis bir memnuniyetsizlik ve hatta gayretle çalışan nefse karşı bir gücenciklik üretir. Dolayısıyla tembellik gibi bu da ihtiras ateşine müsait bir zemin oluşturur. Fikri mütemâdiyen cezbeden tek şey, muntazam ve durmadan yapılan bir çalışmadır. Hedeflenen zirveye ya-

vaş yavaş yaklaşmakla kendi kudretlerinin farkına varan seyyahlara mahsus o zevki yalnız çalışma bahşeder. Şehvet telkinlerinin hücumuna karşı granitten bir kale oluşturan da sadece budur.”

“Eğer bu zevk verici çalışmalara sağlam alışkanlıklar da katılırsa ve yukarıdan beri saydığımız hakiki zevkleri takip yolu tutulabilirse, artık nefsimizi kurtarmak için ergenliğin uyandırdığı hevesleri belli bir surette tatmin etmeye yeterli gelecektir. On sekizden yirmi beş yaşına kadar devam eden bu mesut devirde tabiata, dağlara ve denizlere meftun olmak, sanat, edebiyat, tarih ve bilim gibi büyük ve güzel neticeler bahşeden konularda çalışmayı büyük bir ihtirasla sevmek, toplumsal fikirlerin fedakârlıklara açtığı yeni ufukta ilerlemeyi sağlamak kadar kolay bir şey yoktur. Bu yolu izleyen bir genç, gayretinden ötürü ne büyük mükâfatlar görecektir. Artan kudreti, genişleyen idrak melekesi ve gelişmiş asil duyguları gıptaya lâyık bir hayat kuracak, hatta çiğneye çiğneye bir ibret dersi hâline getireceği mağlubiyetlerin acılığı bile bu erkekçe vakarı bozamayacak, tam bir metanetle kendini topalayarak kavgaya yeniden girişebilecektir. Mutlak zafer mümkün değildir. Fakat çoğunlukla mağlup olmamak ve mağlubiyetlerinden memnuniyet duymamak da bu kavgada büyük bir başarıdır.” (Payot)

Şehvet hâkimiyetinin diğer sebepleriyle de ayrıca mücadele etmek lazımdır. Fakat bunlar ne tasavvurlar kadar kuvvetlidir ve ne de sakınılması o kadar zordur. Fazla beslenme, sağlıkla alakalı en evvel kaçınılması gereken yanlışlardandır. Öğrencilik hayatı yaşayan gençlerde ekseriyetle parasızlıktan ötürü fazla beslenme yoktur sanılsa da maalesef para eksikliği gıdaların miktarına değil, kalitesine tesir eder. Yemeği kararında ve gerektiği kadar alanlarda yalnız şehvet yönünde değil, aklı melekelerde ve hatta genel sağlık durumunda da birçok fayda meydana gelir. Diyebiliriz ki günümüz insanların kırk yaşından sonra ortaya çıkan muhtelif hastalıkların temeli, daima bu fazla beslenme sebebiyle daha küçüklükten ve gençlikten hazırlanmaktadır. “Tıbbî Metotlar” bahsinde bu husustaki sözümüzü biraz daha ayrıntılandıracağımız için şimdilik yalnız bu kadarla yetineceğiz.

Keza uykuyu da düzenli bir hâle koymak elzemdir. Yedi sekiz saat uyku genellikle kâfi olup uyanıldığında yatağı terk etmek mutlak bir kaide olmalıdır. Sabahın sıcak yatağı kadar insanı tembelliğe, fena hayallere ve kötü alışkanlıklara alıştıran başka bir şey yoktur. Her gün bir iki saat kadar yürümeyi alışkanlık hâline getirerek fazla istirahatın ve özellikle zihnî çalışma erbabına mahsus olan durmadan oturma mecburiyetinin kötü tesirlerini yok etmek, bu sıhhi hareketler esnasında zihnimizde toplanan meseleleri derinlemesine tefekkür ederek düşünce kuvvetinde çok sağlam bir biçimde yerleşmesine çalışmak lazımdır.

Hovardalığın sağlık ve hayat açısından yukarıda saydığımız mahzurları ve zararlarını dikkate almayı unutmamak gerekir. Fakat yine tekrar edelim ki bu mevzuda korku ve tehditlerin faydası arkaplanda kalır. Hakikaten insan denilmeyi hak etmek isteyen ve bunu istemesi bir vazife olan genç, hovardalıktan kaçınmayı yalnızca tehlikesinden ötürü değil, bilhassa ahlâka zıt olması itibarıyla mutlak bir kural olarak kabul etmelidir. Hakikaten ahlâk sahibi olmak, asalet ve ahlâk güzelliğine sahip olmak için ilk şart, hayatta alını açık, bütün işlerini büyük bir vakar ile itiraf edebilmektir. Hangi çapkın ayp alışkanlıklarını itiraf etme cesaretine sahip olabilir? Hatta itiraf edenler, ahlâk kanunlarına karşı açıkça isyan bayrağını açanlar değil mi? İnkâr peçesiyle çehresini örtme zilletine razı olan insana, artık ahlâk güzelliğinden bahsetmek mümkün mü?

Hovardalığın ilk şartı, hakikat ve samimiyeti, vakar ve haysiyeti, nefse itimadı yok etmektir. Ahlâk yolunda en zararlı düşmanlardan biri de budur. Bu düşmanla mücadeleye girişecek derecede mertlikten mahrum olanlar için daha birçok rezilliğin kapısı açıktır. Bütün bu çıkmaz yoldan nefsi sakındırmak için kazanmamız gereken hasletler ne o kadar müşkil ve ne de o kadar ızdırap vericidir. Tembellikten, boş hayallerden, aşırı uyku ve uzun istirahatten, çokça yemekten sakınmak iyilik, güzellik ve hakikati hareket rehberi adederek hayatı, ahlâkî ve yüce bir hedefe doğru sevk etmeye yeter.

Bazen de şehvet, doğal mecrasını kaybederek bekârlığı alışkanlık hâline getirmekle veya daha âdi ve zelil bir kademe olan eşcinselliğe temayülle sonuçlanır. Hayvanların bile tenezzül etmediği bu zevk vasıtalarının son derece çirkin olduğunu, bu yola başvuranlar bile söyler. Dolayısıyla mevzubahis edilmesi gereksiz görünür. Fakat en terbiyeli, en bilgiç geçinen birçok insanın bir araya geldiklerinde sırtarak ayıp zevklerinden abartıyla bahsetmekten hiç utanç duymadıklarını gördükten sonra bu bahsi de ne ayıp ne de gereksiz buluyoruz.

Bekârlık alışkanlığı çoğunlukla birkaç seneyi aşmaz. Bununla beraber tahsilinin en kıymetli zamanını işgal ettiği gibi sağlık ve ahlâkta da vahim tahribat bırakmaktan geri kalmaz. Özellikle ayıplanmış bu fiil, şehvi zevklere de benzemeyerek arkadaşlardan göreceği sınırlı teşvikler dışında hiçbir vesileye tesadüf etmez. Medenî hayatın, kadın meclislerinin, aşk edebiyatının ve tahrik edici resimlerin burada hiçbir dahli ve tesiri yoktur. Bu ayıp ve kerih alışkanlığı yalnız kendi hislerine, kendi tasavvurlarına borçludur. Hatta bu tasavvur ve hislerinde de hiçbir zevk bulamayarak kendi kendinden iğrense de iradesinin zayıflığı sebebiyle düşmekten ve her düşüşünde de ümitsizlikten ve sızlanmaktan kendini alıkoyamaz. Dolayısıyla haricî safsataların yardımından mahrum olan bu kötü alışkanlıktan kurtulmak nispeten daha kolaydır. Aklî melekelerinin gelişiminin henüz ilk devresinde bulunan bu zavallı yeni yetmeleri ayıplamaktan çekinir ve yalnız kendileri için derin bir merhamet hissederiz. Özellikle zavallıları kurtaracak herhangi bir koruyucu vasıta neredeyse yoktur. Fazlaca abartıyla doldurularak hakikati tahrif eden kitapların verdiği ders ve tesir çoğunlukla geçici olur; çünkü hakiki ve samimi değildir. Hakikatten pek uzak olduğunu anlayan gençlerin doğal olarak güvensizliğinin ve tek başına kalmalarının meydana getirdiği ürküntülerinin hızlıca yok edilmesi gerekir. Bu fiilin, kötü ahlâkla ilgili olan riyakârlık, yalancılık ve kendini sevmemek gibi yönlerini kimse göstermediği gibi beden sağlığında meydana getirdiği tahribatı da kimse ciddi bir biçimde açıklamaz. Fakat her ne suretle olursa olsun bekârlığa

alışmak, henüz genç oldukları için ahlâkî temayüllerden mahrum olmayan bu körpe zihinlerde daima yoğun bir hoşnutsuzlukla karşılanır. Bu sebeple tembellikten, uzun uyku ve istirahatten kaçınılacak, uyanma yatkınlığı gösteren bu temayülün önünden derhal kaçılacak ve her düşüşün akabinde meydana gelen nefret, çignene çignene derin bir kin ve iğrenme duygusuna dönüştürülecek olursa, başarmak genellikle kolaylık kazanır.

Hâlbuki eşcinsel temayüller böyle değildir. Burada ne gençliğin gereği olan şiddetli uyarım ve ne de henüz gelişen bir düşünce kuvvetinin zayıflığı vardır. Öte taraftan burada da ne edebiyat ne dış ortam ne resimler, ayrı bir teşvik zemini oluşturmaz. Gençlere acımak doğal olduğu hâlde bunlara acımak için hangi duyguya yöneleceğimizi bilemeyiz. Aslında determinizmin yukarıda açıkladığımız kuralları bütün insanî eksikliklerde, hatta böyle en nefret edilenlerinde bile diğergâm olmamızı, bir dereceye kadar beşerin yaratılıştan gelen zaafını göz önüne almamızı gerektirirse de buradaki mecburiyetler o kadar kuvvetsizdir ki her arzuya rağmen şu pis alışkanlığa müptela olanlara bir tiksintiyle bakmamak mümkün değildir. Ayıbını her gün gizlemek için bin türlü yalan uydurmaya, insanların hayvana en yakın güruhu ile aynı arkadaşlık ortamlarında bulunmaya, bunların sohbetlerini dinlemeye, iltifatlarına tebessüm, tahkirlerine tahammül etmeye mecbur olan ve diğer taraftan vakar ve haysiyet sahibi geçinen rezalet düşkünlerine ne kadar şaşılса azdır. Bununla beraber vazifemiz, istediği kadar iğrenç olsun insanlardaki rezillikleri bütün gerçekliğiyle dikkate almak ve düzeltme araçlarını, yollarını göstermektir. Doğayısıyla zannederiz ki bu iğrenç ayıptan kurtulmak da o kadar zor değildir; bir kere fazla meni dolgunluğu burada bir sebep olamaz, çünkü bu alışkanlığa sahip olanlar çoğunlukla şehvi ihtiyaçlarını, alışkanlıklarını meşru yoldan temin edebilecek insanlardır. Haricî vasıtaları da söz konusu etmeyeceğiz; çünkü bu açıdan bizi uyuracak ne bir roman ne bir şiir ve ne de bir resim vardır. Bu ayıbı haklı ve meşru gösterecek bâtil hiçbir delil de mevcut değildir ki insanı mâzur gösterebilsin. O hâlde bu, sadece kötü bir alışkanlıktan başka bir şey değildir.

İnsanlar, sağlam bir azim sayesinde sigara gibi, alışkanlıkların en kuvvetlileriyle cenk etmeye güç yetirebiliyor da âlemin nefretini ve tiksintisini kazanan bir alçaklıkta nefislerini ıslaha niçin güç yetiremesin?

Yine tekrar edelim ki doğal olmayan alışkanlıkların tamamında ilk sebep düzenli ve faydalı aklî çalışmaların yokluğu ve muhafız kalan bir zihnînin en alçak tasavvurlara bile müsait bir zemin olmasıdır. Bundan dolayı burada da en büyük deva, gerçek bir zihnî çalışmadır ki bu tür bir çalışma, ortaya çıkacak erkekçe zevkler ve fena temayüllerin hiçbirine meydan vermez.

3. Vatan Aşkı¹⁵

“Vatanı severim, çünkü sayesinde ömür sürüyorum,
toprağının üstünde gezerdim, geziyorum, altında
yatacağım. Vatan sevgisi, vatanın bir taşına vücudunu siper
etmek, bir karış yerini çiğnetmemek için canını vermek,
harap olmuş bir tarafını bulunca elinden geldiğince
tamirine girişmek, bir kusurunu görünce dili döndüğünce
söyleyip uyarmakla ispatlanabilir.”

Abdülhak Hâmid

Vatan evladının, Osmanlıların en birinci vazifesi, vatanı kutsal saymak, aşkla sevmek ve hayatının son dakikasına kadar vatana hizmetkâr olmaktır.

Belirsiz bir bugün ile ümit ve tehlikelerle dolu bir istikbal arasında bulunuyoruz; bu mevzide bulunmak bizim için mutlak bir görevdir.

Millî hayatımızın şu buhranlı günlerinde vatan aşkı ilk faziletimiz olmalıdır. Bunu ruhunun, fikrinin ve kalbinin derinliğine kadar nüfuz ettiremeyen hiç kimse, bu muazzam milletin çocuğu olmaya lâyık değildir.

15 Doumer'den esinlenerek...

Vatan aşkı, vatana karşı milletin her ferdinin bir vazifesidir, bu tartışılmaz hakikatlerdendir. Nasıl şahsî ve toplumsal hayat, insanların ailelerine ve diğer insanlara karşı mecbur olduğu vazifeler üzerine kurulu ise millî hayat da bu apaçık hakikate dayanır.

Vatana iman bir millet için varlığının en esaslı şartıdır. Vatana iman ne kadar derin ve samimi ise millet de o kadar büyüktür.

Vatanını, vatanındaki büyüklükleri, güzellikleri, ecdadının mâzisini, evladının istikbâlini, milletin kuvvetini sevmeyenler çöküşe doğru sürüklenir, yok olmaya meyleder.

Mübarek ve mukaddes vatan fikrini tartışmaya girişen milletler, çözülmeye yüz tutmuş ve hakikaten mahv u perişan olmuş milletlerdir. Yunan cumhuriyetleri ve Roma devletleri kargaşaya, dağılmaya ve yok olmaya yüz tuttuğunda vatan diye bir şeyin olmadığını ve güzel yaşamaktan başka bir şey düşünmek gerekmediğini iddia eden safsatacılar zuhur etmiştir. Bunlar Yunanistan ve Roma'yı aşâğılık ve rezil bir ölüme sürüklemiştir. İnsan vatanını sever. Niçin sevdiğini bilmeden, tabii hadiseler ve esaslı hakikatler gibi yaratılıştan ve kendiliğinden sever. Bir kalp ne kadar büyük ve necip ise vatan aşkı da o kadar büyük olur. Daha düşünmeye başlamadan evvel bu duygu bizi nüfuzunun sihriyle tamamen cezbeder.

Vatan! Bunun kadar tatlı, bunun kadar büyük bir ismin telaffuzu mümkün mü? Her telaffuzu ile kulaklarımızda sevgi, fedakârlık, kuvvet, şan ve şeref gibi tatlı sesler işitiliyor.

İnsanın kalbindeki duyguların en saf ve asilini vatan sevdası oluşturur. Bunun kadar şaibeden, noksandan uzak, bu kadar hoş ve aziz bir duygu yoktur. Bütün aile sevdasını ve -vatan aile ile birlikte milleti, tarihini, kuvvet ve şöretini de içerdğine göre-bütün milliyeti yalnız bu tek kelime ile göstermek mümkündür. Vatan kelimesi her vakit kulağımızda tatlı bir yankı bırakır. Bazen de gözlerimizi yaşartacak kadar bizi kederlendirir.

Vatan! Bütün sahip olduğumuz, bütün bizi kuşatan şeyler, bütün sevdiklerimiz, bütün şahsî ve ailevî hayatımız, bizimle yoğun bir bağı olan bütün toplumsal hayatımız; bunlar, hepsi vatandır.

Bize ve ecdadımıza karargâh olan şu toprak, şu teneffüs ettiğimiz hava, bütün şu saf ve berrak sema, bütün şu mahsuldar ve mübarek toprak; bunlar, hepsi vatandır.

Altı deniz içinde çalkalanan şu mukaddes toprak, hayat verici nehirlerin suladığı şu latif kıta, mutedil ve nefis iklim, şu her memleketten ziyade tabiatın ana gibi müşfik bir biçimde bol bol vermesiyle zenginleşmiş Osmanlı toprağı; bunlar, hepsi vatandır.

Bu öyle bir ülkedir ki insanlar arasında bize en yakın olanları, dünyada bizce en aziz olan bütün vücutları, hepsi aynı lisanla konuşan millet mensuplarını ve hepsi aynı kanunların hükümleriyle hareket eden muhtelif bütün kavimleri besler.

Bu vatandır ki şanlı bir mâzi ile dünyayı titreten, mübarek fetihleriyle birçok muazzam millete emân diletten, hilmi ve mülayimliğiyle birbirinden farklı birçok kavim ve dini yüzlerce seneden beri aynı kardeşlik hissiyle idareye muvaffak olan Osmanlı milletin merkezi, karargâhıdır.

Mâzimizin bütün şanı, bugünkü istiklâlimiz, muazzam istikbâlimiz için beslediğimiz ümit; bunlar, hepsi vatandır.

Vatan, Osmanlı toprağıdır; asil ve necip olduğu kadar da latif ve nefis olan Osmanlı toprağıdır.

Vatan, bütün Osmanlıların müşterek anasıdır.

Cümlemizin validemizdir vatan

Herkesi lütfuyla odur besleyen

[Vatan hepimizin anasıdır; herkesi lütfuyla besleyen odur.]

Namık Kemâl

Vatan, bizim anamızdır, onu bir ana gibi sevmek borcumuzdur. Ebeveynimize aidiyetimiz, vatana aidiyetimiz kadar kuvvetli değildir, çünkü ebeveynimizin anası da vatandır.

Vatan sevgisi, anadan, babadan daha önce, bütün aziz vücutlardan daha yüce, herkesten ve her şeyden yüksektir.

Vatanı bize sevdirecek sebepler sayılamayacak kadar çoktur.

Fakat bu sebepler içinde yalnız birisi vardır ki hakikidir: Vatan, Osmanlı toprağıdır, biz de Osmanlı'yız. Vatan validedir, biz de evladınız. Vatanın güzellik ve azametini, şan ve asaletini etraflıca sayabiliriz. Fakat vatanımız bütün büyüklüklerden mahrum da olsa yine vatanımız olduğu için severiz.

Validenizi güzeldir, m şfiktir, merhametlidir, akıllıdır diye mi seversiniz? Validenizi seversiniz,       validenizdir,       hiç kimse ile kıyas kabul etmez.

Victor Hugo, Almanlar Fransa toprağını istila ettiğinde " ki Milletten Birini Seçmek" başlığıyla yazdığı makalede Almanya'nın bütün büyüklüklerini, bütün felsefesini ve bütün edebiyatını takdir edip kutladıktan sonra vatanına dönerek yalnız bir kelime, yalnız bir n r  ile, yalnız "Ey anam!" demekle tercihinin belirtmişti. Daha doğrusu vatan için tercih veya mukayese mevzubahis değildir; diğer milletleri tetkik ve tenkit eder, hatalarını ve meziyetlerini sayarız, fakat vatanımızla mukayese edemeyiz. Vatanı, valideyi kıyaslamak bir hakarettir. Vatanın evladı bütün sevgisini, bütün kutsallığını ve hatta bütün hayatını vatana borçludur.

Hayırlı evlat olmak nasıl vazifelerin ilki ise vatanperver olmak da öyledir. Vatan sevdasıyla b y t lmeyenler, ana babasını sevmeyen rezil evlattan çok daha kötüdür.

Vatan vazifesi bütün vazifelerin önündedir. Bütün vazifelere  mir gibi hükmeder. Vatan vazifesi neslimizin, ırkımızın ve milletimizin bek sı demektir; bu olmasa aile ve insanlar mahvolur. Her şeyden yücedir, hiçbir şeyle kıyaslanılamaz, karşılaştırılmaz. Vatan vazifesi meydana çıktığı gibi her şey ortadan kalkar.

Vatanı sevmek nasıl bir vazife ise vatana hizmet etmek de buna benzer bir vazifedir. Vatanını seven, bütün kuvvetini, fedak rlığını ve cesaretini vatan menfaatlerine ve m dafaasına hasretmeye mecburdur.

Bu vazifeyi ödemek için sulh zamanı canla başla vatan hizmetinde bulunmaya, harp zamanı da sabırlı ve cesur bir mücadeleyle hayatımızı feda edinceye kadar çalışmaya mecburuz.

“Her katre-i demin hesabını bizden sorar vatan”

[Vatan, akan kanın her bir damlasının hesabını bizden sorar.]

Corneille

Osmanlı gençleri! Namık Kemâl'in *Vatan*'ını¹⁶ okuyun. Ezberlediğiniz seçkin yazıların en mühimi, seve seve vatan için ölmeyi bilen, vatan sevgisini her vazifenin üstünde bir borç, bir aşk ve bir ihtiras makamına yükselten ebedî kahraman Kemâl'in coşku veren sözleri olmalıdır. Vatan emrettiğinde şuurumuzdaki duygu ve düşüncelerin tamamının yok olacağını, vatan tehlikede olunca Osmanlıların ruhunda vatani kurtarma azminden başka bir şey kalmayacağını, vatani müdafaa için bütün menfaatlerimizi, bütün sevgi ve temayüllerimizi, evladımızı ve ailemizi terk etmeyi vazifeden daha yüksek bir şeref bileceğinizi ve vatan vazifesini her şeyden önde tutacağınızı öğrenmelisiniz. Çünkü bizim bütün sevdiklerimizin, bütün akrabamızın bekâsı vatana bağlıdır.

Ölmek... Bir gün hepimiz ölmeyecek miyiz? Hâlbuki insanın karşısına mertçe ölmek için hayatta birden fazla fırsat çıkmaz. Vatan için ölmek, vatani kurtarmak için harp meydanında bu yüce maksadı hedefimiz bilerek hayatımızı feda etmek kadar büyüklük tasavvur olunamaz. Çünkü o zaman bizim hayatımız bütün bir milletin, muazzam bir milletin mevcudiyetinin yerini tutacak kadar büyük bir kıymet kazanacak.

Canlarını feda etme nöbeti çocuklarımıza geldiğinde, dökülecek kanlar bizim değil göz nurlarımızın kanı olduğunda, fedakârlığımız bize daha çok ızdırap verir. Fakat muzdarip ve kederli olmak yalnız kadınlara ve analara mahsustur. Babalar için vatan vazifesi, evlat sevgisini de geçer. Çünkü bütün vatan evladının hayatı ve vücudu vatanla kaimdir.

İnsanlar için, Osmanlılar için vatan sevdası o kadar derin olmalıdır ki en büyük fedakârlıklarımızı bile bu mukaddes vazife uğruna tereddütsüz ve tabii bir surette yerine getirmeliyiz. Varlıklarının

16 [*Vatan yahut Silistre*: Namık Kemâl'in (1840-1888) kaleme aldığı ilk tiyatro eseridir. Kırım Harbi'ne gönüllü giden bir delikanlı ile onun ardından asker kılığına girip Silistre savunmasına katılan mâşukasının hikâyesini anlatır.]

bütün bağlarıyla bize derinden bağlı olan, vücutlarının her zerresi hayatımızdan kıymetli olan çocuklarımızı bile vatani kurtarmak ve vatana hayat verecek bir başarı için harbe göndermekte tereddüt etmemeliyiz. Evladımızın vatanperverliği en büyük iftiharımız, onlarla beraber kanımızı vatana hibe edebilmek için kâfi derecede genç olmamamız ise en derin kederimiz olmalıdır.

Mahvedici bir harpte, vatanın düşman çizmeleri altında ezilmek üzere bulunduğu vahim ve feci saatlerde memleketimiz için ölmek, evladımızı vatana kurban etmek tartışılmaz bir vazifedir.

Bu vazife sadece harpte değil her zaman için geçerlidir. Barıştaki fedakârlıklarımız daha az sıkıntılıdır. Bununla beraber devamlı bir erdem ve kesintisiz bir çaba ile vatana her dakika borcumuzu ödemeliyiz.

Her Osmanlı, vatanının hayrını her an düşünmeye mecburdur. Vatanın önünde en haklı menfaatlerini, temayül ve arzularını bile feda etmelidir. Hangi siyasi meşrebe bağlı olursa olsun, vatana hizmet ihtiyacı tezahür ettiğinde her fikir ve yolun üstünde vatan vazifesi parıldamalıdır. Her Osmanlı, her ne olursa olsun, her ne fikir ve mezhepte bulunursa bulunsun, her şeyden evvel vatanperver olmalıdır.

Ahlâk kanunları, hayatımıza ve vicdanımıza ait gereklilikler; faal, cesur ve müteşebbis olmamızı emreder. Bu sıfatlarla donanmak vatana karşı da bir vazifemizdir. Bir milletin kuvveti, gösterdiği çabalarla, serveti ve askerlikteki kudretiyle, medeniyetteki terakkisiyle, ayrıca fertlerin vicdan ve ahlâk yolunda fazilet sahibi olmalarıyla var olur. İnsanların çabası ve kudreti, terakkisi ve tekâmülü, serveti ve keşifleri, iradelerinin sağlamlığı, aynı zamanda vatani da büyütür.

Şahsî ve ahlâkî menfaatlerin emrettiğini vatan da emreder:

Çalışın, Osmanlı gençleri! Çalışmalarınız size, ailenize ve insanlığa faydalı olduğu gibi vatan için de elzemdir.

Görün; vatanımızı kuşatan milletler ne kadar büyüyor, kuvvetleri ne kadar artıyor, tekâmül ve medenîleşme yolunda ne kadar

yol alıyorlar. Biz durduğumuz yerde durursak vatan da geri kalacak, kendini kuşatan gelişmiş kuvvetler arasında kalıp ezilecektir. Çalışın ki vatanperver olabilesiniz.

Harp meydanında gösterdiğiniz cesareti günlük çalışmalarınızda, hayat mücadelesinde de gösterin. Teşebbüslerinizde cesur ve sabırlı olun. Muvaffak oluncaya kadar yorulmak bilmez bir gayretle, sağlam bir iradeyle sürekli olarak çalışın. Vatan bunları emrediyor.

Her bir Osmanlı'nın cesareti, şahsî teşebbüsü ve müteşebbis ruhu memlekete servet ve kuvvet getirir. Vatanın büyüklüğü, fertlerinin cesaret ve teşebbüslerine, çalışmalarında gösterecekleri dikkat ve gayrete, menfaat ve haklarını müdafaada gösterecekleri basiret ve metanete bağlıdır.

Millî ahlâkımız; fazilet ve terakki, teşebbüs ve gayret, metanet ve cesaret kazanmamıza sebep olacak kadar güçlü olmazsa vatan ne kadar zengin ve ne kadar kuvvetli olursa olsun, hiçbir büyüklük gösteremez, şanına lâyık olan mevkiyi de kazanıp muhafaza edemez. Herkesin vatanımıza hürmet etmesini sağlamak, bir vatan vazifesidir; bu da iradenin sağlamlığıyla, çalışma hayatının sıkıntılarına cesurca atılmakla, çalışma mücadelesinde pervasızca nefsimizi vatana vakfedebileceğimizi göstermekle olur.

Vatan, milletindir. Vatani meydana getiren bizim ecdadımız, mevcudiyetimizin her zerresini kendilerinden aldığımız Osmanlılardır. Vatanın şevket ve azametine dokunanlar, vatanımız üzerinde sahip olduğumuz hukuka saldıran ister ecnebi ister Osmanlı olsun, vatan düşmanıdır. Vatan düşmanları ise isterse kardeşimiz olsun, yine düşmanımızdır. Çünkü vatan kardeşten de evlattan da önce gelir.

Hürriyetimize, vatanın hürriyetine tecavüz etmek isteyenler, yalnız bizim hukukumuzda değil, vatanın hukukuna da saldırırlar. Millî meşrutiyetimize dokunanlar, vatanımızın toprağına dokunmak isteyen düşmanlar kadar iğrençtir. Meşrutiyet düşmanlarına tesadüf edersek, onları en zehirli düşmanlarımız gibi ezip mahvetmek, hayatımız pahasına mahvetmek vazifemizdir, vatanî vazifemizdir.

Ey beni okuyan Osmanlı genci! Şahsî hayatta göstermeye borçlu olduğun faziletleri millî hayatta, toplumsal hayatta da göster. Çünkü medenî vazifelerin en birincisi vatani sevmektir.

Vatanın için çalış, manevî gelişimine, haricî azametina, dünya-daki şan ve şerefini korumaya ve arttırmaya çalış.

Kalbini ve zekânı vatanına ver. Çalışmanı ve gayretini vatanına sarf et. Hatta gerekirse vatanın mevcudiyetini, büyüklüğünü, menfaatini ve saadetini muhafaza için kanını dahi vatana feda et.

4. Diğergâmlık

“To kez mihnet-i diğerân bi-gamî
Neşâyed ki nâmet nehend âdemî”

[Başkalarının çekmiş olduğu sıkıntılara karşı
bigâne ve gamsız isen sana insan denemez.]

Sâdi

“Buna herkesin içinden birisini sevecek yerde,
herkesi birden sevmek derler.”

Abdülhak Hâmid

Bazı kelimelerin yokluğu insanoğlunun yaratılışını izahta ne büyük bir mânâya sahiptir. Bencilik dediğimiz ahlâkî vasfın ne zaman ortaya çıktığını anlatmakla uğraşmayacağız, belki de insanlık tarihi kadar eskidir ve her dilde de tam karşılığı vardır. Bütün iş ve fikirlerinde yalnızca kendini düşünmekten ve şahsî menfaatini öncelemekten ibaret olan bu manevî hususiyet, beşeri ezelden beri yöneten ahlâkî hassaların en mühimini teşkil eder. Kuvvetle muhtemel çok çok eski çağlarda insanlık kendini düşünmenin dışında başka bir şeye ihtiyaç hissetmemiş olsa gerektir ki bencilliğin zıt anlamını kapsayan bir kelime türetilmemiştir. Fakat ahlâk ilmi ki “vazifeler ilmi” demektir, genel olarak diğer ilimlerde de olduğu gibi birtakım kurallar ve kanunlarla kuvvetlendirilmeye muhtaçtır. Bilimde kanunlar umumiyetle

kazanılmış hakikatleri ifade için konulmuştur. Ahlâk ilminde ise kanunlar, muhtemel ve müstakbel vakalarda hareket tarzını göstermekle vazifelidir. Ahlâk kanunları birçok düşünürün gayretiyle sayısız terakkiye muhtaç olmuş ve görülmüş ki “bencillik” nasıl mevcut bir vasfı gösteriyorsa bunun aksini, yani gerekli bir vazifeyi gösterecek bir kelimeye de aynı şekilde ihtiyaç vardır. Bu sebeple Avrupa’da eski *egoisme* kelimesinin zıddı olarak yeni *altruisme* kelimesi türetilerek bir ahlâk kaidesi mertebesine çıkarılmıştır. Bizde de böyle değil mi? Bencilliğin, enaniyetin karşısı bir kelime var mı? Henüz mevcut olmayan bu kelimeyi türetmeye, *diğergâmlık* gibi kulaklara pek yabancı gelecek yeni bir terimi ihdas edip kabulüne mecburuz.

Fakat diğergâmlık aslında hiçbir zaman ahlâkî bir gereklilik gibi gösterilmemiştir demek istemiyoruz. Yalnız dili meydana getiren halk bu ahlâkî gerekliliğe, dinlerin kesin emirlerine rağmen önem vermemiş, daima bencil olmuş ve hiçbir vakit diğergâm olma lüzumunu hatırına getirmemiştir.

Diğergâmlığın gerekliliğini en açık surette ifade eden ilk ahlâkçı Kant olmuştur.¹⁷ Aslında Kant, ahlâk felsefesine sağlam bir temel olması için şu kanunu –ki Kant buna saf ve pratik aklın esas kanunu diyor– ortaya koymuştur: “Öyle bir iş yap ki irade-

17 [Müellif Dr. Ethem Bey’in bu hususta yanıldığı aşîkârdır. Zira “başkalarının iyiliğini istemek”, “başkaları için özveride bulunmak” gibi anlamlara sahip olan diğergâmlık, esasında İslâm toplumlarının mayasını oluşturan ahlâk terimlerinden biridir. Hatta İslâm’da bunun da ötesine geçen ve “bir kimsenin, kendisi ihtiyaç içinde bulunsun bile sahip olduğu imkânları başkalarının ihtiyacını karşılamak üzere kullanması, başkasının yararı için fedakârlıkta bulunması” mânâsına gelen “îsâr” kavramı da mevcuttur. Öyle ki, îsârı bildiren ve teşvik eden pek çok âyet-i kerîme ve hadis-i şerif mevcuttur. Hâl böyleyken Dr. Ethem, kendi içinde yettiği cemiyette zaten var olan bu kavramlardan ya haberdar değildir yahut bunları görmezden gelmektedir. Her iki hâl de toplumu aydınlatmayı hedefleyen biri için kabul edilebilir değildir. Anlaşılan o ki, 20. yüzyıl aydınlarını hasta eden pozitivizm ve maddecilik rüzgârından muhtemelen o da nasibine düşeni almıştır. Avrupa’yı merkez ittihaz etmiş, oradan gelenleri esas görüp tevarüs ettiği veya etmekten imtina ettiği gelenekte var olan değerlere müracaatı ya düşünmemiş yahut tercih etmemiştir. “İsâr” kavramı hakkında daha etraflı bilgi için bk. Mustafa Çağrı, “İsâr”, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/490-491.]

ni idare eden kural, aynı zamanda kâinat kanununun anayasası gibi kabul edilsin.” Cümle müphem, fakat mânâsı gayet aşikârdır. Kant şunu demek istiyor: “Bir işi yapmadan önce düşün ki bütün insanlar senin yaptığın işi yöneten fikri kabul edip aynı işleri yaptıklarında hangi sonuç ortaya çıkacak ve bu sonuç kâinatı kapsaması gereken ahlâk kanununa uygun olacak mı? Eğer uygun olacaksa ne âlâ, fakat herkes senin fiilini takip ettiği hâlde sonuçta kötülük meydana gelecekse o hâlde öyle hareket etme.”

Gerçekten de yukarıda tamamen aslını açıkladığımız determinizm, başkalarının yaptıklarını muhakeme konusunda büyük bir yumuşaklık ve şefkat göstermemizi gerektirir. Çocuklarımızın kötü hareketlerinden yalnız onlar mı mesûl olacak? Bir organı hilkat garibesi gibi anormal bir yapıda doğan zayıf bir bebeğe, “Bu anormallik onun kabahatidir, dolayısıyla nefretimize ve aşağılamamıza tamamen müstehaktır.” diyor muyuz? Çocukların bedensel bozuklukları nasıl ebeveynlerden ve atalardan intikal eden organlarla ilgili bir mutasyondan kaynaklanıyor ise ahlâkî eksiklikler de yine ebeveynlerden ve en uzak atalardan nesilden nesile aktarılan manevî bir bozukluktan başka bir şey değildir. Çocuklardaki ahlâk noksanlığının temeli, doğumlarıyla doğal olarak ortaya çıkan zihinsel yapılarının bir gereğidir. Yalnız genetikte ve nesilde değil, ana rahmindeki hayatta da ceninin mâruz olduğu muhtelif hadiselerin ayrıca tesiri vardır. Bizde doğumla ilgili hiçbir vasıf yoktur ki geçmiş asırlardan aktarılmış bir hediye olmasın. Dolayısıyla çocuklarınızda fizikî ve manevî kusurlar gözlemlediğinizde uzağa gitmeyin, öfkelenmeyin, içerlemeyin; kendi manevî yapınızı, babanızın, dedenizin ve atalarınızinkini inceleyin. Yeni doğan bebeğin manevî yapısının aslında kaçınılmaz zorunlulukların tahakkümü altında oluştuğunu göreceksiniz.

Ya terbiyenin, eğitimin tesiri? Evladımıza ahlâk yolunu kâfi derecede göstermeyi başardık mı? Bahçıvan zayıf bir bitkiyi büyötmek için kuvvetlileri bırakıp bütün dikkatini ona verir. Zayıflığına son vermek için her türlü yola başvurur ve nihayet hedefine de ulaşır. Fakat biz böyle yapıyor muyuz? Mesela çocuklarımızın birinde iyilik ve fazilete yatkınlık diğerinden daha zayıf... Bu bir emr-i vâ-

kidir; böyle takdir olunmuştur, bu şekilde kabul etmeliyiz. Fakat çocuğun mesûl olmadığı bir eksikliği yok etmek için gayretimizi bu noktaya hasretmek gerektiği hâlde biz ne yapıyoruz? Bütün meylimizi ve sevgimizi fazilete yakın olana hasrediyor; zayıfı, hasta ve illetli bir bitki misali daha çok itinaya muhtaç olanı ise bilakis “bu zaten yaratılıştan kötü” diyerek daha hastalıklı bir hâlde bırakmaya sebep olmuyor muyuz?

Her fitratın ihtiyaç duyduğu kelimeler, şefkat vasıtaları, ceza ve mükâfat biçimleri aynı değildir. Hâlbuki biz iki kardeşi aynı okula, aynı öğretmenine eğitime verdiğimizde vazifemizi yerine getirdiğimize inanıyoruz. Sonra iki kardeşten biri ahlâkî konularda daha problemlî çıktığında tedavimizin eksikliğini hiç göz önünde bulundurmuyarak bütün mesûliyeti çocuğa atmak istiyoruz. Resmî eğitimin haricinde bir de gayr-i resmî eğitim var. Annele- rin şefkatli nazarı, sütü ve hatta tutulan sütanne veya emzirirken kullanılan süt bile bir eğitim aracıdır. Çocuğun konuştuğu hizmetçiler, yanında söylediğimiz sözler ve tesadüfen görüp işittikleri bile bir telkin vasıtasıdır. Kısacası, insanlar tafsili sonsuz böyle birçok mecburî sebebin tesiri altında bugünkü şahsiyetlerini kazanıyor. Bu şahsiyet ne kadar kötü olursa olsun, kötülüklerin kaynağı insanların sadece kendisinde olmayıp iktidarı dışında ve hatta pek uzak asırlardan gelen birçok sebebin etkisi altındadır.

O hâlde bu zavallı insanoğlunun bugünkü benliğine, maddî ve manevî yapısına karşı şiddet ve gücenikle davranmak kadar adalet ve hakkaniyetten uzak bir hareket olabilir mi? Ahlâkî şekillenmenin bu mecburî bağıllığını değerlendirdiğimizde bizde iki vazife ortaya çıkar. Birincisi, ahlâkî eksiklikler ne kadar derin olursa olsun, düzeltilmesi ve güzelleştirilmesine, eğitimle yok edilmesine, kötülüğe yönlendiren mücbir sebeplerin yerini, hayra sevk eden diğer sebeplerin almasına çalışmak; ikincisi de diğer insanları bütün ahlâkî rezaletleri ile beraber sevmekten, düşünmekten ve diğergâm olmaktan sakınmamaktır.

Eğer bir insanın bugünkü fiil ve hareketlerinin, onun bugünkü organizmasının bir gereği olduğunu düşünürsek medenî davranışlarda ne kadar diğergâm, ne kadar halim ve müşfik oluruz.

Ahlâk eksikliğinin bedensel hastalıklardan bir farkı olmadığını göz önünde bulundurursak sokakta düşen bir hastaya acıdığımız kadar ahlâk zilletine uğrayan bir biçareye de merhamet ederiz ve hastaları teselli edip iyileştirmek için harcadığımız mesaiyi, manevî hastalıklar için de esirgememeyi bir görev addederiz.

Bencillik ile diğergâmlık arasında esasen sanıldığı kadar büyük bir fark yoktur. Şurası şâyân-ı dikkattir ki insan için esas olan bencilliktir, insanların ilk vazifesi ve hatta ilk güdüsü nefsinin yani kendini korumaktır. Doğunca başlayan nefsin bu endişesi hayatın sonuna kadar devam eder. Bu ayıplanmaya değil, bilakis bir vazife olmak itibarıyla övgüye lâyıktır. Nefsinin muhafaza bedeni ne kadar kapsıyorsa, ruhu da o kadar kapsar. Maddî refah ne kadar muteber ise manevî zevk de o kadar makbuldür. Bu sebeple insanlar en asil his ve fiillerde bile bencillik kapılmaktan kendini alamaz. Menfaatten en uzak his anne şefkatinde bile bencillik olduğunu kim inkâr edebilir ki? Çocuklara hasredilen itina ve çabalarda daima çocuğun menfaati mi gözetilir? Anneliğin hemen her bir davranışında bir gurur ve iftihar arzusu yok mudur? Sevgi ve şefkatin en şiddetlilerinden biri olan aşk ihtirası da aslında bencillikten başka bir şey midir? Sevmekten başka bir şeyden bahsetmeyen bir âşık hakikaten sevdiğini düşünseydi, daima onun refah ve menfaatini araması gerekirdi. Fakat ne yazık ki bencilliği, kibir ve gururu, bazen sevdiğini öldürmeye varacak kadar şiddetlenir. Davranışlarımızdan hangisini incelesek, bir miktar bencillik bulmamak mümkün değildir. Bu da tabiidir; zira bizim maddî ve manevî ihtiyaçlarımız daima tatmin edilmeye muhtaçtır. Hatta diğergâmlıkta, insanlık sevgisinde, sadaka vermekte, kardeşlikte, şefkatte, merhamette ve yaptığımız hayır işlerinde bile daima hususi bir zevk alırız. Bencilliği diğergâmlıktan tamamen ayırt etmek imkânsızdır. Bencillik yalnız kendini düşünmekten ibaret ise diğergâmlık da bütün insanları düşünmekten ibarettir; fakat bütün insanlar arasında elbette kendimiz de varız.

Zaten bizim de diğergâmlığı bir ahlâk kanunu mertebesine yükseltmeye çalışmamız, aynı zamanda hissedeceğimiz bencillik zevkine mâni olmaz. Zevk alma hissi ile iç içe olmayan fiiller ve

çabalar daima neticesiz kalır. Fakat zevki öyle bir şekilde getirmek lazımdır ki yakınlarımız için yapacağımız hayırlı işler şahsımıza ait menfaatler kadar haz kaynağı olsun.

Diğergâmlık aslında bir vazifedir. Bizim bencillik temayülleri-mizi tatmin edecek olan ancak başkalarının fiilleridir. Refah ve saadetimize sürekli olarak zarar verecek fiillere mâruz kalırsak nefsimizin zevkleri de mahvolur. Şahsımıza, özgürlüğümüze, hayatımıza ve hatta zevklerimize ve hazlarımıza riayet edilmesi bizim hakkımızdır. Her hak bir vazife ortaya çıkarır; başkalarının bizi düşünmesi, bizim de başkalarını düşünmemizi gerektirir. İnsan evvela en yakınını düşünür. Ebeveyn, çocuklar ve eşler ilk diğergâmlık halkasını teşkil eder. Bundan sonra akrabalarımızı ve arkadaşlarımızı düşünmeye başlarız. Ahlâkî fikirler genişledikçe bu daire de genişlemeye devam eder. Aynı iklimde yaşayan, kalpleri aynı vatanperverlik hissiyle atan aynı millet kardeşlerini sevmemek de mümkün olmaz. Fakat biz yalnız bunlardan mı istifade ediyoruz? Bütün insanlar da bize az çok gayretleriyle, fikirleriyle ve bedenleriyle yardım etmiyor mu? Bilhassa zihinleriyle çalışanlar bu insanî irtibatı daha kolay hisseder. Bunların fikirleri sınırları geçerek, denizleri ve dağları aşarak, başka birçok mütefekkir ve azimli kimseleri düşünüp sevmekten, hatta bu muhabbetlerini bütün bir millete bahşetmekten kendilerini alıkoyamaz. Çocuğunun difteri hastalığı sebebiyle ölmekten kurtulduğunu gören bir anne, mümkün müdür ki Pasteur'ü ve Behring'i derin bir minnet hissiyle sevmesin?

Bencillik insanlar için nasıl ebedî bir kanun ise diğergâmlık da öyledir. Nice anne ve kardeş gördük ki küçük bir şişe ilacın bahşettiği devayı gördüğünde o büyük düşünürlere bir dostluk ve muhabbet selamı gönderir. İnsanları insanlara sevdirecek vesileler hayatta o kadar çoktur ki bunlardan yeteri kadar istifade edilmemesine, şu kadar asırlık medenî hayatta bile hâlâ birbirini düşman olarak gören insanların bulunmasına taaccüp etmemek elden gelmez. İnsan düşündükçe sevgisinin dairesini genişletir, uzak veya yakın diğer insanların uğradığı felâketlerden ızdırap duymaktan nefsinin koruyamaz. Bu doğal duyguyu büyüterek

bütün insanlığı içine alan umumi bir sevgi meydana getirmek sanıldığı kadar zor değildir. Bu durumda sevgimiz gittikçe geniş bir sahaya doğru esintilerini yaymaya başlar. Nazarımızda millet, sınır ve din farkı kalmaz; bütün insanları insan oldukları için, vazifemiz olduğu için severiz ve deriz ki diğergâm olmak bizim için bir ilkedir.

Şu ilkeyi tamamen kabul edecek şekilde düşüncemize yerleştirdikten sonra her bir söz ve fiilimizi muhakeme ederek bizi yönlendiren gizli sebeplerde ne nispette bencillik veya diğergâmlık olduğunu ayırt etmeye çalışmamız gerekir. Fakat bu noktada insanlar o kadar aldanır ki bazen en basit bir bencilliği bile ayırt etme gücünden mahrum olur. Ne kadar anne vardır ki çocuklarını cidden büyük bir şefkatle sever, kendi hayatlarından daha kıymetli görür, kendilerini fedaya kadar sevgilerini saçmaktan çekinmez ve bilir ki çocuğu güzelce beslemek veya kötü bir terbiyeye mâruz bırakmamak için ağlatmak lazımdır. Bırakın ağlasın, ağlamasında bir problem yok, fakat ağlatmadıkça da sütünü düzene koymak mümkün olmayacak. Anne, “Ağlasın, fakat ben yavrucuğumun ağlamasına nasıl razı olurum?” der. Rıza göstermeme sebebi- ni çok daha dikkatle araştırın, ağlatmaktan kaçınmak istemekle çocuğuna daha çok zarar verdiğini anlatın. Neticede öğrenir ve hatta anneye, çocuğunun bağırmasını engellemeye çalışmasının, çocuğun çekeceği zahmetten ziyade kendisini rahatsız edeceğini düşünmekten kaynaklandığını itiraf ettirebilirsiniz.

“İnsanlar vardır ki döktükleri gözyaşlarını, ettikleri feryatları bir şeref sayar ve sevdikleri vücuda karşı besledikleri sevdanın bir armağanı gibi kabul eder, matemlerini de gösterişle sergiler. Gözyaşlarına mâni olsunlar demiyorum. Fakat bu elemin kaynağının bencillikten başka bir şey olmadığını anlamalılar. Ölünün bir ızdırabı yoktur, zaten aslında bizim acıdığımız da o değil, onun sevgisinden ve varlığından mahrum kalan kendimiziz. Bir ağrımız olduğu zaman attığımız çılgınlıkla bunun arasında bir fark yoktur. Fakat bu duyguyu bir erdem olarak da görmeyelim. Çünkü bu, ne kahramanca bir tahammül ne cesaret ve ne de diğergâmlıktır.” (Dubois)

Hatta bizim merhametimiz de böyledir, çoğunlukla merhametimiz aşırı duyarlılıktan ileri gelir. Birinin düşüp yaralandığını görürüz. Ağlamaya, çırpınmaya başlar, kalbimizin çarpıntılarını engellemeye uğraşırız. Sonra da büyük bir iftiharla ne kadar merhametli olduğumuzu anlatmaktan çekinmeyiz. Fakat merhamet hakikaten bu mudur? Eğer yaralanana, düşene acıyorsak acı veren hissimize önem vermeyerek onun imdadına koşmalıydık. Bir doktor savaş meydanında yaralıları tedavi ile görevliken merhametinin büyüklüğünden ötürü her yaralının başına oturup ah vah etmekle vakit geçirse ona merhametli mi diyeceğiz? Hayat mücadelesinde de her insan her gün bir doktor gibi vazife görür. Bedensel yaralar aslında o kadar da çok değildir; fakat bunlardan bin kat fazla elem veren o kadar manevî yara vardır ki en ağır hastalıklardan bile daha fazla itinaya ve teselliye muhtaçtır. Felâket kurşunları yağmur gibi düşüyor, yaralanmaktan kaçabilen talihliler parmakla gösterilecek kadar nâdirdir. Bu hayat yaralarını tedavi etmek yine insanlara düşer. Doğru olan bunlar karşısında feryat etmek değil, metanetle yaraları sarmaya çabalarak merhamet ve şefkat göstermektir.

Özellikle diğergâmlıkta o kadar hassas ve ruhanî bir zevk vardır ki bu fazilete sahip olanlar kendi sevinçlerine büyük temeller hazırlar. Nefret etmek her zaman güç, fakat sevmek daima kolaydır. Her bir şahıs üzerinde toplumun hakkı vardır, o şahıstaki vasıf ve faziletlerin nasipsizlere sarf edilmesini toplum âdeta emreder. Sıhhaten kuvvetli olanlar beden gücüyle yardım etmeye mecburdur. Zenginlerin servetlerinin hayra bir vasıta olması icap eder. Zihinleriyle çalışanlar, fikirlerini diğer insanların menfaatlerine hasretmeye borçludur. Kardeşlik, eşitlik ve adalet hep bu esas üzerine kurulmuş ahlâkî faziletlerdendir. Bir kere diğergâm olmak bir ana kural olarak kabul edildiğinde, hayırlı işlerin artması artık kendiliğinden meydana gelir.

Yalnız diğergâmlığın bir ahlâk vazifesi, bir ideal gibi kabul olunması kâfidir. Her fazilet gibi diğergâmlık da sarf edildikçe kuvvet kazanır; büyötmeye çalıştıkça dal budak salar ve nihayet o kadar genişler ki insanlığı sevmek en derin ve ruhanî zevkleri bahşedecek ulvî bir fazilet derecesine varır.

5. Ahlâk ve İrade¹⁸

“Ahlâkı terbiye, iradeyi terbiyeye bağlıdır. Ahlâk terbiyesinde, ahlâkî alışkanlıklar edinmekten ziyade ruhumuza, muhtelif hadiselerde ahlâkî kararlar alabilecek bir iktidar vermek lazımdır.”

Ahlâkî faaliyetler aslında birer iradî faaliyettir, bunun karşılığında iradî fiiller de çoğunlukla birer ahlâkî fiildir.

Ahlâkî fiillerin bir kısmı vardır ki terbiye ve tahsilin, telkin ve taklidin tesiriyle kendiliğinden meydana gelmiş ya da başlangıçta iradî bir çabayı gerektirse de pek çok kez tekrarlanması sayesinde kendiliğinden yapılan bir fiil hâline gelerek alışkanlık derecesine ulaşmıştır. Bunlar, hayvanî fiillere veya reflekslere benzeyen bir yapı arzeder; kendi kendine meydana gelir ve hiçbir aklî muhakeme ile bir arada bulunmaz. Bir uyarıma karşılık *ahlâkî bir cevap* şeklinde tezahür eder. Ahlâkî fiilleri bu alışkanlık seviyesine ulaştırmak terbiyenin en mühim maksadıdır. Fakat acaba hayatın zemin ve zamana göre nihayetsiz şartlar altında nihayetsiz sapmalar gösteren muhtelif hadiselerinin ahlâkî bir neticeyle tezahür edebilmesi için sadece alışkanlık yeterli midir? Bir ferdin veya bir cemiyetin ahlâkîliği için yalnız alışkanlık bir kefil olabilir mi?

“Her ne kadar Spencer uzak bir gelecekte ahlâkî tekâmülün bir içgüdü suretinde meydana gelmesini mümkün görüyorsa da şunu da korkmadan itiraf etmek gerekir ki teoride aykırılık, uygulamada tereddüt bulundukça, yani insanların tabiatı bizim bildiğimiz hâl ve şekilde kalmaya devam ettikçe, bir fiilin ahlâkîliğini temyiz eden hassa, iradeye yani evvela tartışma ve ardından seçime bağlı bir karardan ibaret olacaktır. Hakikaten niçin hayvanlarda bir ahlâkîlik -hatta insanlardakine benzer bir ahlâkîlik- olduğunu reddediyoruz? Çünkü vicdan, hürriyet ve bunların ötesinde tefekkür, tartışma ve muhakeme yoluyla bir tercihte bulunma özelliği insanlarda mevcut olmakla beraber hayvanlarda yoktur ...” (Duprat)

18 [Bu başlık eserin ikinci baskısından eklenmiştir.]

Bir fiil, iradî olmazsa ahlâkî de olamaz. Alışkanlıklar ne kadar kuvvetli olursa olsun, hiçbir zaman hayvanların yeknesak ve mekanik hareketlerine benzeyemez. Bir şahsın mütemâdiyen aynı dış ve iç şartların etkisi altında hareket etmesi mümkün değildir. İnsanların zihni için sabit bir hâl yoktur; her bir saniyede meydana gelen dönüşüm gereği her bir saniyedeki hâli sonsuz bir geleceğe aittir. İnsanın ahlâkî karar gerektiren bir hadise karşısında bugünkü şahsiyeti, psikolojik durumu, şuuru ve tembelliği, aynı hadisenin bir önceki meydana gelişindeki gibi değildir. Bundan dolayı verilmesi gereken karar da bir alışkanlık kolaylığı ve basitliği ile ortaya çıkmaz. Psikolojik durumunun bugünkü hâli, az çok uzun ve derin yeni bir tartışmaya, yeni bir netice icadına ve yeni bir karara muhtaçtır. Her yeni hadise karşısında kişinin ruhunda yeni bir hareket uyanır ve bu, bir yenilikle, yeni bir tercihle, dolayısıyla hadisenin o günkü tezahürünün şekline, hadiseyi kabul eden zihnin o günkü yapısına göre *yeni bir irade fiili* ile neticelenir.

Hatta ahlâk ilminin gayesi olarak belirlediğimiz numune de değişmez değildir. Bir ırk ve milletin bir ferdi için geçirmiş olduğu muhtelif medeniyet devirlerinin bilinen bir saniyesine ait bir ideal mevcut olabilir. Fakat biz ki belli bir asrın, sınırlı bir çevre ve bilginin insanlarıyız; bizim idrak edip belirleyebileceğimiz ideal yalnız bize, yalnız bizim aklımızın bünyesine, yalnız bizim itikatlarımıza ve temayüllerimize uygun olabilir. Mademki terakki, bir gayeyi temin için aynı neticeye doğru hiç dinlenmeksizin yürümek demektir; muhtemel ve belki de şüphesizdir ki aklımızın bugünkü hâline nazaran vasıflarını ve meziyetlerini belirlediğimiz *ahlâkî numune*ye bir gün ulaşabileceğiz ve fakat bu numune o zaman artık bir ideal olma imtiyazını kaybetmiş olacaktır. İstikbalin meçhul karanlıklardan çıkarmaya devam ettiği yeni bilimsel kanunlar, *yeni bir ideal* için yeni kaideler ve esaslar meydana çıkaracak, dolayısıyla kâinatın terakki ve tekâmülüyle yürüyecek olan ahlâkî kemâli hiçbir zaman bir hayvanî faaliyetin kendiliğindenliği ve alışkanlığı derecesine inmeyecek, her zaman çaba ve gayreti, düşünme ve tefekkürü, tercih ve kararı gerektirecektir.



Ahlâkî fiiller, hakikaten ahlâkî olabilmek için alışkanlıktan ziyade iradeye, muhakeme ile mâkul bulduğumuzu tercih ve kabule muhtaç olduğu gibi irade fiilleri de neredeyse daima birer ahlâkî fiildir. İrade fiili için zihnimizde en az iki ihtimalin mevcut olması, her bir ihtimali fiil hâline ulaştırmayı arzu eden muhtelif temayül ve ihtirasların birbiriyle çarpışması ve nihayet ihtimallerden birinin kabul edilip kararlaştırılması ile sonlanması gerektiğini biliyoruz. Bu mücadeleler, bir karar alırken duyduğumuz tereddüt ve acizlikler, temayüllerimizden birini kuvvetlendirerek diğerlerine hâkim kılmak için fikir ortaklığından, tahayyüllerden ve geçmiş tecrübelerden yardım istememiz yalnız bir maksada mâtuftur: En iyi, en mâkul, en güzel ve en doğru olanı seçmek.

Fazilet gibi rezillik de determinizm kanunu gereğince en derin ve en kuvvetli olan temayüle tâbi olur. Hayvanî ihtiras ve hislerimiz ne kadar kuvvetli ise süflî şeylere esaretimiz de o kadar şiddetli olur. Fakat fiillerimizi irademizle yerine getirmeye başvurmadan maksadımız, bu nefret edilen duyguları yenmek ve biri ahlâkî (fazilet, hayır, hakiki ve mâkul), diğeri gayr-i ahlâkî (şer, yalan ve mâkul olmayan) olduğunda daima birinciye seçmektir. *İrade gayreti*, daima ahlâkî bir neticeye uygun olan temayülümüzü kuvvetlendirmeye çalışır ve bunun için her bir irade fiili neredeyse daima bir ahlâkî fiildir. “Neredeyse daima” diyoruz. Pek nâdir bazı vakalarda ayıplanmış duygu ve zevkleri mağlup etmek için değil, bilakis akl-ı selimi ve en iyi temayülleri susturup söndürerek şuurumuzu bu ayıplananların hâkimiyetine teslim için de bir irade gayretine lüzum görülebilir. Aklımızın oluşturduğu sırlarla dolu sahnenin oyunlarında böylelerinin de bulunacağını kabul edebiliriz; fakat böyle kötü duyguların tercih edilmesi bir mecburiyetten ortaya çıkmış ise nefsimize ağır gelmek, haysiyetimizi ezmek ve fitrî temayüllerimize aykırı bulunmakla beraber bir başkasının zarar veya felâketine engel olmak gibi bir diğergâmlık fikriyle arzu edilecek olursa burada ahlâka aykırılık değil, bilakis cesur bir fazilet vardır. İrade terbiyesi, fena iradeler oluşturmaya hizmet etmekten pek uzak olmakla beraber, bu nâdir vakanın, ahlâksızlığa ait bir irade fiilinin de mevcut olması ihtimalini kabul edelim.

Bu durumda irade fiillerinin mutlaka ahlâkî olmasını sağlayabilir miyiz ve bunun için ne gibi şartlara ihtiyaç vardır?



İrade fiilinin ortaya çıkması için her şeyden önce muhtelif ihtimaller arasında bir tezat ve hoşnutsuzluğun bulunması ve bunun *id-rak* edilmesi gerekir. Fakat bizim idrakimiz bütün ihtimalleri tam bir açıklıkla göz önüne getiremeyecek kadar zayıf olabilir. İhtimal ki bir hadisenin muhtelif ve karşıt ihtimallerini idrak için gereken ilme ve vukufiyete sahip değiliz. O hâlde ihtimaller hakkındaki kesin kanaat ve bu kanaate bağlı olan irade fiili, doğal olarak bizim terbiye ve tahsilimize, bünyemizin, fitratımızın, irsî ve kesbî has-salarımızın, yaşadığımız medeniyet devrinin bize verdiği imkâna tâbi olacaktır. Bundan dolayı elde etmek istediğimiz ahlâkî netice de bizim ilmimize ve bulunduğumuz ortamın muhtelif şartlarına bağlı olacak, idrakimiz ilmimize ne kadar bağlı olursa, ahlâkî neti-cenin elde edilmesi de o kadar kayda bağlı kalacaktır.

İhtimalleri idrak ettikten sonra, uygulandıkları takdirde bu ihtimallerin verecekleri neticeleri tahayyül etmek gerek. Fakat Ri-bot'nun ispatladığı üzere, tahayyül de her ferdin istediği nicelik ve nitelikte sahip olabileceği bir kuvvet değildir. Tahayyüllerimiz geçmiş tecrübelerimize ve ruhumuzda kayıtlı malumata bağlıdır. Bir hadiseyi genişletip aydınlatarak bütün muhtemel neticelerini gerçekleşmiş gibi görebilmek iki şekilde olabilir:

Tahayyüllerimiz ya hemen kendiliğinden serbestçe iş görür veya dikkatimizi, *iradî dikkatimizi* sebat ve ısrarla bu hadise üzerine devamlı olarak yöneltmek gerekir. Hâlbuki biz, bizim şahsiye-timizle, bugünkü şuurumuzla *tahayyül* yahut *dikkat* edebiliriz. Tahayyülün serbest seyri için harekete geçen fikir ortaklığı biz-de zaten var olan bir sermayenin tezahüründen başka bir şey olamaz. Bizim iradî dikkatimizi üzerlerine yöneltebileceğimiz ihtimaller, yine bizim mevcut duygularımıza ve eğilimlerimize uygun olanlardır. Temayüllerimize uygun düşmeyenler ve ruhumuzdaki mevcut bilgilerle alâkalı olmayanlar neredeyse hiç görünmez. Mesela bir gülün farklı parçalarını görmek için her-

kesin görme kuvveti aynı değildir. Bir ressamın göreceğini bir doktor, bir kimyagerin hissedeceğini bir psikolog görüp hissedemez. Hülâsa, idrakimiz serbest değil, tahayyüllerimiz tecrübelerimize bağlı, dikkatimiz ise duygularımıza ve eğilimlerimize tâbi... Muhtelif ihtimaller hakkında kesin bir kanaate sahip olmak bu kadar sıkı şartlara bağlı... Bundan dolayı ancak pek sınırlı ve belirli bir daire içinde meydana gelebilirler. Fertlerin, milletlerin, toplumların ve her bir asır ve medeniyetin ahlâkî kabul edeceği misalleri ve ahlâklılık olmak için elde edilmesi gereken hususları temin için sahip olabileceği iktidar, ister istemez sürekli dönüşecek, kendi tercihleri dışındaki sebeplerin tesiriyle az çok hayırlı, faziletli, doğru, diğergâm vb. olacaktır.

İdrak, tahayyül ve dikkatten sonra *tartışma* başlar, daha doğrusu tartışma artık başlamıştır. Her bir temayülün gerçekleşme ihtimalini, gerçekleştiği takdirde ortaya çıkacak sonucun şahsımızı ve toplumu ne şekilde ve ne derecede etkileyeceğini tefekkür etmek zaten tartışmak idi. Bilincimize yerleşen veya o zamana kadar bilinçaltında olduğu hâlde birdenbire bilinç hâline gelen fikir, bazen hoşumuza giderek hiçbir tartışmaya ihtiyaç duymaksızın emredici (*fâil*) veya engelleyici (*mâni*) bir hareketle sonuçlanır. Bazen de hoşumuza gitmez; mevcut hislerimizle çarpışır. Fikirlerin ortaklık silsilelerini uyandırır; birçok temayülü harekete geçirir. Uygun bulduklarını kendine çeker, amaçladığımız hedefe aykırı olanları ise kovar. Bazen ekleyip bazen kurmakla bazen de yerini öteden beriden topladığı bir sürü duygu ve düşünceye terk etmekle sağlam ve câzip bir temayül mertebesine ulaşır.

Tartışmayı taçlandıracak olan kararın, yani şuurumuzu en sonunda yalnız başına ve büyük bir kuvvetle işgal ederek hareket hâline getirecek derecede irtibat ve yoğunluk kazanacak olan en son temayülün ne kadar ahlâkî olacağını daha meydana gelmesinden evvel kontrol etmek için tartışmaya başvuruyoruz. Bu, az çok devam eden birçok tereddüt, gelgit ve değişimden sonra nihayet sabit bir şekil alan derin bir tartışmadır. Hâlbuki tartışmada kullanacağımız ruhsal unsurlar ve birbiriyle karşılaştıracığımız aklî sebepler, zihnimizdeki varlıkları bazen

büyük büyük atalarımızın kimi kusurlarından kaynaklanan, bazen de düşünmeye başladığımız ilk andan o dakikaya kadar çevre ve ortam, terbiye ve tahsil, aile ve toplum, insanlık ve kâinat tarafından bize verilen ve bizim zihnimizde az çok iz bırakarak ortaklık oluşturmuş olan aklımızın mevcudatından, bu mevcudatın bizde uyandırdığı arzulardan, ihtiyaçlardan ve temayüllerden ibarettir. Ruhsal unsurların bu oyunu önünde biz ister istemez seyirci kalır; uyanan, oynayan, birleşip ayrılan, birbiriyle evlenen ve birbirini boşayan bir sürü fikri görür, şahsiyetimizde ve benliğimizde meydana gelen değişimleri idrak ederiz. Fakat mademki bizde yoğunlaşan unsurları, temayülleri o dakikada değiştirmek irademiz dışındadır, o hâlde tarafsız bir seyirci gibi kalmaya mecbur oluruz, karışamayız; bir tarafa meyleden düşünceler ve duygular topluluğunu o taraftan çekip de başka bir grup, başka bir ortaklık hizasına nakledemeyiz. “Çünkü tartışma esnasında rol oynayan tahayyül değil, ortaklıklar değil, hafıza değildir; duygulardır, heyecanlardır; temayüller, muhakemeler ve inanışlardır.” (Duprat)

O hâlde nasıl olur ki ahlâkî fiillerimizin hakiki etkenleri olan duygular ve eğilimlerimizi kayda bağlayan bu sıkı, bu maddî mecburiyetten kurtulup da neticede meydana gelecek fiilin *ahlâkî* olmasını sağlayabilelim?



Fakat unutmayalım ki beşerdeki temayüller yalnız hayvanî arzulardan, bedenî ihtiyaçların ortaya çıkardığı arzulardan, yalnız duygusal hayatın¹⁹ telkin ettiği arzulardan ibaret değildir. Beşer akıllıca muhakemelere, tefekkür zevklerine ve bilhassa hareketlerinin rasyonel olmasını temine de şiddetle meyillidir. İsteriz ki bir kararı gerektiren muhtelif akli sebepler birbirine rasyonel ve mantıkî bir bağ ile bağlı bulunsun; genel görünüşüyle rasyonel bir silsilenin bir sınırını oluştursun. Bu çerçevede muhakemelerimizi muhitimizin gözü önüne dökerek hak ve hakikatle ne derece ör-

19 *Vie affective.*

tüştüğünü mukayese ettirmek, rasyonel bir biçimde hareket etmiş olduğumuzu, haklı bulunduğumuzu itiraf ettirmek isteriz. İşte ruhumuzun bütün temayülleri içinde bu rasyonellik ihtiyacı da bir temayüldür. Bu temayül de aklımızın terazisinde muhkem bir ölçü hizmetini yerine getirir. Her bir temayülün ne kadar rasyonel olduğunu hesapladığımızda bu, onlara eklenen yeni bir kuvvettir ki teraziye bizim tarafımıza sevk etmek için büyük hizmette bulunur. Rasyonellik yalnız ferdi değil, bütün insanlığı içine alan bir iyilik ve doğruluk silsilesine uygun düşmek, insanlığın tamamının takip edeceği hedefe, iyilik, güzellik, hakikat ve fazilet hedeflerine uygun olmak demektir. Bu sayede rasyonellik ihtiyacı, irademizi ahlâkî bir neticeye ulaştırma gücünü verir.

Ahlâkî bir neticeyle sonuçlanacak temayülün, ihtimaller içinde rasyonel olanının tercihini izah ederken fikrimizde hürriyetin var olup olmamasına önem vermiyoruz. Hâlbuki seçmek için gerçek bir hürriyete sahip olmamız şart sanılır. Hakiki hürriyet ise her fiili, hiçbir ahlâk bağı olmaksızın tamamen serbestçe icra etmek değil midir? Ahlâkî bağlarla rasyonellik ihtiyaçlarıyla bağlı olan seçimimizde hürriyet olabilir mi?

Fakat bize gereken tam değil nispi bir hürriyettir, görünüşte kendimizi hür sanmaktır. Maneuvrier diyor ki “Ahlâkın var olması için bu teze (hakiki hürriyet tezine) ihtiyaç yoktur. Ahlâk için elzem olan bir tez değil, bir olgudur.”²⁰ Uygulamada güvenilen, görünürdeki bir hürriyet olgusudur; iyilik temeline dayanarak muhtelif ihtimalleri, aklı muhakemesine göre her biri eşit derecede muhtemel olan ihtimalleri, başlangıçta hiçbiri elzem olarak görünmeyen ihtimalleri mukayese edip tartışarak yapmaya karar veren bir şahıs için kaçınılması imkânsız olan bir olgudur.”

Fiillerimizi rasyonellik ile açıklamaktan, yani muhtelif sebepler ve faktörler ile netice arasında olması gereken ahlâkî bağları kamuoyu huzurunda itiraf etmekten bahsedince, her ahlâkî irademizi umumun onayına arz etme gerekliliğini kabullenmiş gibi

20 *Fait.*

oluyoruz. Fakat halkın çoğunlukla geçmişin geleneklerine bağlı, çevrenin çizdiği hududu geçmeye gücü yetmeyen koyun sürüsü gibi taklitçi bir guruh olduğunu düşünürsek, bu kaydın bizim için her zaman faydalı ve tesirli değil, bilakis bazen tehlikeli ve tesirsiz olacağı anlaşılır. Fakat biz kendimizi tahlil etmeyi bildikten, şuurumuzda karanlık ve itiraf edilemeyecek gizli hiçbir fikir olmadığına, kalbimizin dili ile zahirdeki dilimiz arasında hiçbir sapma bulunmadığına emin olduktan sonra, başkalarından takdir görmemek bizi etkilemez.

Bu şekilde düşünülürse iradî fiillerimizin ahlâkla örtüşmesi gerektiğine hükmetmek yalnız bizim şahsî bilincimizle sınırlı kalmış olur. Hâlbuki ahlâk yalnız şahsî değil, aynı zamanda toplumsaldır. Bununla birlikte, her ne şekilde muhakeme edilirse edilsin, toplumun ahlâklı olması da nihayetinde ferdin ahlâklı olması ile mümkündür. Bunun için her fert, ahlâk teorilerini bizzat tenkit ve muhakeme ederek kendi iradesiyle seçmelidir. İrademizin zayıflığından, ruhumuzun tembelliğinden istifade ile şuurumuza yerleşmiş olan ahlâkî telkinler, alışkanlık derecesine ulaşmış bile olsalar, ilk fırsatta aynı zayıflık ve tembellikten faydalanarak şuurumuzu terk eder. İdraki, tahayyülü ve muhakemesi kuvvetli olan, ilimlerin en üst mertebelerine çıkarak hayat ve kâinat hakkında kapsamlı bir fikre sahip olan insanları ve ruhları idare eden terakki ve tekâmül kanunlarına, toplumların hakiki bağını oluşturan karşılıklı vazife ile vazifelenme mecburiyetine vâkıf bulunan bir sağlam iradelinin ahlâkî kabul ettiği fiiller; bir bâtil inanç esirinin, bir gelenek bağımlısının, bir zayıf ve dar fikirlinin ahlâkî kabul ettiği fiillere nazaran hakikate çok daha yakındır. İrade etmeyi bilen, her bir akli sebebi çözümlemeye, şuurunda oynayan duygular ile eğilimleri birbirinden ayırıp her birinin kıymet ve meziyetini takdire gücü yeten, bu muhakemelerini ve takdirlerini bilimin bugünkü hâline en uygun medenî fikirle icra edebilen şahıs, ahlâkî hakikati en çok sağlama kudretine sahip olur.

6. Esaret ve İstiklâl²¹

“Ruhun bağımsızlığının, istiklâlinin en temel şartı, bir şahsî haslet olmasıdır. Şahsî hasletlerden kasdımız ise sınırları apaçık ve hususî çizgilerle çizilmiş, dış etkilerle şeklini değiştirmesi son derece güç nitelikteki bir yapıdır.”

Dromard

Fikirlerinde, hislerinde, muhakemelerinde ve dolayısıyla fiillerinde dış tesirlerin hükmedici emirlerinden kurtulabilen hiç kimse yoktur. Bizim hayatımız nasıl özellikle dış tezahürlerle donanmışsa hayatın muhtelif tezahürlerini doğuran uyarımların büyük kısmı da yine dış kaynaklıdır. Hayatımız bu uyarımlara reflekslerimizle cevap vermekten ibarettir. Bizi kuşatan toplumun ruhu-muza aralıksız gönderdiği fikir ve hislerden etkilenmeyen hiçbir muhakememiz, hiçbir fikrimiz ve hiçbir içtihadımız yoktur.



Çevreden gelen uyarımlara itaatimizin derecesi farklıdır. Bazen bizim ruhumuz bir koyun sürüsüne benzer. Birimizin yaptığını ve hatta geçmiş asırlarda bir ceddimizin yaptığını gözümüz kapalı tekrar ederiz. Fikrimizdeki tembelliğin çokluğu, tartışma ve tefekkür kâbiliyetinin olmayışı sebebiyle dışarıdan gelen telkinleri bir budala gibi kabul ederiz. Boşvermiş bir tarafsızlık içinde her görüp işittiğimizi taklit ederiz. Çevremizde hususî kişiliğe sahip bir fert olma imtiyazını kaybederiz. Güya bizde yaşayan bizim kendi benliğimiz değildir; çevrenin ruhu ve şuuru, sürünün fıtratı ve yaratılışıdır; bizim şahsımız sanki hiç yoktur da biz, toplumun tekrarlanmış bir kopyasından ibaretiz. Bütün temayül ve zevklerimiz, tercih ve seçimlerimizi, kanaat ve itikatlarımızı, muhakeme ve kararlarımızı dışarıdan ödünç alırız. Toplumun nihayetsiz yalanlarını, yanlışlarını ve sahteliklerini farkında olmaksızın kabul eder, muhakeme etmeksizin taklit ve tekrar eder, *esir* hayatı yaşarız.

21 [Bu başlık eserin ikinci baskısından eklenmiştir.]

Akıl zayıflığı ve bilhassa *irade zayıflığı* ne kadar ilerlemişse koyun ruhu miskinliği de o kadar açıklık kazanır. Mesela bir *budala* görürsünüz ki hislerini ve arzularını gizleyemez, bütün ruhu meydan-dadır; zihnine girip çıkanı -kafatası camdan yapılmış gibi- görüp okumak mümkündür. Her fikir ve hareketi bir taklitten ibarettir; hatta taklidini bile pek acemilikle yapar. Kendine has bir şahsiyeti ve hasleti yoktur. Aksettirdiği fikirlere ve ruhlara göre mütâlaa ve muhakemesi değişir. Üzerine çarpan güneş ışınlarını hiçbir iz oluşturmaksızın yansıtan bir aynadır. Dış telkinlerin oynattığı bir kukladır. Zihninin boşluğunu telafi etmek için dış muhakemelere, toplumun bâtil geleneklerine ve sahte inançlarına mürâacat eder.

Bir esaret numunesinin böyle eblehliğe yakın bir şekilde görülmesi bir günlük bir vaka değildir. İnsanların büyük çoğunluğunu oluşturan ortalama halkın görünüşte akıllarında bir faaliyet vardır; bâtılara ve yalanlara karşı isyan etmeye meyillidir. Perde arkasından oynatılan bir Karagöz olmak istemez. İyice incelemeyince bunları *bağımsız* kimseler zannedersiniz. Fakat ruh bağımsızlığından mahrum olduklarını, her rüzgâra uyarak sallanıp düşmeye meyleden zayıf bir irade ile süslandıklarını anlamak için biraz cı-larını kazımak lazımdır. Muhakemeleri ve mütâlaaları yine muhi-tin, geleneğin ve göreneğin verdiği fikirlerden meydana gelmiştir. Fakat toplumda kabul gören fikirleri kendi benliklerinden çıkı-yormuş gibi cılayıp süsleme gücüne sahiptirler. Hilelerini mey-dana çıkarmak için bunları gafil avlamanız, çevrenin telkinlerini almalarına müsaade etmeyecek şekilde bizzat kendi fikir ve şah-siyetlerini yakalamanız gerekir. Eğer yeni bir mevzuda önceden hazırlanmamış ve dış telkinleri kabul etmemişlerse, ruhlarındaki melekelerin yoksulluk ve acizliği derhal ortaya çıkar.

Ruhsal hayatın en mühim faktörü, en kuvvetli unsuru duygular ve dış tesirlerdir. Duygular ne kadar eksik ise iradeyi besleyecek gıdalar o kadar az ve dolayısıyla irade de o kadar zayıf olur. Duy-gu ve dış tesirden mahrum olan ve “biçimsiz” denilen bu biç-reler bir “akıl ishali”ne uğramış gibi aldıklarını hiç değiştirmek-sizin çıkartırlar. Zekâdan, iradeden, dış tesirden, hatta hayattan bile mahrumdurlar.

“Hayatı bence teessürdür eyleyen ispat”

[Hayatı ispatlayan bence dış tesirlerdir.]

Tevfik Fikret



İradeleri fakir, idrakleri nâkıs, dikkatleri başıboş, müşahade-leri yüzeysel ve alâkadan mahrum olan bu zayıflar hiçbir vakit bağımsız olamaz. Bir ruhun bağımsız, bir şuurun serbest kabul edilebilmesi için kendi ruhunun sermayesiyle muhakeme edebilmesi, hariçten gelen fikir ve mütâlaaları derinlemesine tefekkür ederek zihninde leh ve aleyhinde birçok kanıt ve deliller uyandırması, dışarıdan gelen şeylerin ne derece doğru ve mümkün olduğunu tetkik etmesi ve bilincinde toplanan eski bilgilere nispetle bu yeni bilginin ne kadar kabul edilebileceğini anlaması lazımdır. Her insanın ruhundaki sermaye kendine mahsustur. Bu mevcut sermaye üzerine eklenen yeni hadiseler, hafızamızda tuttuklarımızın uygun olanlarıyla ayrı ayrı ortaklıklar oluşturur. Halihazırda mevcut olan ortaklık silsilelerini uyandırır. Birini çekip diğerini kovarak, birini kuvvetlendirip diğerini zayıflatarak bir netice meydana getirir. Elbette bu netice, fikrimizin herkesinkinden farklı olan müktesebatına tâbi olarak hususi ve özel bir şekilde ortaya çıkar.

İşte böylece kendi mevcut birikimiyle karşılaştırıp düşünebilen, kendi ruhundan ona bir şey katabilen, kendi fikrinin ortaklık terazisine koyarak kendine mahsus bir netice, bir karar, bir hüküm çıkarabilen bir şahıs ancak *fikir bağımsızlığına*, bağımsızlığın nispeten imkân dahilindeki derecesine sahip sayılabilir. Ancak böyle bir haslet sahibi, zihninde bu zengin ve hareketli ortaklıkları oluşturabilen ve bu servetten istifadeyi bilen *kuvvetli bir haslet* elde etme imtiyazını kazanabilir.

Gerçekten bu kişi de yine bir muhitin esiri, o muhit içinde geçerli olan örf ve âdetlerin, inanç ve geleneklerin bir dereceye kadar mahkûmudur. Onun bugün hafızasında tuttuğu her şey, sahip olduğu genlerden başlayıp okuduklarından, işittiklerinden, ebe-

veyninden, arkadaşlarından ve hocalarından gelen tesirlerin bütününden oluşmuştur. Fakat yeni bir fikir, haricî bir uyarım hafızasında tuttuklarına çarptığında düz bir mermer üzerine düşen lastik bir topun hiçbir değişime uğramadan sıçraması gibi sıçramaz; benliğine giren bir fikir evvela mevcut fikirleriyle karşılaşır, ölçülüp biçilir, yeniden büyür, girdiği gibi çıkmayıp onun ruhundan birçok şey ödünç alarak kalıbını ve kıvamını değiştirir, şahsî bir yenilik, bir *icat* ile neticelenir.

Muhtelif tuzlarla dolu bir çözeltiye yeni bir çözelti ilave edin. Mevcut tuzlarla yeni madde arasında bir ilişki yoksa, alelade bir karışımdan başka bir şey oluşmaz; fakat bir ilişki varsa muhtelif tuzlar arasında bir alışveriş meydana gelir. Birbirlerine çarptıklarında her biri bu çarpmadan etkilenecek kimyasal bir fiil, fizikî bir emilim ortaya çıkar. Yeni tuz eski çözeltinin yapısına dahil olur, kendi vasıflarını kaybeder ve neticede bütün bütün yeni bir madde meydana gelmiş olur.

Bize gelen fikirlere bu şahsiyeti verebilmek için bunları hemen kabul etmemek, şuurumuzun muhakemeleri içinde uzun *gel-git*lere mâruz kılmak, fikrin ehemmiyetinin derecesine göre az çok zihin sahnemizin ilk safında tutarak bugünkü benliğimizle, duygu ve eğilimlerimizle, aklımızda tuttuklarımızla ne kadar çok kıyaslamak ve dengelemek mümkünse bunu yapmak, iradî dikkatimizi üzerine yoğunlaştırmak gerekir. Dikkat, tartışma ve tefekkür bir irade fiilinin muhtelif safhalarını yaşamak demektir. Ruh bağımsızlığı, akıl hürriyeti ve şahsî haslet; bunların hepsi birbirine bağlı ve sağlam bir iradeye muhtaçtır. İradeleri zayıf olanlar bunların hiçbirinde hak iddia edemez.

Şurası da itiraz edilemez bir noktadır ki bir *esir* veya bir *bağımsız* olmamız, her şeyden önce hasletlerimize bağlıdır. Fakat bizim haslet ve ahlâkımız *değişmez bir ihsan* değildir; yalnız genlere de bağlı değildir. Terbiye ve tahsilin nihayetsiz faktörleri de hasletimizi oluşturmada etkilidir. Zihnimizin ruhsal unsurları ne kadar zenginse dışarıdan gelen fikirler de sentezlenebilmek için o kadar zengin vasıtayla karşılaşmış olur. Ruhsal hayat hakkındaki

bilgimiz ne kadar derinse, sağlam bir iradenin kıymet ve meziyetini ne kadar takdir ediyorsak ve irademizi terbiye etmek ve güçlendirmek için gerekli çarelere ne kadar çok başvuruyorsak mevcut hasletlerimizin fazlalığını azaltmaya ve azlığını da telafiye o kadar çok kuvvetimiz var demektir. Hülâsa ne kadar bilirsek o kadar sağlam oluruz. Ne kadar sağlam olursak esaretten de o nispette kurtuluruz.

“Bağımsız veya bağımlı olmak, bir şahsiyete sahip olmak yahut olmamak, yani ruh bağımsızlığı ne zenginliğe ne saltanat ve ihtişama ne de asalete bağlıdır. İnsan olmanın getirdiği imtiyazların hiçbirini sahibini bağımsız ve hür kılma gücüne sahip değildir. Bağımsızlığın hakiki nişanesini başka yerde aramak gerekir. Bu nişane fakirlikte de bulunabilir, zenginlikte de; itaat edende de bulunabilir emredende de... Aylığı az bir işçi, ambarları dolu, hizmetçileri çok, zengin birinden daha asil olabilir. Zengin bir adamın oğlu, kıskandıran bu saadetini sürdürmek için namussuz entrikalara ve sayısız alçaklıklara başvurursa, dünyanın en az bağımsız insanı olur. Parası sayesinde hür olan bu adam bir kadının, bir etiketin esiri ve hizmetçisinin hizmetçisi olur.” (Dromard)



Bu bağımsız, bu sağlam iradeli, bu şahsî haslet sahibi mâzinin değil, bugünün bile değil, istikbâlin adamıdır. Çünkü mâzi bizi esir eden geleneklerle birlikte omuzlarımıza yüklenir. Hâlbuki o, bugünkü zihni ile bugünden ziyade ileriye ait olan, toplumun sonsuz istikbâline ait bir ideale uymaya çalışan zihniyet ile düşünür. Mütemâdiyen sivrilmeye, mütemâdiyen bir ideale erişmeye çalışan sağlam iradeli kimse için hayat yalnız istikbâlden, yalnız istikbâlde mutlak hakikate yaklaşmaktan ibarettir.

Fikrin bu istiklâli, bu bağımsızlığı tehlikesiz değildir. Bulduğumuz ortam ve muhit, yükselenleri kendine doğru çekmeye, uçmak isteyenlerin ise kolunu kanadını kırmaya çalışır. Sayılamayacak kadar çok bâtil inanç ve alışkanlığın bütünü demek olan bugünün hayatı ile yaşayanlar, bu sebeple bağımsız olanları, istiklâl ve hürriyetlerini sadakatle ilan edenleri, bu hakiki

büyük insanları saldırılarının esas hedefi addederek yaralamaya ve kanatlarını kırmaya çalışır. Hâlbuki insanlığı peşinden sürükleyecek olanlar bu yüksekten uçanlar, bu *bir adım öne çıkanlar*, yalnız istikbâli için yaşayan bu bağımsızlardır. Bunların sivrilmesi sayesinde etrafındakiler de yavaş yavaş aynı irtifaya çıkabilir. Spencer'ın dediği gibi bir toplumu teşkil eden fertler hep aynı seviyede olsa, belki de her biri ahlâkî bir fert olabilir, fakat o toplum ahlâkî bir toplum olamaz. Bir toplumun ahlâkî olması, tam bir iyimserlikle hiç ara vermeksizin terakki edebilmesiyle mümkündür. Hâlbuki terakki ancak *bir adım öne çıkanların* var olmasıyla ortaya çıkabilir.

Hülasa, bir koyun ruhu, bir kukla, bir Karagöz ve bir esir olmaktan kurtulmak için mevcut ve atalarımızdan miras kalan fitratımızda az çok kâbiliyet olması gerekir. Fakat bu kâbiliyetten daha lüzumlu faktörler vardır ki onlar da ruhsal oyunların kanunlarına, insanları idare eden geleneklere, göreneklere, esaretlere ve körlüklere vâkıf olmamız, bizi miskin toprağa bağlamak isteyen zincirleri kırmak için ruhumuza yükseklere çıkabilecek bir kudret vermemiz, koyun sürüsü içinde *biçimsiz bir fert* değil, fakat sürünün başına geçip onu ileriye götürecek bir *şahsiyet* ve *bir adım öne çıkan* sağlam biri olmamız lazımdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

KARAR VE PRENSİP

“Karar alındıktan sonra artık kulakları zıt görüşlerin
tamamına kapatmak gerekir.”

Nietzsche

“İradenin Psikolojisi” bölümünde irade fiilinin, tartışmadan sonra kararla sonuçlanan düşünce ve duygulardan müteşekkil olduğunu söylemiştik. İrade terbiyesinde de aynı yolu izleyerek zihnî tartışmalarımızı derin tefekkür şeklinde yaptıktan sonra hemen *kararla* sonuçlandırmak lazımdır.

Zaten karar almak mantikî ve mecburî bir sonuçtur. Kararsızlık da aklın gösterdiği gerekliliği yerine getirmemek için alınan olumsuz bir karardan başka bir şey değildir. Bazı mütefekkirler aldığımız kararları uygulama ve gerçekleştirmedeki başarısızlığımızın da muhtemel olduğunu, dolayısıyla bu durumda aklımızın hâkimiyetine karşı var olan emniyetimizin azalacağını göz önünde bulundurarak karar almayı tasvip etmiyor. Gerçekten de alınan her karar derhal gerçekleştirilme imkânına kavuşamaz. Ruhsal unsurların her hâsılası hemen fiile dönüşmez; fakat buradaki hata, kararın yeterli bir kuvvet gösterebilecek ruhsal ortaklıklar oluşturmamasından kaynaklanmaktadır. Kararı fiil ile takip etmemek gerçekten de bir hatadır. Fakat hiçbir karar al-

mamak da bir diğ er hatadır. Hataların miktarını arttırmak değıl, daima azaltmak gerekir.

Özellikle karar insanî, kararsızlık ise hayvanîdir. Zihnimizde kararlar sonuçlanan muhakemelere ihtiyaç göstermeyen şeyler, sadece refleksler ve kendiliğınden meydana gelen fikirlerdir. Fakat iradesine sahip olmasıyla hayvandan ayırt edilmesi gereken insan, aklı muhakemeleri ile temayüllerin bazısını kabul, bazısını da redde mecburdur. Terakki ve tek m l, takip edilen g uzerg  hta bekleme noktaları tasavvur ederek yavaş yavaş her bir noktaya ulaşmak demektir ki bu varış da tabii ki fiillerle sonuçlanacak karar sayesinde gerçekleşebilir.

Karar, elzem ve mecbur  olduğı nispette faydalı ve etkilidir. Bir fikrin, bir temayülün karar h line geçebilmesi için derin tefekkür sayesinde uygun duygu ve düşünceleri cezbederek elde ettiğı devasa kudreti tasavvur edelim. Bu ne kuvvetli bir h sıladır ki duyguların bütün yardımı ile, birçok fikrin bütün zenginliğı ile muazzam bir ruhsal sistem oluşturarak hemen kovanından fırlamaya hazır bir top g llesinin gücüne sahiptir.

Bir kere karar alınca demek oluyor ki artık zıt duyguların tamamını susturduk, önümüzde hiçbir engel kalmadı. İzleyeceğımiz yol doğıru bir düzlük şeklinde gözüktü. Sanki bir uçurumun kenarında bulunuyoruz, d   p şiddetlice yuvarlanmamız için büyük bir g   arkamızdan bizi ileri doğıru itiyor. Bu uçuruma gözlerimiz bağılı düşmek, ta dibine kadar yuvarlanmak artık bizim gücümüzün dışındaki bir çekime bağılıdır. Kararımız ciddi ve kuvvetli ise bu çekime karşı durmak imk nsızdır. İşte kararlar bu derece somut, bu derece zengin, bu derece gelişmiş ve hatta kendiliğınden meydana gelmeye bu kadar meyilli olduğı için belli irade fillerinde muazzam bir güce sahiptir. Bu sebeple alman bir kararın gerçekleştirilmesi için artık bilinç ve idrakin müdahalesine ihtiyaç kalmaz. Grasset'nin "s fl  ruhsallık"²² ve Janet'nin "bilinçaltı"²³ istilahlarıyla açıkladığı spontane hareket merkezleri artık kendi

22 *Psychisme inf rieur.*

23 *Subconscient.*

kendine iş görmeye başlar ve alınan kararın takibinde zihnimizde muhakemelere, yeni münakaşa ve tefekkürlere bir ihtiyaç kalmaz.

Sabahleyin kalkıyorum, görülecek işlerim zihnimde şekilleniyor, ziyaretlerimi yaparken takip edeceğim yol ve düzeni tasarlıyorum, dört-beş saatlik meşgalem için bir karar alıyorum. Bu kararı aldıktan sonra kaslarım bir makine gibi kendi kendine işleme-ye başlıyor. Bir hasta ziyaretinden çıktıktan sonra zihnim başka meşguliyetlerle, başka endişelerle dolu olur. Fakat ayaklarım gayr-i ihtiyari beni hedefime doğru sürükler. Herkes günlük davranışlarında aldığı bir kararın spontane bir biçimde kendisine eşlik ettiğini ispatlayacak örneklerle her dakika rastlamaz mı? Hatta bazen kendimizi bir köşe başında, bir odada, bir ofiste buluruz. Birdenbire durur ve “Biz buraya niçin geldik?” diye düşünürüz. Sanki gelen biz değiliz, dış bir kuvvet bizi sürükledi. Hafızamıza danıştıktan sonra bizi yönlendiren sebebin ne olduğunu ve niçin o saatte, orada bulunduğumuzu anlarız.

“Bazı insanların saat kaçta uyanacaklarını daha uyumadan önce belirleyebildiklerini biliriz. Bir seyahate çıkmak niyetiyle, mesela sabahın saat üçünde uyanmaya karar veriyor ve hakikaten saat üç olduğu gibi derhal uyanıyorlar. İşte kararın bilince muhtaç olmaksızın, yalnız bilinçaltı merkezlerin tesiriyle fiile dönüşmesi bu şekildedir. Gerçekten de böyle kararlar herkeste başarı getirmez. Fakat daima başarı getirecek bir usûl ister misiniz: Saatin çalmaya başlayacağı ilk anda uyanmaya karar verip derin bir uykuya yatıyoruz. Birdenbire saat çalmaya başlıyor ve biz de bir yay gibi yataktan dışarı fırlıyoruz. *Bilinçaltı*, saatin çalmasını bekliyordu ve hemen kasların harekete geçmesi için gereken emirleri gönderdi. Okurlarıma ‘Bu her gün başarıyla sonuçlanan bir tecrübe değil mi?’ diye sorabilirim. Cevap olarak kötümser bir te-
bessüm mü görüyorum, aldanıyor muyum? Tekrar soruyorum;

‘Bu usûl her zaman başarılı olmaz mı?’

‘Hayır.’

‘Hayır mı!? O hâlde size sebebinizi izah edeyim. Saatin alarmı çalıyor; karar, ‘Derhal ayağa kalk!’ emrini veriyor. Hemen sizi ita-

ate sevk edecek hareketler başlıyor. Fakat sizi uyandıran darbe, aynı zamanda iradenizi de elinize teslim ediyor. ‘Hele duralım’ diyorsunuz, ‘Bu kadar çabuk kalkmaya gerçekten gerek var mı? Alarm çalmaya başladığı gibi kalkmaya karar vermiştim, fakat hiç olmazsa alarmin bitmesini bekleyeyim.’ Alarm artık çalmıyor, fakat siz emin olmak için biraz daha bekliyorsunuz. Bu noktada hiçbir şüphe kalmadı, fakat şüpheyi siz başka bir tarafta arıyorsunuz. ‘Bu kadar erken kalkmayı niçin istemiştim? Şu saatte ofiste bulunmak için değil mi? Biraz sonra da gidebilirim, daha çabuk giyinerek de biraz vakit kazanırım. Zaten çok yorgunum,’ diyorsunuz ve kalkmıyorsunuz.”

“Niçin? Kabahat kararda mı? Hayır; çünkü artık karar mevcut değil. Siz kararı ortadan kaldırdınız. Karar bir zorunluluk gösterir; zorunluluk ise tartışılmaz. Siz tartıştınız; demek oluyor ki artık zorunluluk olduğuna inanmıyorsunuz ve dolayısıyla karar da artık yoktur. Kararın yerinde başka bir şey, bir hatıra kalır. Hâlbuki hatıra ruhsal bir unsurdur, fakat soğuk; bir teşviktir, fakat zayıf. Bir de yatağınızda keyifle istirahat etmek gibi hatıraya karşı birçok duyguyu meydana çıkardınız. Duygular da ruhsal bir unsurdur; fakat sıcak... Sıcak olduğu için soğuk hatıradan çok daha fazla güce sahiptir. Dolayısıyla mademki siz tartıştınız, yeni bir karar almak için müşkil ve yeni bir çaba ve kuvvetli bir irade hamlesi gerekir ki bu da yeni tefekkürlere muhtaçtır.”

“Bu tefekkürlerden çıkaracağımız önemli ve pratik bir sonuç var: Bir kararı uygularken katiyen tartışmaya kalkışmamak gerekir. Belki de karar alırken hatasız değildiniz, fakat uygulama esnasında da hata etmeyeceğiniz ne malum? Hatta o zaman sâkindiniz, iyi düşündünüz, artı ve eksilerini iyice ölçtünüz. Fakat kararı uygularken aynı uygun durumda olabilmeniz pek güçtür; manevî bir sevk uyanmaya, fikriniz kararlamaya ve aklınızın dengesi titremeye başlamıştır; hata etme ihtimaliniz şimdi çok daha fazladır.” (Eymieu)

Karar alınırken tefekkürlerinizi derinleştirmek zaruriydi. Bu ruhsal muamelede ne kadar ileri giderseniz sizin için o kadar faydalı olacaktı. Fakat tefekkür ve tartışmanın, karar devresinin

sınırlarını çiğnememesi önemli bir şarttır. Bir kere kararınızı verdiniz mi, artık bir tek emirle düşünmeden en büyük tehlikelere atılan bir orduya benzemelisiniz. Artık düşünmeyin, gözlerinizi kapayın, kulaklarınızı tıkayın. Kurşun gibi ileriye atılın. Ne kadar tartışmaya ne kadar ince teferruata girişerseniz, kararınızda o kadar derin yaralar açacak, önceki tefekkürlerinizi o denli tahrip edeceksiniz. Kararın fâili gerçekten de tefekkür ve tartışmadır, fakat karar artık tartışılmaz. Kararı tartışmak iradeyi zayıflatmaktan başka bir sonuç veremez.

Eğer kararın uygulanmasından sonra bir zararını görürseniz bu durumda eksiklik, kararda ve kararın uygulamasında gösterdiğiniz metanet ve iradede değildir. Bu bakımdan görevinizi tamamen yerine getirdiniz. Demek oluyor ki derin tefekkürünüzde az çok hata etmişsiniz. Fakat hatanız ne kadar büyük olursa olsun, kararın yapılmamasını emretmez, sadece sonraki muhtemel vakalarda daha iyi düşünmenizi ve hatalarınızdan yararlanma yolunu takip etmenizi emreder.

Bazen kararın alındığı zamanla uygulandığı zaman arasında oldukça uzun bir süre olur. Geleceğe ait bu tür kararlarda zıt temayüllerin ortaya çıkma ihtimali daha fazla olduğu için şu iki pratik kurala ayrıca riayet etmek pek mühimdir: Birincisi şudur: Karar alırken geçmiş ve geleceğe ait hadiseler ve hislerin tamamından yardım istemek ve kararı adeta somut bir şekilde bütün ayrıntılarıyla zihne yerleştirmek gerekir. Verdiğimiz karar, basit bir karardan ibaret kalmamalı; ne zaman ve nasıl uygulanacağını, muhtemel neticelerini, hatta kararın gerçekleştirilmesine engel olabilecek duygularımızdaki muhtemel düşmanlığı ve bu düşmanlığa karşı kullanacağımız savunma araçlarını daha başından itibaren zihnimize yerleştirerek kararımızı son derece sağlam bir şekilde inşa etmemiz gerekir. İkincisi ise şudur: Kararın uygulanacağı zamana kadar geçecek olan süreçte tefekkür silsilemi zi kendi hâline terk etmeyip kesintisiz bir şekilde sürdürmek ve bu süreçte zıt duyguların düzmece bir şekilde ortaya çıkmasına karşı bilincimizi kapamaktır. Kısacası, derin tefekkür hakkında beyan ettiğimiz kuralları kuvvetle uygulamalı ve amacımız olan

iradî fiillerimiz uygulanma alanı bulamadıkça tefekkürlerin arkasını kesmemeliyiz ki; “karar, *sağlam* olarak zıt kuvvetlere galip gelebilsin. Ortak fikirlerle irademize sürekli olarak *bağlı* kalarak ansızın ortaya çıkan engellere karşı durabilsin ve özellikle *tartışmadan uzak* durarak ters bir hamleyle ortadan kaldırılma tehlikesi yaşamasın. İşte karar böyle olmalıdır ve böyle olursa yıkılması imkânsız olabilir... Bununla birlikte kararın başka iki düşmanı daha vardır ki bunlar da heyecan patlaması ve ümitsizliktir.” (Eymieu)

*Heyecan patlaması*²⁴ yalnız kararın değil, derin tefekkürün de büyük bir düşmanıdır. Birer birer topladığınız duygu ve düşünce malzemelerini bir araya getirmek için uzun müddet uğraştınız. Binanın her bir parçasını diğerlerine kuvvetlice bağlamak için büyük bir emek sarf ettiniz. Zihninizde irtibatı kuvvetli duygusal ve ahlâkî cümleler biriktirmeye muvaffak oldunuz. Kararınızı güya yıkılamaz bir şekilde aldınız ve hemen fiile dönüştürerek çabalarınızı bir zaferle taçlandırma ümidiyle bekliyorsunuz. Fakat birdenbire bir fırtına kopuyor. Bir korku, bir endişe, bir heyecan ve hatta bir tek gözlem veya bir tek lakırdı, ruhunuzda bir araya gelmiş unsurları vahşi bir fırtınayla birbirinden ayırıyor, kurduğunuz mükemmel binanın yerinde hiçlikten veya hatıradan ibaret enkazdan başka bir şey kalmıyor. Böyle hadiseler kimin başına gelmemiştir? “Evdeki hesap çarşıya uymadı.” diyerek hedeflerinin önüne çıkan engellere karşı çokça sızlanmayan kim var? Neydi bu şiddetli ve soğuk rüzgâr... Ne olduğunu anlamak için hislerin mutlak bir biçimde sahip olduğu hâkimiyeti görmek yeterlidir. Evet, bu emeller binasını birdenbire yıkıp mahveden şiddetli bir heyecandan başka bir şey değildir. “Yalnız fark şuradadır ki bu vahim neticeyi oluşturabilecek heyecanın şiddeti muhtelif dozlarda olabilir. Çok hasta olanlarda (İradesi kuvketsiz olanlarda demek istiyoruz.) neredeyse hiçbir şey, bir tesadüf, hoş gitmeyen bir kelime, en hafif bir kasvet veya en zayıf bir korku... Yahut da hastalıkları daha az ileri olanlarda bu heyecanlar hakikaten tesirsiz kalır. Fakat her hâlükârda şurası bariz ve

24 *Emotion-choc.*

aşikârdır ki heyecan sürekli olarak yeniden ve yeniden bunların nüksetmesine sebep olur.”²⁵

Çünkü yoğun duyguların ve hele öfke patlamasıyla birdenbire hücum eden heyecanların kötü bir özelliği vardır; bilincimizde kararlaştırılmış olan duygusal ve düşünsel bağları birbirinden ayırır; silsileyi çözer, binbir zahmetle topladığımız malzemelerin her birini bir tarafa atar. Sanki beynin hücrelerini mahvedecek fizikî bir hastalık ortaya çıktı zannedersiniz. Gerçekten organik nedenlere bağlı beyin hastalıklarında ve inmelerde olduğu gibi burada da en son oluşan ruhsal hadiseler en evvel kaybolur ve dolayısıyla en son meydana gelmiş olan karar karar ilk olarak ortaklık bağlarını kaybederek ruhumuzun aynasından neredeyse tamamen çıkar.

Fakat biz bunu bilmiyor muyduk, hislerin bu aman vermez patlamalarını zaten tahmin etmemiş miydik, derin tefekkürlerimizde bu ihtimallerin hepsini dikkate almamış mıydık? Hakikaten yeni bir mücadele gerekecek, yeni tefekkürlere ihtiyacımız olacak. Ne zararı var, yine mağlup etmek, iradeyi el değmemiş bir bâkire gibi saf ve nezih bir meydana çıkarmak bizim elimizdedir, yeter ki *ümitsizlik* bizden uzak olsun.

Timurlenk mağlup olduğu muharebelerden sonra bir istişare meclisi kurarmış. Komutanlarının geri çekilme konusundaki nasihatlerini dinlerken çadırına tırmanan bir karınca görmüş. Üç defa karıncayı yere atmış; karınca üç defa usanmadan yeniden tırmanmaya, yeniden uğraşmaya başlamış. “Bu karınca bizden daha akıllı. Bize vazifemizi gösteren odur. Düşüğümüz vakit kalkmalı, geriye itildikçe ileriye gitmeli, mağlup oldukça yenden savaşa başlamalıyız. İleri!” demiş. Timurlenk ümitsizlik nedir bilmiyor. Karınca Timurlenk’e örnek olmuşsa, Timurlenk de bize örnek olmalıdır.”²⁶

Bizi mağlup eden heyecan patlamalarına karşı mağlubiyetimiz hiçbir vakit mutlak olmamalı, hiçbir vakit tam bir ümitsizliğe sebebiyet vermemelidir. Bir kere düştük, fakat kalkmaktan ümi-

25 Pierre Janet, *Névroses et idées fixes* (Paris: Félix Alcan), 1898.

26 Eymieu'nün kitabından naklen.

dimizi kesmemeliyiz. Hatta derhal kalkmak için kuvvetimizi yeterli bulmuyorsak o düştüğümüz yerde kalmalı, patlamanın şiddetinin azalmasını beklemeliyiz. Bakışımız galibiyet hedefinden ayrılmamalı, en çaresiz görüldüğümüz zamanda bile galibiyeti düşünmeliyiz. Hatta gerekirse heyecanın şiddetini yok etmek için bir ara vermeli, irademizi kuvvetlendirmeyi yarma bırakmalıyız. Fakat verilen bu ara bizi aldatmamalı, ertesi güne ertelediğimiz çalışmayı sonsuza dek kendi hâline bırakmamalıyız. Tabiatımız bizi mağlup etmek için zaten böyle hilelere başvurur. Fakat biz aldanmayarak iradî muhakemelerimize yeniden başlamak için hislerin düşmanlığına hiçbir vakit boyun eğmemeliyiz. Bu durumda mağlubiyetlerimiz yeni galibiyetlerimize müsait bir zemin hazırlar, her düşüşümüz bize yeni bir ders olur.

“Bazen de ümitsizlik yavaş yavaş meydana gelir. Gücümüze inancımızı örseleyen hususlar birbiri ardınca zuhur eder. Buradaki tehlike bir patlama şeklinde değil, fakat devamlı olması itibariyledir. Bilinç, dalgaların uzun süreli etkisine mâruz kalmış yalçın bir kaya gibi dağılır ve dalgalar nasıl kayanın tabanını oyup mahvetmeye başlarsa, ümitsizlik de bilinci aynı şekilde oyar, tahrip eder ve nihayetinde, son ve küçük bir darbeyle iradeyi oluşturan unsurlar gevşer ve derin bir düşüşle her şey mahvoluverir.” (Eymieu)

Yerden göğe dizilip birbirinin üzerine iyice yerleştirilen küp dizisinde olduğu gibi:

Altındakini çekseler
Seyreyle sen gümbürtüyü

İşte heyecan patlamaları gibi ümitsizliğin etkisi de bu kadar tahripkârdır. Fakat devası? Devasını sürekli olarak söylemek-teyiz. Ümitsizlik de duyguların düşmanlığından başka bir şey değildir. Duygularımıza karşı açtığımız savaşı buna da yaymaktan başka bir çaremiz yoktur. Ruhsal unsurlarımızdan istifade etmeyi bildikten sonra ne heyecanların ne de ümitsizliklerin yırtıcı hamleleri bizi korkutabilir. Çünkü tamamını yok etmek için yeni tefekkürler, yeni fikir ortaklıkları, yeni duygu yapıla-

rı, yeni irtibatlar ve yeni sistemler oluşturmaya biliriz. İrade-mizin düşmanları bizi korkutamaz, çünkü onların kullandığı savaş hilelerini yine onların aleyhine çevirecek şekilde duygu ve düşüncelerimizi yönetmek bizim gücümüz ve ilmimiz dahilindedir.



Kararları iki cümlede özetleyebiliriz. Bazıları mühim ve büyük kararlardır ki bütün varlığımızı kucaklayarak hayatımızı belli bir kutba doğru sevk eder. Bu kararlar çoğunlukla hayatın çeşitli ihtimalleri karşısında bir müddet tereddütlü bir endişede kaldıktan sonra seçilir ve hatta bazen şiddetli bir mücadeleye ihtiyaç duyarak asil ruhlarda aile ve muhitin telkinlerini heyecan verici bir şevk ile kesin bir biçimde kovmaya bağlı bulunur. Çünkü ailenin gelecek hakkındaki temennileri, arkadaşların alelâde teşvikleri ve hatta bütün dış âlem bizi herkesin gitmiş olduğu sıradan yolda gitmeye yönlendirir. Bu telkinlerden kurtulmak, derin tefekkürlere dayanan kararlar almaya ve adeta bugünün alelâde vaziyetine karşı bir isyan hamlesiyle hücum etmeye bağlıdır. Fakat sürüyü gözleri kapalı takip eden koyunlar gibi herkesin gittiği iz üzerinde, nasıl olduğu bilinmez bir şekilde yerleşen bâtil inançlar ve aslında belki de bir budalanın nasihati ile başlayarak yavaş yavaş bir ihtiyaç şeklini alan sefil alışkanlıklardan ötürü bu isyan hamlesine güçleri yetmez. Şiddetli bir irade zayıflığı içinde ulvî bir maksadın cazibesine karşı hissiz kalır, fikirlerini hiç kullanmaksızın haricî telkinlerin zihinlerine yerleştirdiği fikir ve hisleri seçmeksizin kabul eder ve bugünün eğitim ve öğretim usûllerinin yönlendirdiği yolda ilerler. Bazıları da boyun eğdikleri bu esaret hayatının acılığını hissederek ara sıra yiğitçe bir çabayla kurtuluş fidyelerini ödeyip nefislerini kurtarmaya uğraşır ve bilinçlerini bağlayan zincirlerden kurtulmaya muvaffak olamayarak mütemâdiyen esir yaşar. “Lâkin psikoloji kanunlarını bilseler, nefislerini kurtarma çabasından vazgeçmeseler veya hâkimiyeti elde etmeyi çok aceleci ve âni bir irade ile istemekten vazgeçseler, bu esirler kolaylıkla esaret bağlarından kurtulabilirler.” (Payot)

Evet, insanların büyük kısmı böyledir, fakat hepsi değil. Bu uzun asırlar içinde cidden iradeli olanlar yetişmiş, takip edilmekte olan sıradan bir yol üzerinde yeni fikirler, yeni icatlar, yeni meslekler ve yeni prensipler bulmuş ve yalnız kendilerini kurtarmakla yetinmeyip birçok talebeyi de hürriyetine kavuşturarak bahtiyar etmiştir. Bu büyük fikir adamlarının en büyük himmetleri hayat hakkında genel bir kanun ve kapsamlı bir karar alma hususunda gösterdikleri iyilik ve erdem yolu olmuştur. Hakikaten düşünmeyi biraz alışkanlık hâline getirenlerin, son kertede bütün varlığımızı kucaklayacak bir prensiple hayatlarını belirli bir hedefe doğru yöneltme zorunluluğundan kurtulmaları, kâinatın sonsuz tekâmül seyrini görüp de bu tekâmüle karşı yabancı durmaları mümkün değildir.

Yukarıda da söylediğimiz gibi hayatın geneli hakkında kötümserler ile iyimserler, daha doğrusu hayatı sıradan bir tesadüften ibaret görenler ile bir tekâmül süreci şeklinde kabul edenler arasında kalıp tefekkürlerinde dalâlete düşmeyen her bir fert ikinci yolu, yani tekâmül ve iyimserlik kanununu tercih edecektir. Hatta bu tercih zaruridir, çünkü tercih etmemek zevklere, esaret ve kötü alışkanlıklara tutsak olarak yaşamak demektir ki hiçbir akl-ı selim, bu çıkmaz sokağı kabul edemez. İnsan düşündükçe, mütâlaa ettikçe, kâinatın hakikatlerine dair elde edilen bilgileri öğrendikçe, bu umumi tekâmülle aynı hisleri paylaşmaktan kendini alıkoyamaz ve işte o vakit, kendini bir tesadüf olarak telakki etmek gibi abes bir zandan kurtulup umumi tekâmülle bütünleşmek ister. Kendi hayatına bir yol çizer, bu sonsuz tekâmül içinde kendisinin de bir eserinin bulunmasını arzu eder, hayatının sürüklendiği daire içinde o da erişilmesi mümkün, ulvî bir maksat bulur ve artık hayatını, yolunu ve kararını bu ulvî maksadı takibe sarf eder.

Hayatımızın geneline dair uzun tartışmalar, derin mütâlaalar ve araştırmalar neticesinde aldığımız bu karar, akabindeki iradî fiillerimizin tamamını kolaylaştırır. Geçmiş ve gelecekteki hayatımız, gözümüzde bir başka kıymet kazanarak muhtelif çabalarımızın tamamında bu yüksek maksadı takip edecek bir meziyet

görür ve dolayısıyla çalışma ve gayretimizin icrasında derin ve manevî bir lezzet hissederiz. Çalışmanın muhtelif vasıtalarını elde etmek hususunda hakikaten her gün yeni iradeler ve yeni kararlar almaya mecbur olacağız; fakat idealimiz hissedilir bir sıcaklıkla bilincimize yerleştikten sonra bu yeni ve küçük kararları alırken artık zorluklarla karşılaşmamız mümkün değildir. Hatta karşılaşsak bile eserin genel manzarasına, hayatımızın yüksek hedefine bir tesiri olamaz. Bugün muvaffak olmadığımız küçük bir irade fiiline başka bir gün muvaffak oluruz. Çünkü maksadımız bâkidir, bizi cezbeden nurlu hedef büyük bir açıklıkla gözlerimizin önünde parlamaktadır.

Böyle genel kararları aldıktan sonra bunları bir *prensip* olarak beyan etmenin de büyük bir faydası vardır. Çünkü biz düşünceler ve kanaatlerimizin kervanından oluşan ağır yükü devamlı surette birlikte taşıyamayız; bunun yerine birçok düşüncenin özünü belirtebilecek bir tek kelime koyarız. Bu tek kelimeyi veya cümleyi telaffuz ettiğimizde buna ait düşünceler ve duygular kervanı bütün tafsilatıyla zihnimizde şekillenir. *Evrım kanunu* diyoruz, fakat şu iki kelimeden ibaret terkihi bir prensip gibi kabul ettiğimizde düşünürüz ki şu küçük ve kokulu iksir içinde ne kadar geniş mânâlar vardır. Biz bu kanuna inanmak için ne kadar değerlendirmede bulunduk; hikmetten, bitkilerden, hayvanlardan, fizyolojiden, psikolojiden ve felsefeden ne kadar teferruatı zihnimize yerleştirmeye mecbur bulunduk ki neticede şu iki kelimenin kapsamlı anlamları hayatımızı idare edecek ulvî bir rehber şeklini kazansın. Senelerce çabaya muhtaç olan bu ayrıntıları birer birer tekrar edemeyiz, fakat kısa bir terkiple tamamını birlikte hatıramızda yenileme gücüne sahibiz. İşte prensiplerin kapsamlı mânâsı bu derece geniş, kuvveti bu derece köklü bulunduğu içindir ki ehemmiyetleri pek büyüktür. Siyasette ve bilimde bazen bir tek kelime, bir küçük cümle bütün dağınık düşünce ve emelleri hep aynı birlik bayrağı altına toplar. Çünkü bir tek prensip, temayüllerin tamamını idaresi altında tutan, kendine çeken bir kutuptur.

Bilhassa düşünce ve temayüllerimiz bir prensip olarak ifade edilmedikçe dağınıktır, müphemdir; birbirine tamamen bağ-

lanmamış birçok parçadan oluşan, henüz tam şeklini almamış bir karışımdır. Hâlbuki prensip kesindir, emredicidir, açıktır ve böyle olduğu için bütün dağınık kuvvetleri kendine çekme gücüne sahiptir. Bu sebeple bu kesin ve emredici cümleleri, yani prensipleri icat etmeye muktedir olan mütefekkirler, bütün dağınık düşünce ve hususları bir araya getirip hepsini birden idare edecek bir hâkimiyet kazanma gücüne sahiptir.

İrade terbiyesi hakkındaki bir konferansta bu hakikatleri ve özellikle prensiplerin bu fevkalâde kuvvetini söylediğimizde, anlattığımız hakikatleri hızlı bir kavrayışla derhal özümseyen bir ahbabımız, bulunduğumuz cemiyetin amaçlarını bildiren bir slogan kullanmayı üyelere teklif etmiş ve onlara, derin tefekkürlerine geniş bir zemin hazırlamanın yollarını göstermişti. İşte bu öneriyi takip etmeliyiz. Eserimizi okuduktan sonra zihninizde kapsamlı bir hareketin ortaya çıkmaması mümkün olmayacaktır. Bu hareketi derinleştirin, uzun tefekkürlere arzedin, derin düşüncelerle özümseyin ve tefekkürlerinizin neticesini bir cümlede, bir prensipte, bir sloganda özetleyin. Öyle ki bu prensip hayatınızı bir ideale sevk etmek için genel bir kanun, bir çalışma ve bir fazilet rehberi hükmünde olsun.

DÖRDÜNCÜ MESELE

KENDİ KENDİNE TELKİN²⁷

“İradenin vazifesini iyi bir şekilde yerine getirebilmesi için
mücbir fikirler ve ruhanî etkiler vasıtasıyla telkin edilmiş
olması gerekir.”

Bernheim

Telkin, bir şahsın idrak melekesini yok sayarak his ve hareket merkezlerine verilen emirlere ve bu emirlerin fiiller tarafından izlenmesine denir. Uykuda veya uyanıkken yapılan telkinler konusunda ayrıntıya girmeyeceğiz. Bu bilgileri tıp kitaplarında çokça bulabiliriz. Yalnız şurasını söyleyelim ki telkin vasıtasıyla bir şahsı uyutmak, istediğimiz hareketleri yaptırmak, arzu ettiğimiz duyguları ve düşünceleri kişinin bilincine yerleştirmek mümkündür. Öyle ki telkin eden şahıs, telkin olunan şahsın idrak ve bilincinin yerine geçer ve bir maya gibi bu şahsın fiillerini ve duygularını istediği kalıp ve kıvama sokabilir. Bu söylediğimiz dış telkindir, bir de iç telkin vardır ki bizzat kendimizin, bir dış telkinciymişiz gibi emirlerimizi his ve hareket merkezlerine uygulatmamızdan ibarettir. Bizim bahsedeceğimiz de bu ikinci tür telkin, *kendi kendine telkin* veya *telakkundur*.

Kendi kendine telkin usûlünü irade terbiyesinde düzenli bir kural haline getirmek isteyen doktor Paul-Émile Lévy'dir. Biz de

27 *Auto-suggestion.*

bahsimizi bu doktorun eserinden alacağımız mütâlaalar ekse-
ninde yürüteceğiz. Émile Lévy, telkin usûlüne esas olmak üze-
re psikoloji bahsinde zikrettiğimiz *fikirlerle fiillerin münasebeti*
kanununu, yani her bir fikrin fiile dönüşmeye büyük bir meyli
olduğunu kabul etmiştir. Müellifin aşağıdaki ifadeleri usûlün ko-
nusu ve neticeleri hakkında yeterli bir fikir verebilir:

“... Bernheim’in ispat ettiği ‘Fikir, duygu veya harekete dönü-
şür.’ kanunu tamamen doğru ve rasyoneldir. Fikir, ‘uçucu (*esîrî*),
anlaşılması imkânsız ve hissedilmeyen’ bir âlemde ortaya çıkan
bir hadise değildir. Tamamen bizim organizmamızda meydana
gelir ve bizim organizmamıza tesir eder. Şu temel bilgiler üzerin-
de ısrar ediyoruz, çünkü ancak bu şekilde, fikirlerimize verece-
ğimiz istikâmet sayesinde elde edebileceğimiz fiillerin kâbiliyet
ve genişliğini anlayabileceğiz. Ne hacet... Hareketi ispat etmek
için yürüyen filozof gibi bu malumatı tamamen aydınlatmak ve
açıklamak için de fiillerin fikirlerle münasebeti hakkında aşağıda
saydığımız örnekleri göz önüne getirmek yetecektir.”

“Bir hasta yorgunluktan ve uykusuzluktan şikâyet ediyor; iddia
ediyorum ki yorgunluğu bitecek ve hatta vücudunu daha ferah
ve dinç hissedecek ve gayet sakin uyuyabilecek. Bir başkası ba-
şından, midesinden ve etrafından muzdarip; iddia ediyorum ki
ağrıları hafifleyecek ve hatta tamamen bitecek. Bir ötekinin kolu
felçli; iddia ediyorum ki hareket kâbiliyeti geri gelecek, kolunu
evvelki gibi kullanabilecek. Şurası muhakkak ki eğer organla ilgi-
li bir hastalık varsa benim yönelttiğim şu manevî akım, yok edil-
mesi imkânsız bir engelle karşılaşacaktır. Fakat sadece organın
işleviyle ve sinirlerle ilgili bir bozukluk varsa ve hatta fizikî bir
problemin varlığı muhakkak olup da benim yok etmek istediğim
belirti o probleme doğrudan doğruya bağlı değilse, neticeler ta-
mamen başka bir manzara arzedecektir. Mademki her fikir fiil
olmaya, somutlaşmaya meyilli, ben beyanlarımı kesin bir şekilde
tekrarlayıp ısrar edersem birçok uygun temayülü uyandıracā-
ğım ve bu temayüller yeteri kadar kuvvet kazandığı gibi hastalık
durumlarını ortadan kaldıracaktır. Mesela kuvvet ve uyku fikri,
kuvvetsizliği ve uykusuzluğu bitirecek, hakikaten kuvvet ve uyku

şeklinde görünecek; ağrıların var olmadığı fikri ağrıları dindirecek; hareket edebilme fikri hareket kuvvetini geri getirerek felci yok edecek. İşte telkin usûlünün esas çizgileri bunlardan ibaret. Bu kadar basit olmasına rağmen, hatta daha doğrusu bu kadar basitliği sayesinde telkin, tedavide ve bilhassa muhtelif sinir hastalıklarının tedavisinde verimli sonuçları olan yeni bir yol açmıştır. Telkinin dayandığı kanunun geneli kapsamı da yalnız istisnai vakalara mahsus olmayıp neredeyse her şahsa uygulanabilen genel bir tedavi metodu olduğunu gösterir.”

“Bir adım daha ileri gidelim. Başkaları üzerinde uyguladığımız iyi tesirleri bizzat şahsımıza tatbik etmekte ne gibi bir engel var? Bir ağrımız olduğunda bu ağrıyı iyileştirme yollarını niçin kendimizde aramayalım? İşte kendi kendine telkinin dayandığı aklî ve mantikî prensip bu olup ruh tedavisi metodunu kendi üzerimizde tatbik için bu esasa dayanacağız. Dolayısıyla biraz daha tafsila girişerek daha açık bir şekilde, bir psikoloji tarifiyle meseleyi aydınlatmaya çalışmalıyız.”

“Nefsimizdeki fikirler, duygular ve irade gibi şuurla ilgili durumlar konusunda, her konuda olduğu gibi en kuvvetli olanlar ve müdafaa için en iyi silahlanmış olanlar muzaffer olur. Fakat ne yazık ki zaferin daima istediklerimize yönelmediğini her günkü tecrübelerimizle biliyoruz. Acele bir işte nefsimizi tembelliğe teslim ediyoruz; geleceğimize ve sıhhatimize zarar verebilecek birtakım ihtirasların uyanıp kuvvetlenmelerine müsaade ediyoruz. Bütün kuvvetimize sahip olmamız lazım, fakat biz kendimizi ümitsizliğe sevk ediyoruz. Zıt unsurların etkisi altında henüz mahcup, henüz mütevazı ve neredeyse silinmiş olan çalışma, sükûnet ve cesaret gibi fikirlerin galip gelmesini istiyoruz. Eğer istemeyi bilir ve arzu edersek, fikirlerimize istediğimiz güç ve kuvveti vermek bizim kudretimiz dahilindedir. Bu değişimi meydana getirecek olan hassa nedir? Bizim dikkatimizdir; bize pek geniş ölçekte hizmetler sunabilecek olan dikkatimiz. Biz bir fikrin varlığını iddia ve bu iddiayı tekrar ettiğimiz zaman, bu fikir üzerine dikkatimizi toplamış, ruhumuzda yer tutmasına lütufkâr biçimde müsaade etmiş, fikri saklandığı gizli derinlikler-

den çıkararak şuurumuzun nuruna ve şâsaasına arzemiş oluruz. Fikrin varlığını iddia etmemiz başta neticesiz bir zandan ibaretti; fakat bu zan yavaş yavaş kuvvetli ve zengin bir inanca dönüşür, o kadar büyük ve yaygın bir kuvvet kazanır ki artık mukadder ve mecburî bir şekilde fiil ve hakikat hâline dönüşür.”

“Yine duygu ve hareket fikri ile bizzat duygu ve hareket arasında büyük bir fark yoktur, fark yalnız derecelerindedir. Bir duygu-yu kendi kendine telkin etmek, bu duygu üzerine yönelttiğimiz dikkatimiz sayesinde henüz doğmaya başlayan duyguyu açıkça anlaşılabilir bir şekle koymak demektir. Hack Tuke diyor ki ‘Farzedelim ki yirmi kişi bir dakika boyunca dikkatlerini küçük parmakları üzerine yöneltip yoğunlaştırsın, bakın tahminen ne sonuç ortaya çıkacak. Bazılarında hiçbir duygu ve idrak meydana gelmeyecek, bazıları da bir rahatsızlık, bir ağrı veya damarlarının atışını hissetmek gibi keskin duygular fark edecek, büyük bir kısmı da hafif bir karıncalanma ve ağırlık hislerinden muzdarip olacak.’ Keza karanlık bir gecede gözlerimizi gökyüzüne çevirelim; başlangıçta ışıklı hiçbir nokta seçemeyiz, fakat dikkatimizi arttırıp bakışlarımızı daha çok odaklarsak gökyüzünün tekdüze bir karanlıktan ibaret zannettiğimiz sahasında birkaç yıldızın parladığını görürüz. İşte dikkatimizi yoğunlaştırarak başta bilinçaltı olan bir duygulanım, daha sonra hakikaten idrak edilen bilinç hâlinde bir duyguya dönüştü.”

“Bunun aksine bir ağrının kesilmesini kendi kendine telkin etmek, ağrıyı beslemekte olan dikkatimizi gizleyerek gıdasızlıktan öldürmek demektir. Herkes bilir ki muhtemel bir darbenin oluşturacağı acıyı beklemek acının şiddetini arttırır, fakat dikkatimiz bir başka tarafta meşgulse acı hiç hissedilmez veya pek az hissedilir.”

“... Kendi kendine telkinin tedavide kullanılması pek eskidir, fakat bu tedavi metodu daima bilimsel olmayan birçok vasıtayla gerçekleştirilmekteydi. Metodun kıymetini tamamen ortaya koymak için bilimsel olmayan bu vasıtalarından temizlemek gerekir. Birçok düşünür bu vasıtaları küçümsemekle yetinir ve bu bilimsel olmayan şartlar altında bile bilinmesi faydalı olan hakikati aramaya girişmez. Manyetizmacılar farkında olmadan telkin

vasıtlarını kullanır ve çok daha önceden, başkaları üzerinde gerçekleştirdiğimiz tesiri yine aynı vasıtaları kullanarak kendi üzerimizde de uygulamanın mümkün olduğunu görürlerdi. Hatta bu iyileştirici güce *kendi kendine manyetizma* ismini vermişlerdi. Mesela Crémieux'nün manyetizma hakkındaki kitabında şu satırları okuyabiliriz: 'Lokal ağrılarda, hafif humma nöbetlerinde ruhumuza şiddetli bir gerginlik vererek bizzat kendimize faydalı ve tesirli bir şekilde manyetizma uygulayabiliriz. Bir başkası tarafından yapılan manyetizmanın tesiri gerçekten daha büyüktür; bununla birlikte kendi kendine manyetizma da bize büyük menfaatler sağlayabilir.' Kendi kendine manyetizma ile kendi kendine telkin arasında, birincisinde manyetizmaya mahsus manevraların kullanılmasından başka bir fark yoktur."

"İşte bu malumatı zaten biliriz. Bundan başka bu zeminde en büyük delili eski Stoacıların felsefe ekollerinde bulur ve gayretli bir tâlim sayesinde ne bereketli neticeler elde edeceğimizi anlarız. Stoacıların hocası Zenon'un öğretisiyle oluşan ekolde, iradenin sükûnet ve kuvvetle beslenip büyüdüğünü görür ve hayret ederiz. Stoacıların beden ve ruhun acılarına karşı durmak için tetanik²⁸ ve aralıksız hareketlere müracaat ettiği sanılır, fakat bu bir hatadır. Doğrusu şudur ki ağrıyı hafife alıyorlar ve böylece ağrıların meydana gelmesi için gereken şartları ortadan kaldırıyorlar. Bir ağrının idrakini reddetmek, ağrıyı kökünden kurutmak ve öldürmek değil midir?"

"Günümüzde artık hasletleri kuvvetlendirmek için çalışmıyoruz. Fakat etrafımıza bir göz gezdirirsek kuvvetlendirilmiş hasletlerin vücudumuza ne kadar büyük tesiri olduğunu derhal görürüz. Endişeli ve korkakların, dirençleri eksik iken irade etmeyi öğrenmeye şiddetle ihtiyaç duyanların sinir sistemleri en hafif bir darbeyle kökünden sarsılır; ufak bir rahatsızlık şiddetli acılara sebep olur, uzun sürer ve arkasında müzmin bir tembellik ve gevşeklik bırakır. Fakat bir kısım insanlar sanki hastalığa karşı devamlı bir iradeyle silahlanmışlardır. Bu silah sayesinde hastalığın etkilerini

28 [Gevşeme periyotları olmaksızın kasın devamlı olarak kasılması durumu.]

kabule müsait bir zemin göstermezler, hatta çok çabuk ilerleyen ağır hastalıklar bile bunlarda hafif seyreder, az sürer. Nekâhet dönemleri, yani geçirdikleri bir hastalığın ardından sağlıklarını kazanıncaya kadarki zayıflık dönemleri çabucak gelip geçer. Salgın bir hastalık başgösterse bile bu sağlam iradelilere pek az dokunur, fakat ilk gruba dahil olanlarda ise hastalık korkusu hâkaten vücudu hastalığa karşı savunmasız bırakır. Bu hoş ayrıcalık, bu nispî muafiyet, bazılarında ‘ruha ızdırap verecek her şeyi kovan bencilce bir muhakeme içinde yaşamaktan kaynaklanan bir zevkten ileri gelir. Bunların sabit bir fikirleri vardır: Hiçbir şeyden heyecanlanmamak. Hakikaten bu arzularında da muvaffak olurlar.’²⁹ Bazılarında da bu durum fazla çalışkanlıkta ve bitmek bilmeyen meşgalelerinde buldukları kuvvetli rahatlamadan ileri gelir. Hatta birçok felâkete tahammül etmek zorunda olduğu hâlde üzüntüsü orta derecede kalan biri diyordu ki ‘Eğer işlerimin düşüncesi olmasaydı şüphesiz daha çok hasta olacaktım.’ Bazıları da din gibi, hayır hasenat yapmak gibi, hiçbir menfaat gözetmeksizin ilmî hakikatleri aramak gibi yüksek ve asil fikirler sayesinde hastalığa karşı güvenilir bir istinat noktası bulurlar.”

“Bu yüksek ruhlar, doğrusu büsbütün ayrı ve seçkin bir zümredir. Fakat daha aşağılarda, hayatın gündelik olaylarında aynı metanet örneğini görebileceğimiz birçok misal bulabiliriz. Çünkü neredeyse hepsi vakit vakit nefsimize karşı kazanabildiğimiz hâkimiyeti idrak eder.”

“Şiddetli kederler içinde kıvrandığımız bir sırada yabancı bir ziyaretçi gelecek olsa çehremizin kederli çizgilerini gevşetip bir tebessümle aydınlatmamız ve ızdırabımızı hiç olmazsa bir müddet gizlememiz bu cümleden değil midir? Keza bu cümleden değil midir ki gözlerimizi kırpma arzusu veya ayaklarımızın gıdıklanması gibi hislere bir müddet direnebilir, öksürüğümüzü tutar, gözyaşlarımıza hükmeder, küçük ve büyük tuvalet ihtiyaçlarımızı geciktiririz. Hele de izzet-i nefis ve utangaçlık gibi

29 Ambroise-Auguste Liébeault, *Thérapeutique suggestive: son Mécanisme, propriétés diverses du Sommeil provoqué et des Etats analogues* (Paris: Doin), 1891.

hislerin teşviki altında bulunduğumuzda bu iktidarımız daha kavi olur. Bunları her gün herkes görür, fakat daha kesin gözlemler de vardır. Hack Tuke bir dişini çektirmesi gerektiğinde, zihnine mutlu ve neşeli fikirler ve tasavvurlar getirerek neredeyse hiç ağrı hissetmemeyi başardığını hikâye ediyor. Bir genç her cinsel ilişki sonunda pubisin³⁰ üst tarafında şiddetli bir ağrı hissettiği hâlde bir gün bu ağrının hiçbir gerçekliğe dayanmayıp yokluğa mahkûm olduğunu düşünmüş ve gerçekten de o günden sonra ağrı tekrar etmemiştir.”

Sonuç itibariyle, bütün bu anlattıklarımız ve her birimizin günlük hayatında bulabileceği yüzlerce örneğin gösterip ispatladığı üzere bir his veya fiilin meydana geldiğini iddia etmek, gerçekten de meydana gelmesiyle neticelenir. Fakat bütün bu misaller dış telkinlere veya tesadüfen yapılan kendi kendine telkinlere aittir. Muhakememizi bu noktaya kadar getirdikten sonra doğal olarak fikrimizde daha pratik bir neticeye ulaşma arzusu uyanacaktır. İrademizi terbiye ederken fiillerimizi istediğimiz başarılarla ulaştırmakta yeteri kadar hizmeti olmayan kendi kendine telkin metodunu tesadüflerden ayırabilir; bizzat seçtiğimiz, olmasını arzu ettiğimiz bir fikir üzerinde de uygulayabiliriz. Bu uygulamamızı düzenli ve belirli bir usûl çerçevesinde yaparsak gerek maddî gerekse manevî arzu ve ihtiyaçlarımızı teminde başarılı olur, terakki ve tekâmül konusundaki adımlarımızı kolaylaştırır ve hızlandırırız. Arzu ettiğimiz fikirleri zihnimize sükûnetle yerleştirmek ve büyümelerine müsaade etmek için birtakım şartlara riayet etmemiz gerekir. Bunların en mühimi ise *isticmâ*dir.³¹ (Émile Lévy)

İsticmâ, genel anlamıyla zihnimizi toplamak, dış dünyadan mümkün merteye ayırmak, yabancı his ve fikirleri bütün bütün silmek, uyumak için nasıl sessizlik ve dinginlik arıyorsak aynen öyle sessiz bir köşe arayarak vücudumuza, ruhumuza ve fikirlerimize uğraş

30 [Genital bölgenin üst, kasığın ise hemen alt kısmında yer alan, leğen kemiğinin bir parçası.]

31 *Recueillement*.

ve gerginlikten uzak bir istirahat bahşetmek, bu uzlet ve dinginlik içinde dikkatimizi, zihnimize yerleştireceğimiz fikirlere yoğunlaştırarak yalnız bu fikirleri beslemeye çalışmak demektir.

O hâlde gürültüden uzak ve hatta az ışıklı bir odaya çekilir, bir kanepenin üzerine uzanır, sanki uykuya yatıyormuşuz gibi bütün organlarımızı gevşetiriz. Dikkatimizi çekecek, fikrimizi oyalayacak her bir şeyi odadan çıkartırız. Bu mutlak dinginlik içinde yalnız biz varmışız, dünya ve içindekiler tamamen kaybolmuş farzederiz. Gözlerimizi kapar ve uykuyu çağırırız. Bütün fikrimizi istirahat ve uyku üzerine yöneltiriz. Yalnız bu yönelişte gerginlikten, şiddet ve çabadan hiçbir izin bulunmaması, ruhanî ve fiziksel kuvvetlerimizde ise uyuşturucu bir gevşekliğin bulunması lazımdır.

Kısacası uykuya ihtiyacımız varmış gibi uyumaya hazırlanır ve hatta bazen uyumak için kullanılan metotlara; mesela sayı saymak, kulağımızı bir saatin raksedişine vermek, nefes alış verişimizi takip etmek gibi yollara başvururuz. Gerekirse öncesinde ruhsuz birkaç sayfa da kitap okuruz. Uykuyu bu şekilde çağırır, yavaş yavaş vücudumuzda bir gevşeklik hissetmeye başlarız, gözlerimiz hakikaten ağırlaşır, bütün varlık âlemi hafif bir örtü ile bulutlanmaya başlar; fikir ve ruhumuzda yoğun bir dinginlik meydana gelir, nefes alış-verişlerimiz hoş bir âhenk kazanır, sanki sessiz bir buhar bütün gözeneklerimize nüfuz etmektedir sanırız. Hatta yok olmasını istediğimiz hadiseler bile yavaş yavaş bilincimizden silinmeye yüz tutar.

İşte bu durumda zihnimiz her türlü telkine hazırdır. Dış telkinde kullandığımız uyku hâline yakın bir vaziyettedir; ektiğimiz her tohumu kabul eden bir tarladır, içine daldırdığımız her bir kristalin kendine uygun zerrelere çekmesi için en iyi şartlar altında hazırlanan bir çözeltidir. Baş ağrımızın dinmesini, utançlığımızın gitmesini, öfkemizin yok olmasını, davetli olduğumuz bir toplantıda mevcut kederimizin gizlenmesini istiyoruz: Bu fikirleri zihnimize getiririz. Sakin ve hazır hâle gelmiş olan zihnimizde yalnız bu fikirler bulunur. Telkin etmek istediğimiz fikirleri yerleştirmek için ağızımızla emirler veririz. “Hayır

başım ağrııyor, öfkeli değilim, mahcup değilim!” cümlelerini hafif sesle ve fakat metanetle telaffuz eder ve sanki zihnimize yol göstermek istiyormuşuz gibi elimizi başımıza getirir, başımızdaki ağrıyı dindirme emrini fiilen gösterir, hafifçe okşayarak parmaklarımızı alnımızın üzerinde gezdiririz. Telkin emirlerini bu şekilde ve bu güven duygusuyla beynimizin hücrelerine yerleştirdikten sonra gözlerimizi açarız.

İşte usûl bundan ibarettir. Kişiye göre tabii ki pek çok tuhafılık gösterecek, herkes tecrübeyle kendine en uygun zamanı, durumu, işareti ve usûlü tercih edecektir. Fakat esasen kendi kendine telkin gayet basittir. Güvenle uygulandığı zaman hakikaten başarılı sonuçlar verir. Olmasını veya olmamasını istediğimiz ruhsal veya bedensel hadise gerçekten arzu ve talebimize cevap verir. Başımızda ağrı hissetmeyiz veya ağrının öncekine nispeten pek hafif kaldığını görürüz. Davetli bulunduğumuz toplantıya gider ve hakikaten kederimizi gizlemeyi, herkesle beraber eğlenmeyi başarırız.

Kendi kendine telkin metodundaki tecrübelerimiz tekrarlandıkça söz konusu metodu daha kolay buluruz. Başlangıçta başarılı olmak için hakikaten uzlete, uyku ile uyanıklık arasında bir hâlde bulunmaya ve bazen de bir iki *isticmâda* başarılı olamayarak üç dört defa tekrarlamaya mecbur olduğumuz hâlde yavaş yavaş tecrübelerimiz ve başarılarımız bize iç huzuru vermeye başlar. Sonraki girişimlerimizde çok daha kolay bir şekilde başarılı oluruz. Hatta artık uzlete bile ihtiyacımız olmaksızın herkesle birlikteyken, zihnen geçici bir uzlet esnasında bile kendi kendine telkini başarırız. Telkin tekrarlandıkça kuvveti ve kolaylığı da artar. Yürürken, yemek yerken, gezerken bile *isticmâya*, kendi kendine telkine gücümüz yeter.

Yalnız şu nokta üzerine yeniden dikkati çekmek isteriz ki her nerede ve her ne şekilde yapılırsa yapılsın, şahsî kâbiliyetimiz gereği hangi yol izlenirse izlensin, zihnimizi hiçbir zaman gergin bir hâlde bulundurmamak, daima dinginlik ve gevşeklik hâlini elde etmek lazımdır ki girişimlerimizde başarılı olalım. Çünkü gergin bir zihin, gergin bir lastik topa benzer. Üzerine koyduğumuz bir cisim, lastiğin gerilmesiyle anında havaya fırlar.

lar. Hâlbuki gevşetilmiş bir zemin, telkin olunan her fikri kabule izin verir. Bir de telkinde, telkin emirlerini gerçekten de meydana gelmiş gibi vermek, mesela “Başımın ağrısının geçmesini istiyorum.” değil, “Başım ağrımıyor.” demek, telkinin sonunda meydana gelecek olan durum sanki o anda mevcutmuş gibi kabul etmek lazımdır. Yalnız emir vermekle yetinirsek emrin kabul edilmeme ihtimalini de düşünürüz demek olur ki telkinin böyle olmaması gerekir. Telkinde kabul edilmeme yoktur, zihin itaatli bir hizmetkâra benzemelidir ki aldığı emre boyun eğmesi imkânsız olsun.

Birkaç örnek, maksadı daha iyi açıklayacaktır. Bu örnekler bunları yaşayanların kendi gözlem ve ifadeleri olup Émile Lévy'nin kitabından aynen aktarılmıştır:

- “1. Yok edemediğim, rahatsızlık verici birçok fikir üzerine kendi kendine telkini uygulamaya ve kendimi toplayıp uyumaya, fikirlerimi uyutmaya çalıştım. Fakat başarılı olmakta zorlanıyorum ve zihnim daima huzursuz edici düşüncelere geri dönüyor. O kadar ki artık telkinden bile vazgeçiyorum. Bununla birlikte birkaç kez denedikten sonra görüyorum ki telkin etmek istediğim fikirler üzerine daha fazla dikkat etmeyi başarıyorum. Böylece aynı metodu sürdürmem için şevkim artıyor. Nihayet zihnimi dingin bir hâle getirmeyi başarıyor, canımı sıkın fikirlerin gittikçe uzaklaştığını tasavvur ediyorum. Bütün memnuniyetsizliğime rağmen evvela yavaş, ardından yarım sesle, daha sonra ise metanet ve açıklıkla ‘Artık rahatsız edecek fikirler yoktur.’ emrini veriyorum. Doğrusu kendimi biraz daha rahatlamış hissediyor ve bir müddet sonra rahatsızlık verici fikirlerin tamamen ortadan kalktığını görüyorum. Telkin yaklaşık yarım saat kadar devam etmişti.
2. İmtihanlardan bir gün önce telkine, telkinlerimin sonuçlarını görmeye, yani kendimi mülakat masasında imtihan jürisine sükûnet ve metanetle cevap verir gibi düşünmeye çalıştım ve ertesi gün kendi sakinliğime kendim bile şaşırdım. Bununla birlikte, daha sonraki başarımlarım pek az oldu.

3. Ümitsiz aşk hakkında: Birçok kez kendi kendime telkinde son derece zahmet çektim, bitmeyen gayretlerle fikrimi toplamaya çalıştım. Üzüntülerimi bitirecek, ümitsizliğimin uzamasına sebep olan şeylerin tamamen boş olduğunu gösterecek düşünceleri zihnime yerleştirme noktasına fikrimi yoğunlaştırdım. Telkine çalışmayı hiçbir dakika ihmal etmeyerek kederli hatıralarımı müphem, karanlık ve bulutla örtülü bir hâle koydum. Yeniden beliren hatıraları zihnimden çıkarmak için de daha az kuvvetli telkinler yetiyordu. Hatta daha sonra gördüm ki bütün dikkatimi eski ümitsizliklerimin üzerine yöneltmeye çalıştığım hâlde bile belirli bir şekilde canlandırmaya ve düşünmeye gücüm yetmiyordu. Sanki bende bir engel, bir mâni ortaya çıkmış, benim irademe karşılık zıt bir başka irade zuhur etmişti.

4. Bizzat müellifin tecrübesi: Yazarken, fikir bulup toplamaya, birtakım sonuçlara varmaya iç huzur ve kolaylıkla muvaffak olmak, dikkatimi kolayca çalıştığım meseleler üzerine yoğunlaştırabilmek için kendimi telkin ettim. Sonra zihnime yerleştirdiğim telkinleri unutarak çalışmaya koyuldum. Bir müddet sonra (telkin, ruhumda yeterli tesirleri oluşturup tamamladığı gibi) ele alman fikirlerin hatıramda uyanmaya başladığını hissederek ve hakikaten çalışmalarımın daha iyi yararlandığımı görürdüm. Elde ettiğim neticeler, o kadar aşikâr ve çeşitli tekrarlarım birbirine o kadar benzerdi ki telkin ile sonuçları arasında bir ilişki, sebep ve müsebbip arasında var olan münasebete benzer bir bağ bulunduğunu kabul etmeye mecbur oldum. Her defasında başarının mümkün olduğunu iddia etmiyorum, fakat bugün muvaffak olmasam bile bunu telkin miktarının yeterli olmamasına bağlıyorum. Dolayısıyla telkini yeniden tekrarlamaya, nihayet bir zaman gelip de zihnimde yerleştirdiğini hissedinceye kadar tekrarlamaya başlıyorum. Bu neticeyi elde ettikten sonra da durmuyor, derhal çalışmaya başlamak için kendimde bir sabırsızlık bulunmasına rağmen telkinlere devam etmek için nefsimi zorluyorum. Çünkü eminim ki bu basit telkin sayesinde çalışmalarım daha

kolay ve daha güzel olduğu gibi vaktimi de çok daha idareli kullanmayı başarıyorum. Bunun için telkinlerimi daima açık bir hâle ulaştırıncaya kadar çalışıyorum.

5. Ben en çok yazmak ve araştırma yapmak hususunda kendi kendime telkine müracaat ettim. Çünkü bence en olumlu telkinler bunlar. Çoğunlukla hiçbir telkin yapmaksızın çalışmaya başlar, fakat on dakika sonra gücümün tükendiğini görür ve diğer bir meşgale aramaya mecbur olurdum. Çalışmamın kıymet ve meziyetinden bahsetmiyorum, fakat her hâlükârda çalışabiliyordum.
6. Bir tüccar, müşterilerini ziyarete gitmeden önce onlarla yapacağı işlerde başarılı olmak için kendi kendine telkinde bulunur ve genellikle telkinde istediğı neticeyi elde ederdi.
7. Hafif bir gribe yakalandığımda geceleyin uyumak için yataktaki uzun uzun beklemeye mecbur olur ve her gece üç dört defa uyanırdım. Bu hâl sekiz günden beri devam ediyordu. Keza sekiz gün telkine devam sayesinde bu problem tamamen ortadan kalktı.
8. Bu sabah erken ve her zamankinden daha fazla bir düşkünlükle kalktım. Öğlene yakın şiddetli bir yorgunluk içinde başımı ağır ve sıcak, zihnimi boş hissediyor, omuzlarımda ve sırtımdaki ağrılardan acı çekiyordum. Öğle yemeğini iştahsız yedim. Yemekten sonra rahatsızlığım daha da şiddetlendi. Güç olmakla beraber uykuya benzer, derin bir sükûnet hâline dalmayı başardım. Fakat dikkatimi toplayıp odaklamak mümkün olmadı. Bu durumda yalnızca istirahat etmeye, her fikri zihnimden çıkarmaya, ellerimi, ayaklarımı, vücudumu ve başımı yavaş yavaş gevşetmeye çalıştım. Yirmi beş dakika sonra kendimi daha rahatlamış bulunca gördüm ki baş ağrım ve yorgunluğum geçmiş, sırtımdaki ağrı henüz devam etmekteyse de müphem bir şekil almıştı.
9. İki günden beri kabızım. Yarın belli bir saatte büyük abdestimi yapmak için kendimi telkin ettim. Netice tamamen istediğim gibi... Kendi kendine telkin hakkında konuştuğum diğer biri de aynı usûlü kendi üzerinde uyguladı. Her zamanki gibi

fena hâlde kabız olmasına rağmen ertesi gün belirli bir saatte ihtiyacını güzelce görmeyi başardı.”



Kendi kendine telkin sayesinde bu kısa örneklerde gösterdiğimiz üzere ruh ve bedene ait birçok hadiseye hükmetme ve tesir mümkün hâle geliyor. İrade terbiyesi bakımından elzem olan, bu psikolojik tesirlerdir. Bununla birlikte kendi kendine telkinin bedenimizdeki fizikî belirtiler üzerindeki tesirlerinden istifade de mümkündür. Kendi kendine telkin, histeri³² ve nevrasteni³³ gibi fizikî belirtilerin bulunmadığı sinir hastalıklarında doğrudan doğruya hastalık ve hastalığın meydana getirdiği birçok muhtelif belirtiye tesir ettiği gibi, aşırı duyarlılık ve asabilikten kaynaklanan pek çok rahatsızlığa ve organlarla ilgili hastalıklarda yalnız asabilige bağlı olan belirtilere de aynen tesir edebilir. Böylece kendi kendine telkinin faydalı neticeler vereceği saha maddî ve manevî olmak üzere son derece genişlik kazanır. Müellifin gösterdiği şartlara riayet ederek, başta görülecek başarısızlıklardan ümitsizliğe düşmeyerek huzur ve güvenle yapılan telkinler her zaman değilse bile pek çok defa başarıyla sonuçlanır.

Faydaları bu kadar bol ve yaygın olan telkin acaba müellifin belirttiği gibi irade terbiyesinde başlı başına bir usûl olabilir mi?

Émile Lévy, *isticmâ* ile derin tefekkürü birbirine benzeterek ikisi arasında bir fark bulmak istemiyor ki bu büyük bir yanıltır. Payot'un yöntemindeki maksat, ruhun bütün ardışık bağlarından yardım isteyip zihnimizin unsurlarını yoğun bir şekilde derinleş-

32 [Psikonevrotik bir bozukluk olan histeri, duyguların aşırı ve abartılı bir surette yaşanması, ani yükselmeler, geçici kişilik değişimleri, hareket bozuklukları ve geçici hafıza kaybı gibi durumlarda kendini gösterir. Gerçek ile hayal arasındaki farkın oldukça az olduğu bu hastalığa yakalananlar, ruh sağlıklarındaki bozukluğun farkında değildir.]

33 [Sinir zaafiyeti de denilen nevrasteni, kişiyi kuruntuya sevk edip kendine hastalık yakıştırması, bedeninde bozukluklar olduğuna vehmetmesi şeklinde ortaya çıkan ruhsal bir rahatsızlıktır. Zihinsel ve fiziksel tükenmeyle açıklanan bu hastalık, çoğunlukla asabılık ve baş ağrısı gibi muhtelif belirtilerle, fakat tam anlamıyla bilinmeyen bir nedenle zuhur eder.]

tirerek arzu edilen bir netice hakkında bilincimizde gayet derin nefret veya sevgi temayülleri oluşturmaktır. Bu maksada ulaşmak için yalnızca telkin emirlerinin yeterli olmayıp ruhumuzda bulduğumuz yardımların her birinden ayrı ayrı faydalanmamız gerektiğini yukarıda söylemiştik. Derin tefekkürde neticesi kin veya sevgiye sürüklenecek derin tasavvurlara dalıyoruz; *isticmâ*-da ise bir tarlaya benzeyen zihnimize bir fikir tohumu atmakla yetiniyoruz. Birincisi son derece geniş ve kapsamlı, ikincisi ise dar ve sınırlıdır. Birincisi iyi bir şekilde gerçekleştirilirse başarı sağlamaması mümkün değildir. Hâlbuki ikincisinde müellifin kendi itirafında da görüldüğü üzere başarı kadar belki başarısızlık da vardır. Derin tefekkürün neticeleri bütün hayatı kucaklayacak duygu ve düşünceler ortaya çıkarır; *isticmâ* ise tesirini ancak sınırlı fiiller üzerinde gösterir. Birincisi hastalığın genelini iyileştirirken ikincisi hastalığın bazı belirtilerini dindirir. Derin tefekkür genel bir biçimde sağlam bir irade oluşumuna hizmet eder; *isticmâ* ise bazı sınırlı neticeler gözeterek bu neticeleri gerektirecek küçük iradeleri elde etmeye yardım eder. Bu iki usûl birbiriyle kıyaslandığında aynı esaslara dayanmadıktan başka, uygulanış şekilleri ve hatta elde edilen neticeleri itibariyle de büyük bir fark gösterdikleri görülür.

Nefis terbiyesinin yalnızca telkinlerle yapılabileceğini kabul etmek dayanaksız bir zandır ki uygulamanın sonuçları bu zannı hemen çürütür. Nefsimizin terbiyesi bu kadar kolay ve basit değildir; aradığımız büyük ahlâkî hedefe ulaşabilmek için takip edeceğimiz uzun yolda birçok engel ve düşmanla karşılaşacağımızı ve bunları mağlup etmek için ruhsal unsurlarımızın oluşmasını gerektiren usûllerden ayrı ayrı yardım istememiz gerektiğini unutmamalıyız. Hatta Émile Lévy bile telkinlerin bu kadar kapsamlı olabilmesini sanki bizzat reddetmek istiyor-muş gibi nefis terbiyesinde duygulardan ve “ruhsal egzersiz” olarak adlandırdığı metot ile fiillerden yararlanmanın gerekliliğini söylüyor. Fikirleri duygularla ısıtmak ise ancak derin tefekkürün yapabileceği bir vazife olup sadece telkinlerin tesiri bu denli kapsamlı olamaz.

Sonuç olarak kendi kendine telkin metodu faydalıdır, makbuldür. Fakat etkisini göstereceği alan dediğimiz dereceyi aşamaz. Böyle bilirse, böyle bilerek telkin tecrübelerine girişirsek hataya ve ümitsizliğe düşmeyiz. Fakat yalnızca telkin ile nefsimizin hâkimiyetini ele geçirmeye çalışırsak ulaşacağımız neticeler bizi derhal yalancı çıkarır. Bununla birlikte, gerçek kıymetini tamamen belirleyip etki ve genişliğini belli bir çerçeve içerisine almaya çalıştığımız kendi kendine telkin usûlü de ihmal olunacak araçlardan değildir. İrade terbiyesi o kadar etin bir yokuştur ki rastlayacağımız yardımların her birinden hissemizi ve istifademizi aramak hususunda ihmalkâr davranmak, zararlı bir gururdan başka bir şey olamaz.

BEŞİNCİ MESELE

ATASÖZLERİ VE SAFSATALAR³⁴

“Öğrenmek zordur. Fakat zihinde yer etmiş bilgiyi
ortadan kaldırmak daha zordur.”

John Lubbock

“Atasözleri avamın hikmetidir, hangi milletin dilinden dökül-
düyse o milletin fikirlerinin mahiyetini gösterir.” (Şinasi) deni-
liyor. Evet, bir millet hep avamdan ibaret kalır, fakirlik ve ba-
yağılığını ortaya koyarsa bu doğrudur. Avamlıktan kurtulup da
biraz yükselmek isteyenler görürler ki atasözleri yalnız avamın
hikmeti olmakla kalmayıp aşağılık fikirleri yönlendirecek şiddet-
li bir telkin özelliği de gösterir. Atasözleri hiç şüphesiz mantıklı
hiçbir muhakeme gözetilmeyerek ortaya konmuş, ciddi hiçbir

34 [Dr. Ethem'in bu başlıkta atasözleriyle ilgili menfi yaklaşımının üstünkö-
rü ve toptancı olduğunu ifade etmek ilmi ahlâkın bir gereğidir. O, bütün
atasözlerini bir heybeye doldurup genellemeci bir bakış açısıyla derine in-
meden ele almış, dolayısıyla hatalı ve problemlili kanaatlere varmıştır. Oysa
yüzyıllara uzanan kadim tecrübenin mahsulü olan bu sözler, mevzu bahis
tecrübe ve müşahedelerin imbiikten geçirilerek damıtılmış ve veciz olarak
dile getirilmiş hikmetli hâlidir. Şüphesiz atasözlerinin hepsi her durumda
mutlak hakikati bildirmez; bununla birlikte atasözlerinden murat, insanlık
mirasının deneyimlerini bize kısa yoldan aktarmasıdır. Bu minvalde burada
zikredilen atasözlerinin, müellifinin anladığı mânânın ötesinde ne gibi an-
lamlara sahip olabileceği hakkında kısa izahlar dipnotlarda sunulacaktır.]

tecrübeye dayanmayarak, direnç göstermeden zihinlerin birçoğu tarafından kabul olunmuş ve anlamının bütün hiçliğine rağmen bu âmiyâne tekrarlanışı sayesinde geniş bir kuvvet kazanmıştır. Atasözleri temelleri itibariyle bu derece boş olmakla beraber ne yazık ki avamın ve avamdan farkları görünüşte bir cila ile süslenmelerinden ibaret olan birçok ricalin ahlâkî tutumlarında sağlam bir kural hükmünü almaktadır. Çünkü atasözü tartışılmaz; istediği kadar çürütülmüş olsun, hakikatin ta kendisi olarak kabul edilir. En sefil alçaklıkları, en çirkin temayülleri ve en ayıp davranışları mâzur göstermek için derhal atasözlerinin sorgulanamaz desteğinden istifade edilir. Hele bizde tembelliği mâzur gösterecek atasözleri o kadar çoktur ki bu kanuni şebeke içinden kurtulmak hakikaten müşkil görülür, çünkü atasözü kanundan bile daha çok yaptırım gücüne sahiptir.

İşlerinizde biraz gayret göstermeye teşebbüs etmeyegörün; hemen “Çok çabalayan tez yorulur.”³⁵ atasözünü önünüze kesin bir kural gibi atacaktlardır. “İşin iyisi altı ayda” olunca çaba ve gayrete ne lüzum kalır? Haset ve garezden kaynaklı ithamlardan kurtulamayan bir mazlumu müdafaa etmeye girişerseniz “Anasına bak kızını al.”³⁶ diyerek hak ve adalet yolunda hiçbir kelime söylemenize imkân bırakmazlar. Teşebbüs, gayret ve tedbire ne

35 [Bu atasözü, insana giriştiği işin bir süreç olduğunu düşünerek kuvvetini hemen ilk kertede harcayıp bitirmemesini, bilakis –tıpkı maraton koşusundaki bir atlet gibi– gücünü tasarruflu kullanması gerektiğini, yani ölçülü olmayı öğütler. Çünkü bu hesabı yap(a)mayan biri ilkin aşırı bir gayretle işe atıldığında çabucak yorulacağından ya neticeye ulaşamayacak ya da planladığı sürede ve şekilde işini tamamlayamayacaktır. Dolayısıyla bu atasözünün, müellifin öne sürdüğü gibi gayreti yerdığı veya tembelliğe övgü düzdüğü söylenemez. Aksine bu söz, Dr. Ethem’in de hemen akabinde “işin iyisi altı ayda” dediği gibi sürece atıf yapmakta ve dengeyi, itidali tavsiye etmektedir. Bu anlayışı “Allah katında amellerin en sevimlisi az da olsa devamlı olanıdır.” hadis-i şerifinde bulmak da mümkündür.]

36 [Tamamı “Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.” olan bu atasözünün anlamının Dr. Ethem’in zikrettiği bağlamla nasıl bir ilgisinin olduğunu anlamak güçtür. Bu atasözünde, bir insanın ebeveyninin özelliklerini taşıyacağı, dolayısıyla eser hakkında bilgi edinmek için müessire hususi bir dikkat gösterilmesi gerektiği öğütlenmektedir. Atasözünün ikinci kısmı ise parçanın bütün hakkında doğru bir kanaat verebileceğini belirten bir teşbihle söz konusu mânâyı daha da tebellür ettirmektedir.]

gerek var, mademki “Akacak kan damarda durmaz?”³⁷ Yorulmayın, koşmayın, çalışmayın, âtil ve miskin kalın; çünkü “Hırslı olan mahrum olur.”³⁸; çünkü “Az tamah çok ziyan getirir”³⁹; çünkü “Akıl çalışmakla olmaz, Allah vergisidir.”⁴⁰

Daha bunlar gibi yalnız boş, yalnız anlamsız, yalnız bâtil olmakla kalmayan nice atasözleri vardır ki terakki ve tekâmülümüze engel olacak en zararlı şeyler konumuna geçmiştir. İrademizi terbiye ederken muhitimizden aldığımız zararlı telkinlerden kurtulmak için bütün bu atasözü safsatalarını yıkıp ezmek, temelle-rindeki bâtil tavrı idrakimizin hikmetlerine ve nuruna arzederek atalarımızın nasılsa ağzından çıkan birkaç cümleyi bir hareket ve ahlâk kanunu olarak kabul etmekten katiyen kaçınmak lazımdır.

37 [Bu atasözü, bir şey kaderde varsa onun önüne geçilmesinin mümkün olmadığını bildirir, fakat müellifin yüzeysel bir şekilde öne sürdüğü gibi “teşebbüs, gayret ve tedbir”i gereksiz görmez. Nitekim bu atasözünü hayatlarına düstur edenler, aynı zamanda Hz. Peygamber’in (sav) “Devenizi önce sağlam bir kazığa bağlayın, sonra Allah’a tevekkül edin.” hadis-i şerifine de iman etmiştir. Burada, gösterilen tüm gayretlere, alman bütün tedbirlere rağmen kişinin bazen arzu ettiği neticeye ulaşamayabileceğine, yani insan olarak sınırlı kapasitesine vurgu vardır.]

38 [Hırs, bir şeyi aşırı derecede isteme, ona şiddetli bir şekilde tutulma, sonu gelmeyen istekte bulunma ve bir maksada ulaşma konusunda kişinin bütün benliğini saran arzu ve tutku mânâlarına gelen, menfi bir haslettir. Bu zaviyeden bakıldığında hırslı olan kişinin, aşırılığı neticesinde elindekinden de mahrum kalabileceğini atalar söylemiştir ki doğrudur. Zira hırslı insan sabretmeyi bilmez, ihtiyatlı davranmaz, kısa yoldan sonuca ulaşmak ister. Oysa neticeye ulaşmanın yolu hırstan uzak durmaktır. Öte yandan bir şeyde aşırıya kaçmanın kişiyi hataya sevk edebileceğine dair başka kültürlerde de atasözleri yahut vecizeler bulunabilir. Bir şeyde gayretli ve kararlı olma, sebat ve çaba gösterme ise “azim” kelimesiyle karşlanır. Dr. Ethem’in burada “hırs” ile “azim”i birbirine karıştırdığı, dolayısıyla da yanlış bir değerlendirmede bulunduğu söylenebilir.]

39 [Doymak bilmemek, aşırı hırs ve aç gözlülük olarak ifade edilen tamah kelimesi de menfi değer yüklüdür. Yukarıdaki hırs kelimesine benzer şekilde, Dr. Ethem’in tamah kelimesinin bu olumsuz anlamını göz önünde bulundurmadan kaçındığı ve argümanını desteklemek üzere bu atasözünü yanlış bir anlayışla zikrettiği açıktır.]

40 [Pozitivist ve maddeci bir dünya görüşüne sahip olan müellifin, aklın ve dahi sahip olunan bütün maddî ve manevî nimetlerin Allah vergisi olduğu hususundaki inanca aykırı bir şekilde düşünmesi kendi içerisinde anlaşılabilir bir tutum olsa da, bunun kabul edilebilir olmadığı izahtan varestedir.]

Atasözlerini avam ortaya koymuş, bütün fikrî avamlığını ve sefil mahiyetlerini etraftakilere, hatta torunlarına ve soylarından gelenlere yaymak gibi ancak avama yakışan bir bencillik fikri ile nesilden nesile nakletmiştir. Bunlara birer hikmet demek, isterse avamın hikmeti denilsin, çamuru cilalamaktan başka bir şey midir? Bu cilayı kazımak, altında ne berbat ve hasis bir maddenin gizlenmiş olduğunu meydana çıkarmak, atalarımızın tefekkürsüz zihinlerinin mahsulleri ile idare olunmaktan kurtulmak gerekir.

Sadece atalarımız bize bu bâtil atasözlerini miras bırakmadı; ayrıca birçok mütefekkir de gelip geçti ki gerçekten söylediklerini bilir, düşündükleri gibi söyler, hayat ve kâinatın hakikatlerini dikkatlice görür ve hakkıyla anlardı. Bunlardan da aktarılan bunca cümlemiz var, hikmet aslında bunlardır. Bu yüksek hikmetler içinde çağımızın eşsiz düşüncelerine, yeniliklerine uygun ne hazineler vardır. Bunlar yine elekten geçirilir gibi incelendikten sonra birer hikmet kanunu olabilir; fakat atasözleri, bilmeliyiz ki bazı istisnalar hariç, hedefi ve kaynağı meçhul zehirli mahsuller değil midir?

Atasözlerinin gücü nereden geliyor? Her bâtil inancın, her kötü alışkanlığın kuvveti gibi bayağı ihtiraslarla uyumundan, fikrin yumuşaklık ve hoşgörüsünden yararlanarak zihinlere yerleşmesinden ve bir de asırlardan beri aktarılıp tekrarlanmasından aldığı irilikten ileri geliyor. Bu kuvveti kaynağından kurutmak mümkün değildir, mâziye hükmümüz geçmez. Fakat şuur ve idrakimizi ataların safsatalarına set çekecek olursak, benliğimize nüfuz etmeye çalışan bu eski hurafeleri dikkatimizden mahrum bırakarak açıklıktan öldürürsek, atasözlerinin ifsat edici kuvvetlerini ortadan kaldırabiliriz. İrade terbiyesinin en temel kurallarından olduğu üzere, düşüncelerimizi ve muhakemelerimizi dışarıdan gelen bütün şeyler, bütün boş aktarımlar, bütün bâtil inançlar üzerine yöneltmeliyiz ve hatta isterse büyük fikirlerden oluşan hikmetli cümleler arasına bile geçmiş olsun, her birinin bozlukluğunu ve hatasını bir otopsi neşteriyle inceden inceye araştırmalı ve tahlil etmeliyiz ki yalnız bize ait olması gereken şuurumuzda fikir hürriyetimizi aldatarak yerleşen telkinlere meydan vermeyelim.

Mikroskop gibi en ufak detayları gören muhakememizi yalnız atasözlerine değil bütün bâtil safsatalara da yöneltmeliyiz. Özellikle nefsimizin hâkimiyetini ele geçirme konusunda avam ve ricalden gelen ne kadar çok safsata vardır? Ahlâkın değişmezliği ve özgür irade gibi teoriler hep bu safsatalardan sayılmıyor mu? Hatta cildimizi bile sürekli değiştirdiğimiz, her dakika organlarımızla ilgili bir yenilenmeye mâruz kaldığımız fizyolojinin delillendirdiği bir kanun iken, şahsiyetimizi oluşturan çeşit çeşit unsurların zaman, mekân ve dış şartlar altında sürekli olarak değişmeleri ispata ihtiyaç duymayan bir hakikat derecesinde iken, isterse Schopenhauer ve Kant gibi büyük düşünürlerin ifadeleri ile teyit edilmiş olsun, bu gibi safsataların aslında ne kadar bâtil olduğunu meydana çıkarmak için zerrece tereddüt etmek bile doğru değildir. En büyük denilen filozofların ifadeleri bile hakikate rağmen makbul olamaz. Büyüklüğün nüfuz ve telkinine aldanmamak, dikkat ve incelememizi tamamıyla tarafsız ve dış etkiye kapalı tutmak ve fikrî müktesebâtımızı hafızamıza değil eleştirimize muhatap kılmak gerekir ki bazı safsataların dayandıkları büyük isimlerin telkin verici etkilerinden kurtulmaya muktedir olalım. Bacon'ın dediği gibi "Gerçekten büyümek için geçmiş düşünürlerin omuzlarına binmek lazımdır." Fakat ilk olarak bineceğimiz omuzların kuvvetini ölçmezsek aldanır, düşeriz. Özellikle zaman, terakki ve tekâmül her hakikati, her büyük fikri az çok değiştirir. Yüz yıl önce hakikat sanılan bugün yanlış olabilir, çünkü gerçeklerin dayandığı kanunlar sürekli olarak yeniliğe uğruyor. Her noktada daima ileri doğru gitmeye çalışan ve giden bir değişiklik var. Filozofların fikirleri ne kadar sağlam esaslara dayanırsa dayansın, bizim bugünkü varlığımızla, bugünkü aklımızla muhakeme edilmeleri gerekir. O fikir o zaman belki doğrudur, fakat belki de bugün için doğru değildir.

İrade terbiyesinde fikrimizi daima gelişmiş bir seyre bırakmak ve dolayısıyla yeni malzemeler toplayabilmek için mütâlaadan hiçbir vakit geri kalmamak lazımdır. Fakat hangi meslek erbabına sorsanız vaktinin yetişmemesinden şikâyet eder. Günlük işlerin tekdüzeliğinden ötürü en keskin zekâlar bile körleşmeye

başlar. Özellikle tıp, hukuk ve öğretmenlik gibi zihinsel mesaiye en çok muhtaç görülen mesleklerde bile öyle bir zaman gelir ki artık idrak melekesini çalıştırmaya gerek görülmez. Birkaç sene zihinsel mesaiden sonra öğretmen, derslerini bir makine gibi takip eder. Doktor ve avukat, gördükleri vakalarda artık yeni bir şey bulamaz olur. Bu da izah eder ki uzmanı bulundukları bilim alanlarında yetişmiş birçok kişi, aklî melekelerini kullanmayarak paslanmaya mahkûm eder ve mecburî meşguliyetlerinin haricindeki bir yerde şaşılabilir aptallıklar yapar. Özellikle öğretmenliğin yorgunluğu, sanıldığı gibi bir beyin yorgunluğundan değil, ses çıkarmaya hizmet eden kasların fazla kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu lokal yorgunluğun, kuvvetlerimizin bütününü üzerindeki etkisi pek azdır. Zihinsel çalışmayı hiçbir vakit engelleyemez.” (Payot)

Beden yorgunluğuna sebep olan mesleklerden bahsetmeye ise hiç gerek yoktur, çünkü beden yorgunluğunun hiçbir zaman ehemmiyetli bir zihin yorgunluğuna sebep olmayacağı malumdur. Dolayısıyla meydana getirdiği yorgunluk sebebiyle aklî meşguliyetleri engelleyen hiçbir meslek yoktur. Yalnız fikrî terakkiler için değil, her mesleğin sınırlı uzmanlıkları için bile fikrî hakikatlere dair bilgileri elde etmenin gerekliliğini ve faydalarını kim inkâr edebilir? Vakit bulunamazmı; bu da diğer bir safsata. Vakitlerimiz boş işler, boş şeyler ve hiçlikler ile o kadar heba edilmektedir ki “Vakit bulamıyorum!” diyenlere şaşırmamak elden gelmez. Vakit bulamıyorlar değil, vakit bulmayı bilmiyorlar. Yakından araştırıp sorun, size karşı çıkanlara günde bir iki saat bulabilmenin aslında sanıldığı kadar güç olmadığını itiraf ettireceksiniz. “Bu bir iki saat vakti de eğlenceye ayıralım.” derler, fakat maalesef eğlenceye ayırmayarak tam bir tembellik içinde geçirirler. Bazıları da bir iki saat çabayla elde edebilecekleri menfaatlerin azlığından şikâyet ederek bunu hiç çalışmamaya bahane eder. Fakat vaktini tutumlu ve idareli kullanmayı bilen biri için günde iki, hatta bir veya yarım saatin bile birçok ilmî kazanıma imkân sağlayabileceği akıldan çıkarılmamalıdır. Her gün yemek masası başında beş on dakika beklemeye mecbur olan meşhur

bir düşünür, bu ufak zamanları iyi kullanması sayesinde kıymetli fikrî ürünler meydana getirmeyi başarmış ve yazdığı eserini de bekleyişinin bir hatırası olarak eşine ithaf etmiştir.

Bazı tembeller de vaktin yetişmemesinden şikâyet etmez, “fakat arzu ve yetenek olmadıktan sonra çalışmaya koyulmak gereksizdir, uykuda uyur gibi duran ağır bir düşüncenin hiçbir şeye gücü yetmez.” (Payot) derler. Ne yanlış! Yeteneksiz ve ağır olan bizim zihnimiz değildir, irademizdir. Biz istemiyoruz da onun için zihnimizin kâbiliyetsizliğini bahane addederek mazeret olarak dile getiriyoruz. Cidden kararlılıkla çalışmaya oturun, zihnin en kapalı sanıldığı zamanlarda bile yeteneği açmanın arzuya bağlı olduğunu göreceksiniz. Yemek yedikçe iştah açılır, zihin de çalıştıkça parıldar.

Sonuç olarak irade terbiyesinde, fikrî mesaiye dair birçok safsata hüküm sürer. Özellikle irade terbiyesine ait olanları reddeden bütün delilleri kitabın girişinde açıklamıştık. Diğer mesleklere ve çalışmalara ait olan safsataların yanlışlıklarını ispatlamak için de bir miktar ciddi ve derin düşünmek, ayrıca bir hakikat diye ortaya atılan hazır terkiplerin ne kadar bâtil kaynaklardan gelmiş olduğunu idrak melekemize ve aklımıza sunmak yeterlidir. Yalnız şurasının bir prensip olarak kabul edilmesi gerekir ki ister atasözlerini, ister hikmetli cümleleri ve isterse safsata şeklinde olsun dışarıdan gelen telkinleri hiçbir zaman olduğu gibi kabul etmeyip beynimize yerleşmek isteyen yabancı fikirleri nazar-ı dikkatimize sunarak hakikate uygun olanlarını kabul etmek, hurafelere dayananları ise reddetmek mutlak bir gerekliliktir. Şu vücudumu taçlandıran beyin benim mülkümdür, beynimde bulunan fikirler de benim olmalıdır ki kendime gerçek bir şahıs demem mümkün olsun.

ALTINCI MESELE

KİTAP VE TİYATRO

“Kitaplar sayesinde insan, farklı asırların en seçkin meclislerine dahil olarak her milletin ferdi, her çağın seyircisi olur. Hatta denilebilir ki sanki kâinat onun için yaratılmıştır.”

John Herschel

“Dünyanın en büyük iyilik ve kötülük fâilleri kitaplardır.”

Proal

“Medya kamuoyunun, halkın tercümanıdır.” İşte hazır bir terkip ki hiç tefekküre ve tartışmaya muhtaç değildir sanılır; reddedilmesi imkânsız bir hakikat diye kabul olunur. Fakat biraz derin düşünülürse hakikatin aksi yönde olduğunu kabul etmemek mümkün olmaz. Kamuoyu basının elinde esir olan bir kuvvettir. Siyasi gazeteler kamuoyunu istediği gibi sevk ve idare eder. Medenî memleketlerde her günün havadisini takip için gazetelerden birini okumayan bir kişi düşünemeyiz; olsa bile tamamen avamlık ve hayvanlara has bir kabalığa batmıştır ki böylelerini zikre değmez. Bir gazetenin şeklini, yazarlardan birinin ifadesindeki tarzı, yazı dizilerini ve bazen de cinayet vakalarını tasvirdeki kudretini tercih eder, zevkinize uygun bulur, her gün bu sütunlar dolusu yazıların içindeki fikirleri hazmedip kabule ve artık sizin fikriniz ne olursa olsun, yavaş yavaş yazarların telkinlerine uy-

maya mecbur olursunuz. Gazeteniz sizi siyasetin, edebiyatın ve ahlâkî yolların çeşit çeşit ve eğri büğrü yolları arasında istediği gibi sürükler. Talmeyr son yayınlarında kamuoyunu basın vasıtasıyla idare etmenin ve özellikle de halk tabakasını gazetelerin tefrika suretiyle yayınladığı romanları ile istenen şekle sokmanın ne kadar kolay ve gerçek olduğunu ispatlamıştır.

Yine büyük yazarların da okurları arasında kendi duygu ve düşüncelerine uygun hareketler ve temayüller uyandırmaması mümkün değildir. Okurlar yalnız bu fikirlerin telkininin etkisinde kalmakla yetinmeyerek çoğunlukla dâhi müelliflerin ifade tarzlarını bile taklit eder. Her bir edebî ve siyasî kutup etrafında binlerce öğrenci toplanır. Medyanın kuvveti, mîknatısın çekim gücü ve adalet kanununun hükmediciliği kadar mutlaklıdır. Kemâl'ler, Hugo'lar, Lamartine'ler, Tolstoy'lar daima birer cazibe merkezi oluşturmuş, milyonlarca zihni kendi ruhsal mahsullerine uygun bir şekle dönüştürmüştür.

Paul Bourget⁴¹ diyor ki “Şuurumuzun derinliklerindeki hakikati araştırdığımızda, falan veya falan eseri okumamış olsaydık bugünkü fikrimizin başka türlü olacağını idrak etmememiz hiçbirimiz için mümkün olmayacaktı.” Ruhlarını, temayüllerini ve fikirlerini hakiki anlamda tahlil etmeyi bilenler, okudukları eserlerin fikirleri üzerine ne kadar büyük bir tesiri olduğunu görür. Bazen hâlimizde bir başkalık görülür; siyasî olaylar, dünyada meydana gelen hadiseler veya ahlâk kuralları üzerine büsbütün başka türlü fikirler vermeye başlarız. Hatta bazen sözlerimiz, giyim kuşamımız ve davranışlarımız bile başka bir tarz kazanır. Bu değişimi belki de biz hissetmeyiz, fakat muhataplarımız değişimimizi derhal görerek “Sen böyle değildin!” demekten kendilerini alamaz. Gerçekten de böyle değildik, fikrimiz bu değildi, şimdi büsbütün başka türlü düşünüyoruz, niçin?.. Sebebini biraz araştırırsak çoğunlukla bir gazetenin, bir kitabın etkileyici telkinini keşfetmekte gecikmeyiz. Hatta büyük düşünürler bile kabul eder ki seçmiş oldukları meslekleri tercihe esas sebep genellikle okudukları kitaplar olmuştur.

41 Paul Bourget, *Essais de psychologie contemporaine* (Paris: A. Lemerre), 1885.

George Sand'i ve Musset'yi eriştikleri dehâ mertebesine ulaştıran sebep kitap olmuş, keza Ravachol ve Tropman gibi cinayetlerle ilgili hususlarda dâhi kesilenlerin rehberleri de yine kitap olmuştur. Okuduğu kitaptan bir nebze de olsa etkilenmeyen hiç kimse yoktur. Hakikaten bu tesirler pek çeşitli şekillerde meydana gelir, bazen müellifin hiç dikkatini çekmeyen bir terkip bizim zihnimize yankılar oluşturan bir güdü görevi icra eder. Herkes kitapta mevcut temayüllerine uygun duygulardan etkilenir. Aynı kitap birini cinayete diğerini ise merhamete sürükler. “Beni buraya sürükleyen kötü kitaplardır.’ Bütün hapishane müdürleri veya papazları, bütün hâkimler pek çok defa böyle itiraflara mâruz kalmıştır.” Bir cinayet veya intiharın “sebebini keşfetmek için yalnız kadın parmağı aramak yeterli değildir. Çoğunlukla da kitap parmağı aramak icap eder.”⁴²

Eğitimde kitapların, fikirleri ve fiilleri sevk ve idaredeki bu büyük nüfuzu nereden geliyor? Gerçekten her okuduğumuz bir fikirdir ve genellikle de yeni bir fikirdir, zihnimize giren fikirler birçok hareket ve irtibata vesile olarak fiile dönüşmesini teşvik eder. Kitapların en büyük kuvveti bu telkin ettikleri fikirlerdedir. Fakat telkin edilen fikirler bir ahlâk kitabının kısa emirleri gibi soğuk kalsaydı, okuduğumuzda o kadar etkilenmezdik. Kitapların kuvveti daha derin bir kaynaktan gelmektedir ki o da soğuk fikirler ile sıcak hisleri birbiriyle harmanlamasındadır. La Fontaine'in dediği gibi “Ahlâka dair bir emir bizi rahatsız eder. Fakat hikâye tarzında anlatılırsa o ahlâk kuralını kolaylıkla kabul ederiz.” Bunun için hayalî tasavvurlarla iç içe olan kitapların, edebî yayınlar ile romanların tesiri, diğerlerinin tamamına üstün gelir.

Romanda müellif bizi hayalî bir olay karşısına koyar, hislerimize uygun olarak coşturucu tasavvurlarla renklendirir, okurun fikrine değil hissine etki edecek bir facia ve heyecan sahnesi içinde gösterir, bütün temayüller ve ihtirasları uyandıracak yakıcı diyaloglar icat eder. Tasvirinin bu sıcaklığı ile okurun zihnini her türlü telkine müsait bir hâle getirir. “Romancı ne müthiş bir uyuşturucudur” (Eymieu). Okurlarını felçli hastalar gibi her

42 Louis Proal, *Le crime et le suicide passionnels* (Paris: Alcan), 1900.

arzusuna, her emrine boyun eğdirir. İsterse bir katil, isterse bir kahraman var eder. Bazen bâtil bir bağnazlığa doğru sürükleyerek bir kuduz köpek gibi her önüne gelene saldıracak bir hâle koyar; bazen âdil ve insaf sahibi somut bir örnek üretir. Fakat ne yazık ki romanların çoğu iyiliği telkin etmeye değil, kötülüğü var etmeye çalışır. Hakikaten bazı yazı üstatları vardır ki hayır ile şerri, vazife ile zevki, hayvanlık ile insanlığı karşı karşıya getirerek erdemi galip kılar. Okurlarında bu ahlâklı kahramanı takip ve taklit hevesini uyandırır. Fakat romanların çoğu rezil, hayasız lezzetleri, cinayetleri ve menfaatperestliği hakiki bir zevk derecesine yükselterek kötülüklerin telkininde şeytanla rekabet eder.

Fransız romanlarının büyük bir kısmı, özellikle de dilimize tercüme edilmiş olanları bu türdendir. Hele gençler, yeni açılmış ve ateşli zihinler için bunlar en korkunç zehirler kadar kötü etkiler sağlar. Batı'dan alınacak onca faydalı ve beğenilen binlerce eser varken birçok kütüphaneyi, Fransızların bile vitrinlerde görmekten utandıkları bu romanlar doldurur. İngiliz müelliflerinden Jowet, "Dante, cehennem kapısına 'Ey buraya girenler, bütün ümitlerinizi terk edin.' yazmakta hata etti. 'Burada Fransız romanları okunur.' yazmalıydı." diyor.⁴³ Çocukların terbiyesinde bu romanların okunmasına izin vermek en büyük ihmallerden daha zararlıdır.

Bununla birlikte romanlar içinde nefsimizin terbiyesine cidden hizmet edenler yoktur denilemez. Güzel ahlâkı, kemâle erme çabalarını hoş ve güzel bir şekilde gösteren bu tür romanların yazılması, büyük bir zekâyâ ve keskin bir edebî kâbiliyete bağlı olduğu için bunların sayısı daha azdır. Sanatlarındaki maharet Batılı üstadların nefis eserlerindeki benzer büyük bir kudret sergileyen günümüz edipleri, Osmanlılığa ve yalnız Osmanlılığa da değil bütün insanlığa bu tür eserler armağan etmelidir. Her kitap yazan bilmelidir ki okurlarının fikirlerinde meydana getireceği arzulardan mânen kendisinin mesûldür. Bu mesûliyeti idrak etmeyen, ismini vitrinlere yazdırmak gibi bir bencillik hevesini değil, sessizce nefsin ve fikrini terbiyeye çalışmayı toplumsal bir görev bilmelidir.

43 Eymieu'nün aynı ismindeki kitabından.

Kısacası, okuduklarımızın bilincimizde meydana getirdiği tesirlerin inkârı mümkün değildir. Doumer diyor ki “Bizzat ben de 16-20 yaşlarımdayken okuduklarımın hatırasını korumaktayım. O okumalar, o zamandan beri geçen otuz senelik hayatımda değişmez bir rehber hizmetini yerine getirmiş olup daha o zamandan beri kabul ettiğim kuralların ve hayatımın izleyeceği yolun kararlaştırılmasında kesin değilse bile hakiki bir etki bırakmıştır.” Çünkü her okuduğumuz, hislerimizle az çok iç içe geçmiş ve dolayısıyla etkisi de az çok belirginleşmiş bir fikirdir. Fikir, kanuni gerekliliğinden ötürü fiil hâline dönmeye meyledecektir. Bunu engellemek elimizden gelmez. Fakat bu ruhsal kanunu lehimize çevirmeye kudretimiz vardır. Okunan kitap rezil sefilliklerin tasviri veya asil yüceliklerin temsiliyle sınırlı olması nispetinde irademizin terbiyesine yardım edecek veya karşı çıkacaktır. Yazarlar bu iki yoldan birini seçtiklerinden dolayı ya ruhumuzun kemâle ermesine yardım eder veya buna mâni olur. Ancak biz istediğimiz eseri seçmekte özgürüz. Okuyacağımız eserleri nefsimizi terbiye işine uygun olarak seçersek kitaplarda birer yardımcı bulabiliriz ki bu, irade terbiyesindeki araçların en önemlilerinden birini oluşturur.

Özellikle okumak zaruridir. Mesleğimizde ne kadar çok ilerlersek ilerleyelim, uzmanlığımızın genişliği ve sınırları ne kadar sağlam bulunursa bulunsun, fikrimizi geliştirmek için ihtisasımız ve mesleğimiz haricindeki yayınları okumazsak geri kalırız. Okuyarak düşünme melekelerimiz yükselir, malumatımız genişler, muhakeme gücümüz sağlamlık kazanır, maddî ve manevî hadiselerle daha geniş bir perspektifle bakmayı başarırız. Bu uzun asırlar içinde bize gelinceye kadar ne kadar dâhiler, incelikli görmeyi bilen nice zihinler yetişmiştir. Bunlar düşünmüş, eşyanın ledünniyâtını, yani ilahi sırlarını büyük bir vukufiyetle arayıp görmüş ve düşündüklerinin özlerini de eserlerine bırakmıştır. İbn-i Sina’lardan, Gazalî’lerden, Spencer’lara, Kant’lara, Stuart Mill’lere, Darwin’lere Hugo’lara ve Hâmid’lere gelinceye kadar yüzlerce, binlerce cilt eser meydana getirilmiştir ki elimizi açsak bize avuç avuç kemâlât saçarlar. Her nerede olursak olalım, bir

iki saatlik okuma zihnimize yeni bir ferahlık, arzularımıza yeni bir yükselme meyli, şuurumuza yeni bir kuvvet ve saadet bahşetmek konusunda cimrilik etmez. Yeter ki bunlar bizim sevgili dostlarımız olsun.

Ruhsal kuvvetlerimizi yönlendirmeyi ve kullanmayı bilirsek bizim için her okuma faydalıdır. Hatta en zararlı zannedilen kitaplar bile, istersek, utanılacak rezilce işlere karşı bizde şiddetli bir kin ve nefret uyandırabilir. Öyle romanlar vardır ki anlaşılması en güç ve dikkat isteyen ince hususlara âşina filozoflar kadar ruhsal telkinlerin saçılmasına yardım eder. Öyle edebî eserler vardır ki derhal bizi güzelliklerle dolu bir *esîrî âleme* nakleder. Öyle bilimsel yayınlar vardır ki tabiatın haşmet ve azametini düşündürerek şuurumuzda tekâmüle karşı geniş bir temayül uyarır. Hele tarih kitapları... Hiçbir facia, hiçbir komedi ve hiçbir roman yoktur ki hayatın hakikatine tarih kadar mutabık, ıslah ve uyanış dersleri ile dolu vakaları gösterebilsin. Nefsin rezilliklerini ve şehvete meylini şiddetle uyandıran kitaplar hariç, her okuma bizim için istifade vesilesidir. Çünkü her biri bizi düşünmeye, işin hakikatini tetkike, yeni fikrî ortaklıkları araştırmaya veya meydana getirmeye sevk eder ve bir kemâl ağacı yetiştirecek hayat verici bir tohum yerine geçer. “Fakat tercih edilmeye en çok lâyık olanlar, saf ve pratik bir felsefeye ait olarak asırların yetiştirdiği yüksek mütefekkirlerin tefekkür ve tecrübeyle elde ettikleri semere ve öze sahip kitaplardır. Bu kitaplar, hangi sayfasını açarsak açalım müellif ile aramızda derhal bir fikir ortaklığı olduğunu gösterir ve kendi nefsimize dair fikrimize yeni bir nur ve kuvvet bahşeder” (Émile Lévy). Montesquieu’nün dediği gibi “Kitaplar, yarım saatlik bir okuma sayesinde tüm keder ve kasvetimizi defedebilir.”



Kitapların etkilerini daha duygu yoğunluklu, daha sıcak ve daha tesirli bir biçimde tiyatrolarda bulmak mümkündür. Çünkü burada hislerimizi etkileyecek vasıtaların tümü bol miktarda vardır. Yüzlerce insanın zevkle seyreden bakışlarını cezbeden, sahnenin

yapay süslemeleriyle hayalî bir âlem mânâsını kazanan, câzip diyaloglarıyla bütün bir halkın heyecanlı gösterilerine yol açan tiyatrolarda ışık, tavır ve hareketler, kalabalık, oyuncular, kostümler, roller, dikkati çekme vb. her biri bizde fevkalâde yoğun duygular ve arzular uyandırabilecek etkili bir telkindir. Her bir kelime vücudumuzu titretir, oyuncularla beraber ağlar, beraber güleriz. Zaten tiyatroya gitmeden önce kendimize telkinde bulunuruz. Ne kadar çok insan vardır ki evvela gözyaşlarını silecek bir iki mendil alır da seyre öyle gider.

Bu hazır zihinlere etki edecek vasıtalar tiyatrolarda o kadar somuttur ki bu telkinlerden kurtulmak hemen hemen imkânsızdır. İsterse sahnede gösterilen fikir tamamen mantıktan uzak olsun, bizim düşünme ve akıl yürütme gücümüz o derece zayıf, hislerimiz o derece gergindir ki verilen fikri kabulden kaçınamayız. Tiyatro en muktedir öğretmenden daha etkili telkin dersleri verir, hitabeti en kuvvetli siyasetçiden daha çok öğrenci toplar, en cerbezeli mürebbiden, eğitimciden daha fazla ahlâk güzelliğine hizmet eder ve bazen de en cezbedici fuhuş vasıtalarından daha fazla şehvet hislerini kalbe yerleştirir.

“Dolayısıyla tiyatroya gideceğimizde, izleyeceğimiz piyesin bizde oluşmasını isteyeceğimiz hareketleri teşvik edici olmasına dikkat etmeliyiz. Çünkü tiyatrodan alacağımız fikrin hakikaten fiile dönmesi kuvvetli bir ihtimaldir. Dönmemesi ise aldığımız telkinlerle mücadeleye bağlıdır. Hâlbuki cesaret ve kuvvetimiz sayesinde hiçbir zarara uğramadan kurtulmaktan başka ümidimiz olmayan gereksiz bir tehlikeye atılmak boş bir mücadeledir.” (Eymieu)

Tiyatrolar, bu zengin telkin araçları sayesinde ahlâkımızın güzelleşmesine ve irademizin terbiyesine pek büyük hizmetler edebilir. Bu hususta en güzel misalleri Corneille’in eserlerinde buluruz ve ihtiraslarla mücadele ederek istenen fikirleri hâkim bir mevkiye çıkarmanın nasıl mümkün olduğunu görürüz. Bu tür eserler irade terbiyesinde izlenecek aşamaların bir numunesi yerine geçebilir. Bir taraftan görev, vatanperverlik, fedakârlık, doğruluk

ve dürüstlük gibi bir ahlâkî fikir, karşısında da genellikle sevda şeklinde gösterilen şiddetli bir ihtiras... İrade terbiyesinde de bundan başka ne var? Sevdayı bütün duygusal temayüllere yayın; nefsimize hâkimiyetin bütün düşmanları bunlardan ibaret değil mi? Derin tefekkürler, tartışmalar, kararlar, galibiyetler ve fiillerle sonuçlanan bu derunî mücadele, sahnede elle tutulur gözle görülür bir şekilde gösterilecek olursa nefsimizi terbiyede bize ne büyük hizmeti olur.

Bu mevzuda bizde en mükemmel eser *Vatan yahut Silistre*'dir. Oyunu izlerken umumi ve coşturucu bir vatanperverlik hissiyle titrememek imkânsızdır. O kadar ki en korkağımız bile derhal düşmana saldıracakmış gibi şiddetli bir arzunun titreyişlerini hisseder. Çünkü oyunun her kelimesi bu ideali şiddetlice telkin edecek tarzda yazılmış ve hatta aşkın bile bu yolda feda edilip boyun eğdirilecek bir ihtiras olduğu gösterilmiştir. Güya sahne arkasında parlak bir ufuk üzerinde yıldızlardan oluşan harflerle resmedilmiş olan *vatan* kelimesi, parıltılarını en ücra duyu hücrelerimize kadar aşıyor. Kötü hisler bir başka şekilde, kalenin teslimini teklif edecek bir subay şeklinde bile gözükse İslâm Bey bu temayülü, vahşi bir akrebi ezer gibi derhal eziyor. Zıt duyguların imhası için irade terbiyesinin gösterdiği kuralı uygulayarak zihinde yerleşmesine hiç imkân tanımıyor. Bu bir terbiye mektebidir ki ideali, tefekkürü derinleştirmeyi, ihtiraslardan kurtulmayı ve duyguları öldürmeyi somut bir şekilde gösterdiği için vatanperverlik hakkında yazılacak binlerce sayfadan, okunacak yüzlerce nutuktan daha kuvvetlidir. Yalnız İslâm Bey, düşmanın barutunu ateşlemek için giderken âşık olduğu kadının da kendisiyle birlikte bulunabileceği gibi gizli bir fikirle cesaret göstermemeli, *Celâleddin Harzemşah*⁴⁴ adlı piyesinde olduğu gibi Neyyire'yi suda boğup öldürecek derecede yüce bir fedakârlıkla, ideali uğrunda en helak edici ihtirasları bile yenmenin mümkün olduğunu göstermeliydi.

44 [*Celâleddin Harzemşah*: Namık Kemâl'in Moğollara karşı İslâm âleminin bayraktarlığını yapan Celâleddin Harzemşah'ın şahsiyeti ve mücadelelerine dair 1876'da kaleme aldığı 15 perdelik tarihi tiyatro eseri.]

Bazen de sahne, göreve bağlılığı arzu edilen bir hedef şeklinde gösterir. Bütün engellere, bütün ümitsizliklere rağmen, hatta bir hükümdarın bile görevini kesinkes yapması gerektiğini gösterir. “Elli beş yıl millete hizmet eden, mevcut düzene bu kadar hizmet eden” adaletli bir hükümdar bile “Ben de sevdiğimi feda ederim, halk için ta cehenneme giderim!” narası atıp ağlayıp üzüntüyle Tezer’i hançerle vurur ve “Görevimi yerine getirdim...” diyerek bütün ızdırıp ve ümitsizliği, bütün azap ve acılığı ile beraber görevin mutlaka uyulması gereken bir hâkim, hükümdarlığın da üstünde mücbir bir âmir olduğunu fiilen gösterir.⁴⁵ Fakat Melik Abdurrahman görevi biraz daha iyi anlamalıydı: “Görevdeki yüceliğin ruhunu idrak eden birinin görevini mutlulukla” (Dubois) yerine getirmesi gerektiğini bilmeliydi. Tezer’i öldürdükten sonra intihara, yani “yokluğa” gitmeye hazırlanmalıydı. Çünkü hükümdarın eli, gerçekten sevdiceğini öldürüyor, fakat eli sevk eden bizzat hükümdar değil, halkın gazap ve intikam hissidir. Hükümdar vazifesini yerine getirmekten ziyade halkın emrine boyun eğmiş bir araç konumuna geçiyor. Hâlbuki görev, yerine getirilmesinden sonra bile bu zaafa izin vermez. Yoksa derslerini öğrenmek için somurtarak çalışan çocukların hâline benzer.

*Târık*⁴⁶ da bir diğer faziletler bütünüdür; bütün ahlâkî yüceliklerin kemâline bir örnektir. Allah aşkından başlayarak vatana, millete, cihada, şehadete, ilim ve irfana, edep ve erdeme, şeriata, insanlık sevgisine, adalet ve hakkaniyete, kısacası her biri bir insanı kemâle ulaştırabilecek melekeler ve güzel huyların tamamına âşıkça bir sevdıyla donanmıştır. Bu nefis eserin ruhunun özünü Salha’nın sevdiklerini birer birer saydığı dördüncü fasılda okumak mümkündür. Bütün bu yüce hasletler ve erdemler o kadar doğal bir biçimde anlatılıyor ki insanlığın bu mukaddes kemâli önünde “Nedir insanı insan eden bu mübarek sebep?” diye sorulmaması mümkün değil. Bütün bu faziletlerin başlangıcında yalnız bir kaynak buluyo-

45 [Tezer yahut Melik Abdurrahmani’s-sâlis: Abdülhak Hâmid Tarhan’ın (1852-1937) Endülüs müslümanlarını konu alan, 1880’de yazdığı tiyatro eseri.]

46 [Târık yahut Endülüs Fethi: Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Müslümanların İspanya’yı fethiyle ilgili 1879’da yazdığı tiyatro eseri.]

ruz, o da hakiki dindarlığın meydana getirdiği yücelikler kaynağı... Sonrasındaki bütün faziletler bundan dallanıp budaklanıyor. Zaten ahlâkî erdemlerin, yüce arzuların ve kemâle erme isteklerini takip etmenin her biri bu geniş yayılımı gösterme ayrıcalığına sahiptir. Bütün faziletler birbirine zincirleme bir biçimde bağlıdır, yalnız biriyle donanmış olmak geride kalanlarını da davet eder. *Târık*'ta gösterilen bu kusursuzluk numunesi, irade terbiyesinin en son hedefi olan alışkanlık ile elde edilebilir. Faziletleri bu kadar doğal, hatta bu kadar mecburî gösterebilen ancak ve ancak alışkanlıktır. Tekâmül yolunda ihtirasların hayvanî engellerine tesadüf olunmuyor değil, fakat ruh kemâlât noktasında o kadar ileri gitmiş, o derece alışkanlık ve ihtiyaç hâline gelmiş ki "Ah! Seni feda etmek sehl (kolay) ise de... *Sehl-i mümteni!*..⁴⁷ Zehra, ben Arap'ım, yalan söylemem. Çok şey bilirim, fakat ikiyüzlülük nedir bilmem. İslâm'ın şerefini yüceltme yolunda seni feda ederim; gerçi bu feda Endülüs'ü fethetmekten de zor gelir." hitabı bile bir akarsuyun doğal akıntısı gibi bir kolaylıkla dile getiriliyor. Sevdâyı bile feda etmek, şeriat ve cihat uğruna nefsin en müthiş arzularını ortadan kaldırmak bir *sehl-i mümteni*, fakat yine bir *sehl* (kolay) olarak görülüyor. İşte bütün nefsi ıslah çabalarının da amacı bu en nihai hedef, fazileti ihtiyaç hâline getirebilecek bu doğal alışkanlık, bilimsel ifadesiyle bu *otomatizmdir*.⁴⁸ Doğrusu tekâmüle ulaşma mücadelesinde karşılaşacağımız aklî hürriyet düşmanlarını inceleyecek olan psikoloji kitaplarının gerekliliği belki de daha önemlidir, fakat bunun kadar mühim olan bir diğer şey nefsimizi terbiye ile elde edilecek bu güzel huyların kendiliğinden meydana geldiğini göstermek olacaktır.



47 [Sehl-i mümteni, görünüşte kolay olmakla birlikte bir benzerinin söylenmesi oldukça zor olan söz, mısra ve beyit anlamın gelen bir belâgat terimidir. Sözlük anlamı "kolay" olan sehl ile "gerçekleşmesi mümkün olmayan" anlamındaki mümteni' kelimelerinden oluşan bu terkinin lügat anlamı "elde edilmesi hemen hemen imkânsız kolaylık"tır. Etraflı bilgi için bk. Mine Mengi, "Sehl-i Mümteni", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/320-321.]

48 [Yazarın *tav'iyet* ve *fiil-i tav'i* kelimeleriyle karşıladığı otomatizm; iradenin ve hatta bazen bilincin dışında kendiliğinden gerçekleşen hareket ve faaliyetleri ifade eder.]

Kitapların ve tiyatroların irade terbiyesinde bulacağımız dış vasıtaların en önemlilerinden birini oluşturması iki yönlü bir görev meydana getirir. Birinci görev, edebiyat üstadlarına aittir. Hayatta her fert, sahip olduğu maddî ve manevî şeylerden insanlığı da hissedar etmekle mükelleftir. Bu görevi herkes servetiyle, işleriyle, bedeninin kuvvetiyle, fedakârlığıyla, kaleminin iktidarı veya ifadesindeki kudretle yerine getirerek kendinden daha az imtiyazlı olanları kendi kudretine ortak eder. Bu mevzuda belki sadakamıza muhtaç bir engelli bile şefkat ve merhametimizi davet etmek ve insanlara yardım etmenin verdiği mutluluk lezzetini bahşetmek suretiyle bir görevi yerine getiriyor. Kalem erbabı da insanların kemâle ermesine hizmet edecek eserler neşretmekle görevini yerine getirebilir. Eli kalem tutan üstadlar bu temel vazifenin üzerinde dikkatle durmalı; kalemlerinin kudretini ahlâkın güzelleştirilmesine, nefsin terbiyesine ve iradenin kuvvetlendirilmesine hizmet eden bir biçimde kullanmalıdırlar ki vatanı ve Osmanlılığı, arzu edilen mükemmellik noktasına doğru götürmeye yardım etsinler. Özellikle fikrî eserlerin kapsadığı daire ülkenin, vatanın ve milletin kısıtlı genişliğiyle sınırlı kalmayarak bütün insanlığı bile kucaklayacak yüce bir imtiyaza sahiptir. Bilinmelidir ki yalnız şahsî zevk için yazı yazmak bencilliktir. Yaptığımız her işte olduğu gibi yazı yazma kâbiliyetimizin icrasında da diğergâm olmanın, bütün insanlığı düşünmenin tartışılmaz bir görev olduğu anlaşılmalıdır.

İkinci görev ise okumanın ve seyretmenin eğitici telkinlerini lehimize çevirmek için kitap ve tiyatroda emellerimize, hedeflerimize ve arzumuz olan kemâle hizmet edenleri seçmek, dışarıdan aktarılan fikirlerin hedeflerimize uygunluğuna dikkat etmek, hiçbir fikri soğuk bir hâlde bırakmayarak bütün dikkatimizle, bütün tefekkürümüzle geliştirmeye ve ısıtmaya çalışmaktır. Eğer böyle olursa, bu görevin iki yönü de bu psikoloji kurallarının bir numunesi olursa, okuduğumuz sayfalarda ve seyrettiğimiz sahnelerde fevkalâde sağlam birçok iradeyi terbiye etme vasıtası bulur, daima kovaladığımız parlak yıldıza doğru ilerler, Osmanlılığı, insanlığı ve kâinatı da kendimizle uyumlu bir tekâmül seyrine ulaştırırız.

YEDİNCİ MESELE

KAMUOYU VE ÖĞRETMENLER⁴⁹

“Gerçek sadaka, paradan ziyade kudret ve ümit vermektir. Başkalarının elemelerini kabul etmek değil, fakat kendi elemlerine bizzat tahammül edebilecek, hayatın güçlüklerine sabırlı bir şekilde göğüs gerecek kudret ve iç huzuru vermek en faydalı yardımdır.”

Sir John Lubbock

İrade terbiyesinde sadece kendi gayretlerimizle yetinmeye mecbur olup dışarıdan hiçbir destek almasaydık, çok kısa bir zaman içinde silahlarımızı terk edip nefse hükmetmeyi başarmanın bu uzun mücadelesi önünde büsbütün ümitsiz, sessiz ve suskun kalırdık. Hakikaten nefsimizin kemâle ermesi için gereken ilk şevki bizzat ruhumuzun içinde bulacağız, fakat bu şevki sürdürmek için oldukça kuvvetli toplumsal bir yardıma da ihtiyacımız vardır.

Gerçekten de böyle değil mi? Hiçbir zaman yalnız kendi gücümüzle yetinme çaresizliğini yaşamıyoruz. Ailemiz, yakınlarımız, bulunduğumuz kasaba veya şehir halkı alkışlarıyla, iltifat ve sevgileriyle bizim çaba ve gayretimizi teşvik eder. Başarılarımız daha parlak olursa daha geniş bir halk topluluğunun övgüsüne lâyık oluruz.

49 Payot'dan tercüme...

Hayatta hiçbir bir yüce husus yoktur ki elde edilmesi daimi çabalara muhtaç olmasın. Hiçbir çaba yoktur ki kamuoyunun mık-natis gibi tembihine ihtiyaç duymaksızın aylarca ve senelerce devam edebilsin. Toplumun genel kanaatine açık yürekle karşı duranlar bile çoğunlukla mücadele edebilmek için bir azınlığın teşvik ettiği iltifatların sıcaklığına ihtiyaç duyar. Fakat tek başına senelerce herkese direnebilmek beşerin gücünü o kadar aşar ki henüz hiçbir örneğine rastlamadım.

Bain, Mill ile sohbetinde metanetten bahsederken bu seçkin hassanın ya tabii bir kudretten veya kışkırtıcı dış bir uyardan ibaret iki kaynaktan geldiğini söylüyor. Mill⁵⁰ de cevaben “Gerçek şu ki kamuoyu ne kadar fazla teşvik ihsan etse yine de azdır.” diyor. Hakikaten kamuoyu harekete geçirici büyük bir güçtür ve hiçbir taraftan itiraz edilmezse akıllara hayret verecek bir kuvvet kazanabilir. Atina’nın edebî dehâya ve akıl kuvvetine karşı gösterdiği genel takdir sayesinde bu küçük belde yetişen pehlivanlar, şairler ve filozofların sayısına diğer hiçbir bölgede ulaşılammıştır. Lakedemonya olarak da bilinen Sparta’da toplumun övgüsüne erişme arzusu sayesinde muhteşem demeye lâyık, gayretli bir millet meydana gelmiştir. Bir tilkiyi çalarken yakalanan, fakat sırrını gizlemek için elbisesi altında sakladığı hayvanın zalim dişlerine ve hatta karnını parçalamasına tahammül eden Spartalı çocuğun hikâyesini (ki gerçek diye kabul edilebilir) herkes bilir.

Sanılmasın ki bunlar istisnai milletlerdi; bugün bile görülüyor mu ki insanlık basamağının en aşağısında bulunan Kızılderililer en zalimce eziyetlere tahammül etmekle beraber düşmanlarını tahkirden geri durmuyor; korkak sanılmaktan korkan câniler darağacına giderken Stoacı bir cesaret gösteriyor. Hatta modern toplumumuzda bile bağımsızlığını kazanmak ve emniyet içinde yaşamak değil de şâsaalı ve lüks içinde yaşayabilmek adına, etrafındakileri çamurlara batırıp akılsızca kibir gösterilerinde bulun-

50 Alexander Bain, *John Stuart Mill: A Criticism with Personal Recollections* (London: Longmans, Green), 1882.

ma arzusuyla ne kadar tâcirler, bankerler ve sanatkârlar en rezil işlere bile katlanıyor.

İnsanlar muhakemelerini yapmak için yalnızca kamuoyunun takdirine dayanır, güvenir. Kamuoyu yalnız yelkenlerimizi şişirmekle yetinmez, hatta dümenimizi de idare ederek tutacağımız yolu seçmemize bile müsaade etmez ve bizi kendisine mutlak anlamda itaat etme seviyesine kadar indirir.

Kamuoyunun üzerimizdeki tesiri o kadar büyüktür ki tanımadığımız, hatta nefrete lâayk olduklarına inandığımız kişilerin bile küçümseyici bakışlarına tahammül edemeyiz. Bir yabancıнын ortamdaki varlığı bile jimnastik öğrencisine ne harika işler yaptırır, her öğretmen bunu bilir. Yüzme ve buz pateni derslerinde yabancı gözlerin bizi izlediğini görürsek cesaretimiz iki misli artar. Başkalarının üzerimizdeki bu kuvvetli etkisini tam anlamıyla anlamak istersek, her gün geçtiğimiz bir sokakta ve hatta hiç tanımadığımız bir şehirde dilenci kıyafetinde veya gülünç bir kıyafetle gezinmenin bize ne büyük bir azap vereceğini düşünelim. Modası geçmiş elbise giyen bir kadının ızdırabı da bu etkinin şiddetini ispatlamaz mı? Hiç hatırımdan çıkmaz; lisede henüz pek genç iken dirseğimde bir küçük yama ile sokağa çıkmaktan ne elim bir eziyet hissetmiştim, hâlbuki bu yama benden başka kimsenin göremeyeceği kadar küçüktü.

Toplumun en küçük hareketlerimiz hakkında bile yaptığı bu korkunç baskıyı iyiliğe ve güzelliğe sevk etmeyi düşünmüyor ve bu kuvvetten istifade etmeyerek yok olmasına fırsat tanıyoruz.

Okullarda öğrenci; arkadaşlarının, hocalarının ve ebeveyninin müşterek teşviklerinin etkisinde bulunur. Bu teşvikler hep zihnimizle çalışma noktasına yoğunlaşır. Bununla birlikte çoğunlukla okul arkadaşlarının teşvikleri kötü bir yöne evrilebilir. Okullarda zekâları orta derecede olanların çabaları hor ve hakir görülürken, aksine verimli bir tarlada neredeyse kendi kendine ortaya çıkıp gelişebilen kolay ve zarif başarılar takdire lâayk bulunur. Modern eğitim yöntemlerimizin bu temel hatası, iradeyi kuvvetlendirmeyi zihni doldurmaya feda eden bu hatası, küçük çocukların eğitime

kadar yaygınlaşmıştır. Bununla beraber özellikle lisede öğren-cilerin, ebeveynin ve öğretmenlerin ilgileri hep birlikte tek bir istikamete, zihinsel çalışmalara yönelir. Bu sayede akıllara hayret verecek öyle zeki gençler yetişir ki bu gençler eğer kendi hâllerine bırakılsaydı hiçbir başarıya erişemezdi.

Özellikle her haftanın bitiminde sınıfta okunan notlar, bütün arkadaşlar arasında yapılan övgü ve yergiler, ödevlerini hakkıyla yerine getirmekle kazanılan dereceler, bunlar hep umumi teşviklerin somut bir nişanesi hükmündedir. Bencillik ve haset duyguları ile böbürlenme hevesleri gereğinden fazla öne çıkarılırsa şahsî görev duygusu ihmal edilmiş olur. Akıl ve tefekkür kudretinin artmasıyla hissedilecek bariz sevincin, ahlâkî olgunlaşmanın meydana getireceği iftiharın ve çalışmanın gerek bizzat gerekse sonuçları itibariyle bahşedeceği çeşitli hazların üzerinde yeteri kadar durulmak istenmez. Hiçbir yardımcıya muhtaç olmaksızın yüzmeyi öğrenmek zorunda olan öğrenci su üstünde kalmasını sağlayacak mantarlarla donatılır. O ne uğursuz kuraldır ki öğrenci, üniversiteye başladığı gibi kendini tamamen terk edilmiş bir hâlde bulur. Artık onu teşvik edebilecek olan yalnızca istikbal fikridir. Bu öyle bir fikirdir ki son derece müphem olmasının yanı sıra kendinden öncekilerin çaba ve gayret harcamak zorunda kalmaksızın elde ettikleri başarı hikâyeleriyle bütün bütün silikleşir. İmtihanlar yaklaşır; bu ise geçici çabaları, sağlıklı bir gıdayı değil, mideye suni bir biçimde doldurulan yemeklere benzeyen düzensiz çabaları gerekli kılar.

Üniversite öğrencisinin arkadaşlarının teşvik ve takdirinden bir kuvvet alabileceği sanılır. Fakat ne yazık ki bu tür destekler işe yaramaz hususlara, çalışmayı teşvik etmenin dışındaki her şeye harcanır veya harcanır gibi gösterilir. Bir genç, doğru bir yola koyulmak için başkalarının övgülerinden oluşan bu haricî uyarıma muhtaç ise bunu ancak küçük bir zümrede, birçok arkadaş içinden seçilmiş elit bir zümrede bulabilir. Béranger'nin şarkılarının ya da Alfred de Musset'nin şiirlerinin pratikteki uygulaması olmaktan sakınmak isteyen öğrenci, eğer isterse, fikir ve kararına uygun bir ortam bulabilir, bulamazsa da var eder.

Lise mezunları arasında yüksek hevesleriyle öne çıkan pek çok kimse vardır. Fakat Mill'in⁵¹ söylediği gibi "Birçok fitratta bulunan asil duygular, zıt etkenlerin baskısı altında hızlıca solan nazik birer bitkiye benzer. Meşguliyetleri, içinde bulundukları toplumun yüksek ve asil aklı melekelerinin egzersizine müsait olmayan gençlerin çoğunda bu bitki kolayca solar. İnsanlar zihinsel çalışmalarında ince zevklerini kaybettikleri gibi asil kâbiliyetlerini de kaybeder, çünkü bu ince zevki besleyecek dikkat ve merakları yoktur. Bu durumda tercih ettiklerinden değil, fakat kolaylığından ötürü nefislerini bayağı zevklere adarlar. Artık öyle bir zaman gelir ki bu sefil zevklerden başka bir şey arama hevesini bile kaybederler."

Öğrencideki ahlâk eksikliğinden kaynaklanan şu güçlüklerin üstesinden gelmek için en güvenilir yol, gözlerini yükseklerle dikmek isteyenler arasında çaba ve gayretlerini birleştirmeye karar veren üç dört arkadaştan oluşan küçük gruplar oluşturmaktır.

İşte bu bakımdan üniversite hocaları, görevlerinin büyüklüğünü ve öğrenci üzerindeki nüfuzlarını anlasalardı hizmetleri pek büyük olabilirdi. Ne acı ki yüksek öğrenimle alâkalı mevcut hatalar, hocaların çoğuna görevlerinin ne olduğunu gerçekten anlayabilecek imkân bırakmıyor. Üniversite hocası ile lise öğretmenleri arasında görev bakımından büyük bir fark olduğu tekrar tekrar söyleniyor. Birincisi bir bilim adamı, ikincisi bir eğitimci olarak görülüyor. Bu anlayışa göre öğrencinin ruhunu etkileyecek, eğer muktedirse onu yükseltecek olan eğitimcidir, bilim adamı ise mutlu bir tarafsızlık duygusuyla kendinden geçmiştir.

İşte bu fikirler birer hilkat garibesine benzer. Çünkü aslında ayıplanacak bir kusurdur ve bâtil iddialara dayanır. Çünkü üniversite hocasının bir bilim adamı olduğu ve görevlerinin yalnız bilimle sınırlı olduğu varsayılmaktadır. Üniversite hocası yalnız bilgisiyle, keşifleriyle geçinse, laboratuvarında veya çalıştığı odada uzlet hâlinde yaşasa bu iddia kabul edilebilirdi. Fakat böyle mi oluyor? Hakikaten üniversite hocasıdır, fakat her ay başında,

51 John Stuart Mill, *L'Utilitarisme*, trad. de l'Anglais par P. L. Le Monnier (Paris: Félix Alcan), 1906.

muhasibeye başvurarak maaşını alır. Senede yalnız on iki defa tekrarlanan şu birkaç dakikalık süratli fiil, bir profesörü her şeyden evvel yalnız bilime değil talebeye karşı da görevli bir öğretmen, bir eğitimci hâline döndürmeye yeter.

Bu vazifeleri anlamak için üniversiteye henüz başlayan öğrencilerin ruhlarını anlayıp bilmemiz gerekir. Bu hâlet-i ruhiyenin ana hatlarını şöyle resmedebiliriz: İlk haftalarda öğrenci, hürriyeti geri verilen bir mahkûma benzer genel bir sarhoşluk içinde, her türlü baskıdan kurtulduğunu hissetmekten kaynaklanan fena bir hâlde bulunur. Hürriyetine kavuştuğunun somut nişanesini göstermek isteyen çoğu öğrenci, geceleri geç vakte kadar kafelerde takılmak, gürültü ve patırtısıyla dünyayı doldurmak ister. Gece saat ikide odasına döndüğünü anlatmak onun için ne büyük bir gurur ve iftihar vesilesidir! Öğrencilerin orta seviyeyi geçemeyen, irade ve metanetten mahrum büyük bir kısmı bu yorucu, verimsiz ve ahmakça hayatı sonsuza dek sürdürür. Fakat seçkin bir yaratılışa sahip olduğunu belli edenler hızlıca kendilerini toplar, fakir olanların hayatlarını ise parasızlık değiştirir ve tembel arkadaşlarını terk etmeye zorlar. Özellikle bu mutlu mecburiyet sayesinde, iradeleri zayıf olmasına rağmen birçok öğrencide daha yüksek bir hayata yönelme hevesleri uyanır. Seçkin fitratlara sahip olan veya ekonomik imkânları elvermeyen bu iki kısım öğrenci profili, kendileriyle ilgilenilmeleri hususunda hocalarının dikkatini çeker. Çok şükür ki bunların toplamı teselli verecek bir orandadır.

Fakat serbestliğe alıştıkları ilk zamanların delicesine sarhoşluğu sona erdiğinde kendilerini toplayan öğrencilerin hepsi hâin bir terk edilmişlik hissiyle ızdırap çekmeye başlar. Çoğu, ihtiyaçlarının ne tarafta olduğunu hisseder ve ahlâkî bir hayat tarafında olduğunu anlar, bir içgüdüyle duygularını paylaşan arkadaşlarıyla bir araya gelip sağlam bir birliktelik oluşturmaya çabalar. Hakikaten yürek sahibi bu gençler, eğer hâllerini yalancı bir manzarada göstermeye çalışan kamuoyuna karşı başkaldırsaydı, cidden seçkin zümreler oluşturmaları pek kolay olurdu. Fakat çokları vardır ki gereksiz bir utangaçlık veya ahlâkî cesaretlerinin eksikliğinden ötürü yalan olduğuna emin oldukları yanıltıcı sözleri tekrarlar, ha-

yatı hiç de hissetmedikleri sefil bir biçimde anlıyor gibi görünür. Fakat ne yazık ki bu yalancı cila, bu ahlâk düşüklüğü, başlangıçta onları iğrendirdiği hâlde sonunda alışkanlıkları hâline gelir.

Bununla birlikte birbiriyle aynı seviyede olan arkadaşlar arasında oluşturulan gruplar da yeterli değildir. Arkadaşlardan biri ahlâken diğerlerinin ciddi anlamda üstünde bir kudrete sahip olmalıdır ki bu yaşta da bu neredeyse imkânsızdır. Daha kuvvetli bir dayanağa, daha yüksekten gelen bir takdir ve teşvike muhtaç olan öğrencinin hocalarına karşı besledikleri hürmet hissi o kadar büyük, ilmi kudretleri sayesinde haklı bir liyakate sahip hocalarına inançları o kadar kuvvetlidir ki bu hislerden güzel bir şekilde istifade edildiğini görmemekten dolayı şiddetli bir azapla acı çekmemek mümkün değildir. Hoca öğrencisini pek az tanır; geçmiş hâlleri, aileleri, arzuları, meyilleri ve geleceğe dair hayalleri hakkında hiçbir şey bilmez. Oysa hoca, yirmi yaşın bu mukaddes saatlerinde teşvik edici bir kelimenin, iyi bir nasihatın ve hatta dostça bir azarlamanın ne büyük etkisi olduğunu biraz düşünmelidir. Fransa’da takip edeceği gayeyi ciddi mânâda idrak eden bir hocanın sağlam zihninin neler yapabileceğini bir görün! Evvela öğrenciyi toplamayı başarmış ve topladığı öğrencilere açık bir ifadeyle Fransız gençlerinin dünya çapındaki çalışmalarını anlatmıştır. Öğrencilerin sevdikleri biri tarafından kesin ve net bir şekilde verilen nasihatler, bir mıknatıs gibi birçok kuvveti toplayıp belirli bir istikamete sevk etmiş, o zamana kadar dağınık bir hâlde yaşayarak birbirlerini düzelten ve hatta yok eden fikirleri birleştirmiştir. İşte Lavisse’in öğrencilerde yalnız bir açıdan oluşturduğu şu birlik kuvvetini, eğer her üniversite hocası kendi uzmanlık alanı çerçevesinde etrafındaki seçkin öğrenciler arasında oluştursaydı, elde edilecek neticeler her ümidin üstünde olur, eğitim heyetleri ülkemizde en ulvî çalışmaları meydana getirebilecek bir ahlâkî asalet oluşturmada başarılı olurlardı.



“İlim, verilecek sadakaların en büyüğüdür.”

Fuller

Yüksek öğrenim hakkında ikinci bir abes iddia daha vardır ki o da bir şeyi genel olarak bilmekle (*ilm*), derinlemesine ve etraflıca bilmeyi (*ihâta*) birbirinden ayırmamaya alışmış olmamızdır. Öğrenciler, özümsemeye mecbur oldukları ilimlerin devasa büyüklüğünden veya bir çalışma metoduna dair tecrübelerinin olmayışından şikâyetçidir. İyi bir çalışma metodunun olmayışı ise öğretim metodunun niteliksizliğinden kaynaklanmaktadır. Öğrenciler sanki üniversiteyi bitirdikten sonra artık hiç çalışmayacakmış gibi abes bir fikre dayanarak gerekli görülen bütün bilgilerle bir huniyle doldurulur gibi doldurulmaya çalışılır. Ne kadar da teselli edici bir yöntem! Gençlerin büyük bir kısmı çalışmaktan tiksinecek bir hâle getirilir. En makbul görülen bu usûlü uygulayabilmek için her öğrenilen ayrıntının hafızada yerleşeceğini farzetmek gerekir. Hâlbuki ancak, sürekli tekrar edilen bilgiler gerçek anlamda zihinde yerleşebilir. Sürekli tekrarlamak ise bir ansiklopedinin mide bulandırıcı geniş ayrıntılarına nasıl teşmil edilebilir?

Sınav sisteminin yanlışlığından ötürü bugünkü yüksek öğrenim sisteminin gösterdiği sakıncaları birer birer tartışmanın zaten pek faydası yoktur, yalnız bütün bu sistemin dayandığı prensibi dikkate almak yeterli olur. Bu prensip de şudur ki ilmin doğası, ilmî zihnin kıymeti, “araştırmacı”nın sahip olması gereken temel meziyetler ve ilimlerin öğrencilere telkinindeki usûl hakkında bugün var olan fikir tamamıyla yanlıştır. Bu bakış açısı hakkındaki fikirlerini diğer milletlere telkin eden Almanya, pek çok zarara sebep olmuştur.

Hayır, *ihâta*⁵² ilim demek değildir. Hatta aksine *ihâta*, ilmi yok edebilir, ortadan kaldırabilir. İlim kelimesinin ilk bakışta bize verdiği fikir, bilgi toplama fikridir. Hâlbuki ilmin gerçekte cesur, metin, girişken ve araştırmalarında gayet tedbirli bir düşünce kuvveti fikrini telkin etmesi lazımdı. Hatta en büyük bilginlerin, en büyük kâşiflerin çoğu öğrencilerinden daha câhildir. Ciddi mânâda bilgin olmak için fikirlerin tam anlamıyla hür olması ge-

52 *Erudition*.

rektiği gibi keşiflerin esas şartı da ruhun, hiç yorulmaksızın belli bir istikamete doğru yönelmiş faaliyetinden ibarettir. Yukarıda da söylediğimiz üzere daima aynı hedefi düşünerek Newton yerçekimi kanununu keşfetmiştir. Darwin de düşüncelerine uygun olmayan kitapları okumaktan daima sakınmış ve fikrini otuz sene müddetle hep oluşturmak istediği organizmaya canlı bir hücre biçiminde dahil olabilecek vakalar üzerine hasretmeyi alışkanlık hâline getirmiştir. Sonsuz sabırlı ve nüfuzlu düşünce, daima uyanık ve tenkitçi bir ruh... İşte ancak bu kuvvetler bir bilgini cidden bilgin yapar. Sebat ve dikkatin daima aynı gayeye yönelik olması ancak samimi bir hakikat sevdası ve uzun bir iştiaak ile olabilir.

Hâlbuki *ihâta* zihni ağırlaştırır. Birçok küçük vakadan toplanan büyük yığınlar hafızayı yorar. Büyük düşünürler ihtiyaçları olan bilgileri mümkün mertebe not şeklinde ezberlerler. Bir ayaklı kütüphane olma şerefi onları hiçbir vakit imrendirmez. Araştırmaları esnasında daima genel fikri meydana çıkarmaya çalışırlar. Araştırmalarını gayet sıkı bir eleştiriye mâruz bırakırlar. Uzun incelemeler neticesinde yanlışlanıp çürütülmezse ancak o zaman topladıkları bilgilerin kuvvet kazanmasına izin verir ve bunları o derecede *severler* ki bu sevda ile dirilip hayat bulan bilgiler, âtil ve ölü fikirler derecesinde kalmayıp faal ve kuvvetli bir kudret kazanır. Birçok vakanın incelenmesiyle kazandıkları bu ilk fikir, daha sonra diğer birçok vakayı etrafına toplar. Bir mıknaatıs nasıl demir tozlarını çekerek düzenli fikirler şeklinde toplarsa bu ilk fikirler de düzensizlik içinde yeni bir düzen oluşturur, harabelerden nefis bir eser meydana getirir, topladığı malzemeden muazzam bir bina inşa eder, dışarıdan bakıldığında hiçbir önemi olmadığı sanılan vakaları aydınlatır, faydasız birçok vakayı da kovar. İşte büyük bir adam, bu şekilde ciddi bir incelemeye tâbi tutulduktan sonra kabul edilen ve daha sonra yeni vakalar için “tohum” vazifesi yerine getirecek fikirlere sahip adamdır.

Kısacası, bir adamın kıymeti topladığı bilgilere bağlı değildir. Bu kıymet, ciddi bir eleştirinin denetimine sunulan cesur bir araştırma fikriyle doğru orantılıdır. Önem, vakaların *niceliğinde* değil

niteliğindedir. İşte yüksek öğrenim usûllerinde bu esas unutuluyor; muhakemenin sağlamlığı, cesaret ve aynı zamanda tedbir gibi gereklilikler beslenip büyütülüyor. Gençlerin zihni, kıymetlerinde hiç eşitlik gözetilmeyen bilgilerle aşırı derecede dolduruluyor; yalnız hafızalara kuvvet veriliyor. Hâlbuki tekraren, biktırmaktan korkmayarak yine söyleyelim, esas olanın, şüphe ve tedbirle beraber yürüyen bir teşebbüs ve araştırma fikrinde olduğu unutuluyor.

Hele bugünkü şartlarda imtihanlar son derece kolaydır, öğrenci ustaca bir “tıkıştırma” ile kendini aldatmaya muvaffak olur, hoca için de öğrencinin ruhunun, iç dünyasının kıymeti hakkında adaletli bir hüküm vermeye çalışmaktansa bildiklerini birer birer saydırmak daha kolay gelir. Böylece imtihanın piyangodan bir farkı kalmaz. Üniversitelerin birer ucubeye benzeyen programları incelenerek işaret ettiklerimize bakılsın, açıkça görülecektir ki yüksek öğrenim, bir alınyazısı gibi sadece hafızayı beslemeye hizmet etme eğilimini göstermektedir. Her hâlükârda hocalar bilmelidir ki öğrencilerin okul hayatında elde edecekleri faydalar yalnızca verdikleri derslerle sınırlı değildir. Bu dersler, ister istemez kısım kısım bölündüğü ve diğer hocaların dersleriyle hiçbir bağ kurmadığı gibi öğrencinin okulu bitirdikten sonra ve hatta bitirmeden önce bile birkaç saatlik şahsî çabasına denk gelmez.

Yüksek öğrenimin en kayda değer meziyeti, hoca ile öğrencinin birbiriyle temasından ve birlikte yaptıkları uygulamalı çalışmalarından gelir. Hocanın sadece o ortamda bulunması bile çalışmanın imkânına bir delil, çalışarak elde edilecek neticeye canlı, somut ve öz bir misaldir. Öte taraftan hocanın sohbetleri, teşvikleri, önerileri, tasdikleri ve her şeyden öte laboratuvarında gösterdiği numuneler ve bundan da daha fazla olarak öğrencisini şahsen çalışmaya yüreklendirmesi, kişisel çalışmaları, bilgilerini diğer arkadaşları önünde açıkça anlatması, okunan kitapların açık bir özetinin sunulmasına rehberlik etmesi... İşte bütün bunlar hocanın lütufkârca gözetimiyle birleştğinde yüksek öğrenimi cidden verimli ve bereketli kılar. Bir hoca ne kadar büyük olursa öğrencinin sunumlarını dinlemekle o kadar iftihar eder. Eğer öğrencinin açıklamalarına ne kadar çok müdahale ederse gençleri

o hocaya teslim etmeyi o kadar az uygun görürüm. Montaigne'in dediği gibi hoca öğrencisini "Önünde koşturmalıdır." Jimnastik oyunlarını seyretmekle jimnastik öğrenmek ne derece imkânsız ise bir hocayı dinleyerek çalışma sanatını öğrenmek, psikoloji disiplininde gerçek anlamda ilerlemek o derece imkânsızdır.

Kısacası, öğrencilerin gerek ahlâken idareleri gerekse düzenli bir şekilde çalışmalarını sağlamak için yalnız bir çare vardır: Hoca ile öğrencisi arasında gayet samimi bir temas kurulması. Hatta hoca da bu mevzuda kazançlı çıkar; zira öğrencilerde uyandırdığı ilim aşkı sayesinde kendi şevkini de kuvvetlendirir.

Diğer taraftan hoca şu noktaya da tam anlamıyla inanır: Dünyada meydana getirilen büyük fikir hareketleri bilgilerin öğretilmesi sayesinde değil, hakikate veya bir ideale beslenen ateşli bir sevdanın ve nasıl çalışılması gerektiğini gösteren usûllerin öğretilmesi sayesinde meydana gelebilmiştir. Özetle şunu demek istiyorum: En güzel neticeler insanın insan ile ruhun ruh ile teması sayesinde kazanılabilir. Sokrates'in Platon'a bir metotla beraber hakikat sevdasını öğretmesi de ancak bu şekildedir. Yine Almanya'da en büyük bilim dâhilerinin, en küçük üniversitelerden, hoca ile öğrencisinin ruhlarıyla temasta bulundukları merkezlerden çıkması da ancak bu şekilde izah edilebilir.



"Özel ve genel bütün vazifeleri adalet, maharet ve yüksek bir ahlâk ile yerine getirme gücünü veren eğitime tam ve asil bir eğitim diyebilirim."

Milton

Payot'nun kamuoyunun eğitim ve çalışma hayatındaki etkileri hakkında yukarıda aynen naklettiğimiz düşüncelerini hayatta karşılaşılan hadiselerin tamamı için genelleştirmek mümkündür. Nefis ve irademizin terbiyesinde kamuoyu bazen lütfkâr, bazen de gayet zalim, kuvvetli bir faktördür. Kendilerine ait rezillikleri inceleme ve çözümlemede son derece bencil olan insanlar başkalarının kabahatlerini ortaya koyma ve tenkit etmede

amansız birer hâkim kesilir. Faziletleri mümkün olduğu kadar küçültür, kabahatleri ise bütün güçleriyle büyültürler. Bu hâince eleştirilerde, bazen de daha ileriye vararak asalet piramidinin en yukarısına yazılmaya lâyık pek büyük fiilleri bile laf çevirmek suretiyle küçültmeye çalışırlar. Hele hele genel halk kitlesinin avamlığından kurtularak yeni bir terakki fikrine bağlananların, mucitlerin ve reformcuların yükselere uçmalarını engellemek ve kollarını, kanatlarını kırmak için haince saldıarak savaşırlar.

Tarihteki örnekleri hesaba katmaksızın, medeniyetin daima yükselme eğiliminde olduğu bugün bile bu avamca ihânete pek çok delil bulunabilir. Bununla birlikte, bütün bu abeslikleri ve yanlışları ile beraber kamuoyunun yine de hayra ve hakikate yönlendirici bir rolü vardır. Altına, şahsî ve bayağı menfaatlere bolca bulanmış bugünkü bütün aşırı hürmetkârlığa rağmen kamuoyu yine de yüksek fikirlere, hayırlı amellere, bilime ve erdeme doğru yönelir. Özellikle bu yöneliş gösterisi o kadar coşku ve şevkle iç içe bulunur ki kuvvetle akan bir sel gibi insanların hasletlerini mütemâdiyen ilerletmeye ve daima yükselmeye sevk eder. İnsanlarda ise tembih ve teşvik edilme ihtiyacı o kadar derindir ki kamuoyunun oluşturduğu dış dayanaktan ne kadar yardım istenilse azdır.

Yalnız şurası vardır ki burada da niteliği niceliğe, meziyeti miktara tercih etmek son derece gereklidir. Hatta halkın çoğunluğu tarafından beğenilmese bile terakki ve tekâmül çabalarımızda ümitsizliğe düşmeyerek küçük ve fakat seçkin bir zümrenin teşviklerini tüm halkın beğenisinden daha ileri tutmak gerekir. Bu bakış açısıyla, aynı emel ve hedefi takip eden, çalışma hususunda aynı ideale tutkun olan, aynı fikir ve kanaatlerle donanmış insanlar arasında oluşturulan kulüplerin ve derneklerin faydası pek büyüktür. Tercih edip seçtikleri prensip ve sloganın teşviki altında birleşen aynı fikrin takipçileri takdir ve övgüde avamın kör bencilliğine muhtaç değildir. Bu yüksek mahfillerin bir tek teşvik ve takdiri, halktan binlercesinin övgü ve alkışına tercih edilir... Kamuoyu tarafından beğenilmek gerçekten de pek kuvvetli bir dayanak noktasıdır; bununla birlikte irademizi terbiyede küçük ve seçkin zümrelerin fayda ve hizmeti önemli ve kıymetli bir kaldıraç vazifesi görür.

SEKİZİNCİ MESELE

ARKADAŞLAR, MEŞHUR HAYATLAR VE MUHİT

“Kabahatlerimiz yalnız kendi nefsimizle sınırlı kalsaydı
rezilce huylara müptela olmuş insanların adedi
şimdikinden pek az olurdu.”

Chesterfield

Dış telkinlerin fiil ve hareketlerimiz üzerinde despot bir idareci gibi her bakımdan büyük bir tesiri vardır. Telkin araçları bize ne kadar yakınlaşırsa etkileri de o kadar derin olur. Konuştuğumuz, fikirlerini dinlediğimiz, yaptıklarına şahit olduğumuz, nasihatlerimizi boca ettiğimiz, samimi emellerimizi ve kalbî duygularımızı yönelttiğimiz arkadaşlar toplum içinde en yakın temasta bulunduğumuz bir grubu oluşturur. Dolayısıyla bunları seçerken ne kadar ince eleyip sık dokusak o kadar azdır. Hâlbuki satın aldığımız bir köpek veya atı bütün dikkatimizle gözden geçirir; neslini, eğitimi, huyunu araştırırız. Arkadaş seçimini ise tamamen tesadüfe bırakırız. Fakat bu tercih o kadar önemlidir ki bütün hayatımızı iyilik veya kötülüğe yönlendirme gücüne sahiptir.⁵³ Daha doğrusu tesadüfe bırakmayız; her hususta olduğu gibi burada da hislerimize ve temayüllerimize mağlup oluruz.

53 John Lubbock, *Le Bonheur de vivre* (Paris: Alcan), 1907.

Arkadaş seçiminde de duygularımızın hâkimiyetine esir olarak zevkimize uyanları tercih eder, ciddi ve mantikî hiçbir muhakemeye uymayız. Arkadaşlarımızın bizimle aynı histe olmasını, bizdeki eksiklik veya faziletlerin onlarda da bulunmasını arzu ederiz. Samimi bir arkadaşlığın gerektirdiği birliktelik ve yakınlığın etkisiyle arkadaşlarımız gibi düşünmeye başlar ve sonuçta yaptıklarımızda da onları taklit ederiz. Zaten var olan eksikliklerimiz aşırılaşır, faziletlerimiz bile karşılıklı bir bulaşıcı etkiyle kabalaşır, öyle ki bir fazilet iken sonuçta bir rezillığe dönüşür.

Diyelim ki asabi biriyiz; sinirlerimizin coşkunluklarına sözümüz geçmiyor, irademiz her kudret ve kuvvetten mahrum... Yine kendimiz gibi iradesi zayıf olanları arar buluruz... Hâlimizi onların sinirli duygularına uydurarak kendi hastalığımızı bu somut örnek önünde daha çok arttırırız. “Veya işte gayet faal bir şahıs, daima hareket hâlinde bir ruh, her dakika yeni girişimlere meyyal... Bu şahsa faal ve iradeli desek de gerçekte o da asabi biridir. Asabilğin başka bir türünden, iyice düşünüp akıl süzgecinden geçirmeden arzularını derhal fiile dökme kusurunu işleyen faal bir asabilikten muzdariptir. Sakin ve ölçülü fikirlerle arkadaş olmak istemez. Hâlbuki bu sayede aşırı hareketleri bir ölçü kazancak, etraflıca düşünmeyi ve akıl süzgecinden geçirmeyi öğrenebilecekti. Dolayısıyla seçmeyi bilmediği bu arkadaşlığın etkisinde kalarak yaratılışının mütemâdiyen coşmaya meyleden yönü artacak” (Émile Lévy), hastalıklı bir hâl alacaktır.

Bazen de irademizde bir metanet, bir dayanıklılık olur. Bu durumda seçeceğimiz arkadaşların bizim gibi sağlam iradeli olmaları gerekir ki bu sayede irademiz daha çok kuvvet bulup sonsuz olan tekâmül yolunda ilerlenebilsin. Biz ise böyle yapmayız ve zayıf yaratılışları ararız. Bunlara irademizin kuvvetinden bir hisse ayırmak, iradelelerinin eksikliğini iyileştirerek kutlu bir hizmette bulunmak için mi? Hayır... Biz irademizin sağlamlığını tahakküm ve zorbalığa çevirmeye çalışır, doğal temayülümüzü bu şekilde tatmin etme hevesine gireriz. Arayıp bulduğumuz zayıfları tahakkümümüzle ezerek bir fazilet olan metanetimizi baskı gibi rezilce bir alçaklığa döndürürüz.

Hâlbuki arkadaşlıkta bulacağımız menfaatleri nefsimizin terbiyesine uygun bir şekilde kullansak ne kadar çok ve faydalı sonuçlar

elde edebiliriz. Arkadaşlık hemen bulaşmaya hazır bir hastalık gibidir; temas ettiği ruha bulaşır. Ateşini hemen yakınında bulunanlara nakletmek isteyen bir yangına benzer. Takip edeceğimiz istek ve hedefe, ahlâkımızı güzelleştirmeye, eksikliklerimizi düzeltmeye hizmet edecek dostlar seçsek, hatta bu seçimde mahrumiyetlere, fedakârlıklara ve zahmetlere katlansak, mevcut eksikliklerimizi mâzur görüp kötü temayüllerimizi aşırıya vardıracak arkadaşlardan sakınsak, irademizin terbiyesi için ne kadar güvenilir bir araç bulmuş olurduk.

Bazı arkadaşlar da vardır ki son derece cesur ve faaldir; beden gücü gerektiren her türlü faaliyete güç yetirecek kuvvetli bir bünyeye sahiptir. Hatta bir safsatayı bile hakikat şeklinde gösterecek bir belâgate sahiptir. Âdetleri yüksekten söylemek, emretmek ve fikirlerine uymayan her bir hareketi küçümseyerek çürütmektir. Kavrayışsız taklitçilerin süregelen tasdik ve övgüleri sayesinde nüfuz ve tahakkümlerini arttırmıştır. İşte böylelerinden kesinkes sakınmak, heves ve tahakkümlerine bağlı kalmaktan uzaklaşmak, etrafındaki taklitçi çoğunluktan korkmayıp ahlâklarındaki rezilliği dile getirmekten çekinmemek ve arkadaşlık tekliflerini kabul etmemekte inat derecesinde kararlılık göstermek şarttır. Okullarda, kulüplerde ve topluluklarda bulunan bu gibi kimseler kendilerine doğru çektikleri herkesi derhal ifsat eden birer rezalet yuvalarıdır.

Sonuç olarak arkadaşlarımızı seçerken, gelecekte bize aşılacakları telkinleri düşünerek muhtemel etkilerini derin tefekkürümüze arzetmeli, bu etkileri çözümlemeye ve incelemeye çalışmalı ve sadece seçtiğimiz ahlâkî yola uygun olanları tercih hususuna şiddetle dikkat etmeliyiz. Nasıl dışarıdan gelen her bir fikri kabul hususunda derhal tenkide başvurup incelemeye tâbi tutuyorsak, burada da aynı yola girişerek arkadaşların dışarıdan gelen her bir fikirden daha etkili bir telkin kaynağı olduğunu düşünmeliyiz. Çünkü onlar tek bir fikir değil, pek çok fikri toplayan birer havuzdur. Fakat bir kere seçtikten sonra da bütün sevgimizi, fedakârlığımızı ve diğergâmlığımızı korkusuz ve hesapsızca saçmaktan kaçınmamalı, her türlü tereddüdü bir tarafa bırakmalıyız.

“... Saf, basit ve kahramanca hayatlar kadar hiçbir şey ahlâk iştî-yakını devam ettirmeye yardım edemez. Bu ‘yüce şahitler ordu-su’, mücadelemizde mesut birer yardımcıdır. Sessizliğimizde ve yalnızlığımızda ‘asırların büyük ruhları’ ile ahbablık etmek irademizi hayret verecek derecede kuvvetlendirir. Michelet diyor ki ‘Bu mutlak felâket, bu mahrumiyet ve gelecek korkusu içinde düşman iki adım ötede bulunduğu ve bizzat kendi düşmanlarım benimle alay ettikleri sırada bir gün, bir perşembe sabahı kendimi topladım... Kar her tarafı örtüyordu. Ben ise ateşsiz, akşam yemeğini bile bulabileceğimden emin olmadığım bir hâlde her şey benliğimde fena bulmuş, yok olmuş görünüyordu. Birden saf ve Stoacı bir cesaret duydum, soğuktan çatlamış ellerimle masama vurdum, mertçe bir gençlik ve gelecek sevinciyle duy-gulandım... Bana bu mertçe coşkuyu veren kimdi? Her gün be-raber vakit geçirdiğim seçkin yazarlar... Bu kutlu cemiyete her gün daha çok kendimi kaptırıyordum.”⁵⁴ Stuart Mill de babasının kendisine verdiği kitapların, Robinson Crusoe gibi karşılaştığı en tehlikeli sıkıntıların üstesinden gelebilen dayanıklı insanların ör-nekleriyle dolu kitaplar olduğunu hikâye eder.”⁵⁵ (Payot)

Meşhur hayatları okumak, ahlâkı güzelleştirmede canlı örnekler kadar kıymetli bir hizmet görebilir. Hatta bazen bu konuşan ve hareket eden insanlardan bile daha faydalıdır, çünkü bütün hayat-ları bizce bilindiğinden dolayı seçeceğimiz örneklerin arzu edilen fikirlere uygun olup olmadığını daha önceden biliriz. Bu nokta-da iradeleri kuvvetlendirmeye hizmet için, hayatın felâketlerine göğüs germek zorunda kalmış, nefsanî ihtirasların hücumlarına uğradıkları hâlde ümitsizliğe kapılmayarak erkekçe kuvvetlerinde buldukları gayret ve metanet sayesinde binbir güçlkle baş edile-bilen, belaların bile üstesinden gelmeyi başarabilen irade sahipleri-nin örneklerini seçmek lazımdır. Büyüklüğün ve metanetin vatani yoktur. Yüzyıllar boyunca yetişen büyük düşünürler hepimizin

54 Jules Michelet, *Ma Jeunesse: À ceux qui veulent devenir des hommes* (Paris: Calmann Lévy), 1884.

55 John Stuart Mill, *Mes mémoires : Histoire de ma vie et de mes idées*, traduit de l’anglais par M.E. Cazelles (Paris: G. Baillière), 1874.

üstadıdır; bununla beraber kendi neslimize, kendi vatanımıza mensup olanları tercih etmek bize daha yakın olduklarından dolayı elbette daha doğru bir yoldur. Bu düşünürlerin hayatını anlatan kitapların neşri de cidden büyük bir fayda sağlar.



“Beslenip büyütölmüş bir fikir, sadece filozofların değil, bütün ilim dallarının kaynakları kendisine açılmış olan bir fikir, akli melekelerini pratikte kullanmayı az çok öğrenmiş ise bütün muhitinde, tabiatında, sanat eserlerinde, şairlerin tasavvurlarında, tarihî hadiselerde, geçmiş ve bugünkü insanlığın takip ettiğı meselelerde ve geleceğı dair emellerinde öğrenip faydalanacak sonsuz vasıtalara bulacaktır.”

Stuart Mill

İçinde yaşadığımız muhitin⁵⁶ de bizim üzerimize pek büyük bir tesiri vardır. Mademki her gördüğümüz zihnimize bir fikir şeklinde giriyor, gördüğümüz eşya ve manzaraların bizde fiile meyilli bir fikir oluşturması pek tabiidir. Muhitimizden önemli bir kısmının seçiminde bizim hiçbir gücümüz yoktur. Gördüğümüz manzaraların güzelliğı, gezdiğimiz sokakların tertibi veya doğru düzgün kaldırımlarla döşenmesi hakkında, fert olarak bir kudretimiz olamaz. Bununla birlikte devlet adamları bilmelidir ki sokakların, binaların, kaldırımların, temiz şehirlerin ve hatta medenî kıyafetlerin bile genel ahlâk üzerinde önemli bir tesiri vardır. Temizlik ve peyzajın ihmal edildiğı şehirlerde fikirler de şüphesiz bundan nasibini alır ve bu ihmalkârların ruhlarını hatırlayıp taklide meyleder.

Fakat kendi evimizi, çalıştığımız odayı istediğimiz hâle koymak kendi elimizdedir. Bizde güzel sanat mertebesinde olan neredeyse sadece hüsn-i hat vardır; nefis bir şekilde çerçevenilmiş bir hat levhası yalnız güzelliğı sayesinde ruhsal bir tesir meydana getirdiğı gibi içerdigi hikmetli cümleler itibarıyla da ayrıca bir tesir

56 *Ambiance*. “Muhit” kelimesi, “milieu”nün karşılığı olarak kullanılıyorsa da burada tıpta olduğu gibi “vasat” kelimesinin kullanılması daha doğrudur.

oluşturur. Duvara asılan tablolar gerçekten düşünülerek seçilmiş-se sahibinin aklî ve ahlâkî seviyesini gösteren doğru bir terazi görevi görür. Fakat maalesef bu tercihte çoğunlukla hiçbir düşünceye uyulmaz. Bu sanat eserlerinin konularını seçerken hedefimizdeki fikirlere uygunluğunda da hiçbir kurala riayet edilmez. Halbuki gerek bunların gerek süslemelerin gerekse kendi arzularımızı ve tercihlerimizi içine alan benliğimizin bir dışavurumu olan bu tür sanat eserlerinin seçiminde bu ruhsal tesiri göz önüne alırsak, buradan da irademizin terbiyesine birtakım kuvvetli yardımcıları bulabiliriz. Hatta Proal diyor ki “Çocukların ilk okumalarının ne kadar önemli bir etkiye sahip olduğunu zaten anlatmıştım. Hele ilk gördükleri resimlerin tesiri daha büyüktür, çünkü resimlerin uyandırdığı etkiler kelimelerden daha büyüktür. Okullarla sokaklara tarihe, vatana, dine ve tabiat manzaralarına ait resimler konulsa, hiçbir çabaya muhtaç olmaksızın çocukların zihinlerine ciddi anlamda ahlâkî bilgiler yerleştirmek mümkün olurdu...” Bu durum yalnız çocuklarda değil, büyüklerde de böyledir.

Sonuç olarak “Bulutlar geçer, yağmurlarını dağlara bırakır, sular toplanır ve dalga dalga sel suları şeklinde akar. Fakat bütün sular sel olmaz; ağaçların kökleri, yaprakları ve çalılar yağmur sularının bir kısmını, sislerden damlayan damlaları durdurur; bu nemin bir kısmı buharlaşarak tekrar bulutlara geri döner, bir kısmı da toprak içinde kaybolur. Fakat yine o noktadan belki pek uzaktaki bir ova-da aynı sulardan gelen bir pınar fışkırır. İşte ruhumuzdan geçen fikirler de böyledir; bunlar da çoğunlukla yağmur gibi boşanarak bildiğimiz yolları takip eder, bazıları da muhitimizden gelerek hiç hissetmediğimiz bir yol tutar, birbirleriyle rastlaşır ve birleşir ki sonunda günün birinde şuurumuza ve benliğimize nüfuz ederek fiil hâlinde fışkırmaya hazırlanır.” (Eymieu)

Dışarıdan gelen bütün fikirlerin önemli etkisini gösteren bu genel ruh kanunu dikkate alındıktan sonra şimdiye kadar gösterdiğimiz konulardan daha geniş ölçekte, kişiye ve şartlara göre muhtelif birçok fikir kaynağının bulunabileceği şüphesizdir. Yeter ki her zihne gelen fikrin derin tefekkürün tahlil ve tenkidine sunulması bir alışkanlık hâline gelsin.

İKİNCİ BÖLÜM



DUYGULARLA İRADE
TERBİYESİ

“Birçok insan bir hedef takip etmeksizin yaşar, bir nehir üzerindeki saman çöpleri gibi hayatını sürdürür, ileri gitmez, fakat akıntı onları sürükler.”

Seneca

Fikirler, duygular ve fiillerden oluşan üçgen zincirden herhangi birini uyandırdığımızda diğerlerinin de aynı anda uyandığını, fakat fikirler ile fiiller üzerine uyguladığımız etki daha kuvvetli ve daha kolay olduğundan duygulardan çok fikirler ve fiilleri iyi idare etmek suretiyle nefse hâkimiyet hususunda faydalı sonuçlar elde edebileceğimizi anlattık.⁵⁷ Bununla birlikte şurası muhakkaktır ki irade terbiyesinin tam olabilmesi ve hayattaki çeşitli fiillerin bir refleks gibi kendi kendine meydana gelmesi için yalnız fikir ve fiil üzerine etki etmesi yeterli olmayıp duygulara da pek büyük bir ihtiyaç vardır. Fikirlerimiz duyguların verdiği harareten mahrum kalırsa irade terbiyesinin hedefi olan kendiliğindenliği meydana getirmek mümkün olmaz. Düşünce kuvvetimizde ortaya çıktığı gibi derhal fiile dönüşebilen neredeyse hiçbir fikir yoktur. Oysa engelleyici (*mâni*) unsurlara rastlamadıkça fiil hâline dönmeyi menedebilen hiçbir duygu durumu yoktur. Bundan dolayı irade terbiyesinde bir taraftan fikirler ve fiiller, diğer taraftan da duygular arasında yoğun ve samimi bir

57 Bizzat duygulara hiçbir nüfuz ve etkimiz olmadığı dikkate alınırsa “duygularla irade terbiyesi”nin temelsiz bir iddia olduğu akla gelir. Gerçekte de öyledir. Duygulardan yardım talebimiz, duyguları besleyen fikirleri ve duygularla etkileşimde bulunan fiilleri eğitmekle olabilir. Amacımız duygular hakkında nasıl hareket etmemiz gerektiğini belirlemektir, yoksa yalnız duygularla irade terbiyesinin imkânsız olduğuna şüphe yoktur. Bundan ötürü bu bahsi fikirler ile fiiller arasında bir kavuşma noktası, birincisi için bir son, ikincisi için ise bir başlangıç gibi anlamak gerekir.

bağ oluşturmak mecburîdir. Ancak bu sayede fiillerimiz, ortadan kaldırılması imkânsız bir alışkanlık ve bir ihtiyaç hâline gelebilir.

Çocuklara aşılana ahlâkî fikirler ve bilimsel bilgiler; ödöl, teşvik, izzet-i nefis, yarışma ve imrenme gibi sıcak hislerle bir araya getirilmezse eğitimin, terbiyenin hiçbir faydası olmaz. Çocuk tembelliğe, şamataya ve oyuna olan meylini yenebilmek için öğretmenlerden, ana ve babasından alacağı duygusal desteğe muhtaçtır. Eğitimin temeli, fikir ile duygudan oluşan ve iyice iç içe geçmiş bir karışımı çocuğun zihnine yerleştirme kuralına dayanır. Eğitimcilerin çocuklarda oluşturmayı başardıkları bu sağlam sentezi biz kendi seçtiğimiz fikirlere uygulayabilirsek, yani derin ve mantıklı tefekkürlerimizi soğuk ve çıplak bir hâlde bırakmayıp ruhumuzun kuvvetlerini idare eden ortaklık kanunlarından istifade eder ve duygusal renklerle cilalarsak, işte ancak bu sayede irademizi terbiye etmede ciddi ve hakiki bir kudret göstermiş oluruz.

Duygulardan yardım talebimiz birkaç türlü olacaktır:

1. Hedeflediğimiz fiillere uygun duyguları aramak, seçmek ve kuvvetlendirmek.
2. Hedeflediğimiz fiillere zıt duyguları yenecek mahareti göstermek.
3. Yüksek bir gayeye yönlendirmek istediğimiz fikri, duyguların hararetiyle şiddetle ısıtıp bir ihtiras, bir ideal hâline getirmek.

BİRİNCİ MESELE

UYGUN DUYGULARDAN YARDIM İSTEMEK

“Bir hedefe ulaşmak için akıl, ihtirası kullanmaz; bilakis
ihtiras, akıllı kullanır.”

Ribot

“Zayıf bir hafıza bile kuvvetli ve baskın bir ihtiras için
gereken bilgileri kolaylıkla ezberler. Âşık işine gelen hiçbir
fırsatı, pinti hiçbir kaybını, vakur şerefine açılan hiçbir
yarayı, kibirli kendisine atfedilen hiçbir meziyet ve övgüyü
unutmaz. Buna kalp hafızası denilebilir ki akıl hafızasından
daha samimidir.”⁵⁸

Schopenhauer

Öfke ve korku gibi bazı şiddetli duygular vardır ki bunlar kendilerine uygun fikirlerle kuvvet kazanmaya gerek duymaksızın derhal fiil hâline dönerler. Bu durumda zihnimiz akıl kuvvetinden yoksun somut bir cisim gibi hareket eder, öfke ve korkunun verdiği uyarımlara mekanik bir biçimde, dış ve iç organlarımızdaki öfke ve korkuya has özel belirtilerle cevap verir. Fakat duyguların tamamı bu kadar süratli bir dönüşüme meyilli değildir, fiil hâline girmek için fikirlerle uyuşmak zorundadır. Her bir

58 [Bu iki vecize eserin ikinci baskısından eklenmiştir.]

duygu ruhumuzda bazen sıkıntı, bazen de zevk şeklinde bir etki uyandırır. Bu etkiyi açıkça ortaya çıkarmak için aklımızın ve düşünce kuvvetimizin yol göstermesine muhtacız. Kışın soğukta bir dağ tepesinde sert bir fırtınaya tutulmuş olsak “Soğuğun verdiği azap ve ızdırap, ölümün yaklaştığı hissini verdiği dehşet, bizi fikir kuvvetlerimizden yardım istemeye yönlendirir. Aklımız bize, fırtınanın bitmesini beklemek için karlar içinde korunabilecek bir kuyu kazma fikrini telkin eder. Robinson Crusoe gibi boş bir adaya atılmış olsak ve aklımız yardımımıza koşmayacak olsa, ağırlı ve sızılı bir uyanıklıkla muzdarip olan bütün temayül ve duygularımız yalnız başına ne iş görebilirdi?” (Payot)

Felâket, hovardalık, esaret ve ihtiraslar gibi içinden çıkılması güç durumlara düştüğümüzde de nefsimizi kurtarmak için daima aklı melekelerimize başvurur ve düşünce kuvvetimizde bulduğumuz faydalı vasıtalar sayesinde temayüllerimizin gerektirdiği fiillere teşebbüs ederiz. Yalnız ızdırap verici hisler için değil, zevklerimize ait temayüller için de bu böyledir. Yakınlarımızdan birinin takdire lâayık bir başarısı, iyi ve erdemli faaliyetleri bizim ruhumuzda bir zevk uyandırdığı zaman gerçekten çehremiz neredeyse elimizde olmayan bir mutluluk belirtisiyle parlamaya başlarsa da takdirimizi somut olarak ispatlamak için düşünce kuvvetimize başvurur, başarı sahibi yakınımızın mutlu olmasını sağlayacak uygun bir hediye hazırlamak üzere zihnimizin tartışmalarından yardım bekleriz.

Duygular ortaya çıkmak ve anlaşılmak için fikirlerle birlikte olmak zorundadır. Fikirler duyguların gıdasıdır. “Yol kenarında gözyaşları içinde bir çocuk gördüm. Ablası çocuğun yaşlarını kurutmaya çalışıyordu. Dikkatle yanaşıp dedim ki ‘Çocuğum, niçin tahta ayakkabı giyindin?’ Çocuk ızdırap içerisinde ayaklarına bakarak vereceği cevabı bulmaya uğraştı ve artık başka hiçbir şey düşünmeyerek ağlamayı kesti; böylece kederi devam ettiren fikir ortadan kalktığı gibi keder de sona erdi. Bir asker heyecanlı bir çarpışmada bedenine giren kurşunu hissetmeksizin savaşa devam eder. Niçin? Çünkü dikkati bir başka noktaya çevrildiğinden yarasını görmüyor ve görmediği bir ağrıyı his-

setmiyor. Fakat yara bilfiil mevcuttur ve vücut, kanın devamlı olarak akması sebebiyle hayatı sürdüremeyecek derecede zarar görmüştür. Organlarla ilgili bu zararlar beraber yaralıda bir fikir, bir biliş meydana gelmedikçe ağrı da yoktur. Keza hipnotizma uykusunda bulunan birinin kaslarını iğnelerle incitmek mümkündür. Fakat uykuda olan şahıs bir şey hissetmez, çünkü bilgisi yoktur.” (Eymieu)

Demek oluyor ki duygular çoğunlukla bizim düşünce kuvvetimize bağlı ve bizim elimizdedir. İstersek fikrimizi duygulara uygun bir şekilde meşgul eder, duyguları besler ve büyütürüz; yine istersek duygularla uyumlu fikirleri bilinç sahnemizden kovar, söz konusu duyguların fiil hâlinde görünmesini engellemiş oluruz. O hâlde bir duyguyu, bir arzuyu, bir eğilimi çokça kuvvetlendirmek ve iradî fiillerimize yardımcı bir güçle donatmak için fikrimizi bu arzu ve eğilimle uyum içinde, hedeflediğimiz neticeyi belirgin, cazibeli, aşikâr ve makbul gösterecek bir surette yönlendirmek ve o hal üzere kalmasını sağlamak yeterli olacaktır.

Bir duygu ile o duyguya uygun fikri birbirine bağlamak bazen gerçekten çok güçtür, fakat imkânsız değildir. “Mesela, yazılması uzun çabalar gerektiren bir eser için yorulup çalışmaya muhtaç olduğumuzda, gücümüzü ve metanetimizi yönetebilmek için aynı neticeye yönelmiş birçok duygunun müşterek yardımından yararlanabiliriz. Öncelikle kendi kudretimizin idrakinden ortaya çıkacak olan duyguya önem veririz ki bu, faal bir çalışmanın oluşturacağı hazların en büyüğüdür. Ayrıca uzun değerlendirmelerimizin sonunda meydana gelecek başarıları ve keşiflerimizi izleyecek mutlulukları düşünürüz. Yüksek bir hedefin peşinde olmaktan duyacağımız manevî büyüklük zevkini gözümüzün önüne getiririz. İşlerimizin yolunda gitmesinin bedenimizde meydana getireceği diriliği ve son derece faydalı bir netice doğuracak olan çalışmalarımızda harcayacağımız hiçbir gayretin kaybolmayacağını tasavvur ederiz. Bütün bu sağlam sebeplere ilaveten bizi bazen lütfukâr bir iyilikseverlikle, bazen de keskin bir hasetle takip edenlerde meydana getireceğimiz takdir hislerini; zihinsel çabalarımız önünde gittikçe açılan geniş ufukta

bulacağımız manevî lezzetleri; şerefimizi, izzet-i nefsimizi, terakki arzumuzu tatmin edecek sevinçleri; sevdiklerimizde oluştura-
cağımız büyük mutluluğu; daha sonra da bütün bu yüce duygu-
ların üstünde daha büyük, daha samimi bir neşeyi, nereye gittik-
lerini bilmeyerek hayatlarını sürdüren binlerce insana ilimlerin
ilmi olan nefse karşı hâkimiyeti elde etme usûllerini öğretmekle
insanlığa hediye edeceğimiz kıymetli hizmeti düşünürüz. Bazen
bencillik, bazen de diğergâmlık ile birlikte olan bütün bu duy-
gular sayesinde çeşitli duygu, eğilim ve heyecanlardan meydana
getirilmiş değerli bir hazine oluştururuz ve bu duygular bütü-
nünden alacağımız yardım sayesinde mevcut kuvvetlerimizdeki
farklılıkları yok eder, başlangıçta soğuk ve itici olan hedefimi-
zi diri ve câzibeli bir ideal hâline getiririz. Ateşli bir âşık nasıl
sevdiğini rengarenk hayallerle süsleyebilirse biz de bu yüksek
hedefimizi bütün hararetle coşkumuzla süsleriz. Âşığın hayalleri
iradesine bağlı olmadığı hâlde bizim yönelttiğimiz iştiağın ta-
mamen kendi muhakeme ve münakaşamızla vuku bularak kendi
irademizin verdiği kuvvetle spontane bir yapıya büründüğünü
düşünmekle ayrıca iftihar hissederiz.” (Payot)

İşte duygular hep bu tür fikrî yardımlar sayesinde başta müphem,
karanlık ve zayıf olduğu hâlde yavaş yavaş belirginleşerek aydın-
lanır ve kuvvet kazanmaya başlar. Hayatta en kıymetsiz dünyevi
işler için sarf edilmiş gayretlerin bile bu duygusal tahayyüllere
yöneltirilerek büyük bir kuvvet kazandığı düşünüldüğünde, biz
ideale yöneltmek istediğimiz hayata dair melekelerimizi ve bizzat
seçtiğimiz gayemizi parlak ve câzibeli bir hedef hâline getirecek
olan tefekkür ve düşüncelerimizi o gayeden nasıl olur da esirge-
yebiliriz? Cimri her türlü zelillığe razı oluyor, mahrumiyetin her
türüsüne katlanıyor, aşağılamalara dayanıyor, rahat yemekten
rahat uyumaktan vazgeçiyor, bütün birikmiş servetine rağmen
güneş doğarken yatağını terk ediyor, günün büyük bir kısmında
dilediği faaliyeti yapıyor, serveti uğruna evladına ve ailesine olan
sevgisini bile feda ediyor, gururdan, şereften uzaklaşıyor, pespa-
ye bir hedef yolunda büyük bir metanetle güçlüklerin her türüne
göğüs geriyor, kasalarda toplanan ve fakat kendine hiçbir zaman

elle tutulur bir faydası olmayacak olan altınları bir ideal olarak görüyor ve bu ideale yaklaşmayı başarıyor.

Ya bizim takip ettiğimiz maksat, gücümüz ve çabalarımıza karşı halkın takdirlerini kazanarak altın yığınlarının vereceği neşe ve sevinçten çok daha büyük ve derin bir mutluluk meydana getirecek olursa ve hele insanlığa hakkıyla hizmet etmek gibi her sevincin üstünde tutulabilecek bir ahlâkî olgunluk ile yükselmemize yardımcı dokunacak olursa, cimrinin altın için yaptığını biz idealimiz için yapamaz mıyız? Yapamayacağımızı farzetmek ve bütün kudretimizi inkâr etmek, aklî melekelerin her şeye hâkim olduğunu dikkate almamak demektir. Bu ise hayatta cidden büyük bir şöhret kazanan bu kadar büyüklerin örneklilikleri önünde kabul edilemeyecek bir safsata olmuş olur. Özellikle psikoloji kurallarını biraz öğrendikten sonra bu safsatanın temelsiz oluşunu idrake mecburiyet hissederiz. Ayrıca yukarıdan beri açıkladığımız üzere istediğimiz duyguyu bizim iktidarımızdaki fikirlerle bağlayıp seçtiğimiz duygularla fikirler arasındaki bu irtibatı câzip bir hedef hâline koymanın mümkün olduğunu anlarız.

Aslında bizi cezbetmeyen, meyil ve arzumuzu tahrir etmeyen, zihnimizde hiçbir sevgi uyandırmayan duyguları, dikkatimiz sayesinde istediğimiz duygusal ortaklıklara arzeder ve nihayetinde câzip bir hedef hâline getirebiliriz. Fakat bizde bir duygu, hayır ve fazilet hakkında yaratılıştan gelen bir meyil mevcut değilse yoktan bir duygu yaratmak bizim elimizde midir? Şüphesiz ki değil, bizim tek yapabileceğimiz şudur: Henüz karanlık ve belirsizlikte bulunan bir meyli, arzuyu ve zevki dikkatimizle besleyip kuvvetlendirerek gittikçe büyütür ve fikrimize hâkim sıcak ve câzip bir kuvvet hâline getiririz. Mevcut olmayan bir duyguyu yaratma gücümüz yoktur. Fakat dünyada en temel selim duygulardan tamamen mahrum hiçbir insan yoktur. İster geçici ister pek zayıf bir şekilde olsun, asil arzulardan tamamen arınmış hiçbir şuur yoktur. İnsanlık henüz böyle bir ucubeye rastlamamıştır. “Bir insanın gerçek mizacının zulüm ve baskıdan ibaret kaldığı ve hiçbir vakit, hiçbir yerde ne kendine ne de akrabasına karşı hiçbir merhamet hissiyle hislenmediği nerede görülmüştür?

Hiçbir vakit diyoruz, çünkü asil olan duygusal eğilimler ne kadar nâdir olursa olsun, mademki ara sıra mevcut oluyor, demek ki ortaya çıkması mümkündür.

Öte taraftan şunu da biliyoruz ki iyiden iyiye iç içe geçmiş en yüce duygular, birçok temel duygunun ortaklık ve birlikteliğiyle şekillenmiş bir bütündür. Dikkatimizi kuvvetlice ve uzun bir süre herhangi bir bilinç hâli üzerine yöneltirsek bu hâli tamamen meydana çıkarır ve neticesinde diğer birçok münasip duyguyu cezbetmeyi sağlayacak bir yerleşim merkezi hâline getirebiliriz. Dolayısıyla herkesin bizzat tecrübeyle kanaat getireceği üzere henüz mahcup, mütevazı ve zayıf bir esinti hâlinde bulunup komşu kuvvetlerin etkisinde karanlıkta yaşamakta olan duygu durumlarını desteklemeye ve kuvvetlendirmeye gücümüzün olduğu ortaya çıkar. Zaten bu zayıf duygular parlak yıldızlara benzer; câhillер gündüzün gökte yıldız bulunduğunu hayal bile etmez, bununla birlikte yıldızların parıldaması sürekli bir biçimde devam eder. Kısacası, biz yeni bir duygu yaratamayız, fakat dikkatimiz sayesinde gizli kalan duyguları ortaya çıkarmamız da yeni duygular yaratmamız gibidir.”

“Zaten romanların herkes tarafından anlaşılacak beğeniyle kabul edilmesini nasıl açıklayabiliriz? Çünkü romanlar günlük hayatımızda meydana gelmeyen birçok histen bahseder; bir yalancı savaş oyunu oynatır. Mademki meşhur yazarların romanlarını halkın büyük bir çoğunluğu anlayıp takip ediyor, okurların çoğunda uyku hâlinde bulunan duyguları, bilinç parıltılarıyla aydınlatmak için bir fırsat beklediklerine bu da bir delil değil mi? Romancının bizim üzerimizde meydana getirdiği tesiri, biz dikkat ve hayalimize hâkim olmakla meydana getiremeseydik pek garip olurdu! Fakat gücümüz yetiyor; istediğimiz vakit yapay bir biçimde öfke, merhamet, iştıyak veya gerekli bir başka duyguyu oluşturma gücüne sahibiz.” (Payot)

Duyguların bu şekilde meydana getirilmesi bizde çoğunlukla gayri-ihhtiyari bir şekilde olur. Henüz tahsile başlamadan önce, öğrenmeye çalıştığı ilim ve mesleğe kuvvetli bir muhabbet hissetme ayrıca-

liğına sahip pek az genç vardır. Gençler, eğitim için önlerinde pek çok yol olduğu hâlde bunlardan birini seçerken çoğunlukla alacakları eğitimin özel maksadını ciddi anlamda idrak etmenin uzatmasında olur ve birçok dış sebebin de etkisiyle bir meslek seçer. Sonraları mesleklerinde buldukları fikirlerin câzibesi ve sıcaklığı sayesinde ellerinde olmadan tahsillerinin konusunu gerçek bir aşkla sevmeye başlar veya tesadüfen, nasıl olduğu bilinmez bir biçimde zihninizde yeni bir fikir meydana gelir. Bu fikir henüz müphem ve soğuktur, sizi cezbedebilecek gücü yoktur, fakat siz tefekkürünüzü derinleştirerek bütün dikkatinizi bu fikre hasretmeye başlayınca yavaş yavaş hiç ümit etmediğiniz bir heves ve bir merakla iç içe geçmiş kuvvetli sevgi hisleriyle hislenmeye başlarsınız! Önceleri pek yabancı olan bir fikir; dikkatiniz, düşünceleriniz ve çabalarınız sayesinde câzip bir hedefe dönüşür. Herkesin hayatında fikirlerin yavaş yavaş soğukluktan sıcaklığa geçişi hakkında sayısız örnek vardır. Gayr-i ihtiyari olarak ortaya çıkan bu harareti, eğer biz istersek, sağlam bir iradeyle, çok daha kolaylıkla meydana getirmeye muvaffak olacağımız hiç şüphesizdir.

Şurası da vardır ki zihnimizde fikirlerin varlığı sürekli, duyguların varlığı ise geçicidir. Zihnimizin muhtelif fikirlerle meşgul olmaksızın boş kalabildiği hiçbir dakika yoktur. Kalp nasıl daima hareket ederse, zihnimizde de gizli bir mekaniklik vardır. Zihnimiz daima fikirler üretir, çünkü beş duyumuz vasıtasıyla dış dünyayla olan ilişkilerimiz –uyku göz önünde bulundurulmazsa– sürekli. Bu ilişki ise zihnin sürekli olarak faal olmasıyla mümkün olur. Hâlbuki duygular böyle değildir. Kinimiz, garezimiz, sevgimiz ve arzumuz şuurumuzdaki geçici birtakım durumlardır; düşünce kuvvetimizi zaman zaman istila ederler, her vakit sevmeyiz, her vakit öfkelenmeyiz. Hatta zihnin duygularla uğraşmaması, uğraşmasından daha çok ve uzundur. Duygulara doğrudan doğruya hükümümüz geçmez, fakat bunlar düşünce kuvvetimizi her zaman işgal etmez. Öte yandan fikirlerimize hükmederiz; bunlar ise düşünce kuvvetimizde daima mevcuttur. O hâlde duyguların mevcut olduğu zamanlarda nasıl ki uygun bir duyguyu nasıl istediğimiz şekilde kuvvetlendirebilirsek, duyguların mevcut olmadığı zamanda da bu

duygulara uygun fikirleri zihnimize yerleştirmeyi çok daha kolay bir şekilde başarırız. İşte bunun için bazen galibiyetimiz imkânsız bile görülsün; duygular yok edilmesi imkânsız sanılacak kadar yoğun bile olsa; uygun duygular birçok farklı düşman elinde aciz bile kalmış olsa; biz bu geçici duygu devresinin ortaya çıkmasını bekleyip zihnimizin duygulardan arındığı sakinlik ve dinginlik zamanını beklersek, o zaman muhtelif fikirleri iyi idare ederek istediğimiz duyguyu uyandırmaya gayet verimli bir zemin hazırlamış oluruz. Bundan dolayı uygun duyguları kuvvetlendirmeye çalışmanın dışında düşünce kuvvetimizin sükûnet zamanlarında da biz bu duyguları kuvvetlendirecek fikirleri uyandırmaya çalışmalıyız.

Özellikle fikirler ile duygular arasındaki ilişki o kadar samimidir ki zihinde yerleşen bir fikrin kendine uygun olan duyguyu uyandırmaması mümkün değildir. Fikirlerin ortaklığı kanunu, ilk yardımcımızdır. Bir duygu ile bir fikri birbirine bağladıktan sonra artık dikkatimizi başka bir yöne çevirsek bile bu irtibat yok olmaz. Her ne zaman fikri hatırmıza getirirsek duygu da bilincimizde su yüzüne çıkar. Mesela fakir bir çocuğun hastalığına, sefaletine şahit oluyoruz; üzüyor, derin bir merhamet hissediyoruz. Aradan pek çok zaman geçtikten sonra aynı çocuktan bahsedecek olsalar şuurumuzda uyumakta olan merhamet hissi derhal uyanır, seneler önceki üzüntüyü yeniden hissederiz.

Zihinsel çalışmaların her birinde olduğu gibi duyguların oluşması da yalnız ilk zamanlarda zordur; başlangıçta gerçek bir çabanın sarfına bağlıdır. Fakat bir kere zihnimizde yerleşerek birçok fikir ve duygularla bağlandıktan sonra artık kaybolmaz, bir alışkanlık hâline girer, yeniden aynı hisle hislenmeye gerek gördüğümüzde artık baştaki güç sarfına muhtaç olmayız, yalnız basit bir hatırlama bile o duygunun oluşumuna yeterli olur. Bu sayede fikirlerimize vermek istediğimiz cezbedici sıcaklığın ortaya çıkması gittikçe kolaylaşır. Duygularımızı idare etmeyi, karanlıktan kurtararak büyük bir güçle donatmayı başarmaya başladığımız gibi bundan sonraki çabalarımız ve diğer duyguların oluşumuna hizmet edecek çalışmalarımız da kolaylıkla mümkün olur.

İKİNCİ MESELE

ZİT DUYGULARDAN KAÇINMAK

“İhtirasların şiddeti azalıp harareti sakinleştiği zaman
kendimizi gaddar zorbalardan kurtulmuş buluruz.”

Sofokles

Uygun duyguların nasıl desteklenip kuvvetlendirileceğini anlattık. Fakat irademizin terbiyesinde en vahşi düşmanlar makamında oturan öfke, aşk ve şehvet gibi son derece kuvvetli duygular vardır. Bunlar uygun duyguları tamamen öldürerek aklî melekeyi baskıcı bir esaret altında hapseder. Şu vahşi düşmanlardan nasıl kaçınabileceğiz?

Hakikaten duygular, hele de duyguların vahşi olanları üzerindeki etkimiz o kadar azdır ki neredeyse hiç yoktur diyebiliriz. Üzerlerine hücum ederek yok etmek ümitsiz bir mücadeledir, teşebbüse bile değmez, zira mağlubiyet kesindir. Bundan ötürü burada, kullanacağımız yöntemi değiştirecek, bir savaş hilesine başvurarak bizzat düşmanlarımızın yardımcıları üzerine hücum edeceğiz.

Öncelikle saldırımızı nefret edilen bu tür duyguların fizikî belirtileri üzerine yöneltebiliriz. Aklî merkezlere ulaşan her bir uyarım, dışarıya boşalmaya şiddetli bir eğilim gösterir. Öfke; ağır küfürleri, kasların kasılmasını, yumrukları ve darbeleri

davet eder. Şehevi ihtiraslar, ten teması kurmaya ve öpmeye teşvik eder. Öfke ve şehvet üzerine doğrudan doğruya hücum edemeyiz; fakat dilimizi tutup sövmekten sakınmak, yumruklarımızın sıkılmasını engellemek, temaslardan ve öpücüklerden kaçınmak bizim elimizdedir. Kaslarımızı istediğimiz gibi idare etme gücüne sahibiz. Gözyaşlarımızı döktürecek bir sebep karşısında kaslarımızın gevşemesini engelleyerek bilakis kasılmasını sağlama kudretimiz vardır. Dolayısıyla kaslarımızı duygularımıza zıt bir şekilde yönetirsek duyguların belirtileri de engellenmiş ve fiillerin karşılıklı olarak duygular üzerindeki tesiri sebebiyle duygular da mağlup edilmiş olur.

Bununla birlikte bu yöntem her zaman başarıyı getirmez. Nefret edilen duygular bazen pek şiddetli olur, kasların hareketleriyle tatmin edilmezse bütün zihnimizi, bütün düşünce kuvvetimizi kaplamaya ve ateşli bir coşkunlukla yakmaya başlar. Duygular boşalmak için dış kaslarda bulamadığı yolu bir başka mecraada arar. Öfkenin ürettiği küfürleri ve yumrukları engelledik; fakat düşünce kuvvetimizde uyandırdığı şiddetli kas seğirmelerini engelleyemeyiz. Fikirlerimiz deprem olmuş gibi altüst olur. Bir boşalma yolu bulmadıkça öfkemizin ortadan kalkmasının mümkün olmayacağını hissederiz. O hâlde düşünce kuvvetimizi alevlendiren yangını, hiç olmazsa sınırlandırmaya çalışır, yalnız zararsız belirtilerine izin veririz. Bizi öfkeliendiren kişinin yanından kaçır, delicesine hareketlerimizi tenhada sarf etmeye, öfke ve hiddetimizi hayali bir muhatap önünde boşaltmaya gireriz. Biliriz ki bu boşalmanın ne bize ve ne muhatabımıza bir zararı yoktur, yalnız coşkunluk devresinin ortaya çıkmasına yardım etmek için bu çarpık vasıtayı kullanıyoruz. Söz konusu duygu bu şekilde boşaldıkça kuvvetini kaybetmeye başlar ve nihayet bir zaman gelir ki beyin hücrelerimizin reaksiyonu artık yeteri kadar sarf edildiğinden düşünce kuvvetimizde biraz sakinliğin peyda olduğunu hissederiz. Yangının şiddeti kaybolmuş, sakin ve dumanlı bir zemine dönüşmüştür. Artık fikirlerimizi o dumanları da mahvedebilecek şekilde gezdirmek mümkündür; mantıkî bir tefekkürle istenmeyen gazap hissini bütün bütün yok etmek artık büyük bir fikrî çalışmaya muhtaç değildir.

Bazen de bu fena duygular öfke gibi âni ve ateşli olmaz, cinsel arzular gibi devamlı ve müzmin olur. Düşmanımızı yormak için boşuna kılıç sallamasına izin vermekten ibaret olan hilemiz burada faydasız kalır. Bu ikinci savaşta kendimizi kurtarmak için bir başka yol bulmaya ihtiyacımız vardır. Bir ihtiras ne kadar kızmış ve müzmin olursa olsun, eğer az çok devamlı ise mutlaka fikirlerin yardımına muhtaçtır. Fikren bir yardımcı bulamazsa gıdasız kalarak sönüp yok olur. Fakat bu tür duygularla karşı karşıya gelen düşünce kuvvetimiz selametle tefekkür etmekten mahrum kalarak mantığını kaybeder; duyguları mâzur gösterecek safsatalar, mugâlatalar icat eder ve duygular, bu safsatalara dayanarak hayatını sürdürmeye yetecek kuvveti bulur. Bir tembele sorun, tembelliğini mâzur göstermek için ne umulmaz sebepler bulacaktır. Aşırı zevk ve sefahete düşkün biriyle konuşun, cinsel arzularını haklı göstermek için ne safsatalar üretecektir.

Safsata ve mugâlata devamlılık gösteren temayüllerin gıdasıdır, bu gıdayı kesecek olursanız temayüller de yok olmaya yüz tutar. Hâlbuki safsatalar birer fikirler bütünüdür. Fikirler üzerindeki hâkimiyetimiz ise kesindir. Fikirleri iyi idare ederek safsataları çürütmek sanıldığı kadar güç değildir. “Bir despot, esir ettiği insanların üstünde bir ayrıcalığa sahip olduğuna, hürriyetin pek çok sakıncası bulunduğuna inanmadıkça tam anlamıyla bir despot olamaz. Böyle safsatalarla haklı ve mâzur gösterilen ihtiraslar müthiş bir kuvvet kazanır. İşte ihtirasa rehberlik eden bu fikir kümelerine saldırmaya mecburuz. Bu safsataları birbirinden ayırarak tahrip edecek ve ihtirası çevreleyen bâtil fikirleri öldüreceğiz. Yanlış ve yalan olduğunu gerçek bir bakışla görecek, bu aldatici vaatlerin ilerisinde çok tehlikeli bir geleceğin olduğunu keşfedecek, gururumuza, mutluluğumuza, sağlığınıza ve haysiyetimize dokunacak üzücü sonuçları olacağını göz önünde bulunduracak ve bu sayede şiddetli ihtiraslarımızın karşısında yeni arzular ve yeni hisler uyandıracacağız. Bunlar ihtirasımıza bir engel olacak ve ilkin galip gelmeyi başaramasalar bile ihtirasın üstünlüğünü şüpheye düşürecek, lekeleyecek ve zayıflatacaktır. İhtiras, öncesinde bilincimizde mutlak anlamda hüküm sürmek-

teyken şimdi bir endişe karşısında, bir savaşçı önünde bulunacaktır.” (Payot)

Mesela tembelliğe karşı bu saldırıyı yapmaktayız, tembelliği besleyen safsataları birer birer ele alarak her birinin temelsizliği hakkında şuurumuzda yeteri kadar kanaat meydana getirdikçe düşmanımızın kuvvetini oluşturan silahları birer birer çürütmüş, elinden almışız demek olur. Düşmanımız yine karşımızda duruyor. Fakat evvelki kuvveti ile şimdiki tereddütlü hâli arasında büyük bir fark vardır. Henüz tembellikten kurtulmadık, fakat hiç olmazsa tembelliğin ne fena neticelere sebep olduğunu anladık. Dolayısıyla ister istemez tembellikten kurtulmak için bilincimizde bir arzu uyandı. Zayıf düşmanımıza karşı zıt bir arzu uyandıktan sonra artık başarı son derece yakın demektir. Bu arzuyu kuvvetlendirmek, çalışma hayatının türlü türlü lezzetleri hakkında şuurumuzda yoğun muhabbet eğilimleri uyandırmak artık tembelliği bütün bütün öldürmeye yetecektir.

Duygusal eğilimlerimiz bazen de büyük büyük atalarımızın kimi niteliklerinden gelerek yaşlandıkça kökleşen çınar ağaçları gibi yıkılması mümkün olmayan ve sağlam bir kuvvet kazanan bâtil inançlara dayanır. Hakikaten bunlar da birer safsatadır, fakat bu safsataların müdafaaları o kadar çoktur ki yaşadığımız ortamda bâtil inançların temelsizliğini tamamen idrak edebilmemize hizmet edecek mantıkî muhakemelere girişmemiz mümkün olmaz. Tartışmasız kabul edilen ve hatta tartışılmasına bile izin verilmeyen ne kadar bâtil inanç vardır ki hayatımızın ilk adımında bizi esir etmeye başlamış, seneler geçtikçe baskı ve hâkimiyetini arttırmış, hayatın verdiği tecrübelerle yok olmak bir yana aksine daha çok kuvvetlenmiştir. Bunlara göğüs göğüse hücum etmek mümkün olmadığı gibi dayandığı esasları çürütecek ustaca bir hile bulmak bile imkânsızdır. Çünkü ne gibi esaslara dayandığı bilinmemektedir. Daha doğrusu hiçbir temele dayanmadığı hâlde bir başka âlemden gelen ve yanılmaz hakikatler şeklinde bizim ve etrafımızda bulunan insanların bilinçlerini istila etmiştir.

Gerçekten de hafızamıza yerleşen fikirler ne kadar kuvvetli olursa olsun, dikkatimizi bunlardan esirger ve hiçbir zaman hatırlamazsak yavaş yavaş beynimizin hücrelerinden silinmeye yüz tutar ve bu şekilde tamamen kaybolmasalar bile bilincimizin gizli derinliklerinde gömülü kalarak bizce varlık ve yoklukları aynı olur. Fakat bu metodu bâtil inanç ve alışkanlıklar hakkında uygulamak mümkün değildir. Çünkü hafızamızdaki resmini her dakika tazeleyecek vesileler ve telkinler son derece boldur. Bizi her tarafımızdan hapseden bu dehşetli ağ içinden çıkmak neredeyse imkânsızdır. Fakat düşünce kuvvetimize hâkim olan biz kendimiziz. Fikirlerimiz bizim elimizde birer âlettir, bu âletleri istediğimiz gibi kullanabiliriz. Elimizde bu kadar sağlam bir kuvvet varken fikirlerimizin hürriyetini hapseden bâtil itikatlar şebekesi istediği kadar karmaşık ve sık olsun, bu şebekeyi yarıp bir kelebek gibi saf ve diri olarak uçmamız bizim elimizdedir. Çünkü bizim dikkat ve fikirlerimizi bir noktaya odaklayarak o bâtil inanca karşı tamamen yeni bir inanç var etmeye bile gücümüz yeter.

Leibniz zamanla, sabır ve çalışmakla bizde var olmayan yeni bir inancın elde edilmesinin mümkün olduğunu anlayarak demiştir ki “Hoşumuza gitmeyen bir şeyden dikkatimizi esirgeyip hoşumuza giden diğer bir şeye odaklayarak istediğimiz inançları şuurumuza yerleştirebiliriz. Çünkü tercih etmek istediğimiz bir meseleye ait sebeplere ne kadar çok önem verirsek o meseleyi hakikate o kadar yakın görürüz.”

Gerçekten bir inanç meydana getirmek için bilincimizde pek çok aklî sebep üzerine dayanmamız gerekir. Bu sebepleri toplamak, birçok vesikaya başvurmak demektir. Bu vesikaları biz istersek iki şekilde toplayabiliriz. Vesikalarımızı eksik bırakmaya, gayet önemli olan bir kısmını düşünmekten kendimizi alıkoymaya gücümüz vardır. Özellikle zihnin tembelliği o kadar kolaydır ki vesikaların bir kısmını ihmal etmekte hiçbir zahmet çekmeyiz. Demek oluyor ki bize hizmet edemeyecek olan vesikaları boş verebiliriz. Bu durumda söz konusu vesikaların aksine yol gösterecek olanların kuvveti doğal olarak artmış olacaktır. Öte taraftan dikkatimizi bu ikinci kısım

vesikalar üzerine yöneltirsek istediğimiz inanca ait olan aklı sebepleri son derece büyötmüş oluruz.

“Bir kızını sevip evlenmeye kesinkes karar vermiş bir genç, kızın ebeveyninin ahlâkı, sağlığı ve zenginliğinin kaynağı hakkında bilgi almaktan vazgeçer. Bu servetin kaynağının ve elde edilış şeklinin biraz şüpheli olduğunu ispatlayın. Ona göre ne önemi var, genç bir kızın atalarının kabahatlerinden sorumlu tutulması mı gerekir? Fakat tecrübesinin eksikliği ve duygularının tesiriyle bir şekilde vermiş olduğı sözlerden dönüp kendisini bağlayan bağları sonlandırmak arzusunda ise ailenin sorumluluğı konusunu o kadar ince araştıracaktır ki en uzak ataları hakkında bile bilgi almak isteyecektir.” (Payot)

Kısacası, meydana gelmesini istediğimiz yeni bir inancın dayanağı aklı sebepleri toplamakta veya çıkarmaktaki kudretimiz bu kadar geniştir. O hâlde bizce pek yabancı görünen inançları bile şuurumuza yerleştirebileceğimiz nasıl inkâr edilebilir? Yeter ki isteyelim ve bu inanca ait olan vesikaları toplayalım.

Bazen de bütün dikkatimize rağmen, daha doğrusu dikkatsizliğimiz nedeniyle şiddetli bir ihtiras bilincimize yerleşmiş olabilir. “Fakat böyle şiddetli bir fırtınada –mesela şehvetin bilincimizi istila etmiş bulunduğı zamanlarda bile– unutmamalıyız ki ihtiras, beslenebilmek için fikirlerin yardımına muhtaçtır. İhtirasımız nasıl bu fikirleri kendi arzusuna uygun bir şekilde kendine çekiyor ve ortak ediyorsa biz de aynı şekilde kendi tarafımıza çekip ortak edebiliriz. Eğer düelloda kuvvetler arasında büyük bir eşitsizlik varsa, eğer yangın yavaş yavaş ve sürekli yayılıyorsa herhâlde bizim ‘ince ve yüksek irademiz’, ‘ruhumuzun zirvesi’ buna razı olmayacaktır. Duyguların hücumları, denizin gelgit esnasında sürekli yükselmesine benzeyen yalnız tek bir kuvvetten ve yalnız tek bir hücumdan ibaret olmayıp gürültülü dalgalarında karşılıklı ve manevî birçok kuvvet gizleyen ağır ve birbirinden ayrı birçok unsurdan oluşur. Bu oluşumda bizimle müttefik oldukları hâlde talihsiz olup yenik düşen kuvvetleri arayıp güçlendirmeye çalışmak bizim vazifemizdir. Belki de kuvvetleri bir araya toplama-

arak bu defa da biz saldırı ve hücumda ya da hiç olmazsa düzenli geri çekilme konusunda başarılı oluruz. Geri çekilsek bile sonrasında kendimizi daha çabuk, daha kolay ve daha kesin bir şekilde toplamak için çekileceğiz. Mesela bir şehvet hücumunda mağlubiyetimizden meydana gelecek ayıbı hiçbir zaman gözümlüğün önünden ayırmamalıyız. Şehvetin tatmininden sonra meydana gelecek olan düşkünlüğü, bir günlük çalışkanlığımızın vereceği bereketli neticeleri tasavvur etmeli ve bu tasavvuru oldukça açık bir şekilde ruhumuzda sürdürmeye çalışmalıyız. Keza bazen en çalışkanları bile istila eden bir tembellik hücumunda, ağır ve hayvanî duygularımızın vahşice kıskırtmalarını mağlup ederek gevşekliğimizi yok etmeyi başaramasak bile hiç olmazsa çalışmanın lezzetini, nefsimize hâkim olmanın vereceği mutluluğu tasavvur etmeye gücümüz yeter.”

“Bu durumda hiç şüphesiz kriz dönemi daha kısa ve hâkimiyetin yeniden kazanılması daha kolay olacaktır. Çoğunlukla doğrudan doğruya mücadeleden uzak durarak şehvet coşkunluğunu ortadan kaldırmak için kalkıp söylenerek gezinmeli, bir ziyarete gitmeli; sözün kısası zihnimize yerleşen sabit fikri rahatsız ederek yok etmeye çalışarak şuurumuzu hiç olmazsa hususen çağır-dığımız diğer durumlarla birlikte doldurmaya çalışmalıdır. Yine tembelliğimizi aldatmak için bir seyahat kitabı okur, resim çizer, musiki ile uğraşır ve ne zaman ruhumuzda bir uyanıklık meydana gelirse bu uyanıklıktan yararlanarak, korkaklık ve tembellik sebebiyle terk ettiğimiz çalışmalara geri döneriz.”

“Eğer –pek nâdir olmadığı üzere– sonuçta irademiz mağlup olmuşsa yine cesaretimizi kaybetmemeliyiz. Yüzerken süratli bir akıntıyla karşılaşan biri gibi pek az da olsa ilerlemeye ve hiç olmazsa akıntının bizi sürüklememesine çalışmak bile yeter. Hedefimizin geri kalanını zamanla elde ederiz. Zaman sayesinde alışkanlıkların oluşmasına ve alışkanlıklarımıza bir içgüdü kuvvetini ve sağlamlığını vermede başarılı oluruz. Hiçbir vakit ümidini kesmeyenlerin kuvvetleri akla hayret verir. Alp dağlarında yüz metreden çok daha derin boğazlar bulunur. Bu müthiş uçurumları, yazın devamlı sürüklenen kumlu sular kazmıştır.

Sonsuza dek tekrarlanan en küçük fiiller o kadar büyük sonuçlar üretir ki eser ile müessir, yani eserin sahibi arasında bir orantı bulmak mümkün değildir. Doğrusu tabiatın sahip olduğu yüzlerce asırlık bir kuvvetimiz yoktur. Fakat önümüzde kazılması gereken engel de granit değildir. Maksadımız kötü alışkanlıkları çürüterek onun yerine yavaş yavaş iyi alışkanlıkları yerleştirmekten ibarettir.” (Payot)

Hele mağlubiyetten sonra meydana gelen hoşnutsuzluğun bütün acılığını hissetmek için bilincimizde uzun müddet tutarak şiddetli bir nefret oluşturacak olursak her mağlubiyetimiz bize bir ibret dersi olur. Bu aynı zamanda, gerçekleşmesi muhtemel fena duyguları daha doğarken öldürmek için *sulh-i müsellah* olarak, yani silahlanarak muhafaza edilen barış hâlinde yaşayan devletler gibi, irademizi savunma aletleriyle donatıp yeni zaferlere hazırlar.

Kısaca, duygular hakkında derin tefekkürde izlediğimiz metodu uygulayarak duyguların harekete ve dile ait dış belirtilerini engelleyerek, bazen de duygu köpürmelerinin kendi kendine boşanıp yok olmasına izin vererek veya bilgece bir hile ile duyguları besleyen safsatalar üzerine hücum ederek ve hatta bizde olmayan duygular sanki varmış gibi faydalı bir yalan ortaya atıp yeni duygular yaratmaya çalışarak ve hayatın bolca bahşettiği dış yardımlardan yararlanarak, bazen uygun duyguları kuvvetlendirmek ve bazen de zıt duyguları mağlup etmek suretiyle duyguların aleyhimizde kullandığı kuvveti biz, ruhsal melekelerimizi anlayıp bilmek sayesinde kendi lehimize çeviririz. Yine tekrar edelim ki bütün bu başarımız, duyguların gıdası olarak kabul edilen fikirler sayesinde. Bir düşmanın kullanacağı vasıtalar bizim elimizde olduktan sonra nefsimizi o düşmandan kurtarmak hiç şüphesiz pek kolaydır.

Fakat bu çabada duygulardan bu şekilde yardım istemek maksadımızı tam anlamıyla gerçekleştirmeye yetmez. Duygular, hele ihtiras şeklinde olursa, şuurdaki en kuvvetli hadise olur. Bu despot idareciyi kendi lehimize çevirmek için maksadımıza uygun duyguları bir ihtiras, bir ideal derecesinde büyütme gerekir ki bu konuyu başka bir bölümde tartışacağız.

ÜÇÜNCÜ MESELE

HEYECAN VE TERBİYESİ⁵⁹

“Öfke ruhumuzun derinliğinde kabarmaya başladığında derhal ilk belirtilerini boğmaya çalışmalıyız. Çehremiz sâkinliğini muhafaza etmeli, sesimiz yumuşak kalmalı, tavrımızın sertliği azalmalıdır; ruhumuz da bu dış belirtilere bağlı olarak hissedilmeyecek bir biçimde değişir.”

Seneca

İrade sağlamlığının ve nefsimize karşı hâkimiyetin en faydalı neticelerinden biri de heyecanlarımızı zaptedebilme, ümitsizlik ve sevince, öfke ve intikama, hakaret ve iftiraya karşı tarafsız bir anlayışa sahip olma kudretidir. Heyecanlar çoğunlukla faydasız ve belki de zararlı, gelip geçici hislerdir ki muhakememizin kuvvetini, düşüncelerimizin selametini karartır, dolayısıyla muhakeme ve düşüncemize bağlı olan fiillerin yapılmasını güçleştirir. Fiillerin selameti fikirlerin selametine bağlıdır; hâlbuki heyecanlar tıpkı dalgalı bir deniz gibidir, bir fırtına şeklinde yükselip zihnimizi sarsan dalgalar aklımıza ait kuvvetlerin iyi idare edilebilmesini imkânsız kılar.

Sizi aşağılayarak izzet-i nefsinizi parçalayan ve gururunuzu ayaklar altına alan bir muameleye mâruz kalıyorsunuz; hislerinize

59 [Bu başlık eserin ikinci baskısından eklenmiştir. Dolayısıyla birinci baskıda üçüncü mesele olan “İhtiras ve İdeal”, dördüncü mesele olarak başlıklandırılmıştır.]

vurulan bu şiddetli darbenin uyandırdığı reaksiyondan ötürü bir öfke patlaması yaşıyorsunuz; çehreniz sararıyor, kan beyninize hücum ediyor, kalbiniz şiddetli darbelerle göğsünüzü paralamaya çalışıyor, yumruklarınız sıkılıyor, vahşi bir hayvan acı bir darbe alınca nasıl karşısındakini paralamak için saldırırsa siz de aynı öfke ile sizi aşağılayan darbeye cevap vermeye çalışıyor, muhababınızın üzerine atılıyorsunuz. Fakat fırtına dinip de bu duygu dalgalarının size yönlendirdiği güçlükleri selamete muhakeme edebildiğinizde, reaksiyonun azgınlığına uyararak ne kadar çok zarara uğradığınızı anlayıp idrak ediyorsunuz ki bütün hislerinizin liflerini tahriş eden vakalar karşısında heyecanınızı dizginleyerek muhakemenizin sağlamlığını koruyabilseydiniz zarardan o kadar korunur, hayvanlıktan o kadar uzaklaşırdınız.

Heyecanlar, tefekkürü ve mantığı neredeyse daima toza dumana boğan bir deprem gibidir. Heyecan son derece şiddetli bir duygu demektir; duygularla birlikte olan fikirler, en sıcak ve en faal fikirler olduğu gibi zihnin heyecanlarla birlikte olan faaliyeti de yangına tutulmuş saman demetine benzer. Bizi kamçılayan dış bir sebep önünde bir kazazede zayıflığında oluruz. Akıntının verdiği süratin dalgınlığı içinde bütün metanet ve direncimiz kaybolur, bizi sürükleyen fırtınalı akıntının vahşi hücumu karşısında tehlikenin derinliğini görme gücünü bile kaybederiz; aklımızda hiçbir selamet kalmaz. Şiddetli heyecanlara tutulduğumuzda vahşi bir hayvana benzeriz. Çünkü heyecan bizi sadece sürüklemekle kalmaz; mantıksız, muhakemesiz, faydasız ve vahşi bir faaliyetle bizi bu darbeye *bir cevap vermek ve karşı atağa geçmek için* kıskırtır ve zorlar.

Heyecanın bu etkisi; doğası, fizyolojisi ve mekanikliğinden ötürüdür. Hele sağlam iradeden mahrum olarak ruhlarındaki kuvvetler, çocuklar ve daha doğrusu ilkel kavimler gibi tepkilerden ibaret olan zayıf yapıllılarda, heyecanlar baskıcı ve mutlak bir hâkimiyetle bütün kişiliği emri altına alır. Bunun içindir ki bir ruhun sağlam, ilerlemiş ve medenîleşmiş sayılabilmesi için heyecan fırtınalarına karşı direnç gösterebilmesi, daima kabarmaya ve boğmaya meyleden bu gürültülü sele karşı durabilmesi, halk tabiriyle *soğukkanlı* olması gerekir.

“Heyecanlandım.” diyen biri, heyecanın ne demek olduğunu, ruhunun derinliklerinde ne gibi dönüşümler meydana geldiğini, bilincinde anlatılması güç bir idrakin nasıl ortaya çıktığını anlar ve heyecanı diğer psikoloji olaylarıyla ve özellikle sıradan duygularla karıştırmamakta güçlük çekmez. Fakat ezmek istediğimiz düşmanın zayıf noktalarını bulmak için ayrıntılarını izah etmemiz ve heyecanı meydana getirip kuvvetlendiren iç ve dış unsurların neler olduğunu çözümlememiz gerekir.

Her heyecan bir duygudur; yani çoğunlukla dış ve bazen de bir iç faktörün şuurumuzda uyandırdığı nefret veya sevgiyle karışık bir *sıcak idraktır*. Her heyecan bir duygu ise de her duygu bir heyecan değildir. Duygular nispeten sakin, bizde büyük bir galeyan uyandırmaz. Heyecanlar ise hiçbir vakit sakin kalmaz, büyük bir coşku heyecanlara eşlik eder.

Heyecanlar hariçten gelen bir tembih, bir *patlama* ile başlar. Elektrik enerjisine sahip bir sistemde gerilmiş bir hâlde bulunan ve hemen fiil hâline dönmeye hazır bulunan enerji gibi vücudumuzda var olan akışkan ve gergin enerjimiz, heyecan patlamasının etkisiyle bir sel gibi boşanıp organizmamızı istila eder; özel birtakım yollar izleyerek kendine mahsus fiillerin belirtisiyle meydana çıkar.

Heyecanm uyandırdığı enerjinin ilk tuttuğu yol, *sempatik sinir sistemi*⁶⁰ yoludur. Heyecan, bu sistemi uyandırır, harekete geçirir ve bu sistemin hükmü ve idaresi altındaki bütün iç organlarımızda faaliyet başlar. Kalp daha hızlı çarpar, atardamarlar daha fazla gerilir, damarlarda dolaşan kanın kuvveti çoğalır. Kaslarda az çok titremeler oluşur, ses yükselip kuvvetlenir, nefesler çabuklaşır.

Heyecanın uyandırdığı enerjinin tuttuğu ikinci yol, *böbrek üstü bezlerini* faaliyete geçirme yoludur. Bu bezlerin faaliyeti sayesinde, zaten salgılamakta oldukları adrenalin hormonunun miktarı

60 [İç organlarımızı refleks bir faaliyetle yöneten bu sinir sistemine sempatik ismi verilmesinin nedeni duygularla paralel hareket etmesi sebebiyledir. Tehlikeli yahut stresli hallerde kendiliğinden cevap vermesiyle bilinir. Kontrol altında bulundurmamız gerekmeyen birçok fonksiyondan sorumlu olduğundan adeta “otomatik” sinir sistemidir.]

artar. Kanda da varlığı artarak bütün kan damarları kasılır, daha faal olur. Karnımızın içinde sayısı pek çok olan kan damarlarının kasılmasıyla bu damarlardaki kan kendine yeterli yer bulamaya-
rak taşar; kalbe, akciğere ve beyin damarlarına hücum eder. Böylece heyecan patlaması kalpte, akciğerlerde ve beyinde büyük bir faaliyet meydana getirerek heyecana uğrayan şahıs korku ve öfkeye karşı savunmacı veya saldırgan hareketler yapmaya başlar.

Üçüncü yol ise *tiroid bezi* yoludur. Heyecanı uyandıran patlama tekrar eder veya çok uzun sürerse böbrek üstü bezleri yorulur ve yeni adrenalin hormonu salgılamaz. Kanda toplanan adrenalin hormonu da hızlıca oksitlenerek kaybolur. Bu durumda heyecanın uyandırdığı enerji yeni bir yol bulur, tiroid bezini uyandırır, yani tiroid hormonunun salgılanmasını çoğaltır, kanda fazla miktarda toplanan tiroid hormonunun muhtelif organlarda ve kaslarda heyecana has belirtileri devam eder ve çoğalır. Harb-i Umumi⁶¹ esnasında böyle devamlı ve tekrarlayan heyecan patlamalarının tesiriyle fazla tiroid hormonu salgılamasına uğramış ve bu fazla salgılamanın meydana getirdiği *Basedow* hastalığına tutulmuş birçok kişi görülmüştür.

Patlamasının derecesine, meydana gelen enerji akımının kuvvetine ve şahsın kâbiliyetine göre heyecanın tesiri de başka başka olur. Heyecan patlaması yaşayan birinin kâbiliyetini eşit addedelim; bu kimse mesela orta derecede korku verici bir heyecana mâruz kaldığında, çevrenin etkisine vücudunun mümkün mertebe az bir kısmını göstermek suretiyle heyecana tam olarak teslim olmaz, kasları kasılarak kaçır ve geri çekilir. Fakat patlama çok şiddetliyse kaslar kaskatı kalacak biçimde kasılarak insanı hareketsiz bırakır. Yine bir öfke heyecanı orta derecede olursa muhatabına yakınlaşmak, yakalamak, temas vasıtalarını genişletmek, yırtmak, koparmak, kırmak ve böylece öfkeyi meydana getiren sebebi yok etmek ve eğer heyecan pek şiddetli olursa yine burada da hareketsiz kalmak biçiminde etkiler.

Heyecanın uyandırdığı enerji ve bu enerjinin dış belirtisi olan kas hareketleri iki şekilde tesirini gösterebilir. Mesela korku he-

61 [Birinci Dünya Savaşı.]

yecanı büyük bir kumandanı yakaladığı zaman kaçmaya değil, bilakis savaşın en tehlikeli meydanına daha cesaretle atılmaya sevk eden bir kahramanlığı ve yorgunluk hissini tamamen ortadan kaldıran büyük bir kuvvet sarfını gerektirir. Aynı derecede bir korku heyecanı bir diğerini askerlik namusunu yok edecek bir karara yönlendirir.

“Bu bakımdan batan Egypt gemisinin hikâyesi son derece anlamlıdır. Gemi yolcularının büyük bir kısmı Avrupalı, Anglosakson ırkına mensup, orta derecede insanlardan, tayfası ise Hintlilerden ve aşağı kademede insanlardan oluşuyordu. Bunların hepsi aynı heyecanın tesiriyle hemen batıp ölme tehdidi altında bulunuyordu. Tayfalar kör bir korku ve hiçbir muhakeme ile tesiri azalmayan bir korunma endişesiyle alçakça ve çirkin bir biçimde hareket etti; vahşiler gibi sandallara hücum edip altıpatlar tabancaların tehdidiyle sandallara binmeye çalışan yolcuları, kadınları ve çocukları kovdu. Beyazlar ve medeniler genellikle vakur ve hatta bazıları kahramanca hareket etti. Beyazlarda da aynı heyecan, aynı korunma endişesi vardı; fakat bu endişe; vakarı, merhameti, şefkati, yardımlaşmayı, bir kelime ile diğergâmlığı kendini fedaya razı olmayı, kısacası medeniyet ve görev duygusunun en yüksek şekli olan ve ferdin toplumla bütünleşmesini sağlayan asil hisleri yok etmedi.”

“Her bir heyecanda psikoloji açısından iki kısım vardır; biri eski, irsî, süflî, büyük büyük atalardan intikal eden ve neredeyse reflekslerden ibaret olan kısım. Diğeri ise yeni, insanî, şahsen edinilmiş ve yüce olan kısım. Bir şahsın ahlâkî ve toplumsal kıymetini belirleyen bu ikinci kısımdır. Bu ikinci kısım daha karışık, daha hassas ve daha ince reaksiyonlardan oluşur; daha kolay kırılır, daha çabuk kaybolabilir. Birinci kısım ise binlerce senenin verdiği uyum gücü sayesinde daha katı ve daha sabit bir mekanikliğe sahiptir. Toplumların âhenk ve uyumu ile metotlu ve düzgün bir terbiyenin bahşettiği emsalsiz bir diğer ayrıcalık da fertleri bu binlerce senelik reaksiyonların tesirinden mümkün mertebe kurtarmak, dolayısıyla nefislerine karşı nispi bir hâkimiyet sağlayıp bu fertleri iç organlarının esaretinden kurtarmaktır.” (Martinet)

Heyecan belirtilerinden damarların kasılması, nabzın ve tenefüsün hızı gibi bazı önemlilerini matematiksel bir biçimde ölçerek her şahsın heyecan kâbiliyetini kıyaslamak mümkündür. Özellikle devrimizin havacılık sanayii gibi heyecan fırtınalarını zaptetmeyi gerektiren mesleklerini seçenler için heyecanlarını muhafazayı ne kadar başardıklarını belirlemenin önem ve kıymeti pek büyüktür. Mesela sakın ve dinlenmekte olan birini bir masa başına oturtur, damarlarının kasılmasını, nabzının şekil ve hızını, nefes alış-verişinin sayısını ölçmeye mahsus cihazlara bağlar, ölçer ve kaydedersiniz. Birdenbire bir heyecan patlaması oluşturmak için boşa bir altıpatlar çekersiniz. Aynı zamanda şahsın damarlarında, nabzında, nefes alışında ortaya çıkan farkı ölçüp kaydeder ve böylece o şahsın *heyecan kâbiliyetini* ölçmüş olursunuz.

Kısacası meydana gelişi ile etkilerinin şekil ve miktarını inceleyip analiz ettiğimiz heyecanların ayırt edici vasfı *kasların hareketleri* ile eşzamanlı olmasıdır. Dolayısıyla heyecanlarda, biri irademizin haricinde olan iç organların hareketlerinden, diğeri de gözümüzle gördüğümüz, kaydedip ölçebildiğimiz ve irademiz dahilinde olan dış hareketlerden oluşan iki kısım vardır. Birbiriyle gayet sıkıca bağlanan bu iki kısımdan biri üzerine tesir edersek diğeri de bu tesirle derhal değişir, azalır, çoğalır veya yolunu değiştirir.

Dış kaslarımızın hareketleri yalnız heyecanı ortaya çıkarmakla ve heyecanların gerektirdiği reaksiyonlara sevk etmekle kalmaz; bizzat heyecanları büyütme, zayıflatma, kuvvetlendirme veya mecrasını değiştirme gücüne de sahiptir.

Heyecanı besleyip büyütme gücü yalnız dış kasların faaliyetiyle sınırlı değildir; bizim aklımızın, muhakememizin ve tahayyülümüzün de heyecan belirtileri üzerine büyük bir tesiri vardır. Heyecan çoğunlukla ânidir. Derhal patlayarak şiddetli bir galeyan ile bütün belirtilerini birden sarf eder ve sonunda bir sakinlik devresiyle sonuçlanır. Bilincimiz heyecan hadiseleri karşısında tarafsız bir seyirci gibi kalıp heyecan belirtilerinin merasimini seyretmekle yetinirse heyecanı kendi genişliğine ve şiddetine bırakmış, uyanan enerji akımının doğal biçimde sarfını sağlamış olur.

Benliğimiz tarafsız kalırsa -fakat maalesef çoğunlukla tarafsız kalmaz- faal bir etki göstermeye başlayarak heyecan belirtilerinin genişlik ve şiddetini arttırır. Aklımızın ve bilincimizin bu tesiri genellikle heyecan fırtınası esnasında, bazen de sakinlik devresinin tamamen yerleşmesinden sonra olur. Bir telkin, bir lakırdı ve bir işaret uyumuş olan fırtınayı yeniden uyandırabilir. Biz tahayyüllerimizle, bizi tahkir eden sebebin gururumuza vurduğu darbelerin tesirini düşünmekle *bilinçaltına* karışmış olan geçmiş heyecan hadiselerini yeniden *bilinç* hâline getirir, bazen saatler ve günler geçmiş olduğu hâlde aynı öfkenin bizi istila ettiğini, tahayyüllerle ve muhakemelerimiz nispetinde şiddetlendiğini görürüz.



Heyecanları terbiyeden maksat, heyecanı oluşturan sebepleri ortadan kaldırmak değildir. Çünkü bunun için bütün kâinattaki olayların yavaş yavaş ve yumuşakça meydana gelmesi, hiçbir vakanın birdenbire ortaya çıkmaması gerekir ki bu da imkânsızdır. Maksadımız heyecan patlamalarına karşı deli gibi öfke ve hiddet saldırılarıyla karşılık vermemek, organizmamızı altüst eden dalgaların galeyanına rağmen tamamen değilse bile nispeten sakin kalmak, rüzgâra karşı metin durup bir saman çöpü gibi her esintiden havalanmamaktır.

Heyecanlar hakikaten bir reaksiyon tarzında, yere çarpan lastik bir topun havaya sıçrama zorunluluğu gibi bir mecburiyetle meydana gelir. Bununla birlikte, *heyecan reaksiyonunun* ortaya çıkışı da her zaman kesin ve mecburî değildir. Zihninin oluşumları ilkellik ve dolayısıyla vahşet hâlini geçmemiş bir kavmin ferdi ile medeniyet ve toplumsallık prensipleri altında yetişmiş diğer bir milletin ferdi arasında, heyecan karşısında organizmanın verdiği cevaplar arasında büyük bir fark vardır. Birinin hakaret olarak gördüğü uyarıyı ikincisi sakinlikle kabul eder, birini korkutan bir vakanın ikincisine karşı bir etkisi olamaz veya heyecan dalgalarından uyanan hususi enerjiyi asil birine yaraşır fiillere harcamayı teşvik eder. Hatta aynı biri bile aynı zemin ve muhitte bulunmamak şartıyla heyecan patlamalarına karşı aynı şekilde

cevap vermez. Büyüklerden gelen uyarıyı haklı bir nasihat şeklinde anladığı hâlde küçüğünden gelen aynı uyarıya kibir ve gururla mukabele eder. Kısacası, zaman ve çevrenin muhtelif şartlarına göre muhtelif kavimlerin, muhtelif fertlerin ve aynı ferdin, aynı heyecan patlamaları önünde reaksiyon tarzında vereceği cevaplar başka başka olabilir. Bu da ispat etmez mi ki heyecan duygusu her zaman elzem, *her zaman mecburî* değildir. O hâlde mesele bazı şartlar altında bizi kayıtsız bırakan patlamalara karşı başka şartlar altında da kayıtsız kalmaktan ibaret olur.

Kas hareketlerimizin, heyecanların haricî belirtileri ve en mühim faktörleri olduğunu yukarıda söylemiştik. James'in dediği gibi kas hareketlerinin eşlik etmediği heyecan, bir "yokluk"tan ibaret kalır. O hâlde her şeyden önce bu hareketler üzerine tesir etmemiz gerekecektir. Hareketlerin dahilî olanlarına, yani damarlarımızın sıkışıp kan dağıtımındaki düzenin bozulmasına, damarlarımızdaki kasılmanın artışına, kalbimizin çarpmasına ve nefeslerimizin sıklaşmasına karşı doğrudan doğruya bir nüfuzumuz yoktur. Fakat kaslarımızın çatılmasını, saldırmaya hazırlanan kol ve bacak kaslarımızın kasılmalarını engellemeye muktediriz. Bunu bazen istemeyerek yapar, öfke ve korku göstermeyi büyük ayıp saydığımız bir ortam veya mekânda neredeyse kendiliğinden sakinliğimizi muhafaza ederiz. Bazen istemeyerek yaptığımız bu *engellemeyi*⁶² isteyerek yapabilmemiz de mümkündür.

Kaslarda hareketin hiç başlamaması mümkün olduğu gibi bir kere başladıktan sonra durdurulması da gücümüz dahilindedir. Büyük bir öfke hâlinin deli divane hareketleri içinde benliğimizden geçtiğimizde, beklemediğimiz ve bizi fevkalâde sevindirecek bir müjde getirselers bu delice öfkeli hareketler son bulur, hatta bunun yerini sevinci belirten hareketler bile alabilir. Yine öfkeliyken çehremizin yırtıcı bir hayvanın yüz hatlarına benzediğini kendimizi aynada görür gibi tasavvur etsek insanlıktan bu kadar uzaklaşarak düştüğümüz ahlâkî çukurdan ötürü mahcup olmamız mümkün değildir. Bütün öfkemizin köpürmemizin, çar-

62 *Inhibition.*

kının bir dişi kırılmış makine gibi birdenbire sönüp yok olmaya yüz tutmaması mümkün değildir. Belki de öfkemiz hemen âni bir biçimde sönmeyecektir; fakat hiç olmazsa kas hareketlerinin verdiği gıdadan mahrum kalarak zayıflayacak, fazlalığı azalacak, ateşi bulutlanacak ve geri kalan kısmına tesir ederek ateşini küle çevirmek için artık büyük bir çaba ve yorgunluk gerektirmeyecektir. Heyecanların en aşıkâr ve en mecburî belirtilerinden biri de gözyaşlarıdır. Fakat pek çok insan, kendi şahsımıza münhasır kalması gereken bir ümitsizliği yabancıların meraklı bakışları altında lekelemekten, iradenin bütün zayıflığını kabul eder gibi bir manzara ile başkalarının tesir ve kederini üzerine çekmekten sakınarak, gözyaşlarını göstermemeyi başarır.

Böylece heyecanların kaslardaki belirtilerinden her birini muhtelif maksat ve düşüncelerin tesiriyle tamamen yok etmek mümkün olur. Heyecanımızı açığa vurmak, ruhumuzun bütün mahremiyetini düşmanın saldırgan bakışlarına mâruz bırakmak, çıplak bir vücudun kusurlarını teşhir etmek demektir. En basit bir eğitim, beden kusurlarının gizlenmesini nasıl sağlarsa, ruhumuzdaki ayıpların bir örtü ile örtülmesi de aynı nezaket ve eğitimin gerekliliklerindendir.

Dış kasların lüzumsuz ve çirkin kasılmalarını durdurmaya muvaffak olduğumuz zaman başarımız yalnız bu daireyle sınırlı kalmaz, *iç kaslar* üzerine de tesire başlamış oluruz. Heyecanın uyandırdığı enerji akımı, ister iç ister dış kasları etkilesin hep aynı akımdır. Dış kasların kasılmasıyla bu kaslarda bulunan kan içeriye hücum ederek ciğerlerimizi, beynimizi ve kalbimizi fazla ve ateşli bir kan dolaşımının faaliyetine mâruz bırakır. Çehremizin, kollarımızın ve ellerimizin kasılmalarını durdurmak aynı zamanda kalbimizi ve beynimizi de kan hücumundan kurtarır. Böylece heyecanın uyandırdığı hareketler silsilesi, bir ipliği sökülmeğe başlayan çorap örgüsü gibi baştan aşağı çözümlerek gerek iç ve gerek dış heyecan faktörlerinin üzerine tesir etmiş oluruz.



Heyecanlarımızın terbiyesi yalnız kasların hareketlerinden yardım istemeye mecbur olacak derecede sınırlı araçlara muhtaç değildir. Bizde bu kasların aracılığından daha faydalı, daha asil ve kâdir bir *idrak ve muhakeme* vardır. İnsanlar tabiatın sayısız engellerini ezme gücünü en çok düşünce ve muhakemelerinde buldukları gibi heyecanların zaptedilip eğitilmesinde de yine bu kaynağın bereketinden istifade edecek, *tasavvurlarını ve tahayyüllerini sevk ve idare* sayesinde heyecanlarını genişletip büyütme ya da zayıflatıp öldürmek gücüne kavuşacaktır. Heyecan rüzgârının şiddetle estiği korku ve öfke esnasında mantığın, düşüncenin, muhakemenin ve rasyonelliğin neredeyse hiçbirinin etkisi yok sanılır. Fakat bu fırtınalı devrede bile zihne gelen bir muhalefet tohumu, fırtınayı birden durdurmak değilse bile rüzgârın istikametini değiştirmek ve hiç olmazsa sandalımızı dalgaların tesirine göre idare etmek gücünü verir. Tefekkürleri kuvvetli olanlar, ruhun kanunlarına vukupları sayesinde aklî unsurların birbirleri üzerine tesirlerini bilenler, hayal ve tasavvurlarını bir irade dizginiyle sevk ederek zihinlerinde uyanan yeni fikri besleyip büyütür ve bu sayede heyecanların tesirini yok edecek bir *muhalif duygular topluluğu* meydana getirmiş olurlar.

Muhakemelerin ve aklî unsurların etkisi bazen olumlu fakat daha ziyade olumsuzdur. Burada faal bir iradede ziyade *irade engelleyiciye* ihtiyaç vardır. Yeni fikirler bulup sevk ve idare etmekten ise heyecan unsurlarını engelleyip çürütme yönüne gitmek gerekir. Fakat engellemek, yapmaktan daha güç olduğu için biz her iki taraftan da yardım isteyebiliriz. Heyecanın zararlarını gösteren *tahayyül engelleyicilerden* de istifadeye çalışırız.

Bazen de yenmeye mecbur olduğumuz heyecanlar, bir müddet evvel ortaya çıkmış olup sonlandığını zannettiğimiz hâlde kibir ve gururumuza açılan yaraları tahayyül etmekle birdenbire yenden alevlenip şiddetlenen müzmin heyecanlar olabilir. Bu sonradan uyanan heyecan patlamaları üzerine etkimiz daha kuvvetli ve daha kolaydır. Çünkü burada artık ilk baştaki fevkalâde şiddeti ve coşkusu yoktur; biraz daha fazla mantıkla ve soğukkanlılıkla muhakeme etmek için şartlar daha müsaittir. Hemen sarf

olmayıp bir müddet sonra yeniden uyanan veya müzmin bir şekilde girerek uzun müddet devam eden heyecanları besleyen bizim tahayyüllerimizdir. Hâlbuki biz tahayyüllerimizi istediğimiz gibi sevk ve idare edebiliriz. Zihnimiz her dakika birçok fikrin geçtiği bir köşe başıdır. Bunların içinde belki düşmanımız çok, fakat arada bir seçtiğimiz dostumuzu yakalayıp bununla beslenmeye çalışmakta ve tahayyüllerimizi bu dost fikir üzerine yöneltmekte büyük bir zorluk yoktur. Böyle uygun unsurları toplayarak, tahayyüllerin iradeye karşı isyan eden hareketlenmelerini engellemek üzere bilincimizi mantıklı ve mâkul fikirlere açarsak heyecanlar beslenemez, büyüyemez, ölür; hatta pek çok defa bir ölü doğmuştan başka bir şey olmaz.

Kısacası, heyecanların terbiyesinde maksadımıza hizmet edecek olan unsurları biri *kas ile* ve diğeri *akıl ile* olmak üzere iki yol tutarak idare etmek mümkündür. Bu esas dikkate alındıktan sonra, ortam ve muhitin her dakika şuurumuza gönderdiği uyarım ve duygulanımlardan ayrı ayrı yararlanabiliriz. Her gözlem, her tecrübe, her zihne gelen duygu veya fikir bizim terbiyemize hizmet eder. Şunu da unutmamalıyız ki heyecanların terbiyesi, irade terbiyesinin diğeri bir şekli, bir şubesi, bir cüzüdü. İradesi sağlam olanlarda veya iradelerini sağlamlaştırmayı başaranlarda heyecanlarını zaptetme iktidarı daha büyük bir kolaylıkla ortaya çıkar. Heyecanların çoğunlukla faydasız ve muzır olduğunu bildikten, kuvvetli bir irade sahibi olmak için tefekkür ve mütâlaalarımızın bize her dakika bahşettiği araçlar malum olduktan, özellikle bilincimizde oynayan düşünce ve duyguların tesir ve etkisi kanunlarına vâkıf bulunduktan sonra bu hususta büyük bir zahmet çekilmez. Zamanın fayda ve yardımıyla heyecanların zaptı bile bir alışkanlık hâline girerek ruhu çıplak bırakan çirkin belirtilerden kurtulmayı başarmak mümkün olur.

Heyecan terbiyesine daha çocukluktan başlamak lazımdır. Her terbiyenin maksadı *bilinci, bilinç altısız hâline getirmek*, yani alışkanlıklar oluşturmaktır. Alışkanlıklar ise eskiliğe ve tekrarlanmaya bağlı olduğu için heyecanları zaptetme gücü ne kadar öncesinden verilmeye başlanırsa alışkanlıklar da o kadar eski ve

-fazla tekrarlanmasından ötürü- o kadar kuvvetli olur. Keza her terbiyede olduğu gibi heyecan terbiyesinde de *tekâmüle riayet* etmek, yani adım adım ilerlemek lazımdır. Terbiye bir ilim değil bir sanattır ve bu itibarla muhtelif şartlara göre yapılaş ve uygulanış biçimi de değişir. Her ferdin ruhunun mekanikliği, kendine mahsus bir yegâneliğe sahiptir. Herkes tahsil ve kâbiliyetlerine, anlayış ve zekâsına, heyecan ve hissiyatının en belirgin taraflarına göre heyecanlarını zaptedecek tedbirleri tahmin edip uygular. Bu uygulamada ilk olarak önüne geçilmesi en zor olan heyecan patlamalarına hücum etmek, çabalarımızı daha ilk baştan mağlubiyet ve başarısızlığa mâruz bırakmak demektir. Bizim her teşebbüsümüzün galibiyetle neticelenmesi gerekir ki nefsimizi huzura erdirmiş ve sonrasındaki heyecanları dizginlemek için de kuvvet versin. Bu sebeple ilk başta irademizle idare edilmesi en kolay gözüken heyecanların üzerine saldırmak ve daha sonra ilk küçük galibiyetlerin verdiği huzur ve alışkanlık sayesinde zaptı daha zor, belirtileri daha yaygın, reaksiyon kâbiliyeti daha kuvvetli ve daha eski heyecanlarla uğraşmak lazımdır.



Halkın inancına göre heyecanın belirtileri ne kadar geniş, yoğun, çok ve gürültülü olursa bilinç ve idrake ait olan kısımları da o kadar sakin, sınırlı ve zayıf olur, dolayısıyla çabucak geçer. Derin bir keder, gözyaşları ile birleşmediği takdirde daha çok sürer ve bilinci daha etkili bir biçimde işgal eder. Fakat gözyaşlarının boşanmasına müsaade edilirse heyecanın uyandırdığı enerji bu dış belirti sayesinde kolaylıkla harcanır, yorulur ve sakinleşmeye başlar. Bilincimizde uyandırdığı idrak da o kadar çabuk sonlanır.

“Fakat bu itirazda bir nokta gözetilmiyor: Heyecan patlamasının dış belirtileri esnasındaki duygular ile bu belirtiler bittikten sonra var olan duygular arasındaki fark. Dış etkiler devam ettiği müddetçe heyecanın hissettiğimiz tesiri kalıcıdır, fakat sinirler boşaldıktan sonra doğal olarak bunu sakinlik izler.” (Ribot)

Demek oluyor ki dış belirtiler heyecanı zayıflatmaz. Bu esnada dış belirtiler olsa da olmasa da heyecanın şuurumuzda uyandır-

dığı elem ve ızdırıp hissi aynen devam eder. Fakat heyecan ister zaptedilsin ister tamamen açığa vurulsun, bir humma nöbeti yangınına benzeyen keskin ve şiddetli bir tesirle nihayet geri çekilir ve dolayısıyla her hâlükârda etkisini yitirir.

Dış belirtilere izin vermediklerinden dolayı bilinçlerindeki tesirleri daha derin olanlara gelince, bunlarda his ve elemi daha şiddetli olması, belirtilerin eksikliğinden değil, fakat dikkat ve tahayyülün daha derin ve daha uzun bir şekilde heyecan hadisesi üzerine yönelmiş ve odaklanmış olmasından ileri gelir.

Heyecanları dizginlemek, *sıdk*⁶³ (açık yüreklilik) ve samimiye-
te muhalefet demektir; hâlbuki *sıdk* özü sözü bir olmak, ruhun derinliklerinde hissedilen etkileri olduğu gibi açığa vurmak bir fazilet değil midir? Heyecanları dizginlemek bu faziletin yok ol-
masını gerektirdiğinden *ahlâksızlık* olmaz mı? Hakikaten heyecanlar, sıdkı ve hatta mecburî bir sıdkı gerektiren bir tür sarhoş-
luğa benzer. Heyecan dalgalarının etkisinde, bilince ait kuvvet-
lerimizin bulutlanıp tenkit, tefekkür ve iradenin yok olmaya yüz tuttuğu sırada, akıl sahnemiz perdesi açılmış bir tiyatro oyununa benzer. Ruhumuz bütün his ve etkilerinin çıplaklığı ile meydana çıkar. Bir sarhoş veya bir deli nasıl büyük bir sıdk ve saflıkla bütün hislerini meydana dökerse heyecanlanan da aynı saflık ve samimiyetle hiçbir hissini gizli bırakmaz; medeniyet ve âdâb-ı muaşeretin, nezaket ve terbiyenin giydirdiği elbiseler ruhu terk ederek eski nefis heykellerin çıplaklarını örnek alır.

Fakat bütün insanların düşüncelerini, takdir ve muhakemelerini, tenkit ve tetkiklerini bütün çıplaklığı ile ortaya çıkmış farzedip bu çıplak ruhlu fertleri birbiriyle karşılaştırırsanız sosyal hayatı karmakarışık etmiş olursunuz. Ruhumuzun her safhası hiç kimseden gizlenmeye muhtaç olmayacak derecede ulvî, lekesiz ve asil olup başkalarını incitebilecek düşüncelerden tamamen uzak bulunursa o vakit kuvvetli bir sıdk ve samimiyet mümkün olabilirdi. Fakat insanı bu yüksek seviyeye çıkarıncaya kadar bildiğimiz ve bilmediğimiz noksanlarını hemen meydana çıkarmamak

63 *Sincérité.*

toplumsal görgü kurallarının en temel ve en gerekli ihtiyaçlarından. Ahlâka sahip olmak ile ahlâksızlığı birleştiren sınır o kadar müphem ve karmaşıktır ki teorilere aşırı derecede düşkünlük bu sınırı kolaylıkla parçalatabilir. Şurasını da söyleyelim ki zaptetmek ve gizlemek, her zaman sıdka riayet etmemek anlamına gelmez. Her bir tesir ve elemi, muhakeme ve tenkidi ulu orta belirtmekten sakınmak, o tesir ve muhakemenin tersini beyan etmek anlamına gelmez. Fakat muhataplarımızı incitebilecek bir nezaketsizlikten kaçınmak bir sükûttur, yani içinde tutmaktır ki en basit terbiye bile bunu gerektirir.

Heyecanların terbiyesinde dikkat edilecek diğer bir mesele daha var. Her heyecan zararlı değildir, her duygunun zararlı olmadığı gibi... Bu açıdan Ribot'yu takip ederek heyecanları ikiye ayırmak; birine ince, diğerine kaba; birine ulvî, diğerine süflî; birine insanî, diğerine hayvanî isimlerini vermek mümkündür. Öfke, gazap, kin, nefret, intikam, korku ve dehşet gibi heyecanlar ikinci kısımdan, kaba, süflî ve hayvanî olan heyecanlardan sayılır. Fakat bunların yanında diğer dört tür heyecan daha vardır ki öncekilerden türemiş ve öncekilerin yavaş yavaş tekâmülü ve soyutluk⁶⁴ kazanmasıyla şekillenmiş olmakla beraber nazik, ulvî ve insanî kısma dahildir: Dinî heyecan, ahlâkî heyecan, sanatsal heyecan ve aklî heyecan. Bu ulvî coşkunluklarda bir öfke ve intikamın hususiyetlerinden olan kabalık, vahşet, delilik ve yırtıcılık yoktur. Hatta bunlar haricî olmaktan ziyade iç âleme aittir; ruhumuzun derinliklerinde uyanan bir idrakten ibarettir. Heyecanların en gerekli unsuru olan kas faaliyeti burada son derece zayıflamış ve hissedilemeyecek bir dereceye gelmiştir. Her biri his ve akıl yürütme faaliyetlerinin fevkalâde tekâmülüne şahit olan, her biri bir terakki ve hatta bir yenilikle sonuçlanan bu yüksek heyecanlara saldırmak kimsenin hatırına gelemaz. Heyecanların terbiyesinden bahsettiğimizde burada dizginleme ve engellemenin değil, aksine *genişletme ve geliştirmenin* dikkate alınması gerekir.⁶⁵

64 *Abstraction.*

65 [Bu paragraf eserin ikinci baskısından eklenmiştir.]

Bununla birlikte bu asil ve ulvî heyecanların da süfliliğe yakın olanları yok değildir. Dinî hakikatleri cidden hissedip anlayan yüksek ruhlarda görülen saflık ve asalete karşılık nice dindar vardır ki dinin yalnız şekli unsurlarıyla donanarak gösterişli hareketlerle dinî hakikatleri bile ifsat eder, din duygusunu menfaat, sakınma, istibdat ve tahakküm duygularının bir âleti olarak kullanır. *Dinî heyecan* hakikaten yüksek ve asil bir duygudur, fakat böylelerinde bilakis hayvanî ve süflî bir şekil almıştır.

Zulme ve haksızlığa karşı isyan; zulmün zararlarını kendi nefsimizde hissediyormuşuz gibi hassas bir idrak neticesinde ortaya çıkan isyan, makbul ve beğenilen bir *ahlâkî heyecana* işaret eder. Fakat bu isyanda belli bir sınırı aşacak kadar ileriye gitmek, zulmü engelleme yolundaki teşebbüslerle başka bir zulme sebep olmak, bu heyecanın faziletini yok eder. Dolayısıyla ahlâkî heyecanlar bile dalaletle uğradığı, belirtilerinde aşırı galeyanlar ile bir arada olduğu zaman yine dizginlenip engellenmesi lazımdır.

Aklı heyecan, bilimsel hakikatleri arayıp keşfetmek için gayet derin bir merak hissini gerektirir. Medenî keşiflerin gerçek sebebi çoğunlukla bu tür asil hislerdir. Fakat bilimsel araştırmalar ve keşiflerle meşgul olan bir bilim adamı ile komşusunun sırlarını gözetleyen bir çapkın, ikisi de aynı merak hissiyle hareket eder, fakat ikincisinin yok edilmesi gereken bir ahlâkî problem olduğunu kim inkâr edebilir?

Kısacası, heyecanların dış belirtileri, gürültüleri, patırtıları, galeyanları ve delilikleri ne kadar geniş ve şiddetli olursa heyecan da o kadar süflî ve hayvanî olur. Dış belirtiler, heyecanların süfliliğine veya ulvililiğine bir ölçü sayılabilir; bu sebeple genel bir kural olmak üzere heyecanlar, dış belirtileri nispetinde dizginlenip durdurulmaya ve terbiye edilmeye muhtaç addedilmelidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İHTİRAS VE İDEAL⁶⁶

“Ruh beslenmeye muhtaç bir ateştir, beslenmedikçe söner.”

Voltaire

Yazarlar, ihtirası “şiddetli ve müzmin bir arzu” olarak tarif ediyor. Fakat ihtirasın kuvvet ve nüfuzunu anlayabilmek için bu basit tarif yeterli değildir, biraz teferruata girişmemiz gerekir.

Mahluklar mevcudiyetlerini göstermek için işe, harekete ve fiillerini göstermeye muhtaçtır. Her mahlukun her bir fiili bir gayeye yöneliktir. Bir mahlukun *tabiatı*, genel anlamda sahip olduğu faaliyet kâbiliyeti demektir. Bu kâbiliyet pek çok farklı şekilde ortaya çıkabilir. Faaliyet bazen belirli olmayan bir hedefe yönelmiş bulunur, buna *temayül* denir. Bazen faaliyet ve temayüller belirli bir netice elde etme amacı güder, buna da *arzu* ismi verilir. Arzular elde edildikleri gibi sakinleşir. Bazen de elde edilip sakinleşmeleri imkânsız olur, hayat boyu veya pek uzun bir müddet sürer, bu tür arzulara da *ihtiras* denir.

Ribot diyor ki “Fikir hadiselerinde *sabit fikir* ne ise duygu hadiselerinde de *ihtiras* odur. Hakikaten sabit fikir, durmaksızın bir

66 *Passion et Idéal*. İdeal, sadece hayalimizde var olarak bir mükemmellik numunesi hizmeti gören, gittikçe yaklaşıldığı hâlde hiçbir zaman erişilemeyen “tam kemâl” demektir. Dilimizde “gaye-i kusvâ-yı bedîa-i emel” veya “hayal” kelimeleriyle ifade ediliyor. Fakat bunlar idealin bilinen anlamını karşılamakta başarısız olduğundan “fevka’l-kemâl” kelimesini kullanmayı tercih ettik.

noktaya sarf edilen bir dikkat ile vasıflandırılır, ruhun bütün kuvvetlerini çekerek bilincimizi yalnız başına tutar ve doldurur, kendine zıt olan ruhsal melekeleri ezerek mutlak ve kesin bir hâkimiyet ile baskıcı bir kuvvet kazanır. İhtiras da durmaksızın devam eden bir arzu, bir duygu, bir coşkunluktur. Devamı pek uzun olduğu üzere kendinden başka bütün duyguları kendine çekip yutar, şuurumuzdaki yegâne hâkim olarak hüküm sürer. İhtiras sabit fikre benzemekle beraber bundan çok daha kuvvetlidir. Sabit fikirler bazen soğuk kalabilir, hiçbir duygu durumuyla birlikte bulunmaz. Fakat aynı zamanda bir sabit fikirle bir arada bulunmayan hiçbir ihtiras yoktur. Çünkü yukarıda söylediğimiz gibi duyguların gıdası fikirlerdir, fikir mevcut olmadıkça duyguların hayatı devam edemez. Keza ihtiras da devam edebilmek, dolayısıyla hakikaten ihtiras olabilmek için fikirlerle beslenmeye, dikkatimizin mütemâdiyen aynı gayeye yönelmesine muhtaçtır. Eğer dikkatimizi esirgersek ihtiras da yaşayamaz. Halbuki devamlı bir dikkat sabit fikirden başka bir şey değildir. İşte bu sebeple her ihtirasta bir sabit fikir vardır ve ihtiras, sabit fikirden daha kuvvetli ve daha kapsamlıdır.”

Dolayısıyla bu ayrıntıları öğrendikten sonra ihtirası şu şekilde tarif edebiliriz: “Ruhumuzun bir arzusu üzerine başladıktan sonra bilincimizin en yüksek noktasına kadar yükselerek bir sabit fikir şeklini ve kuvvetini kazanan, bilincimizden hiçbir saniye silinmeyerek diğer bütün muhtelif fikirleri kendine çekerek kuvvetlenip zenginleşen, daha sonra bir çıgın toplanması gibi organizmamıza inerek yol üstünde bulduğu bütün mânâları süpüren ve rastladığı bütün duygularla birleşen ruhsal hadisedir” (Eymieu) veya daha basit bir ifadeyle, “daimi duygularla bir arada bulunan bir sabit fikirdir”.

Tarifimizi bu şekilde izahtan sonra ihtirasların kuvvet ve şiddetinin büyüklüğünün kolayca anlaşıldığını sanırız. Şuurumuzun zirvesine çıkarak karşılaştığı bütün fikir ve duyguları toplayan ruhsal meleke ne muazzam bir kuvvettir; özellikle bir sabit fikir mütemâdiyen tekrarlanan arzularla birlikte bulunduğundan sürekli tatmin olunmaya ve durmaksızın fiil şeklinde ortaya

çıkmağa meyleder ve fiilin her bir tekrarlanışıyla daha çok kuvvet kazanan ihtiras sarf edildikçe büyür, büyüdükçe yeniden sarf edilmeyi ister ve bu kısır döngünün tesiriyle kuvvetini durmaksızın bileşik faiz gibi arttırır.

Fakat ihtiras bütün bu kuvvetine rağmen irademize bağlıdır. İstemediğimiz bir ihtirası ortadan kaldırıp istediğimiz bir diğeri var edebiliriz. Hakikaten mademki bir duygu, ihtiras denilen müzmin ve devamlı şeklini kazanabilmek için fikirlerin sürekli olarak sınırlandırılmasına ve sabit bir dikkate muhtaçtır, mademki fikir ve dikkatimizi esirgeme iktidarına sahibiz; ihtirası oluşturan arzuları tatmin etmeyecek, fikirlerimizle beslenmesine, fiillerimizle arka arkaya gelmesine meydan vermeyecek olursak gıdasını kesmiş, kısır döngünün bir parçasını çıkarmış oluruz, diğer parçası da mecburen sarsılır. Eğer bu araçlar yeterli gelmezse yok olmasını arzu ettiğimiz bir ihtiras karşısında tamamen zıt başka bir ihtiras var ederiz; bütün dikkatimizi bu ikinci ihtiras üzerine hasrederek bir sabit fikir şeklinde bilincimizi işgal etmesine izin veririz. Kötü bir ihtiras yerine iyi bir ihtiras koymuş oluruz.

Gerçekten de ihtiras, her arzu ve temayül gibi hayra sarf edildiği gibi şerre de sarf edilebilir. Halk dilinde ihtiras deyince hatıra derhal kötü ihtiraslar gelir; fakat ihtiraslar her zaman kötüye sarf olunmaz, faydalı ve hayırlı bir hedefe yönelik de olabilir. Kötü ihtiraslardan uzun uzadıya bahsetmeyeceğiz. Duygular hakkında açıkladığımız metodu uygulayarak bunlardan kurtulabiliriz. Fakat iyi ihtiraslardan hayatımıza, tahsilimize, mizacımıza ve terbiyemize uygun gördüğümüz birini seçerek bir ideal oluşturursak, bütün çabalarımızı cezbedecek aydınlık bir hedefe ulaştırırsak, işte asıl bu şekilde irade terbiyesinin en faydalı ve en önemli bir hedefini yerine getirmiş olacağız.



Mahlukâtın birinin üzerinden arızî özelliklerini kaldırarak yalnız esas özelliklerini bırakın. Aynı cins mahlukâtın geneli için bu bir *numune* olur. Bu numuneyi, muhtemel ve mümkün her tür-

l  güzellik ve mükemmellik ile süsleyin, bu da bir “ideal” olur... Demek oluyor ki ideal, ihtimal dahilindeki bütün güzellik ve iyiliklerle süslenmiş m kemm l bir numunedir. Bu m kemm l numune, iyi ihtirasların takip edebileceği bir gaye olabilir ve bu tür ihtiraslar bizce hedeftir; çünkü bir büyük kuvvettir, çünkü bir iyilik membaıdır, çünkü hayatın en yüce sevincidir.

“İyi ihtiraslar büyük bir kuvvettir. Zaten her ihtirasın büyük bir kuvvet olduğunu ispatlamı tık. Yalnız akla bir endişe gelebilir. İdeal,  uurumuzun en yüksek tabakalarında yoğunla tığından dolayı buharla abilir. Böylece organizmamıza inip de fiilleri gayrete getirecek kuvvetten mahrum kalabilir.” (Eymieu)

Fakat idealin öğrenilme şekli, onun hiçbir vakit hayal h linde kalmayıp somut bir biçimde görünmeye meylettiğini gösterir. Gerçekten de hiçbir ihtiras kendiliğinden, spontane olarak doğmaz. Bizim zihnimizde birçok fikir, kanaat, malumat ve pek çok arzu vardır. Fakat bunlar bir arada bulunmayıp dağılmış, birbiriyle birleşerek ortak bir kuvvet oluşturma iktidarından mahrum bulunuyor ve nasıl bir hedefe sarf edileceklerini de bilmiyorlar. D  n yoruz, ruhumuzda yeni unsurlar topluyoruz, derin t fek  rlere dalıyoruz. Nihayet gözlerimizin önünde yeni bir aydınlığın parlamaya ba ladığını, yeni ve yüksek bir hedefin nurunu görüyoruz. Bu yeni hedef, bütün dağınık fikir ve duyguları bir araya topluyor, hepsini aynı birlik san ağı altında birle tiriyor, hakikaten pek yükseklere çıkartıyor. Fakat birleştiği unsurlar ruhumuzun derinliklerinden toplanmıştır. Bu unsurların her biri kolaylıkla fiil h line dönmeye meyyaldir. İdeali oluşturan muhtelif arzuların her biri kendi husus  hayatları gereğince fiile dönüşmeye meyllidir ve tamamı nasıl aynı birlik san ağı altında toplanmış ise her birinden meydana gelecek olan fiil de aynı hedefe yönelerek birleşik ve yeg ne bir kitle oluşturmaya meyleder. Kısacası, ideal bir ihtiras olduğu için her faal arzu gibi mecburen fiil h line dönecek ve ruhun bütün kuvvetlerini bir arada topladığından bütün fiilleri de aynı noktaya getirecek ve bu şekilde iyi ihtiras pek büyük bir kuvvet ve fiil h line dönmeye hazır büyük bir enerji olacaktır.

İyi ihtiraslar büyük bir iyiliktir. Her bir irade gücünün (*irtiyat*) şahsiyeti az çok değiştirdiğini, eski fikir ve hisler yerine yeni ruh unsurlarını yerleştirdiğini yukarıda söylemiştik. İdeal ise hayatın bütün mesaisini, ruhun bütün kuvvetlerini bir tek zümre şeklinde toplayarak aynı tekâmül yoluna sevk edecek büyük bir irade gücü olduğu cihetle tabiidir ki eski kabahatleri, eski bâtil inanışları, eski zilletleri hep birden mahvederek yeni bir yol, güzellikler ve iyilikler yolu ortaya çıkaracaktır. Veya başka bir tabirle ruhun birçok sefil unsurlarını içeren eski şahsiyet, ideal yıldızının parlaklığı sayesinde bütün süfliliklerinden kurtularak ihtimal dahi-
lindeki bütün güzellik ve iyiliklerle donanacaktır.

Bazen ruhun adi ve sefil unsurları birdenbire ortadan kalkmaz. Fakat ideal şuurumuza yerleştikçe süflî eğilimler gıdasızlıktan yavaş yavaş yok olmaya mahkûm olur. “Çünkü bir mahlukta var olan kuvvetler sınırlıdır. İdeal tarafından zaptedilen kuvvetlerin büyük bir kısmı tabiidir ki süflî unsurların kaybettikleri kuvvetlerden ibaret olacaktır. Hâlbuki idealin sıfatı ve ayırt edici vasfı, bulduğu bütün kuvvetleri toplamaktır. İhtiraslar yüksek bir ağaca benzer, toprağın bütün cansuyunu kendine çekerek etrafındaki hayatların tamamını öldürür. Etki ve cazibesinden kurtulan az ve yetersiz bir su ise ancak soluk otları ve sönük çalıları besleyebilir. Bahçıvan ara sıra toprağı tazeledikçe bu müphem birkaç bitki de mahvolur. Aslında biz de böyleyiz. Eğer bütün fikir ve arzularımız bir ideale matuf olursa ahlâkî noksanlıklarımızı sürdürüp diriltten cansuyu yok olacak ve artık hafif bir azim ve metanetle geride kalan kuru otları koparıp rüzgâra savurmak mümkün olacaktır.”

“... Hayatımızın kıymetini düşüren iki büyük sebep vardır: Birincisi *zaaf*, ikincisi *dağınıklık*.⁶⁷ Birçok olayda biz iradesiz dağınıklardan başka bir şey değiliz. Hâlbuki irademizi kuvvetlendirmek ve hayatımızı dengeli bir bütünlüğe ulaştırmak idealin ayrıcalıklarındandır.”

“İrademizin zayıflığı arzularımız arasındaki uyumsuzluktan ve karar alma hususunda yeteri kadar kuvvetimizin olmamasından

67 *Eparpillement*.

ileri gelir. Hâlbuki asil bir ihtiras olan ideal, müzmin bir arzudur ki belirli, birleşmiş ve kesin olduğu için her tereddüdü ortadan kaldırır; irademizin mizanında karara hizmet edecek ölçüyü kuvvetlendirerek son derecesine ulaştırır. Dolayısıyla ideal sayesinde keskin ve mükemmel bir iradeye sahip olarak irade zayıflığından kurtuluruz.”

“Fakat dağınıklık ruhumuz için iradesizlikten daha vahim bir eksikliktir. Yürüyüşümüz istediği kadar yavaş olsun, eğer belli bir gayeye yönelik ise zaman geçtikçe mesafenin uzunluğu azalır. Hâlbuki bulunduğumuz noktadan ileri gitmeyip istediğimiz kadar çırpınalım, istediğimiz kadar kuvvet sarf edelim, arzuladığımız hedefe zerrece yaklaşamayız.”

“Çit içerisine kapatılan bir ata bakın; hakikaten cins hayvandır, kuvvetli ve oynaktır, çılgın sıçrayışlarla koşuyor. Fakat akşam olduğu gibi aşırı bir yorgunluk içinde kalıyor ve görüyor ki sabah bulunduğu noktadan katiyen ileri gitmemiştir. Bu hayvana dizgin koyun, seyrini idare edin, daha az bir zahmetle daha uzun bir mesafe katetmeye muvaffak olur.”

“Felâket, arzularımıza dizgin koymayı bilmeyerek muhtelif heveslerimizin etkisinde, düzensiz sıçrayışlarla ileri gitmeye çalışmak ve fakat ilerleyememektir. Bizi zıt istikametlere yönlendiren muhtelif arzulara uyarız; elde ettiğimiz netice, bu arzuların kuvvetleri arasındaki farktan ibaret ve dolayısıyla son derece zayıf olur. Hâlbuki irade kuvvetlerimizin tamamı aynı istikamete yönelirse aynı kuvveti sarf etmekle beraber netice muhtelif irade kuvvetlerinin arasındaki farktan değil, toplamından ibaret olur.”

“Kuvvetlerimizi tamamen toplayarak bütün irademizi çok sabırlı bir şekilde düzenleyip birleştirecek olan hassa nedir? İdealdir; bu hâkim ve müzmin arzudur. Bu sayede çalışmalarımız dağınıklıktan ve israftan kurtulup birlik ve mükemmelliğe ulaşır. Dolayısıyla yüksek bir mütefekkir ile kudretten mahrum bir asabi arasındaki farkın, birincideki soylulara yaraşır sabit fikirden ve bu sabit fikrin meydana getirdiği alışkanlıklardan ibaret olduğunu söylersem, zannederim ki hata etmiş olmam. Bir şahsa bahsetti-

ğimiz takdirler, sahip olduğu kuvvetleri israf etmediğini, bütün enerjisinin seçtiği bir hedefe yönlendirdiğini gördüğümüz içindir. Bütün coşkumuz, nefsin bütün kuvvetlerini iyi bir biçimde kullanma ayrıcalığını veren bu hassaya sahip olma tutkusudur.” (Maurice de Fleury)

Dağınıklarda bu suistimalin dışında faydasız çaba, israf ve dolaşısıyla ahlâk iflası değilse bile ahlâk zaafı vardır. Dikkatsizler bilim adamı olamadıkları gibi dağınıklar da kıymetli bir şahıs olamaz. Mademki dağınıklıktan kurtulmak için yegâne çare bütün çabaları doğru bir şekilde seçilen hedefe sabırla yöneltmektir, mademki bütün gayretleri buraya yöneltmek temayüllerimize uygun ve şiddetli bir arzunun elde edilmesine bağlıdır ve mademki bu arzu da idealden başka bir şey değildir, o hâlde Roosevelt ile beraber şu neticeyi elde ederiz ki “Bir şahıs bir ideale tam bir inançla yönelmezse hiçbir kıymete sahip olamaz.”⁶⁸

“Kısacası ideal, kuvvetlerimizi israftan kurtarmak ve bu kuvvetleri iyi bir biçimde kullanarak en çok verebilecekleri faydaları elde etmek için yegâne vasıtaadır. İdeal; kabahatlerimizi belirleyip ortadan kaldırmaya, temayüllerimizi birleştirmeye, irademizi en yüksek kuvvetine ulaştırmaya ve bütün enerjimizin tamamen yapılmasına hizmet eder.” (Eymieu)

İyi ihtiraslar hayatın en yüce mutluluğudur. Hakiki mutluluğumuzu kolaylıkla kopabilecek bağlara bağlamayarak hayattaki bela ve musibetlerden etkilenmemesini sağlamak için temayül ve arzularımız ile yaptıklarımız arasında tam bir uyumun mevcut olması gerekir. Yaptıklarımızı, tam bir mükemmellikle sonsuza dek parlak ve mesut bir hedefe yöneltmek ise ancak ideale bağlı bir hassadır. Arzularımızın ve hislerimizin ivedilikle tatmini çoğunlukla bir sevinç hâli meydana getirir. Fakat merkezî sinir sisteminden gelen bu sevinç hâli geçicidir ve bütün hayatımızı kucaklayacak tam bir mutluluk vasfını kazanamaz. Hakiki ve tam mutluluğumuz, bütün arzularımızın, bütün temayüllerimizin seçtiğimiz maksatla uyumlu olarak terakki ve tekâmül yolun-

68 Theodore Roosevelt, *La Vie intense* (Paris: Flammarion), 1904.

da gitmesine, bütün hislerimizi toplayarak ortaya çıkmış olan idealimize yakınlaştıracak irade kuvvetlerimizin âmili olmasına bağlı olduğuna şüphe yoktur. Şevk ve gayretleri önünde devamlı bir tekâmül numunesi parlayanlar için hayatın her günkü uğursuz tesadüfleri ehemmiyetsiz kalır, çünkü onlarda hayatın gün olarak bir itibarı yoktur; her günleri terakkiye doğru olan gidişlerinin bir parçası, bir cüzü, geçmiş ve gelecek hayatlarının geçici bir dakikası olduğundan -isterse bu geçici dakika zayıfları ezecek kötü tesadüflere mâruz olsun- onlar cüz'ü değil küll'ü, yani parçayı değil bütünü; bir günü, bir tesadüfünü değil bütün hayatı düşündükleri için felâketlerden neredeyse hiç etkilenmez; ne kadar düşseler ilerlemeleri durmaz, sürekli olarak tasavvur ettikleri hedefe, seçtikleri kemâl gayesine yaklaşır. İdeal onların bütün heves ve emellerini, bütün temayül ve fiillerini cezbeder, emelleriyle yaptıkları arasında ister istemez tam bir mutabakat olur. Hedefleri aynı kaldığı için çalışma ve gayretleri de tekdüze olur. Bu şekilde ideal, hayatımızın en büyük mutluluğu olarak görülebilir. Bu sebeple gençlerin bir meclisinde burjuvanın "Bir ideale sahip olun, hayatın yegâne hikmeti budur." hitabı hakiki ve mantikî sayılabilir.

❦⁶⁹

Âhlâkı düzeltmek için bir ideale sahip olmayı tavsiye edenler ne kadar da doğru düşünmüştür. Ahlâkında ıslaha muhtaç pek çok eksikliği bulunmayan hiçbir kimse yoktur. İnsanlık durmaksızın *iyilik, güzellik ve hakikate* doğru ilerlemeye, her dakikanın bir öncekine nazaran daha hayırlı ve daha güzel olmasını sağlamaya mecburdur. Hayatın, çalışmanın ve terakkinin en kaçınılmaz gerekliliklerinden biri de iyilik, güzellik ve hakikate dair eksiklikleri sürekli olarak ıslah etmekten ibarettir. Meyveli bir ağacın etrafındaki yabani otları temizlemez, makas darbeleriyle şu sefil ve asalak hayatları öldürmezseniz, ağacın kıymet ve kuvvetine zarar gelir, aynı meyveleri veremez. İnsanlar ıslah ve tasfiye neşterlerini her dakika muhtelif eksiklikler üzerinde gezdirmeye mecburdur.

69 [Devam eden üç paragraf eserin ikinci baskısından eklenmiştir.]

Şu eksikliklerle uğraşacağınıza bizzat ağaç ile uğraşın, ona öyle bir kuvvet ve dirilik verin, dalları ve yaprakları için de o kadar hayat bahşedici bir su verin ki etrafındaki toprağın bütün mümbit kuvvetini somursun. O zaman işe yaramaz otlar yaşayabilecek gıda bulamaz, kendiliklerinden yok olup gider. İşte ideal, vicdanî hayatımızın âb-ı hayatı demektir. Çünkü ideal, müzmin ve derin bir dikkati gerektirir, ruhumuzdaki bütün melekelerin hep aynı parlak hedefe doğru yönelmesini icap eder. Bilincimizin bütün kuvvetlerini şiddetle dizginleyen bir ideal olduktan sonra eksikliklerimize dikkate gerek kalmaz. *Dikkatten*, ruhsal faaliyetin bu elzem gıdasından mahrum kalan eksikliklerimiz, susuz kalmış faydasız ot gibi zarar görür ve yok olmaya yüz tutar.

Bir idealin arkasından koşanlar *mutsuзluk* ve *kötümserlik* nedir bilemez. Çünkü bütün felâketlerimizin kaynağı arzularımız ile yaptıklarımız arasındaki uyumsuzluktur. Beşerin, bütün mahrumiyetlerini yok etme arzusu bir kandırmacadan başka bir şey değildir. Fakat bütün faaliyetlerimiz muntazam bir uyumla birbirine bağlı olursa, temayüllerimiz ve ihtiraslarımız hep aynı hedefe dönük olur ve tatmin edilmesi imkânsız arzulara ulaşamadığımız her dakika bizim için ümitsiz bir hayal kırıklığı olmazsa, o zaman sevincimiz hiç sona ermez. İdeal büyük bir mutluluk kaynağıdır. Çünkü muhakeme ile seçtiğimiz hedefe ve mükemmelliğe ulaşamasak bile ona yakınlaşmanın mümkün olduğunu biliriz. Her günkü çabalarımız bizi, son derece uzak olmakla beraber ateşli nuru ile bizi daima aydınlatan gayemize yakınlaştırır. Her günümüz bu uzun yolculuğun bir menzilini aşmanın sevincini verir. Her dakikamızın bir öncekinden daha iyi olduğunu anlarız. Eksikliklerinin ıslah edilmekte olduğunu, takip ettiği iyilik, güzellik ve hakikat hedefine yaklaştığını, bir engeli ezip mahvettiğini, kısacası bereketli bir faaliyet icra ettiğini hisseden bir insan, felâket nedir bilmez olur.

Bir ideale bağlı olanlar, hayatlarına seçkin prensiplerin tertipli âhengi içerisinde yön verenler *kötümser* olamaz. Çünkü *kötümserlik* bizim tasavvurlarımız cihetinde değil, fakat tasavvur ettiğimiz hedefleri anlama ve bunlara ulaşmanın mümkün olmadığını zannetme konusundadır. Beşerin ulaşmaya mecbur olduğu kemâl

ve hakikat hedefini bilir, fakat bu hedefe ulaşma ihtimaline imkân vermediğimiz için ümidimizi kaybederiz. İnsanları zelil ve hakir, dünya işlerini faydasız ve hayatı bir zindan olarak görmeye başlarız. Fakat bir ideali ciddi ve samimi bir şekilde idrak edip bir ideal için bilincimizde gayet derin ve köklü sevgi ve bağlılık hisleri uyandırıp besler ve bu hisleri fevkalâde bir dereceye yükselterek müzmin bir kararlılığa kavuşursak, yani bir *ideal sahibi* olursak, bu durumda kötümser olmamıza, hayattan nefret ederek çalışma ve gayreti, mutluluk ve sevinci hor hakir görmemize, kâinat içinde faydasız bir uzuv olma ızdırabını hissetmemize meydan kalmaz.



Seçeceğimiz idealde gözetilecek bir şart da temayüllerimize, tabiatımıza ve fitratımıza uygun olmasıdır. Aksi takdirde bütün şahsiyetimizi değiştirme ve hatta mevcut temayüllerimizin zıddı olan yeni hislerle donanma mecburiyeti ortaya çıkacak ve şahsiyetimizin tabiata karşı olan bu arızî niteliği hiçbir zaman iyi bir netice vermeyecektir. Eymieu'nün örnek olarak gösterdiği üzere bir erkeğin kadınların tavırlarını taklit etmesi, bir kadının da erkeklerin tavırlarıyla hareket etmeye çalışması hakikate aykırı bir tavidir. Bunlar, erkek ve kadın fitratlarının özüne aykırı olduğundan hakikati ve güzelliği bozmaktan başka bir fayda vermez.

Bazen de ideal, esas tabiatımızla bir derece zıt olmamakla beraber şahsiyetimize, temayül ve hislerimize, tahsil ve terbiyemize, akıl ve irfanımızın bulunduğu seviyeye uygun düşmemekle yine hakikate aykırı bir tavır olur. Ruhlarının melekelerini iyice bilmeyerek taklit ve telkine tâbi olan niceleri vardır ki ideal seçiminde gösterdikleri beceriksizlikten dolayı hakiki kudretlerinden tamamıyla istifade edememişlerdir. "Parlak nutuklar atan Lacordaire'in tarzını takip etmeyi ideal olarak kabul eden büyük bir hatip kitlesi berbat nutuklar atmıştır. Nice kötü ressam, müzisyenler ve şairler vardır ki ideal seçiminde aynı hataya düşmekten kendilerini koruyabilselerdi iyi ressam, müzisyen ve şair olabilirdi. Niceleri de vardır ki hakiki kâbiliyetlerini takibe muvaffak olsalardı, hayatlarını daha mutlu ve daha bereketli geçirebilirlerdi." (Eymieu)

Kısacası, ideal seçiminde ilk şart kendi kuvvet ve kâbiliyetimizi kontrol etmektir. Bu kontrolde mümkün mertebe tarafsız bir tenkide başvurmak, hislere ve heveslere, kibre ve gurura aldanmamak gerektiği gibi nefsimizin kontrolünü mümkün mertebe derinleştirebilmek için ideal seçiminde aceleci davranmayarak sürekli tekrarlanan tefekkürlerimizle bir taraftan nefsimizin yeterliliğine, bir taraftan da seçkin hedefimizin hakikaten bir ideal olmayı hak edecek derecede iyi, doğru ve güzel olduğuna tamamen inanmamız gerekir. Bununla birlikte şahsî kâbiliyetimiz hakkındaki değerlendirmelerimiz ideal seçimine itiraz için meşru bir bahane olarak görülmemeli, “Kâbiliyetim olmadığından bu işe girişmemem daha doğru.” denilerek aslında nefsimizin tembelliğinden kaynaklanan kabahatimiz, psikoloji teorisine dayanan bir hakikat şeklinde gösterilmemelidir. Kâbiliyetsiz hiçbir kimse yoktur. Herkesin bulunduğu noktadan hayren, ilmen, fazileten ve ahlâken daha ileri gitmeye kâbiliyeti vardır. Fitratımızda mevcut olan kâbiliyetin eşit olmayan bir şekilde bölüştürülmüş bir ihsan olduğu inkâr olunamaz. Bununla birlikte şurası da vardır ki fitratımızdaki sermaye ne kadar eksik olursa olsun, bunu besleyip kuvvetlendirmek, hayat şartlarının müsaade ettiği ölçüde ilerletmek kolay ve mümkündür. Zaten ideal seçimi, yetişebilmesi mümkün bir hedef seçimi demek değildir. İdealin özünü oluşturan özellik, hayatımızdaki bütün çalışmalara nurlu bir rehber olmak ve fakat mütemâdiyen yakınlığı hâlde hiçbir vakit yetişilmesi mümkün olmamaktır. Dolayısıyla fitratlarında az veya çok kâbiliyet olanlar arasındaki fark, seçtikleri hedefe yaklaşırken alabilecekleri mesafelerin biraz fazla veya eksik olmasından ibarettir.

İdeal, damıtılmış bir iksirdir, kaynakları gayet zengindir, birçok duygu ve düşüncenin özüdür. Dolayısıyla seçtiğimiz idealin, kuvvetini gayet geniş kaynaklardan alması, âb-ı hayatla beslenmesi, geniş ve sağlam bir temel üzerine dayanması ve bu kadar genişliğiyle beraber müphemiyetten âzâde olarak gayet belirli ve kesin olması gerekir. Seçip beğendiğimiz hayat gayesinin kılavuzluk ettiği mânâlar son derece geniş olmalıdır; çünkü ideal ancak sürekli tekrarlanan tefekkürler ile birçok his ve fikrin toplamından mey-

dana gelir. Fakat hedeflediğimiz bu parlak yıldızın hakikaten câzip bir rehberlik yapabilmesi için gayet açık ve aşikâr bulunması, bir prensip ve bir slogan şeklinde ifade edilebilmesi gerekir.

Eymieu, idealde *hâkim nitelikten*⁷⁰ yararlanmayı, yani bir insanda var olan muhtelif nitelikler içinde en ağır basan hangisi ise bunu ileri sürerek aynı zamanda ruhun diğer melekelerini düzenli bir seyirde büyütmeyi tavsiye ediyor. Eğer hâkim niteliğimiz seçtiğimiz hedefe uygunsa pek doğru, fakat uygun değil ve hatta aykırı ise o hâlde ideal seçmek hiç mümkün olmaz. Gerçekte ise bir insanda hâkim nitelik yoktur; hâkim nitelik şuurumuzu neredeyse yalnız başına işgal eden ruhsal hassa demektir. Dolayısıyla zaman, mekân ve benzeri birçok dış şartın etkisiyle değişime tâbidir. Bugün ahlâk sahibi, şefkatli ve merhametli bir kimsenin bir müddet sonra haricî birçok sebepten ötürü hâkim niteliği aksine sertlik ve öfke olabilir. Hâkim nitelik durmaksızın değişen bir hâsıla gibi kabul edilebilir. Dolayısıyla evvela ideali seçmek ve daha sonra bu seçime uyarak hayatımızda izleyeceğimiz terakki yolunda elde edilmesi şart olan ahlâk ve nitelikleri son raddeye kadar büyütme-ye çalışıp bir hâkim nitelik hâline yükseltmek gerekir.

İşte ideal, ruhumuzun derinliklerinden gelen kuvvetlere, düşüncelere ve meyillere dayanarak ortaya çıktığı, mânâsı gayet kapsamlı ve geniş, kısa ve câzip bir slogan şeklini kazandığı için tabiidir ki sarf ettiğimiz çaba ve çalışmayla orantılı kuvvetli bir cazibe ile muhabbetimizi çekecektir. Derin tefekkürün vazifesi, bir ideal hazırlamaktır. İdeal, ressamın hayal gücünde şekillenen bir tabloya benzer. Bu tabloya bütün açıklığını ve bütün ruhunu vermek için ise tefekkürlerimizin damıtılmış özünü arayıp bulmak, idealimizle uyuşan sloganı bir kelime veya bir terkip ile somutlaştırarak belirtmek lazımdır.

Bu şekilde zengin, geniş ve çeşitli kaynaklardan geldiği hâlde veziz, belirli ve kesin bir biçimde ruhumuza yerleşen ideali daha da kuvvetlendirmek için aşağıdaki bölümde anlatacağımız gibi bir de fiillerden yardım istemek gerekecektir.

70 *Qualité dominante.*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM



FİİLLERLE İRADE
TERBİYESİ

BİRİNCİ MESELE

ALIŞKANLIK KAZANMAK

“Nefse hâkimiyet başlangıçta zor olsa da yavaş yavaş kolaylaşır. Nefsimize karşı mutlak bir hâkimiyete kavuşmak kadar hakiki bir zafer ve nefis bir duygu yoktur.”

Sir John Lubbock

Önceki bölümlerde incelediğimiz usûller, ruhumuzun dağınık kuvvetlerini duyguların sıcaklığı sayesinde bir araya getirip sentezleyerek istediğimiz fiilleri yapmaya sevk edecek kuvvetli temayüllerin nasıl elde edileceğini öğretir. Doğrusu ruhumuzdaki hadiselerden, temayüller, fikirler ve duygulardan hiçbirisi tamamen yok olmaz. Fakat irade terbiyesi çabaları bu noktada durdurulursa pratik faydaları neredeyse yok hükmünde kalır. Ruhumuzun kuvvetleri istediği kadar olgunlaşsın, istediği kadar büyük bir kuvvetle iyilik ve hakikat idealine cezbedilelim, eğer bu olgunluk ve cezbedilme ruhsal bir hadise hâlinde kalıp fiiller tarafından sürdürülmeyecek olursa bizce ne faydası olur? Bugün ilmî bir değerlendirmede bulunmak istiyoruz; derin tefekkürlerimiz sayesinde şuurumuzda şiddetli bir meyil, bir ihtiyaç uyanır; bunu derhal değerlendirmeye koymaz ve derin tefekkürümüzün fiil ile takip edilmesini sağlamazsak bizce kazanılan netice bir hiçten ibaret kalmaz mı? Fillerin izlemediği irade terbiyesi çabalarının tamamı sonuçsuz kalma tehlikesiyle karşı karşıyadır;

ruhumuzda bir faaliyet oluşturmaktan başka hiçbir fayda sağlamaz. Bize gereken bu ruhsal faaliyet değil, bunu izleyecek olan fiziksel fiillerdir. Özellikle fiiller iradenin ölçüsüdür. Fiilin takip etmediği irade gücü hiçbir vakit tam bir irade gücü olamaz.

Fiillerin diğer bir lüzum ve faydası da alışkanlıkların oluşmasına yardım etmesidir. İrade terbiyesinin gayesi olan hasletler eğer bir alışkanlık hâline gelmezse her bir yeni fiil için yeni derin tefekküre başvurmak ve dolayısıyla bütün hayatımızı irade terbiyesi mesaisiyle doldurmak gerecektir ki esasen büyük güçlüklerle karşılaşan nefsimizi ıslah çabaları bir de bu şekilde mütemâdiyen tekrarlanmak mecburiyetinde bulunacak olursa irade terbiyesi, varılması neredeyse imkânsız olan sonuçsuz bir teşebbüsten ibaret kalmaya mahkûm olur. Fakat irade terbiyesi bu mahkûmiyete boyun eğmiş değildir; çünkü zamandan ve fiillerden yardım isteyerek arzulanan hasletleri bir alışkanlık hâline getirme gücüne sahiptir.

Gerçekten de ruhumuzda geçen manevî hadiselerin hiçbirisi tamamen kaybolmaz. Her bir ruhsal hadise zihinden silinmiş sanıldık-tan sonra da *bilfiil* değilse bile *bilkuvve*, yani henüz fikir seviyesindeki bir hatıra biçiminde kalır. Fiillerin oluşturduğu mükerrer hatıralar ise zamanla alışkanlıklara dönüşür. Zaman ihtiyatlı bir muhasebecidir; hiçbir şeyin yitip gitmesine izin vermez. İlk başlarda arzuladığımız hedefe uygun fiilleri tatbik için güçlükler çekeriz, az çok bir çaba sarfına mecbur oluruz. Fakat bu fiillerin birkaç defa tekrarlanmasıyla bilincimize yerleşen hatıraların yekûnu o fiillerin gerçekleştirilmesini bir alışkanlık hâline getirir. Zaman, başta bize pek ehemmiyetsiz görünen zararlı temayülleri bile, irademize rağmen alışkanlık hâline getirme gücüne sahiptir. Zamanın bu kuvvetli yardımını iyi alışkanlıklar kazanmak yolunda sarf etmezsek zaman da bizden intikamını alır, kötü alışkanlıkları yok edilemez sanılacak bir şiddetle ruhumuza yerleştirir. Bir fiilin yerine getirilmesi ilk seferinde zahmetlidir, ikinci ve üçüncü defalarda ise gerçekleştirilmesi kolaylaşır. Önceleri hiçbir zevk vermezken yavaş yavaş ruhumuzu lezzetlendirme kudretini kazanır. Nihayet alışkanlığın hududunu aşarak bir ihtiyaç hâline gelir; yapılması değil, yapılmaması ızdırap çekmemize sebep olur.

Somut bir örnek zikrederim: Sigara içmeye başlayanlar ilk sigara dumanını çekerek ciğerlerine gönderirken o kadar nahos bir his duyar ki bu alışkanlıkta bir zevk bulunabileceğine şaşırırlar. Baş döner, mide bulanır, gözler parlaklığını kaybeder, fikrimizin faaliyetleri bulutlanır. İkinci denemede ızdırap azalarak günde dört beş sigara içme gücü oluşur ve yavaş yavaş yemekten sonra içilen sigaralarda hususi bir zevk hissedilir. ızdırap devri geçer ve daha sonraları sigaranın keyfi bile yok olmaya yüz tutar. Fakat ne çare ki artık sigara bir alışkanlık, hatta bir ihtiyaç ve iptila olmuştur. İnsan hayatını ve sağlığını berbat eden bin türlü zararına rağmen kurtulması ve terk edilmesi -müptelalarına sorun- ne derece güçtür.

Alkol ve uyuşturucu bağımlılıkları da böyledir. İlk seferinde şiddetli bir acı hissedildiğinden bir daha denenmek istenmez. Fakat hayatın en nefis lezzetine muadil bir keyif verdikleri düşüncesiyle, herkesin yaptığını taklit ihtiyacıyla veya sadece bir merak ve hevesle ikinci bir deneyime girilir. Yine bir zevki yok, fakat hiç olmazsa ilk defasındaki kadar ızdırap vermiyor. Yavaş yavaş bir keyif, bir çekim hissedilir. İçki büyük bir neşe, afyon ise lezzetli bir hayal dünyası bahşeder. Geçici bir zaman için hayatın sıkıntılarını unutturur, bizi başka bir hayatın yıldızlı ve çiçekli semalarına çıkartan zehirler, gittikçe artan bir çekim gücüyle kullanılmaya başlanılır. Sonradan birçok mahzuru davet edeceğini biliyoruz. Vücudumuzu tahrir ederek birçok hastalığa meydan açacağını herkes söylüyor. Fakat ne önemi var? İrademize sahip değil miyiz? İsteddiğimiz vakit terk etmek elimizde değil mi? Bu müşfik dosttan ayrılmaya niçin razı olalım? Bir küçük kadehin verdiği zevkin fevkalâdeliği önünde zevk düşmanı doktorların akıllıca nasihatleri hatıra gelir mi?

Böylelikle yavaş yavaş alışkanlık hâline gelir. Fakat önceki miktar artık yetişmez. Aynı unutma lezzetine aynı neşeli sarhoşluğa ulaşmak için her gün biraz daha fazla almak gerekir. Bizi durmaksızın cezbeden bu yol, bir dakika durmamıza müsaade etmez. Bu, daima bizi ileri doğru çekip bir an bile durup düşünmeye imkân bırakmayan cezbedici bir yoldur. Ara sıra bir vicdan azabı uyanır, bu zehre esaretten kurtulmak arzu edilir. Fakat o sağlam

irade nerede? Artık zehir, hayatın yegâne ihtiyacı hâline gelmiştir. Zehirden uzak kaldıkça yaşamak mümkün değil; çalışmak, okumak, düşünmek, yemek, içmek... Kısacası hayat içki ve uyuşturucu olmadıkça bütün anlamını kaybetmiştir. Alkol olmazsa fikirde hiçbir parlaklık, muhakemelerde hiçbir selamet olmaz. Günlük uyarım dozunu alma çabası zehre yöneltir, fakat zehrin günlük miktarı arttıkça tersine, uyarım azalmaya yüz tutar. Uzun bir müddet geçmeden zehirlerin maddî ve manevî hasarları oluşmaya, ahlâkı istila eden ümitsizlik ve sıkıntı önünde acı veren bir perişanlık ortaya çıkmaya başlar. “Şu dehşetli iptiladan kurtulsak.” deriz. Fakat ayyaşın alkolünü, bağımlının uyuşturucusunu kesmeye çalışın; ne dehşetli sıkıntılara dûçar olacaktır. Deli gibi bir hezeyanla insanlıktan çıkarak ızdıraplı kuruntular ve hayaller içinde yaşayacak veya zavallı uyuşturucu bağımlısı ayaklarınıza kapanarak sevgili zehrinin bir damlası için her zillate katlanacağını, gerekirse hayatını feda edeceğini anlatacaktır... Ne yazık ki iptilanın bu vahim şeklinde, müptela –kurtulmazsa– ya ölecek ya intihar edecek veya akıl hastanesine gidecektir.

İyi ve kötü her alışkanlık da böyledir. İlk zamanlar bir ızdırapla başlayarak yavaş yavaş zevke ve nihayet alışkanlık ve ihtiyaca, bilimsel ifadesiyle *otomatizme*⁷¹ ulaşır.

72

Alışkanlığın ortaya çıkışını ve etkilerini daha bilimsel ve dolayısıyla daha somut bir şekilde de anlatmak mümkündür. Bir yeni fiile ihtiyacımız var, bu yeni fiil için zihnimizde beliren veya dışarıdan gelen bir uyarım vasıtasıyla bir sinir akımı, bir enerji uyanacaktır. Bu akım, hareket merkezlerini gidip bulmak için zihnin içinde kendine yeni bir yol açacak, hareket merkezlerini bulduktan sonra sinirler vasıtasıyla kaslara intikal edecek ve istediğimiz fiili meydana getirecektir. Fiilin ilk gerçekleştirilişinde

71 [Yazarın *tav'iyet* ve *fiil-i tav'i* kelimeleriyle karşıladığı otomatizm; iradenin ve hatta bazen bilincin dışında kendiliğinden gerçekleşen hareket ve faaliyetleri ifade eder.]

72 [Bu ayırmadan itibaren aşağıdaki ayırıma kadarki kısım eserin ikinci baskısından eklenmiştir.]

sinir akımı dediğimiz enerji akışının yeni bir yol bulması elbette az çok zaman alacak, az çok zahmet verecektir. Aynı fiili ikinci defa tekrar ettiğimizde daha önce bir kere çizilmiş olan yoldan geçeceğiz, bundan dolayı daha az zaman ve daha az enerji harca-
yacağız. Yani fiil ne kadar çok tekrarlanırsa sarf edeceğimiz za-
man ve masraf da o kadar az olur. Fakat bu azalmanın da bir sınırı vardır. Nihayet öyle bir dereceye gelir ki artık ondan daha fazla azalması mümkün olmaz. İşte azalmanın son haddi *otomatizmin* vücut bulması, yani *bilinçlilik* hâlindeki bir fiilin *kendiliğindenlik* hâline gelmesi demektir.

Bouiget'nin(?) aşağıdaki deneyi bunu daha güzel anlatır:

Bir kişinin aynı işi yapmak için ilkin alışmadan önce, daha sonra da iki ay boyunca her gün tekrarlanan bir egzersizle alıştıktan sonra bir saniyede santimetre-küp hesabıyla harcadığı karbonik asidin miktarı şöyledir:

	Alışmadan Önce	Alıştıktan Sonra
İstirahat	3,32	2,90
4 kilometre yürüyüş	12,80	7,68
2 dakika koşu	21,14	11,11
4 dakika boks	22,90	13,81

Yani aynı şahıs aynı işi yapmak için neredeyse yarı yarıya daha az karbonik asit harcıyor. Alışkanlık bize yeni bir kuvvet vermiyor, fakat bundan daha iyisini yapıyor; aynı işi yapmak için harcadığımız enerjinin ancak yarısına ihtiyaç duyuyor, diğer yarısı ile de yeni bir iş daha yapma gücünü kazanıyoruz. Alışkanlık sayesinde gücümüz iki misli artıyor.

Martinet bunu bir matematik denklemiyle gösterir:

$\frac{\text{Bilinçlilik}}{\text{Kendiliğindenlik}}$ oranı alışkanlık ile ters orantılıdır. Alışkanlık ne kadar artarsa *bilinçlilik* o kadar azalır, yani sinir akımı ve enerji sarfına olan ihtiyaç o nispette azalır.

Bugün fizyolojiye dayanarak yeni ufukların keşfine muvaffak olan psikoloji bilimi (*psikofizyoloji*) daha da ilerledikçe bütün psikolojik hadiseleri ve aynı zamanda bilinçliliği ve kendiliğindenliği daha matematiksel bir şekilde gösterip ölçmek mümkün olacaktır.



İşte zamanın ve tekrarın bu kuvvetli yardımını, her şeyi alışkanlığa dönüştüren bu mühim etkisini biz kendi lehimize çevirmeye, seçtiğimiz fikirlere uygun fiilleri kendiliğinden meydana gelen bir alışkanlık hâline getirmeye mecburuz.

Alışkanlıklar ancak bir fiili yapmakla elde edilebilir. “Fakat genel anlamda bir fiilin, bir işin gerekliliği hakkında ısrar etmek de yeterli değildir. Faaliyet kelimesinden anlaşılması gereken hakikatleri çoğunlukla göremeyiz. Faaliyetin hakiki mânâsını anlayamayız. Mesela, bir ilim ve irfan talebesi için faal olmak okumak, birçok çabalar sarf etmek, notlar tutmak, genel bir plan yapmak, daha sonra bu planın her bahsine ayrı ayrı çalışmak, düşünmek, araştırmak ve tashih etmek demektir. Faaliyet gürültülü bir iş görmek demek değildir. Zaten böyle fiiller için hayatımızın bize vesileler göstermesi pek nâdirdir. En büyük bilim adamlarının çalışma hayatları bile binlerce sabırlı çalışmanın toplanmış bir yekûnundan başka bir şey değildir. Faaliyet binlerce küçük fiilin tertipli ve uyumlu bir şekilde yapılması demektir. Vicdanları hayret verecek bir şekilde yönetmeyi bilen Bossuet, “büyük iştiyakla yükseltilip akabinde derin bir gümbürtüyle düşen büyük çalışmalardan ise” küçük çalışmaları, mütevazı kazançları, kolay ve fakat tekrarlandıkça hissedilmez bir biçimde alışkanlık hâline ulaşan basit işleri tercih ederdi. Her gün kazanılsın da isterse kazanç az olsun, kifayet eder... Gerçekte cesur; büyük cesaret gerektiren bir işi yapan değil, fakat hayatın bütün işlerini cesaretle gören kişidir.” (Payot)

Büyük işlerin tamamı küçük çalışmaların bir araya gelmesinden meydana gelir; esas menfaat ve fayda küçük işlerdedir. Çünkü her bir iş tekrarlandıkça bilincimizde yok edilmesi imkânsız bir iz, bir hatıra bırakacak, alışkanlığın oluşması için küçük bir

faktör olacak ve ancak bu şekilde dikkat, çalışma, derin tefekkür, teşebbüs ve cesaret bir alışkanlık hâline gelecektir.

Bundan dolayı nefsimize karşı hâkimiyet kazanma çabasında her gün hazlarımızı ve nefsanîyetimizi ezecek küçük galibiyetlere alışmalıyız. Bugün bir okuma yapmak, yarın istediğimiz saatte yataktan kalkmak, üçüncü gün zararlı olduğunu bildiğimiz bir yemekten sakınmak, hatta istediğimiz saatte uyumak ve tembelcesine tahayyüllere dalmak gibi hayatımızın muhtelif noktalarına denk düşen yerlerde nefsimize karşı küçük başarılar elde etmeliyiz. Bunların yekûnu kıymetli alışkanlıklardan oluşan bir bütün oluşturur. Diğer taraftan küçük başarılarla ulaşmak, ahlâkımızın kudreti hakkında bize iç huzuru vererek yavaş yavaş nefse karşı hâkimiyet kazanmayı başaracağımıza dair bir güven verir ve akabinde daha güç bir zeminde ihtiras ve heveslerimizi mağlup etmek gerekirse, eski başarıların şuurumuzda toplanmış olan hatıraları bize ümit ve iç huzuru verecek bir rehber olur.

Fiillerin diğer bir faydası da fikirlerimizi ve duygularımızı uyandırıp kuvvetlendirerek irade terbiyemizde karşılıklı ve faydalı bir etki oluşturmasıdır. Her bir fiil kendine uygun fikri ve bu fikre bağlı olan duyguyu uyaracak ve uyandıracak, dikkatimizin git-tikçe kuvvetlenmesine sebep olacak, seçtiğimiz fikir ve duyguların şuurumuzu mütemâdiyen işgal etmesini gerektirecektir. Zaten irade terbiyesinin maksadı da bunlar değil mi?

Diğer taraftan da insanlar alıştıkları fiilleri değiştirmemek için garip bir alışkanlığa bağlanarak her gün aynı hayat ve nizamı takip etmeyi ahlâk doğruluğunun bir delili olarak görür. Hatta mevcut alışkanlıkların fenalıklarını anlasalar bile elâlemin eleştiren nazarları önünde hâllerini ve tavırlarını değiştirmekten sakınırlar. Bu sakınma, doğrusu fiillerimiz iyilik ve hakikate sarf edilmişse faydalıdır. Fakat fiillerimizi değiştirmek gerekecek olursa ahlâkımızda görülecek düzensizlik, hayatımızda tuttuğumuz yolun değiştirilmesine bir engel olarak görülmeyle cesaretle ona atılmak, daha sonraki fiillerimizin kolaylıkla yapılabilirliğini düşünerek ilk atılacak adımdan korkmamak gerekir. Bir Fransız atasözünün dediği gibi “Zor olan ilk adımdır”.

Faaliyetin alışkanlık oluşturunken fikir ve duygular üzerine karşılıklı bir tesir oluşturan faydalarının haricinde bir faydası daha vardır ki o da bizzat zevk ve sevinç meydana getirmesidir. Çünkü faaliyet, hareket ve dolayısıyla da hayat demektir; tembellik ise hareketsizlik demek olduğundan ölüme benzer. Faaliyet gösterdikçe bir hayat sahibi olduğumuzu daha kuvvetle idrak edeceğiz; irademizin istediğimiz işi gerçekleştirmedeki gücünü gördükçe gitgide artan bir ıftihar hissiyle zevkleneceğiz. Kuvvetle muhtemel bunun içindir ki pek çok insan hiçbir amaç gütmeyerek hiçbir fayda gözetmeyerek ve hatta zararlarını çekeceğini bile düşünmeyerek hareket ve faaliyet göstermekten acayip bir lezzet alır.

“Bundan dolayı derin tefekkürler ile faaliyeti bir arada tutmanın gerekliliği her bakımdan doğru bulunur. Çünkü ancak fiiller sayesinde kuvvetli alışkanlıklar oluşturmaya, başta hoşumuza gitmeyen birçok hareketi bir ihtiyaç hâline getirmeye muvaffak oluruz. Ancak fiiller sayesinde fitratımızın mukadder temayüllerine karşı mücadele etmeye alışır ve nefsimize karşı hâkimiyeti engelleyen düşmanları mağlup ederiz. Fiiller, irademizin bir dış nişanesi demektir, kamuoyu bu dış nişaneyi görür. Dolayısıyla kamuoyu önünde irademizin hükmettiği şekilde hareket etmek bizim için bir namus meselesi olur ve bu sayede kararlarımız gittikçe daha fazla kuvvet kazanır. Bütün bunlardan da daha mühim olarak kuvvetli ve mertçe zevkleri ile gözümüzü gönlümüzü doyurur.” (Payot)

İKİNCİ MESELE

FİİLLERLE İLGİLİ GENEL KURAL

“Tasavvurumuz, ilmimiz ve zannımız sonuç itibariyle hiçbir öneme sahip değildir. Bütün önem fillerimizdedir.”

Ruskin

Mademki fiiller, zıt bir tesirle kendine denk düşen fikirleri ve duyguları uyandırıyor, demek oluyor ki bu sayede istediğimiz fikir ve duyguyu şuurumuza yerleştirmek ve hatta şuurumuzu uzun müddet işgal etmesine zorlamak mümkündür.

“Herkes bilir ki hayatta meydana gelen birçok olayda gerekli bir görevi yerine getirmek için bizde var olmayan bir duyguyu kalbimizde uyandırmaya ihtiyaç duyarız; diğer birçok olayda da takip ettiğimiz maksadın elde edilmesini güçleştiren ızdıraplı ve zararlı duyguları yok etmek isteriz. Yukarıda söylediğimiz kural göz önünde bulundurulunca bu ihtiyacı nasıl temin edebileceğimiz anlaşılır. Matematikçiler bir meseleyi çözerek bilinmeyi bulmak için çoğunlukla şu muhakemeyi kullanır: Varsayıyorum ki mesele çözülmüştür. Aradığım miktara ‘S’ ismini verir ve bu miktar bence bilmiyormuş gibi bir denklem kurarım: ($S = \dots$). Bilinmeyi bulabilmek için yegâne değilse bile en uygun metot budur. Keza bende olmasını arzu ettiğim ve fakat benden kaçan

bir duyguyu elde etmek için en iyi ve çoğunlukla yegâne usûl de meseleyi halledilmiş olarak kabul etmektir. Aradığım duyguya 'S' adını verir ve yapacağım fiillerle bir denklem kurarım; eğer bende falan duygu mevcut olsaydı falan yerde falan şekilde hareket edecektim; bundan dolayı en ince ayrıntısına varıncaya kadar hakikaten bende o duygu mevcutmuş gibi fiillerimi kurduğum denkleme uygularım." (Eymieu)

1. *Bir duygu veya fikri elde etmek için hakikaten o duygu ve fikir mevcutmuş gibi hareket etmek,*
2. *Bilincimizden kovmak istediğimiz fiiller ve duygulara uygun fiilleri yapmaktan kaçınmak gerekir.*

Mesela kolay gücenen, alıngan biriyssek yüz hatlarımıza kalıcı bir sakinlik vermeye, hareketlerimizin şiddetini daima düzeltmeye çalışmalıyız. Utangaç isek vücudumuzu doğrultup yüksek ve belirgin bir sesle gözlerimizi muhataplarımıza dikmeye alışmalıyız. Aceleciler yavaş söylemeye, yavaş yürümeye, yavaş yazmaya, yavaş yemeye; tereddütlü ise süratle hareket ederek muhtemel bir olay karşısında hiçbir tereddüdü yokmuş gibi davranmaya kendilerini zorlamalıdır. Fikirleri daima boş hayaller arkasında koşmaya meyilli olanlar, hayatın en küçük gereklilikleri üzerine yeterli derecede dikkat etme gücünden mahrum olan asabiler, hayallerini kovacak ve dikkatlerini sürekli olarak odaklamayı gerektirecek fiilleri, mesela vücut egzersizlerini yapmaya çalışmalıdır. Üzüntülü, ümitsiz ve kederli miyiz? Bütün ümitsizliğimize rağmen dilimize neşeli bir şarkı dolamalıyız.

Veya birine karşı güçlü bir cazibeye kapılıyorum, biliyorum ki bu cazibe vahim bir sonucu davet edecek veya etmiştir. Fakat doğrudan doğruya bu cazibeyi uzaklaştırmaya kudretim yok. Sinirlerimi kırıp ezsem, demir kıskaçlarla kalbimi sıkıştırırsam yine de başarıya ulaşamayacağım. Bu şiddetli hücumlar önünde bilakis zaafımı, duyguların şiddetini daha ziyade idrak edeceğim, uygun fikirleri tazeleyerek bu duyguların daha çok kuvvet kazanmasına sebep olacağım. Gerçekte hissettiğim sevgiyi düşüncelerimle açıklayarak onu meydana getiren unsurları birbirinden ayırabilirim.

Mademki duyguları besleyen unsurlar, aslında fikirlerden ibarettir, mademki duyguları açık bir biçimde belirleyerek kudretini ve tabiatını kuvvetlendiren fikirlerdir, ben çeşitli vasıtalar kullanarak duyguların kuvvetini azaltmayı başarabilirim. Bunun için dikkatimi muhalif fikirler üzerinde yoğunlaştırır veya uygun fikirlerin kuvvetlerini düzene koyarım; yine bu kuvveti ve bunun yan tesirlerini zayıflatmak için fikirleri birbirinden tecrit edip çöle akıtılarak yok edilen bir sel suyuna benzetirim. Fakat bu usûl her zaman başarı getirmez. Eğer duygu pek kadim ise, şuurumuzda birçok bağlantı oluşturarak kuvvet kazanmış ise bu düşüncelerim, duygunun zayıflığına değil aksine şiddetlenmesine sebep olacaktır. Zıtların birlikteliği mevcut duygumuza uygun fikirleri uyandırabilir, çünkü bu fikirler daha somut, daha sıcak ve dolayısıyla daha kuvvetlidir. O hâlde en güvenilir vasıta -bazen yapılması mümkün olmakla birlikte- doğrudan doğruya mücadele etmek değildir, neredeyse her zaman faydası görülen tefekkür de değildir; bende bu duygu, bu çekim yokmuş gibi hareket etmektir. Bundan dolayı bu çekimin gerektirdiği fiillerin, ziyaretlerin hiçbirini yapmayacağım. Kendi tercihimle o kişiyi düşünmekten vazgeçeceğim, hiçbir hatırasını zihnimde muhafaza etmeyeceğim; onunla karşılaşım ümidiyle yolumu değiştirmeyeceğim vesaire vesaire... Bu sayede çekim, gıdasız bırakılan ve hatta üzerine su atılan ateş gibi sönüp mahvolacaktır. (Eymieu)

Yine mesela birlikte yaşamaya mecbur olduğunuz birisinden hoşlanmıyor, hatta nefret ediyorsunuz. Hâlbuki ayrılmanız mümkün değil... Bu memnuniyetsizlik içinde her gün hayatınız zehir oluyor. Anlıyorsunuz ki nefretiniz sevgiye çevrilmedikçe sizin için rahat ve huzur yok. Belki de o şahıs sevgiye lâıyk değil, gerçekten de nefret edilmeye müstehak; fakat size gereken bilgi şudur ki; nefretiniz sürdükçe pek çok zarara uğrayacaksınız. Bu zararlardan korunmak için yaklaşım tarzınızı değiştirmeniz gerekiyor. Bu durumda o şahsı seviyormuşsunuz gibi hareket edin; kendisine daima güler yüzle cevap verin; sağlığından, kederlerinden üzüntü duyduğunuzu anlatacak şekilde sorular sorun. Size azap verecek bir davranışını gördüğünüzde, o saat, o terbiye ve o fikirde olan

bu şahsın başka türlü hareket etme gücünden mahrum olduğunu düşünün. Eksikliklerini ve kötü temayüllerini düzeltmenin onun elinde olmadığını düşünün. Bir taraftan onun hatalarını mâzur gösterecek muhakemeler yürütün, diğer taraftan da ne kadar değersiz olursa olsun, kendisinde bulacağınız en küçük faziletleri göz önünde bulundurun, büyütün. Bir taraftan fikir ve duygunuzla, diğer taraftan yaptıklarınızla daima ona yaklaşılmaya çalışın. Bu çabalarınız sizin için bahşedilmiş bir emek yerine geçecektir. İnsanın emek verdiği bir şeyi, ne kadar kötü olursa olsun, sevmemesi mümkün değildir. Göreceksiniz ki az zaman içinde hakikaten nefretinizi yok etmeye, tarafsız duygularla donanmaya ve belki de sevgi göstermeye bile muvaffak olacaksınız.

Yalancılıktan, cimrilikten, korkaklıktan ve tembellikten kurtulmak istiyorsunuz. Bunların aksini gerektirecek hareketlerde bulunun. Hatta sözlerinizde bile daima yalandan, cimrilikten, korkaklıktan ve tembellikten nefret ettiğinizi tekrarlayın. Bırakın ki âlem sizi doğru, cömert, cesur ve çalışkan bilsin. Muhi-tinizde uyandırdığınız fikirler, karşılıklı bir tesirle sizi bu ahlâk eksikliklerinden kurtarmaya yardım edecek ve hakikaten cesur ve çalışkan olmaya başladığınızı göreceksiniz.

Yapılacak önemli bir işiniz, meydana getirilecek mühim bir eseriniz var. Fakat tembellik daima vazifenizi yapmaktan sizi alıko-yuyor. Yazacağınız eser zihninizde hazır, fakat çalışmak için hiç hevesiniz yok. O hâlde arkadaşlarınız arasında eserinizden bahse-din, hemen yazmaya başlayacağınızı ve birkaç ay içinde muhak-kak bitireceğinizi söyleyin. Dile getirdiğiniz bu karar bir taraftan fikrinizi ve hissinizi uyandıracak, diğer taraftan da verdiğiniz söze sadakatsizlik etmekten doğacak mahcubiyetinizi ve metanetsizlik-le suçlanmaya müstehak olduğunuzu düşüneceksiniz. Göreceksi-niz ki çoktan beri planlayıp yapmayı başaramadığınızı arzular fiile dökülmeye başlayacak; fakat şu şartla ki alenen verdiğiniz sözleri tutmayacak kadar zayıf ve yalancı olmaktan çekinirseniz.

Yalancı bile yalanlarına inanır. Birçok insan vardır ki en hafif rahatsızlıklarını pek çok ayrıntıyla anlatma derdinde olduğun-dan hakikaten ızdıraplarının arttığını görür. Aynı şekilde biz de

kendimizi, sahip olmak istediğimiz güzel hasletlere gerçekten sahipmişiz gibi gösterir ve alenen ahlâkımızın büyük bir kıymete sahip olduğu iddialarını sayıp dökersek, kendi isteğimizle ruh ve bedenimize son derece faydalı bir şekilde tesir etmiş oluruz. Bu tür yalanlar da mâzur görülebilir, çünkü biliriz ki bunlar birer gerçeğe dönecektir. Başta fikir ve hissimize aykırı sözler söylemekte belki de zahmet çekeceğiz, fakat sözlerimiz tekrarlandıkça, yalanımızın gerçeğe dönmeye olan meylini gördükçe zahmetimiz sevince dönüşecek ve elde etmeyi istediğimiz hasletlerle donanmayı başaracağız.

ÜÇÜNCÜ MESELE

ÇALIŞMA FAALİYETİ

“Hepimiz hayatın kısılgından şikâyet ederiz. Hâlbuki her zaman zannettiğimizden çok daha fazla vaktimiz vardır. Hayatın büyük kısmı iş yapmamakla, hatta hayatın neredeyse tamamı yapılması gereken görevlerden başka işler yapmakla geçirilir.”

Seneca

Çalışma faaliyetlerinin nasıl yapıldığını daha yakından incelemek için ruhsal hadiselerle en çok bir arada bulunan faaliyetlerden birini, zihinsel çalışmayı, *eser yazmayı* ele alacağız.

Yüksek fikrî eser ortaya koyanların çoğunlukla doğuştan fevkalâde bir kâbiliyetle donatıldığını düşünür, dehâlarına ve akıllarına yetişilemez gibi farzederiz. Fakat bunların hayatlarını yakından incelersek görürüz ki aslında pek çoğu dikkatlerini hakikaten faydalı bir çalışmaya hasretmek için zıt temayüller ile mücadeleye mecbur olmuş ve esasen yaratılıştaki sermayeleri genel ortalamayı aşmamakla beraber ruhlarındaki kuvvetleri iyi idare edebilmeleri sayesinde hayat kanunlarını altüst edecek fikirler ve terakkiler oluşturmaya başarmıştır.

İtalya'nın en meşhur tragedya yazarlarından Alfieri o kadar tembeldi ki hayal gücünde kolayca meydana gelen yüksek fikirleri yazmakta pek çok zorluk çeker ve bu müthiş tembelliğini yok ede-

bilmek için oldukça garip görünecek bir vasıtaya başvururdu; yazı masasına kendisini iple bağlardı. İnsanlığın düşünce tarihinde mühim bir vazife yerine getiren Jean-Jacques Rousseau bir dâhi ve aynı zamanda sinir zaafiyeti olan bir nevrastenik idi. Tembelliğe fazla temayülünden yazılarını yazmak ve bir fikri irdeleyip yoğunlaştırmak için çokça yatmaya mecbur olur; ayağa kalktığı gibi beyninin kandan, kâbiliyetten ve faaliyetten mahrum kaldığını anlatırdı.

Meydana getirdiği muhteşem eserlerin heykeli önünde, zihnini ebedi bir faaliyet içinde, nefesine hâkimiyette sağlam bir iradeye sahip olarak yorgunluk ve tembelliğin ne olduğunu bilmez bir surette tasavvur ettiğimiz Goethe, günde ancak birkaç saat çalışabilir, geri kalan zamanını ise sıradan işlerle doldururdu.

Fakat en ibretlik misali Darwin'de buluruz. Darwin kendi hayatını bizzat yazdığı gibi eserlerinin tarihi hakkında oğlu tarafından telif edilmiş kitapta da çokça bilgi bulabiliriz. Kâinatın genel vaziyeti hakkında muteber bir nazariyeyle insanlığı zenginleştiren bu büyük filozof aslında oldukça tembeldi. Hafızası bir ismi, bir mısrayı birkaç günden fazla ezberinde tutamayacak derecede kuvvetsiz, hayal gücü kendi yazılarından başka hiçbir eseri uzun tetkiklerle inceleyemeyecek kadar sınırlıydı. Çektiği acılar ve ızdıraplar, onu yaz kış köy hayatını tercihe zorlayacak kadar fazlaydı. Günde ancak birkaç saat düzenli çalışabilir, daha sonra ailesinin arasına dönerek birkaç sayfa gazete veya roman okuduktan sonra yeniden ve ancak bir iki saat laboratuvarında çalışabilirdi. Bütün çalışmaları sınırlı bir alanda deveran eden bu zayıf zihin, gayet kısa müddetlerde çalışarak akıllara hayret verecek dâhiyane tertipli eserler ortaya koyabilmiştir.

Zihnin fitrî zayıflığına rağmen düzenli olarak çalışmak, hedeflenen bir gayeyi daimi bir şekilde takip ederek, dikkati hep bu gaye üzerine yoğunlaştırıp ne büyük ve faydalı neticeler elde edilebileceğine bundan büyük delil göstermek mümkün mü? Gerçekten Darwin güçsüzlüğünü, zayıflığını, asabiliğini ve tembelliğe olan meylini bilirdi; fakat bütün bu mânilere rağmen sabit bir fikrin galip geleceğini anlamış ve övgüye lâyık büyük bir çaba binası-

nı inşa etmeyi başarmıştır. Daima idealini düşünerek hayatın en büyük kanununu keşfetmeye muvaffak olmuş, faaliyetin en küçüklerini ve en önemsiz görünenlerini ihmal etmeyerek zayıf bir zihni hayretler verecek bir dehâya çevirmiştir. Oğlunun hikâye ettiği üzere “Hasletin en ayırt edici özelliği, zamanın kıymetini takdir ederek dakikaları bile israftan kaçınmak ve birkaç dakika çalışmanın faydasız olduğunu aklından geçirmemektir.”⁷³

Balzac’ı düşünün; 19. yüzyılın en büyük mütefekkirlerinden olan bu dâhi de bir tembeldi; çalışmaktan başka her şeyi severdi. Fakat yirmi üç senelik yazı hayatında, her yazdığını birkaç defa temize çekmeye mecbur kalacak derecede tereddütlü olmakla beraber, irfan kütüphanesine unutulmaz, mutena ciltler hediye etti.

Daha yakına gelelim; Zola’nın çalışma hakkında gösterdiği fevkalâdeliği bilmeyen yoktur. Fakat bakın Maurice de Fleury, Zola’nın çalışma hayatını nasıl tasvir ediyor: “Zola hakkında gösterilen beğeni ne kadar büyük olursa olsun, Zola’nın hislerini göz önünde bulundurursak onu son asır yazarlarının en muktediri değil, mağlubiyetten en çok kaçınmayı başarmış olanı gibi görmek hususunda kimse bize itiraz etmeyecektir. Onun otuz seneyi aşan çalışma hayatındaki fevkalâde iktidarı, yeni hayat örnekleri ortaya koyma hususundaki nihayetsiz kudreti hiçbir gün sarsılmamıştır. Bununla birlikte, bu büyük çalışkanın sevdiği yalnızca bir tek şey vardı: İş bittikten sonra hiçbir şey yapmayarak tembelliğe dalmak!”

“Onun akli kuvvetleri doğuştan pek büyük değildi. Dikkat hassası orta dereceyi geçemezdi. Hazırladığı roman için çok gerekli olmadıkça bir eseri birkaç saat okuma gücünden mahrumdu, ayrıca okuduğu kitaplardan da yalnızca kendisine gerektiği kadarını öğrenebilirdi. Bir allâme gibi çalışmaktan zihni pek çok yorulurdu, sadece öğrenme hevesiyle çalışamazdı.”

“Metanetine ve iradesine gelince; Zola iradesini o kadar zayıf hisseder, onu hemen kaybedeceğinden o kadar korkardı ki iradesinin eksikliğini telafi için hemen içgüdüyle ustaca bir hile icat etmişti.

73 Charles Darwin, *La vie et la correspondance de Charles Darwin*.

La Joie de Vivre romanında Lazare isminde bir karakter oluşturdu; kudretsizlerin kötümserliğini hayret verici bir şekilde ortaya koyan bu psikoloji kahramanı, hiçbirini bir neticeye ulaştıramadığı yüksek tasavvurlarda bulunur, yüz işi birden takip ederek hiçbirini tamamlamazdı. Zola, bir gün bu karakteri oluşturmasındaki fevkalâde kudretten bahsederken bütün sadeliğiyle, kendisinin en büyük endişesinin daima Lazare gibi doğmadan ölme tehlikesi olduğunu itiraf etmiştir. Zola tehlikeyi gördü; heyecanlı bir titremeye tutuldu. Fakat bu tehlikeli temayülüne karşı hile ve maharetini kullanmayı başardı ve bir roman kahramanı şeklinde somutlaştırarak bu temayülünden kurtulabildi.”

“Bu tefekkür dehâsı Zola, günde üç saatten fazla çalışamazdı, daha uzun çalışmaya muktedir değildi. Çoğunlukla ‘Ölçüyü aştığım gibi yatağa düşecek derecede hasta olurum.’ derdi. Hatta bu üç saati bile düzenli ve daimi bir çalışmaya hasredebeyerek yataktan kalktığı gibi henüz zihninde büyük bir açıklık ve dirilik olduğu, terkipler ve kelimeler süratli bir cereyanla kaleminden kolaylıkla döküldüğu zaman bir saat çalışır, fakat yorgunluk baş gösterir, kuvvetini geri kazanmak için biraz yemeye, fikrini dinlendirmek için biraz gazete okumaya mecbur olur, daha sonra öğleden önceki iki saatini yeniden çalışmaya hasreder ve günün geri kalanında artık hiçbir şey yapamazdı. İşte geöen yüzyılın zihinlerinden, edebiyat sahasının en kudretlisi kabul edilen bir şahsiyetin gücü bu kadardı. Dikkati orta derecede, iradesi seçkin bir metanetten mahrum, zihni gayet çabuk yorulan bu büyük adam, şu sınırlı ve mütevazı çalışmasıyla her on ayda bir, kurgusunun sağlamlığı, şahıslarının sayısı, tasvir, ifade ve belagatindeki kudreti ve sanat bakımından en ufak bir eksiklik göstermeyen dâhiyane bir eser bahşederdi.”

Bu misaller açıkça göstermiyor mu ki kıymetli ve yüksek fikri eserler ortaya koymak için doğuştan fevkalâde bir kudrete sahip olmak gerekmez. Zayıf bir zihin bile haslet ve melekelerinden yararlanmayı bilirse idealine ulaşma iddiasında olabilir. Bütün zayıflığımıza, irademizin bütün eksikliğine, bütün kötü eğilimlerimize rağmen önümüzde parlayan bu şâşaaalı numuneleri göz önünde

bulundurursak, irademizi kuvvetlendirip bir ideal seçmeyi ve idealimizi daimi bir dikkat ve faaliyet ile birleştirecek nelere gücümüzün yeteceğini idrak etmememiz mümkün değildir.



Doğrusu çalışma ve faaliyet için vaktimizin az olduğunu inkâr edemeyiz. Günün yedi saatini uykuyla geçirmeye mecbur olmamız haricinde yemek, içmek, temizlenmek, giyinmek, mektup yazmak, ziyarete gitmek veya ziyaretleri kabul etmek gibi birçok meşguliyet vaktimizin büyük bir kısmını doldurur. Özellikle maişetimizi temin için yaptığımız sanat ve mesleğin gündelik işleri neredeyse göz açmamıza imkân bırakmaz. Boş duranlardan bahsetmiyoruz; vakti çok olanlar, en az vakit bulanlardır. Fakat çağımızın medenî hayatının zaruri meşguliyetleriyle bağlı olanları, zevk için değil maişet için aklen veya bedenlen bir meslekte faaliyet göstermeye mecbur olanları düşünüyoruz. Bu hummalı hayat meşgalesi esnasında her gün velev bir iki saat olsun, müsait zaman bulunamaz gibi sanılır. Hiç şüphesizdir ki okurların birçoğu vakitsizliği bahane ederek çalışma ve faaliyet hayatının kendilerince imkânsız olduğunu düşünür. Fakat biraz yakından incelenecek olursa günün birçok saatinin boş meşguliyetlerle mahvedildiğini anlamamak mümkün değildir. Gündüz vakit yok ise geceleri güzelce değerlendirmek için ne mâni var; yeter ki arzu edilsin. Vakıt bulmak isteyen daima bulabilir. Vakti az görürüz çünkü dakikaların bile büyük bir kıymeti olduğunu idrak etmeyiz. Yukarıda söylemiş olduğumuz üzere büyük bir mütefekkir yalnız yemek vaktini beklediği beş on dakika sayesinde nefis bir eser yazmayı başarmıştır.

“Vaktimizi neden boşa harcadığımızı incelersek, pek çok durumda zaafımızdan ve yapmak istediğimiz işi müphem bırakmamızdan ileri geldiğini görürüz. Tecrübelerimle sabittir ki uykuya yatmadan evvel ertesi günün çalışmalarını kesin bir açıklıkla göremesem vaktim boşa gider. Her zaman yapılacak çalışmaları apaçık bir şekilde belirlemek bir kural olmalıdır. Keza bir kere başlanan bir işi tamamen bitirmek, bir daha o işe dönmeye ihtiyaç kalmayacak

biçimde bitirmek de bir ikinci kural olmalıdır. Her şeyi zamanında, derinlikli ve acelesiz yapmak lazımdır.” (Payot)

Sağlam bir iradeyle, tam bir dikkatle yapılan çalışmalar daima büyük muvaffakiyetlerle sonuçlanır. Dehâ, küçük çalışmaların tekrarlanmasından ve aynı gayeye sarf edilmesinden başka bir şey değildir. Çalışmak için belli bir zaman belirlenemez. Herkes mecburî meşguliyetlerinin vereceği müsaadeden faydalanmayı bilmelidir. Yavaş gitmenin hiçbir mahzuru yoktur; yol ne kadar uzun, adımlar ne kadar kısa olursa olsun, aynı yol üzerinde bir kaplumbağa hızıyla bile kastedilen hedefe en nihayetinde ulaşacağı muhakkaktır.

“Bir gemi deniz üzerinde seyahat için değil, fakat belirli bir limana yükleri ve insanları taşımak için yapılmıştır. Keza zihnimiz de tahayyüller ve düşünceler içinde faydasızca dolaşmak için değil, insanların aklî hayatları için faydalı işler ve eserler üretmek için yaratılmıştır. İnsanları daha güzel, daha iyi ve daha yükseğe sevk edecek olan ancak bu işler ve eserlerdir.” (de Fleury)

74

Fıtratımızın tembelliğe olan doğal meylini mâzur gösterecek diğer bir safsata daha vardır ki bilimsel bir gerçeğe dayanan doğru bir teori gibi ortaya atılır: Çalışabilmek ve çabalarımızdan verimli neticeler elde etmek için sosyal ortamın bize vermeye mecbur olduğu birçok araçtan mahrum oluşumuz...

Hiç şüphesiz muhitimizi düzeltsek, bizi yönetenler ellerimizden tutup zorla ileriye doğru sürüklese, öğretmenlerimiz ruhumuzun ihtiyaçlarını yakından görüp anlayarak bize hep hayır ve hakikat, fazilet ve faaliyet telkin edecek bir haslette ve kudrette bulunsa, izlediğimiz tiyatrolarda, okuduğumuz kitaplarda ahlâk güzelliğini her sahipliğin üstünde tutacak misallerle karşılaşsak, arkadaşlarımız bize hayvanî heves meddahlığı yapmak yerine asalet ve metanetleriyle onlara imrenmemizi ve onları taklit etme arzusunun oluşturacak bir seviyede olsa, gezdiğimiz sokakların tertibi

74 [Devam eden dört paragraf eserin ikinci baskısından eklenmiştir.]

ve bu sokaklarda gezen halkın faaliyeti bizi de düzen ve faaliyete sevk edecek olsa... Bütün bu toplumsal faktörler bizi terbiye edip yükseltmek için kıymetli ve faydalı birer uyarıcı ve yardımcı olurdu. Bunun için terakki ve tekâmül yolunda toplumsal faktörleri ihmal etmek, toplumsal ideallerin ruhu yükselten heyecan verici teşviklerinden yüz çevirmek hatıra gelmez.

Fakat çalışma ve faaliyetteki eksikliğimizin sebeplerini sosyolojik hususlarda arasak ve devasını da yine toplumsal yapının terakki-sinden ve yükselmesinden bekleysek, sonuç ne olacak? Biz kudretimizin dışında olan birçok faktörün elindeki ruhsuz ve kâbiliyetsiz birer oyuncak olacağız. Bu geniş muhit içinde biz zavallılar büyük bir denizde bir damla suya benzediğimiz hâlde muhit ve ortamı değiştirmeye gücümüz var mı? İnsanların sosyal muhit üzerine tesirleri yoktur demek istemiyoruz; toplumu terakki basamaklarında yükselten yine insanlar, bu insanlar içinde yetişen büyük fertlerdir. Bir ferdin çabaları ile yüzlerce, binlerce öğrenci ve hatta bütün insanlık birlikte yükseliyor. Fertlerin toplum üzerindeki tesiri bu kadar aşîkârdır; fakat bu tesir bize rehber olamaz; çünkü bize lazım olan derhal bir dâhi olmak değil, toplumun her bir ferдинin elinden gelen en çok çaba ve gayreti gösterebilmesidir. O hâlde değiştirmeye muktedir olmadığımız toplumsal duruma bel bağlasak, sonuçta ister istemez üzgün ve mahzun bir surette bütün ıslah çabalarımızı terke mecbur oluruz.

Sosyoloji teorisinin mugâlatalardan meydana getirilen kolaylığı üzerinde yürümek isteyenlerin en son bulacakları, yalnız miskinliklerini mâzur gösteren bir istirahat yatağı olacaktır. Fakat gerçekte içinde bulunduğumuz toplumsal vasat, ne kadar eksiklikleri olursa olsun, bizim çabalarımıza hiçbir vakit engel olamaz. Çünkü bütün vasıtaları yine kendi ruhumuzun içinde bulacağız. Benliğimizi oluşturan unsurların ve hadiselerin, muhtelif cereyan, silsile ve ortaklıkları takip ve teşkil etmesine göre biz daima ya mağlup ve hakir bir iradesiz oluruz veya irademiz bütün şuuru-muzun esas ve baskın kısmını oluşturur ve böylece engeller, düşmanlıklar ve eksikliklerden korkmayan iradeli bir şahsın niteliklerini kazanır. Her şeyden önce nefsimize güvenmek, yücelik ve

kudretin hep nefse güvenmek üzerine kurulduğunu bilmek, bu güveni iman derecesine getirmek lazımdır. Böyle olursa toplumsal yapıdaki eksikliklere zerre kadar önem vermeyerek zihnimizin hassas mekanikliğinde bulduğumuz kuvvetlerle istediğimiz gibi çalışabilir ve akabinde bu *ferdî* çaba ve faaliyetimiz sayesinde *toplumsal* vasatı yükseltmeyi başarırız.



“Bilhassa bir genç heyecansız, sabırlı, basit, mükemmel ve tam bir surette kararını verdikten sonra faaliyete geçme alışkanlığını kazanmış ise artık o genç için aklî makamların tamamı imkân dairesine girer. Eğer yeni fikirler şuurunda uyandığında veya eski meseleler, yeni bir fikirle görme kudretine kavuştuğunda, eğer bu yeni fikirleri sekiz on senelik daimi bir faaliyetle zihninde kuvvetlendirmeye çalışacak olursa, yeni fikirlerin etrafına kimsenin göremeyeceği yüzlerce suret, kıyas ve benzerlik toplanacak ve bu yeni fikirler çok daha düzenli olarak büyüyüp kuvvet bulacaktır. Bir tohumdan büyük bir çınar meydana geldiği gibi seneler boyu devam eden bir dikkatle bereketlenen bu fikirlerden de sağlam kitaplar ortaya çıkacaktır. Askerler için harp borusu ne ise fenalıklara karşı mücadele eden insanlar için de bu kitaplar öyle olacaktır veya bu fikirler sayesinde gencin hayatı yükselerek daima uyumlu, daima istikamet üzere olacak ve yüce bir faaliyetle özgürleşecektir.”

“Şunu da söyleyelim ki bu yüksek aklî hayata ulaşmayı başardığımızda yüksek bir ilmin bahşettiği asaleti, aklın ve ilmin ulviliğini, ahlâk yüksekliği ile birleştirmeyecek olursak harcanabilen değersiz bir asalet gibi hoşnutsuzluk ve nefreti davet edecektir. Siz ki liseyi bitirdikten sonra hukuk, fen, edebiyat veya tıp tahsiline girecek gençlersiniz, bakışlarınızı istikbâle çevirme iktidarından mahrum ve hayatlarını biktırıcı işlerle kazanmaya mecbur kimseler için faal, sabırlı ve iyiliksever olmak sizin vazifenizdir. Öğrenciler, bütün ülkelerde, hatta seçimle yönetilen ülkelerde bile hükûmetleri kuran sınıf olacaktır. Halk kendi kendisini idareye muktedir olmadığından, senelerce samimi çabayla aklî kuvvetle-

rini besleyip büyütenlerin nuruna ve rehberliğine muhtaçtır. İşte rehberlik makamının verdiği imtiyaz, yüksek tahsil ile yetişmiş olan gençlere mutlak bir vazife yükler. Başkalarını idare edebilmek için evvela kendi nefsinin idare etmeyi bilmenin gerekliliği pek açık ve sağlam bir hakikattir. Başkalarına itidali ve menfaat-perestlikten kurtulmayı nasihat etmek için öncelikle kendisinin bir numune olacağını düşünerek çalışma ve faaliyet hayatını güzelce kabul etmek gerekir.”

“Her sene beş altı öğrenci köylerine ve şehirlerine dönerek doktorluk, avukatlık ve hocalıkla meşgul olsa, işlerini hayır yoluna sarf etmek için hiçbir fırsatı kaybetmese, ne kadar hakir olursa olsun herkese hürmetle muamele edip göreceği haksızlıkları ve adaletsizlikleri büyük bir şiddetle reddetmekte kararsızlık göstermese, insanlarla münasebetlerinde büyük bir insanlık ve tahammülle muamele hususunda güzel örnek olsa, yirmi sene içinde vatan ve bütün dünyada son derece muhterem, muktedir ve iyiliksever yeni bir asalet meydana gelebilirdi. Öte yandan üniversite tahsilini bitirerek avukatlığa ve doktorluğa başlayan bir genç, bu mesleklerde kazanacağı parayı, budalaca ve adice süreceği zevklerle sarf ederse bir sefilden başka bir şey değildir.” (Payot)



“Belki de itiraz edilip ‘Daimi bir çalışma, bir fikir üzerinde sebat ile uğraşmış, sürekli uyanık bir faaliyet, sağlığa zararlı değil mi?’ denilecek. Bu itiraz, zihinsel faaliyetler hakkında çok yanlış bir fikir beslemekten kaynaklanır. Buradaki daimilikten maksat, halkın kabul ettiği şekilde değildir. Uyku ve istirahat mecburen bu daimiliği kesintiye uğratacaktır. Uykusuz geçirdiğimiz vaktin büyük bir kısmı zihinsel faaliyetler dışındaki işlerle geçecektir. Çalışma, çalışmaktan başka bir işimiz olmadığında, fikrimizi yalnızca etrafı düşünmek istediğimiz meseleye hasretmek demektir. Benzer şekilde çalışma kelimesiyle derhal hatırıma, masası başında oturmaktan iki büklüm olmuş gayretle çalışan bir tip gelmemelidir. Gezindiğinde dahi okumak, tefekkür etmek ve fikirlere düzen vermek mümkündür. Hatta bu usul hem daha az yorgunluk hem de

fikrî keşiflerde en çok mahsulü verir. Gezinmek aklımızdaki malzemelerin özümсенip tespit edilmesini fevkalâde kolaylaştırır.”

“Diğer taraftan fikren çalışıyoruz diye mutlaka tedbirsiz olmamız da gerekmez. Maddiyat ile maneviyatın birbiriyle ne kadar ilişkili olduğunu biliriz; sıhhatimizi korumayı bilmezsek câhil-lerin alaylarını duymaya hak kazanmış oluruz. Zaten çalışmay-la alâkalı meselelerde aklî ihtiyaçları toplamak gayretin en basit kısmını teşkil eder; en önemlisi ise bu ihtiyaçların seçiminde ve zihne yerleştirilmesindedir. Âlim en çok ayrıntıyı bilen değil, aksine zihni mütemâdiyen çalışandır. İlim ile *ihâtayı* birbirine karıştırmamalıyız. *İhâta*, genellikle fikrin tembelliğinden başka bir şey değildir. Yenilik iyi bir hafızaya bağlı olmayıp zihnimizin, kazandıklarını iyi yönetmesine ve elde ettiği malumat ile kapan-mamasına bağlıdır.”

“Çalışmaktan ötürü hastalandığımızı göstermek hoşumuza gi-der; böyle bir durumun irademizin ne kadar sağlam olduğunu ispatlayacağı zannedilir; fakat sadece çalışarak sağlığımızın za-yıfladığı iddiası ispata muhtaçtır. Bunu ispat ise imkânsızdır; zira zayıflığımızın sebeplerini bulup ölçmek sonuçsuz kalmaya mahkûm bir teşebbüstür.”

“Zayıflığımızın bir kısmı şehvetten, bir kısmı ise mağlubiyetleri-mizden, hasetlerimizden, kıskançlıklarımızdan ve bilhassa şah-siyetimizi aşırı derecede hissetmenin ve yerimizi hiçbir şekilde bilmemenin tesiriyle ortaya çıkan marazî ve ifrat derecesinde hassas bir izzet-i nefisten kaynaklanır. Eğer bu duyguları bilinci-mizden kovacak kadar kudretliyse zayıflığın en büyük sebebini ortadan kaldırmış oluruz.”⁷⁵

75 Doğrusu medenî hayatın vücut ve sağlık için ne kadar büyük tesirlere sa-hip olduğu inkâr edilemez. Fakat etraflıca incelenirse bu tesirlerin aslında duygulardan ve daha doğrusu heyecanlardan kaynaklandığı görülür. Heye-canlar, maddî belirtilere eşlik eden duygular demektir. Öfke ve gazap bir he-yecandır. Çünkü duyguyla birlikte aynı zamanda kalbimizde, kaslarımızda şiddetli değişimler ve büyük ızdıraplar oluşturur. İşte bu bedensel ızdırap olup yorgunluk ve zayıflığa neden olur. Heyecanlardan kaçınılırsa –ki sağ-lam iradenin bir neticesi de budur– mevcut medenî hayatımız istediği kadar hummalı olsun, sağlığımıza bir zarar vermesi mümkün olmaz.

“İnanıyoruz ki çalışma ve gayret, sağlığı korumaya dikkat ederek ve yüksek fikrî mükemmelliklerin olmazsa olmazı olan makbul bir düzen çerçevesinde yerine getirilir. Keza çalışma, şehvetin yan etkilerinden, kolayca yaralanan gurur ve kıskançlıktan arınmıştır, neşelidir ve güven verir. Bu tür bir çalışma, sıhhatimizi kuvvetlendirmek için iyi bir vasıtaadır. Dikkatimize sunduğumuz yüksek ve bereketli fikirleri düzenleyip toparlayan düşünce kuvvetimizdir; fikrimizde toplanan malzemeleri irademiz seçtiğinde zihnimizde ne kadar yorgunluk oluşursa, malzemelerin toplanmasını tesadüflere ve dış etkilere terk ettiğimizde yine aynı yorgunluk meydana gelir. Hele tesadüfler neredeyse her zaman rahat ve sükûnetimizin düşmanıdır; bizi memnun eden sebeplerle birlikte bulunmaları pek nâdirdir. Doğrusu insan toplum içinde yaşar. Başkalarının saygı ve övgülerine ihtiyaç duyar. Fakat başkalarının bizim hakkımızdaki zanları kendi zannımız gibi iyimser olamaz. İnsanların büyük bir kısmında nezaket ve şefkat yoktur. Hangi mevkide bulursak bulunalım, sosyal hayat bizi gücendirecek vesileleri saçmaktan sakınmaz. Hele tembelin boş zihninde bu vesileler, hiç ekilmemiş bir toprağa tesadüf eden zararlı otlar gibi büyük bir kolaylıkla gelişip büyür. Tembellerin yaptıklarının cezalarını hâince çekmeye mecbur olduklarını görmek, çalışkanları teşvik için yeni bir sebep oluşturur.”

“Zihnimizde usandırıcı meşgaleler yerine hakiki meşguliyetler ikame etmek kadar büyük bir mutluluk yoktur ve mutluluk neredeyse sıhhat de oradadır. Bu hakikat o kadar isabetlidir ki çalışmak, insanlığın en derin kanunudur diyebiliriz. Bu kanundan âzâde kalmaya çalışan herkes aynı zamanda devamlı ve ulvî mutluluklardan mahrum olur.”

“Şu düşüncelere ilaveten diyelim ki bir usûlü olmayan dağınık bir çalışma daima yorgunluk verir. Çalışmanın iyi idare edilememesinden kaynaklanan mahzurları çoğunlukla bizzat çalışmaya atfetmek isteriz. Yorgunluk, ikmâl edilmiş çabaların sükûnet ve sevinci ile bir arada olmayan, gereğinden fazla meşguliyetlerinden doğar.”

“Eğer ruhumuzu binbir istikamete çevirmek istersek her çalışmamız derin bir sıkıntıya sebep olur. Teşebbüs aşamasında terk edilen çabalar ise şuurumuzda zararlı bir tefekkürden başka bir şey oluşturmaz. Michelet, De Goncourt’a şöyle derdi: ‘Otuzlu yaşlarımdayken fazla meşguliyetlerimden kaynaklanan şiddetli bir migrenden muzdariptim. Artık okumamaya ve bizzat kitap yazmaya karar verdim. O günden itibaren her sabah kalktığımda ne iş yapacağımı kesin ve net bir şekilde bilirdim. Zihnim yalnız bir konuda çalışmaya yoğunlaşırdı. Başımın ağrısından bu şekilde kurtuldum!’ Gerçekten de böyledir. Birçok işi birden yapmaya girişmek muhakkak şiddetli bir yorgunluk meydana getirir. Her şeyi sırayla ve mükemmel şekilde yapalım. Sadece süratle ilerlemek için değil, aynı zamanda yorgunluktan kurtulup tamamlanmış işlerin büyük mutluluğuyla lezzet bulmak için de yegâne vasıta budur.” (Payot)

DÖRDÜNCÜ MESELE

SAĞLIĞI

KORUMA YOLLARI

“İnsanlığa verilmiş nimetlerin birincisi sağlıktır. Bundan sonra güzellik, daha sonra namusla kazanılan zenginlik, en sonra ise dostlarla beraber yapılan gençlik zevkleri gelir.”

Simonides

Önceki değerlendirmelerimiz irade terbiyesinde ruhsal unsurlardan nasıl istifade edeceğimizi gösteriyordu. Fakat irade sadece manevî sebeplerden etkilenmez, bedensel değişikliklerin de bu hususta tam bir müdahalesi vardır. Gerçekten de maneviyat ile maddiyat, ruh ile ceset gibi birbirine denk düşen iki unsurun iç içe geçmesi ve harmanlanması nazar-ı dikkate alınarak insan hayatındaki hadiseleri ikiye bölmek mutattır. Fakat bugün ruhsal hadiselerin hususi bir kimliğinin olmadığı çok açıktır; bunlar vücudun doğrudan fizikî parçalarında, bedenin muhtelif kısımlarını oluşturan muhtelif hücrelerde dolaşan kimyasal ve mekanik değişimlerin tabii bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu sebeple maddiyat ile maneviyat arasında daimi bir ortaklık olup birinin zaaf veya kuvveti diğerinin de zaaf veya kuvvetini gerektirir. Bir aklî hadise meydana geldiğinde beyin hücrelerinde de maddî bir değişiklik ortaya çıkar. Hüzün ruhsal bir hâldir, fakat organlarımızdaki maddî değişim ona eşlik eder. Hüzün, sözlerdeki ümitsizlik ve irade kuvvetlerindeki zayıf-

lık ile beliren bu maddî değişimin etkisi altındadır. Hüzün bazen de gerçekten hüzünlü fikirlerin etkisiyle elde edilip *fikirle doğarsa* da bazen de merkezî sinir sistemini etkileyen bazı hususi zehirlerin etkisiyle ortaya çıkar ve dolayısıyla *maddeyle doğar*.

“Bir hasta hezeyana uğramış.” dediğimizde dışarıdan gördüğümüz hezeyan alametlerini ruhsal hadiselerin yansıması olarak algılarız. Fakat hasta öldükten sonra otopsi yapıldığında beyinde hezeyanı doğuran ne kadar belirgin maddî değişim varsa görürüz. Nitekim hezeyan bazen bir ruhsal sebebin, bir aşırı ferahlığın tesirinde oluştuğu gibi bazen de alkol zehirlenmesi gibi maddî bir sebebin etkisiyle ortaya çıkar.

Sempatik sinir sistemini elektriğe benzer bir uyaran aracılığıyla uyarırız. Kalp atışları kuvvetlice hızlanır, apaçık bir kalp çarpıntısı meydana gelir. Fakat kalp çarpıntısı böyle maddî bir şekilde ortaya çıktığı gibi bazen de tamamen ruhsal bir sebep tesirinde bir heyecan sebebiyle de oluşur.

Kısacası maddiyat ile maneviyat birbirine o kadar bağlıdır ki birbirlerinden ayırt edilmeleri imkânsızdır. Beşere dair değerlendirmelerde bu tasnife uymaya mecbur oluruz; bu mecburiyetimiz de değerlendirmelerimizi kolaylaştırma çabasından kaynaklanır, yoksa maneviyatı, maddiyatın tezahüründen başka bir biçimde anlamak ve tasavvur etmek mümkün değildir.

O hâlde iradî fiillerin güzelce gerçekleştirilebilmesinin sağlam bir beyne ve hatta sağlam bir bedene sahip olmayı gerektirdiğinin inkârı mümkün müdür? Kolaylıkla yorulan zayıf beyin hücrelerinin gerçek bir iradî çabayı oluşturabilmesi mümkün müdür? Bedensel zayıflıkla birlikte irademiz, hafızamız ve dikkatimiz de yorgun düşer. Halbuki vücudumuz ızdırap ve elemden tamamen arınıp tam olarak zinde birine has mutlu bir tesirle zihnimizi neşeye gark edecek ve bedenimizdeki bütün kas lifleri muntazam bir âhenkle sevinç çıղlığı atacak olursa, bu durumda beden kuvvetimizin zihnimizde oluşturacağı mutluluk duygusu bütün ruhsal fiillerimize de tesir edecek ve meşhur bir teşbihle, ne kadar “güzel hayvan” isek o kadar da güzel insan olmuş olacağız.

Özellikle hoş ve zinde bir duyguyla ayrıcalıklı kılınan sağlıklı bir hâldeyken bedensel organlarımızın hiçbirinin varlığını idrak etmeyiz. Sağlam bir adam gözünü, dişini ve bağırsaklarını hissedemez. Fakat bu organlarda hafif bir hastalık meydana geldiğinde, derhal bir gözümüz ve bir dişimiz olduğunu nâhoş ve acı bir şekilde kavrarız. Beynimiz bedensel organlarımızın acı verici hisleriyle uğraşmaya, bütün dikkatini bu sıkıntılı noktaya yoğunlaştırmaya mecbur olarak aklî ve ruhî çalışmalar için elzem olan kudret ve melekeyi sarf etme iktidarından mahrum kalır.

Ruhsal hadiselerin merkezi olan zihin sağlam olmazsa; enerjik, diri ve zinde bir kan dolaşımının getirdiği besleyici unsurlarla sulanıp diriltilmeyecek olursa; çorak bir toprakta biten zararlı otlar gibi kuvvet ve kudretten mahrum kalır, böylece manevî melekelerden hiçbirinin vazifelerini iyi bir şekilde yapmaları mümkün olmaz. O vakit ruhumuzu bedenimize bağlayan zincirlerin ne kadar baskıcı ve merhametsiz olduğunu anlarız.

Beden sağlığı, yalnız ruhumuzun selameti için değil, gerçekten mutlu olmamız için de en temel şartlardandır. Acı ve ızdırapla geçen bir hayatın süregelen sıkıntıları içinde mutluluğu aramak ne kadar güç ve hatta ne kadar beyhudedir. Voltaire büyük bir servetle beraber çok güzel karısı olan biri hakkında “İyi hazmeden bir midesi yoksa hiçbir şeyi yok demektir.” der. Tıpkı dediği bu söz gibi mutluluk kaynakları olarak görülen maddî ve manevî bütün varlıklarımıza rağmen eğer iyi hazmeden bir midemiz yoksa bu ayrıcalıktan faydalanmamız imkânsız olur.

Kısacası, ruh ile bedenin karşılıklı ve karmaşık münasebetlerinin bir gereği olarak irademize ve kudretimize hakikaten sahip olabilmek için beynimizin taçlandığı vücudumuzun, sağlam ve metin olmasının gerekliliği inkâr edilemeyecek bir hakikattir. Sıhhatimizi korumak ve eksiklerini düzeltmek ise ancak sağlığı koruma usûllerine uymakla mümkündür. Yalnız bu noktayı göz önünde bulundurmamak bile irade terbiyesinde sağlıkla alâkalı araçların ne kadar lüzumlu olduğunu ispata kâfidir.

İrade terbiyesine başvurmalarını tavsiye ederek eczaneye değil de Payot'nun eserini okumak üzere kütüphaneye yönlendirdiğimiz birçok ruh ve sinir hastası, bu meşhur filozofun fikrî ürünlerini okuduktan sonra irade terbiyesinin gerekliliği ile faydalarını tasdik etmekle beraber genel sağlık problemlerinin ruhsal zaaflarının aslı sebebi olduğunu söyleyerek irade terbiyesine kâbiliyetleri olmadığını belirtmiştir. Fakat kesin olarak bilinmesi gereken bir gerçek daha vardır; bedeni terbiye etmek, eğitmek irade terbiyesine nasıl hizmet ederse, benzer şekilde irade terbiyesinin de sağlığımızın eksiklerini düzeltme hususunda büyük bir etkisi vardır.

Sağlık kurallarına riayet etmek için birçok küçük çabada bulunmak gerekir. Bu da ancak irademizin kuvvetli olması sayesinde mümkün olabilir. İrade terbiyesi sayesinde hem sağlıkla ilgili eksikliklerimizi giderir hem de maddeten kazanacağımız kuvvet ve âfiyet sayesinde gene irademizi güçlendirmeye hizmet etmiş oluruz. Ruh ile beden terbiyelerinin hangisinden başlarsak başlayalım, elde edeceğimiz faydalar her iki tarafı da kapsar. Sağlam iradeli olmak, bir pehlivan bedenine ve sağlığına sahip olmayı da gerektirmez. Pek çok büyük düşünür bedenlen zayıflıklarına rağmen kıymetli incelemeler ve eserler yazmayı başarmış ve dolayısıyla daimi çabalara, muktedir ve kuvvetli bir iradeye sahip olduğunu ispatlamıştır. Özellikle irade terbiyesinden maksat mükemmel bir gayeye mutlaka ulaşmak demek değildir. İrade terbiyesi sadece akli hassalarımızı mümkün mertebe düzeltmek ve her günü bir önceki günden daima daha iyi duruma getirmek demektir ki bu da mümkündür.

Sağlıklı yaşama prensiplerinin tamamı vücudumuzu kuvvetlendirdiğinden akli melekelerimizi de düzeltir, enerjimizi çoğaltır ve irademize metanet verir.⁷⁶ Fakat beslenmeyi, giyinmeyi, temizliği, evleri, havayı, suyu, toprağı, ısıtma ve aydınlatmayı, hastalıklardan kaçınmayı ve vücudumuzun ayrı ayrı her bir or-

76 Sağlığı muhafazaya dair ayrıntıların tamamını incelemeye kitabımızın sınırları izin vermez. Bunlar sağlıkla ilgili kitaplardan öğrenilmelidir. Biz irade terbiyesinde en mühim iki noktayı, sağlıklı beslenme ve beden terbiyesine ait kuralları incelemekle yetineceğiz.

ganını kapsayan sağlık kuralları sonsuz denecek kadar çeşitlidir. Bunların hepsini gözetmeye çalışmakla hayatımızı bir komediye mi çevireceğiz? Bütün vaktimizi sağlık ve kişisel bakım malzemeleri arasında mı geçireceğiz?

Bu itiraz da bir safsatadan başka bir şey değildir. Sağlıklı beslenmek, sağlıksız bir biçimde beslenmekten, yemekten sonra biraz gezinmek, kahvelerde gazete okumaya dalarak yemekleri iyi hazmedemekten daha çok zahmetli değildir ve sağlıklı beslenmek bunlardan daha çok vakit almaz.

Pek çok hususta sağlıklı yaşama prensiplerine aykırı olan bugünkü yaşayışımız nasıl eski ve fena alışkanlıkların tesiriyle kendiliğinden devam ediyorsa, sağlık kurallarına uymaya başladıktan sonra zamanla bu kurallar da bir ihtiyaç hâline gelecek ve dolayısıyla sağlıklı bir şekilde yaşamamız zahmetsiz ve kendi kendine olacaktır. Özellikle bu alışkanlık sayesinde kazanacağımız mükâfat, beden sağlığımıza kavuşmak gibi mutlu bir imtiyaz olacaktır. Bu o kadar mesut bir imtiyazdır ki hayatta iftihar edilecek şeylerin neredeyse tamamına sahip bir sultana “Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi”⁷⁷ dedirtecek kadar kıymetli bir saadet ve ikbal kaynağıdır.



“Esir-i bend-i şikem râ dü şeb ne gîred hâb
Şebî zi-mî-de-i sengî şebî zi-dil-tengi”

[Midesine köle olan kimseyi iki gece uyku tutmaz; bir gece midesinin doluluğunun ağırlığından, bir gece de (yemeğe özlemi sebebiyle çektiği) gönül darlığından...]

Sâdi

İrade terbiyesinde göz önünde bulunduracağımız sağlık kurallarının en önemlisi *genel beslenmemizle* alâkalı olanlardır. Gerçekten beşer makinesini idare eden, bütün organizmaya

77 [Muhibbi mahlasıyla şiir yazar Kanuni Sultan Süleyman’a (h. 1520-1566) ait bir beytin ikinci mısraıdır. İlk mısra ise şöyledir: “Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi”]

ve aynı zamanda beyin hücrelerine besin malzemeleriyle dolu enerjik ve hayat verici bir kan ulaştıran besin merkezi, sindirim organlarıdır. Gıdalarımızı cidden sağlığınıza uygun bir tarzda seçer ve sindirim sistemimizi gereğinden fazla gıda ile yormaktan kaçınarak faaliyetlerini bozmamaya dikkat edersek sağlıklı alâkalı ihtiyaçlarımızdan en önemlisini temin etmiş oluruz. Sindirimle ilgili sağlık kurallarına uymamaktan kaynaklanacak rahatsızlıklar ilkin aklî melekelerimizi etkiler. Sağlam bünyeli biri bile çok fazla yedikten sonra beynine hücum eden kan dalgalarının tesiriyle aklî melekelerinin parlaklığını ve uyanıklığını kaybettiğini kolaylıkla hisseder. Fakat mide ve bağırsaklar kötü beslenmekten ötürü hastalanırsa hissedeceğimiz sıkıntı, hüznün ve uyuşukluk irademizin ne kadar zaafa uğramış olduğunu gösterecektir. Ruhsal melekelerimizi bu zaaf ve kederden korumak ve eğer organlarımızda sindirim zorluğuna sebep olan değişiklikler meydana gelmişse bu değişikliklerin tesirlerini azaltmak veya yok etmek için de her şeyden evvel sağlıklı beslenme kurallarına riayet etmek gerekir.

Sağlıklı bir şekilde beslenmek için ilk şart, her gün yemeye mecbur bulunduğumuz gıda miktarını gerçek anlamda belirlemektir. Hâlbuki biz bu meseleyi genellikle hislerimize, iştahımıza, keyif ve zevkimizin meyillerine bırakırız. Hayvanların beslenmesini yorgunluk ve israfa meydan vermeyecek bir tarzda idare ettiğimiz hâlde biz insanlar, hayvanlardan daha zelil bir zevk düşkünlüğü ile midemizi tıka basa doldurmakla sindirim sistemimizi harap ediyor, aklî melekelerimizi uyuşturucu bir buharla köreltiyor yahut iştahımız eksikse yemekten kalkarak vücudumuzun her gün daha fazla zayıflamasına sebep oluyoruz. Bu ifrat ile tefrit arasında kalan midemizin, vücudumuzda ve ruhumuzda bir zayıflık meydana getirmesini engellemek için günlük ihtiyacımız olan besin miktarını belirlemek elzemdir. Malumdur ki beslenmekten maksat, bedenin kaybettiği enerji miktarını telafi etmektir. Bedenin harcadığı enerji ise hararet, hareket ve zihinsel çalışmaya harcanmaktadır. Dolayısıyla besin miktarını belirlemek bizim için en güvenilir ve basit bir rehber olduğundan, bedeni-

mizin muhtelif faaliyetlere harcadığı enerjiyi hesaplamalıyız.⁷⁸ İnsanın günlük harcadığı enerjinin kaç kaloriye denk düştüğünü belirlemek mümkündür. Diğer taraftan bir kilogram besin maddesinin kaç kalori ürettiğini bilirsek yemek miktarımızı kolayca belirlemiş oluruz.

Ortalama bir boy ve kilodaki birinin günlük enerji sarfiyatının ortalama 2500 kaloriye karşılık geldiğini biliriz. Bundan ötürü alacağımız gıdalar bu miktardaki kaloriyi karşılayacak ölçüde olmalıdır. Protein, yağ ve hidrokarbon olmak üzere üç tür maddeden oluşan gıdaların ürettiği kalori miktarları şöyledir:

1 dirhem [~3,2 gr.] protein	15 kalori
1 dirhem [~3,2 gr.] yağ	3004 kalori
1 dirhem [~3,2 gr.] hidrokarbon	1302 kalori

Şurası kesindir ki bu üç tür besin maddesinden sadece biriyle beslenmeye güç yetiremeyiz. Mesela günde sadece 1,5 okka [~1,9 kg.] koyun eti, 170 dirhem [~545 gr.] şeker veya 110 dirhem [~352 gr.] kırılmış cevizden herhangi birini yesek bize tam 2500 kalori verir. Dolayısıyla bazı marjinal derneklerin tavsiye ettiği gibi yalnız et veya yalnız sebzeyle beslenmek mümkün zannedilir. Fakat bazı araştırmacılar bir deney yapmış; bir köpeği sadece et ile beslemeye çalışmış ve gerçekten de başarmışlardır. Fakat 28 okkalık [~36 kg.] bir köpeği yeteri kadar beslemek için 3120 kaloriye muadil 780 dirhem [~2,5 kg.] et vermek zorunda kalmışlardır. Oysa 28 okkalık [~36 kg.] bir köpek nihayetinde 1500 kaloriye muhtaçtır.

Etin büyük bir kısmının proteinden oluştuğunu göz önünde bulundurduğumuzda sadece proteinle beslenmenin gerçekten mümkün olduğunu anlarız. Bu protein vücudumuzda pek çok değişime uğrayarak her türlü sarfiyatımızı telafi edebilir. Fakat bu durumda alacağımız etin miktarı, ihtiyacımızdan çok daha

78 Bunun için ölçü olarak kaloriyi esas alırız. Bir kalori, bir kilogram suyun sıcaklığını bir derece yükseltmek için harcanması gereken enerji miktarıdır.

fazla kalori oluşturacak kadar yüksek olur ve dolayısıyla da aşır beslenmeden kaynaklanan sakıncaların tamamı ortaya çıkar. Beslenme alışkanlığımız ruhsal hassalarımız üzerine de hususi bir tesir göstermeye başlar ve ne kadar çok et yersek o kadar faal, haşın ve adeta kan dökücü oluruz. İster istemez zihnın bu şiddetli uyarımından kendimizi korumak ve hayvanı gıdaların vereceği aşırı sertliği ortadan kaldırmak için hayvanı gıdaları sakinlik ve yumuşaklık veren sebzelerle karıştırmaya mecbur oluruz.

Kısacası, ne sadece eti ne de sadece sebzei yani vejetaryen olmamak ve yiyeceğimiz yemekleri her besin türünden seçmek bir mecburiyettir. Hlbuki medeniyet ilerledikçe insanlar eti olmaya meylediyor; etin besleyiciliğinin fazla olması ise gereğinden daha fazla gıda tüketilmesine yol aıyor. Ayrıca et fikir ve ahlkta sertliğe ve organların yavaş yavaş zehirlenmesine sebep oluyor. Türk usl beslenmede mutat olduğu üzere az et ve çok sebze usln tercih etmek ve sırf bir taklit emeliyle Avrupalıların etiliğine zenmekten kaçınmak lazımdır.⁷⁹

Beslenmemizi dipnottaki muhtelif rakamlara göre düzenlemek pek zor görünecektir. Fakat her yerde olduğu gibi burada da güçlük yalnız baştadır. Cornaro'nun yaptığı gibi her yemeği terazide

79 Besin maddelerinin kalori cetveli aşağıdaki gibidir:

10 Dirhem [~32 gr.] Besin Maddesinin rettiği Kalori Miktarı

Et	50	Kestane	55
Yağsız Balık Eti	35	Elma, Armut	15
Et suyu	10	şeftali	40
Süt	25	ilek	90
Yağ	280	zm	25
Ekmek	80	Patates	30
Hububat	80	Yaş Sebzeler	12
Kuru Sebzeler	120	Hurma, İncir	90
Badem	21	şeker	155
Ceviz	220	Bir Yumurta	80

ölçerek yemek gibi bıkıtıcı bir alışkanlığı tavsiye edecek değiliz. Bunun yerine, dört beş gün yenen yemeklerin ağırlığı ölçülüp veya tahmin edilip kaç kaloriye tekabül ettiği hesaplanırsa yemek konusundaki alışkanlığımız hakkında yaklaşık bir fikir elde edilir ve yediğimiz miktarın ne kadar azaltılması gerektiği anlaşılır. “Azaltılması” diyoruz. Hakikaten birçok insanın yediği yemeği hesaplarsak günde 6000-7000 kaloriye çıkmayı adet edindiklerini görürüz. Şurası muhakkaktır ki insanların çoğu az yemekten değil, çok yemekten muzdariptir. Hayvanî bir zevk ile bütün yaşama lezzetini tat duyularında bularak birbirini takip eden yemek tabaklarını avını parçalayarak yiyen yırtıcılar gibi boşaltan insanlar, yemekte itidali alışkanlık hâline getirenlerle nispetle çoğunluğu teşkil eder. Diğer taraftan aşırıya kaçarak yenen yemekler umumiyetle yeteri kadar çiğnenmeyerek mide suyunun tesirine hazırlanmamış bir şekilde mideye gönderilir; zaten fazla beslenmeden muzdarip olan vücudumuz bu sindirim güçlüğüyle de bir kat daha fesada uğrar. Vücuda alınan pek çok malmaleyle uğraşmak zorunda kalan beyin o kadar yorgun düşer ki artık hazımdan başka bir vazifeye uğraşmaya girişmek için yeteri miktarda kuvvete sahip olamaz.

Her hâlükârda beynimizi ve ruhsal melekelerimizi mideye esir olmaktan kurtararak faaliyetini ve diriliğini muhafaza için fazla yemekten sakınmak, yemekte itidali daima bir alışkanlık hâline getirmek ve yaş ilerledikçe hayvanî gıdaları terk etmek, sağlıklı alâkalı meselelerin en mühimlerinden olduğu gibi aynı zamanda irade terbiyemizde gözeteyeceğimiz en lüzumlu kurallardan biridir.



Genel sağlık kurallarından, doğrudan doğruya irademizi kuvvetlendirmeye hizmet edenlerden biri de *beden terbiyesi*dir, yani bedeni eğitmektir. Bedeni terbiye metotlarının henüz memleketimize girişi pek yeni olduğundan bu terbiye metodunun hangi yolu takip etmesi gerektiğini belirlersek birçok millette yerleşmiş olan sağlığa aykırı yöntemlerden daha başlangıçta kaçınılmış oluruz. Evvela şurasını göz önünde bulundurmalıyız ki bedeni

terbiyenin maksadı vücudumuzun bütün hareketlerinde uyumlu bir faaliyet oluşturmak, organlarımızdan yalnız birkaçını değil, neredeyse hepsini orantılı bir şekilde büyütüp kuvvetlendirmeye hizmet etmektir. Beden terbiyesi, kaslara ustaca hareket etme gücü vermeye, kuvvetli pazular meydana getirmeye, boks darbelerini tam bir kuvvetle karşılamaya, sürat yarışlarında birincilik şerefini kazanmaya hizmet etmez; onun vazifesi yalnızca genel sağlığı ve organların doğal gelişimini muhafaza ve takviyeye yöneliktir.

Maalesef vücut egzersizlerinde bu mühim nokta neredeyse tamamen unutulmuş; kaslardan yalnız bazısını kuvvetlendirmekten başka bir maksat gözetilmeyerek vücudun bir kısmını kuvvetlendirdiği hâlde diğer kısmını bilakis zayıf düşüren muhtelif jimnastik metotları uygulanmıştır. Hareketlerin yalnız bazı kaslarla sınırlandırılması da sağlığımıza genel anlamda pek çok fayda sağlar; fakat bu faydaları sıhhi ve fizyolojik olarak elde etmek için daha az enerji sarfını gerektiren, daha az sakıncalara mâruz bırakan usûller vardır. Bizi bir meydan pehlivanı değil, sağlam bünyeli bir insan yapan bu usûlleri diğerlerine tercih etmek zorundayız.

Hayatı idame ettirmek için, yani aldığımız yemekleri bir enerji karışımı hâline koyarak bedensel ve zihinsel faaliyetlerimizi sağlayan hayat enerjisini ortaya çıkarmak için oksijene ihtiyacımız vardır. Nefes yoluyla aldığımız oksijenin miktarı ne kadar çok olursa sağladığı enerji, hayat ve sıhhat de o kadar fazla ve kuvvetli olur. Beden hareketlerinin tamamı nefes alıp vermeyi artırır, dolayısıyla organizmamıza alınan oksijenin ve buradan atılan karbonik asidin miktarının artmasına hizmet eder. Bir egzersiz, nefes alma hareketlerini ne kadar çok arttırsa sağlık açısından kıymeti de o kadar çok olur. Çünkü nefes becerimiz ne kadar artarsa beden gücümüz de o kadar artar.

Gerçekten de bedensel egzersizlerin etkisiyle nefes alış-verişimizde daha çok faaliyet meydana geldiğinde vücudumuzun geneli büyük bir enerji ve direnç kazanır, bütün hastalıklara ve bilhassa mikrobik hastalıklara karşı az çok bir bağışıklık geliştirir. Egzersizlerle ciğerlerini kuvvetlendiren ve kanlarını temizleyen millet-

ler, mikrobik hastalıkların en yaygın ve vahimlerinden olan *vereme* nispeten daha az yakalanmaktadır. İnsanlar veremi, beden sefaletinin önemli bir faktörü olarak telakki eder; fakat gerçekte bedenın bütün olarak zaafa uğraması vereme sebep olur. Sağlık kurallarına ve özellikle tavsiye edilen bedeni terbiye metotlarına uyarak nefes alış-veriş egzersizlerini arttıran milletler, insanlığı istila eden bu belaya karşı sağlıklı bir hayat süren milletlere nazaran çok daha az kurban verir.

Bedeni terbiye ederek elde edilecek faydaların kıymeti, neredeyse her zaman oksijen alma gücünü arttırmasıyla ölçülür. Bundan dolayı bütün metot ve egzersizlerde daima bu noktayı esas almak, egzersizleri saf ve temiz bir havada yapmak, nefes alış-verişleri ciğerleri yormadan ölçülü bir surette arttıran yolları tercih etmek lazımdır.

Unutmamalıyız ki egzersizlerden maksadımız kuvvetten çok sıhhat kazanmaktır. İnsan bir kuvvetli pehlivan, usta bir eskrimci, yarışmalarda hep birinciliği kazanan bir bisikletçi veya hayret verici oyunlar sergileyebilen bir jimnastik üstadı olabilir. Fakat bütün bu ayrıcalıklar mutlaka sağlam bünye gerektirmez. Sağlam bünyeli olmak, iyi hazmetmek, güzelce nefes alıp vermek ve kuvvetli bir kan dolaşımına sahip olmak demektir ki fizikî olarak pek güçsüz olup da zihinsel çalışmalar yürüten birçok insan bu imtiyaza sahip olabilir.

Yoğun tempolu egzersizlerden daima sakınılmalıdır, çünkü nefes alış-veriş hareketlerinde düzenli ve âhenkli bir artıştan ziyade nefes almayı güçleştiren bir sürat, yorgunluğa sebep olur ve kasların sadece bazısında fazla gelişim meydana getirerek diğerlerini zayıf bırakır.

Şurası da kesin değil midir ki vücudumuzdaki enerjinin tamamı, tıpkı bir devlet hazinesi gibi muhtelif kaynaklardan beslenir. Muhtelif bakanlıkların gelirleri belki de birbirinden az çok fazladır. Gelirler aynı kalmak şartıyla bakanlıklardan birinin masrafı artarsa, diğerleri aynı oranda masrafı azaltmaya mecbur olacaktır. Keza vücudumuzda da yalnız bir tarafa -kasları besleyip bü-

yütmeye- dikkat edecek olursak bu kaslar haricindeki organlarımız ve beynimiz aynı nisbette zaafa uğrayacaktır. Esasında insanın hayvanî kısmını kuvvetlendirirken aynı zamanda insanî kısmını, yani aklı melekelerini zaafa düşürmüş olacağız.

Varsın tembeller ya da ustaca kas hareketleriyle maişetlerini temin edenler bütün enerjilerini bedensel hareketlere sarf etsin; fakat arslan veya goril olmaktan ziyade insan olmaya muhtaç olan insanların aklı melekelerini zaafa düşürecek bu zararlı egzersizlerden sakınmaları şüphesiz elzemdir. İnsanlık günden güne bir aklı insanlık olmaya meylediyor; aklı melekelerinin kuvvetlenmesi sayesinde kendinden yüzlerce ve binlerce kat daha kuvvetli olan hayvanlara ve cansız cisimlere karşı galip gelmeyi başarıyor. Zaten medeniyet ilerledikçe vücut kuvveti gerektiren sanat ve zanaatların azaldığını, büyük mütefekkirlerin icat ettikleri makinelerle beden gücünden neredeyse tamamen vazgeçilebildiğini görmekteyiz. O hâlde kuvvetli pazu sahibi veya usta bir eskrimci olmak insan için nasıl gerçek bir imtiyaz olabilir?

Bedeni terbiye konusunda İngiliz metodu, daha ziyade vücut egzersizleri üzerine kuruludur. Bu milletin şu kötü örneği maalesef diğer birçok milleti de aynı yanlış yolda sürüklemektedir. Bununla birlikte Collins ve Arnold gibi birçok İngiliz yazar bile insanların tabiatını hayvanlığa yakınlaştırmaya çalışan bu kötü metot aleyhinde akıllıca açıklamalarda bulunuyor. Biz de takdir edilecek bir iştiaf ve süratle ilerlemekte olan bedeni terbiye metodunda kötü bir yola girmekten sakınmak istersek bu mevzuda İngilizleri değil, İsveçlileri izlemeliyiz.

Hakikaten *İsveç jimnastik metodu* fizyolojinin gösterdiği kurallara göre aynı zamanda vücudumuzu ve aklı melekelerimizi kuvvetlendirmeye hizmet eder. Ling tarafından keşfedilen bu metot her bir kas kümesini ayrı ayrı çalıştırarak kasların tamamını ayrı ayrı kuvvetlendirmeye çalışır; kas hareketlerini düzeltip arttırmanın haricinde vücutta bir eğrilik varsa onu düzeltmeye dikkat eder, nefes kasları ile karın kaslarını çalıştırmaya ayrı ayrı ehemmiyet vererek oksijen alma gücünü arttırır ve mide duvarının kuvvetini muhafaza eder; belke-

miği kaslarını hususi bir şekilde çalıştırır ve boyumuzu doğrultur. Ayrı ve hususi bir ustalık oluşturmaya çalışmadığından, doğuştan kabiliyetli olan bazı kimselerin gururunu okşayarak bazılarını haksız yere övmek, diğerlerini de yermek gibi bir sakıncası yoktur. Basittir, âhenklidir, kolaydır, herkes tarafından yapılabilir, gayesi sağlığı korumaktır, beden terbiyesinde aranan faydaların tamamını hâizdir. Bu sebeple egzersiz metotlarının hepsine tercih edilmeye layıktır.



Sağlık kurallarının faydaları sadece akli melekelerin kolaylıkla icrasına hizmet eden organik bir yatkınlık hazırlamayla sınırlı değildir; bunlar bizzat irademizi terbiye için de bir okul görevi görür. Asırlarca süren çabalarla beslenmiş medeniyetimize rağmen sağlık kurallarına aykırı bir hayat sürmeye devam eden insanların bu kuralları inceleyerek her birini bir alışkanlık hâline getirmek için ayrı bir irade çabası sarfına muhtaç oldukları inkar edilemez. Tembeller için vücut egzersizi, oburlar için yemeğin miktarını ayarlamak gibi sağlık kurallarının uygulanması sağlam bir iradeye bağlı olduğundan, beşerin sıhhatine senelerden beri rehberlik etmeye çalışan bilimsel çalışmalar ve kurallara rağmen bu konuda pek az ileri gitmeye muvaffak oluyoruz. Sağlık kuralları birçok alanda oldukça fazla özel fiilden oluşur. Her birine riayet için irademizi ayrı ayrı zorlamaya mecburuz. Fakat bu sayede başta pek yabancı görülen sağlık kuralları alışkanlık hâline geldikçe iradelerimizin muvaffakiyetle neticlendiğini görür ve bu suretle meydana gelen iftihar ve huzurumuz daha sonra girişeceğimiz irade fiillerini kolaylaştırır. Sağlıklı bir insan olmaya ne kadar yaklaşırsak iradelerimizin başarıları o kadar tekrar eder ve bu tekrar sayesinde irade kuvvetlerimiz bile bir alışkanlık kolaylığı kazanır. Bedenen ne kadar faydalanırsak, irade olarak da o kadar olgunluğa kavuşuruz.

Bilhassa bedeni terbiye uygulamaları cidden bir irade okulu olma kıymetine sahiptir. Kaslarımızın her bir hareket ve faaliyeti beyin hücrelerinin de faaliyetini gerektirir. Hatta Féré'nin ispatladığı üzere ruhsal faaliyet ne kadar şiddetli olursa kaslarımızın

kuvveti de o kadar artar. Egzersiz hareketlerinin bu karşılıklı tesiriyle kuvvetlenen aklı melekelerimiz içinde en ziyade faydayı yine irademiz kazanır. “Bazı ruhsal hastalıklarda iradede geçici bir düşkünlük görüldüğünde iradeyi bu zaafıtan kurtaracak bir uyarı ve ikazın oluşması için egzersizlere başvurulur. Bedeni terbiye egzersizlerinin bitkin birçok nevrasteni⁸⁰ hastasında gösterdiği fayda ve tesiri anlamak için egzersizlerin iradeyi bir kuvvet ilacı gibi etkilediğini ve bu sayede yalnız kasların değil, bütün ruhsal melekelerin faaliyet ve enerji kazandığını nazar-ı dikkate almamak imkânsızdır. İşte bu güzel neticeyi anladıkları için beden eğitimi antrenörlerinin birçoğu irade terbiyesinde egzersizlerin çok gerekli olduğunu kabul etmiştir.” (Lagrange)

Hatta bu antrenörler, fizyoloji uzmanlarından bile daha da ileri giderek demiştir ki “Hafızanın organları ilgilendiren şartları incelendiğinde, egzersizlerin aklî melekeleri kuvvetlendirmede ne kadar faydalı olduğu anlaşılır. Hatta fikrî ürünlerin sayısında kesinlikle bir azalma olmamak şartıyla, zihni meşguliyetlere harcanan vakitte tasarruf etmek için bedensel hareketlerin tesiri çok büyüktür.” (Morisier)(?)

Kısacası vücut egzersizlerinin aklî faaliyetleri ve bilhassa iradeyi geliştirip kuvvetlendirdiği kesindir. Bedeni terbiyenin bu husustaki tesiri çok yönlüdür: Beyin hücreleri daha sağlam şartlarda ve daha kuvvetli bir enerjinin idaresinde çalışır, bütün vücudun ve beynin çalışmasından meydana gelen kalıntılar daha kolay ve süratle yakılıp atılır ve irade fiillerimiz devamlı surette tekrarlandıkça daha fazla kuvvet kazanır. Payot’un dediği üzere “Beden egzersizleri, irade terbiyesinin ilkokuludur.” Sağlam iradeli olmaya azmedenler için bu ilk derste gösterilen küçük irade fiillerinden başlamak, irade terbiyesinde takip edilecek en iyi yöntemdir.

80 [Sinir zaafiyeti de denilen nevrasteni, kişiyi kuruntuya sevk edip kendine hastalık yakıştırması, bedeninde bozukluklar olduğuna vehmetmesi şeklinde ortaya çıkan ruhsal bir rahatsızlıktır. Zihinsel ve fiziksel tükenmeyle açıklanan bu hastalık, çoğunlukla asabilik ve baş ağrısı gibi muhtelif belirtilerle, fakat tam anlamıyla bilinmeyen bir nedenle zuhur eder.]

BEŞİNCİ MESELE

TİBBÎ METOTLAR⁸¹

“Asabiliğin rahatsız edici belirtileriyle hastalanmış olanların şifa bulması, hasta olmayanların ise korunması ancak nefsi terbiye sayesinde.”

Dubois

Ortaya çıkışlarına dair inceliklere tamamen vâkıf olmadığımız için ikiye ayırarak birine maddî veya bedenî, diğerine de manevî veya ruhanî ismini verdiğimiz hadiselerin birbiri üzerindeki karşılıklı, sık ve birbirlerinden ayrılmaları imkânsız tesirleri hasebiyle sağlık kurallarının irademizi terbiye hususunda mühim bir vazife yerine getirdiğini anlattık. Bir adım daha ileri gidelim. Sağlık kuralları, ruhanî eksikliklerden korunmaya hizmet ettiği gibi tıbbî metot ve araçlar da ruhumuzdaki sapmaları, heyecan ve dış etkilere fazla yatkınlığı, hiddet ve öfkeye direnememeyi, lüzumsuz ve mübalağalı duyarlılığı, aşk ve hovardalık ihtiraslarını, tembelliği ve iradesizliği bazı hususi şartlarda dindirmeye ve tedaviye hizmet edebilir. Daha basit bir tabirle doktorun muayenehanesinde keder ve öfkenizi, düşünce ve muhakemenizin yavaşlığını, hasedinizi, hiddetinizi ve düşkünlüklerinizi yok edecek araçlar bulabileceksiniz.

81 [Bu başlık ikinci baskıda yazar tarafından büyük oranda değiştirilmiştir. Daha güncel bilgiler içerdiğinden dolayı, burada istisnai olarak ikinci baskı esas alınmıştır.]

İlk bakışta bu açık ifadeyi garipseseniz de biraz derinleşince *psikolojik tıbbın* ne kadar sağlam esaslar üzerine dayandığını anlamak mümkün olacaktır:

Ruhumuzdaki muhtelif hadiseler ve hassalar, hafızamız, idrakimiz, duyumsama ve duyarlılığımız, şuur ve irademiz vücudumuzun sinir sistemi ismini verdiğimiz hususi organlarında meydana gelir. Maddiyat ile maneviyatı birbiriyle sıkıca birleştiren irtibat ve uyum, sinir sistemi ile bilumum başka organlarımız arasında da vardır. Hatta içinde yaşadığımız ortam ve muhit ile havadaki basınç, nem, akımlar ve elektrikte meydana gelen değişimlerin de bu irtibat dahilinde önemli bir vazifesi vardır.

Bizim organizmamız büyük bir enerji cihazıdır. Fiil, hareket, his ve idraklerinin gayesi nefsin korunması maksadını güden bu cihaz, kâh sakin ve kâh faal elektrik akımına benzer bir enerji akımı toplamak, dağıtmak, muhtelif organlarda yedeklemek, daha sonra lazım oldukça harcamak ve hayatın hesap ve tahmin edilmesi imkânsız milyonlarca şartına kendini uydurmak için binlerce merkezi, binlerce teli, binlerce kondansatörü,⁸² transformatörü⁸³ ve binlerce karışık aksamı olan muazzam ve komplike bir elektrik cihazı demektir.

Bu cihaza gerekli enerjiyi dışarıdan, yemeklerden ve havadaki oksijenden alırız. Aldığımız gıdaları hazmeder ve organlarımız sayesinde enerji verecek bir şekle koyarız. Nefes vasıtasıyla aldığımız oksijen bu maddelerle birleşerek bir karışım oluşturur; bir enerji karışımı, barut gibi patlayıcı bir karışım. Bir kıvılcım nasıl barutu patlatıp o vakte kadar sakin bir hâlde bulunan fevkalâde büyük bir enerjiyi faal bir hâle dönüştürürse, dışarıdan gelen bir uyaran da bizim enerji karışımımızı, bizim barutumuzu aynen tutuşturarak sayısız fiillerin, tefekkürlerin ve duygulanımların meydana gelme-

82 [Yalıtkan bir malzemeyi iki metal tabaka arasına yerleştirerek oluşturulan kondansatör, elektrik yükünü depolayan temel devre elemanlarından biridir. 18. yüzyılda icat edilmiş ve günümüzde elektrik-elektronik dallarının vazgeçilmez unsurlarından biri hâline gelmiştir.]

83 [Trafo olarak da adlandırılan transformatör, iki veya daha çok elektrik devresini birbirine bağlayan ve enerji aktarımını sağlayan sistemdir.]

sine hizmet eder. Gıda ve oksijenin meydana getirdiği enerji karışımı evvela kana karışır. Kapalı borular yani damarlarda dolaşarak sürekli ovalanır. Bilhassa damarları kaplayan geniş endotelyum⁸⁴ hücreleri bu sürtünme ve teması, bu ovalanmayı kolaylaştırır ve arttırır. Nasıl sürtünmeden elektrik akımı meydana gelirse kanımız da aynen bir elektrik enerjisi alır; kanın serum kısmı elektromanyetik hassasını, alyuvarları da pozitif elektrik görevini üstlenir; kanda toplanan bu elektrik enerjisi kalbin kasılmasını sağlar; kalbin kasılması yeni bir darbe ile kanı damarlarda harekete, yeniden elektriklenmeye sevk eder, aynen bir motor ile manyetosunda olduğu gibi motorun hareketi elektrik kuvvetini oluşturarak manyetonun elektriklenmesini, manyetonun elektriklenmesi de motor pistonunun yeniden hareketini gerektirir. Bu suretle kalp âhenkli, düzenli ve kesik bir biçimde hareket ederek kanımızda devamlı surette bir elektrik enerjisinin toplanmasını gerektirir.

Kanda mütemâdiyen oluşan, yenilenen ve çoğalan enerji, sempatik sinir sisteminin damarlarımızı bir örümcek ağı gibi saran sayısız kolları vasıtasıyla toplanarak organizmamızın her bir hücresine her bir kasma aktarılır. Hatta kalbi oluşturan kaslardaki elektrik enerjisini insanların ürettiği elektrik âletleriyle daha uzak bir mesafeye nakletmek, maddeten görülecek bir şekilde resmederek bu vasıta ile kalbin işlemesindeki sapmaları ve kalp hastalıklarını teşhis etmek mümkündür (Elektrokardiyogram).⁸⁵

Vücudumuzun istisnasız bütün dokularında toplanan bu elektrik enerjisi gergin, fakat gizli ve sakın bir hâlde durarak daha sonra faal hâlde geçme ihtiyacını gerektiren bir vesileyi bekler. Hayat enerjisinin bir kısmı her bir organın faaliyetini temin için harcandığı gibi geri kalan büyük bir kısmı da *fiziksel bir darbe*⁸⁶ icra etmeye, mesela kaçmak, koparmak, mücadele etmek, vücuda giren bir mikrobu kovmak, anlamak, düşünmek ve karar vermek gibi bir fiil ve harekete veya ruhsal bir hadisenin

84 [Kan ve lenf damarlarının iç yüzeylerini kaplayan doku tabakası.]

85 [Kalpteki elektrik akımlarının ölçülerek kaydedilmesi işlemine elektrokardiyografi (EKG), bu kayıt ile elde edilen grafiğe ise elektrokardiyogram denir.]

86 *Coup physique*.

meydana gelmesine hizmet eder. Kalp, mide, böbrekler ve ciğerler bu fiziksel darbe vazifesini yerine getiremez. Onların vazifesi yalnız hammaddeleri toplayıp enerji hâline dönüştürmek, muhtelif hücrelere dağıtmak ve bu toplama ve dağıtma işlemi esnasında meydana gelen pislikleri vücuttan çıkarmaktan ibarettir.

Hâlbuki organizmamızın başka bir ihtiyacı daha vardır ki o da sakın bir hâlde bulunan enerjiyi gerek görüldükçe faal bir hâle getirmek, daha basit bir tabirle elektrik akımına gerekli bir iş gördürmek için elektrik düğmesine basmaktır. Bu vazifeyi üstlenen uzuvlar böbrek üstü bezleridir. Bu bezler, hemen âni bir şekilde gereken oksitlenmeyi sağlar. Tiroid bezi ise bütün dokuların oksitlenmesini yöneten beyindir; en mühim vazifeyi, enerjiyi toplayıp saklamayı, sevk ve idaresini üstlenir. Kaslar, beynin son derece hassas ve ince faaliyeti yanında daha kaba bir faaliyeti, enerjiyi hararet ve harekete geçirme faaliyetini yerine getirir.

Bununla birlikte bütün bu vazifelerin icrası, birikmiş olmakla birlikte sakın bir hâlde bulunan enerjinin uyandırılıp faal bir hâle getirilmesi için başka bir şarta, harici ve yabancı bir uyarının tesirine ihtiyaç vardır. Top güllesinde toplanan barutun enerjisini faaliyete geçiren kıvılcım gibi, aynı şekilde beş duyumuz vasıtasıyla dışarıdan toplanan uyarılar da bizim sakın enerjimizi faal hâle dönüştürür. “İnsanın fiilleri hakikaten fiil değildir. Beş duyusu vasıtasıyla topladığı uyarılardan meydana gelmiş duyumsamalarına karşı uyanan birer reaksiyondur. Beş duyumuz, tıpkı telsiz telgrafların ahize antenleri gibi bizi çevreleyen ortama yönelmiş uyarınları toplar.” (Ludwig)(?)

Beş duyu vasıtasıyla toplanan, gıdalar ve oksijenden oluşan enerji karışımını etkileyerek enerjiyi faal hâle getiren uyarılar beş duyunun sınırları üzerinde yürür ve bu yürüyüşlerinde iki yol tutabilir. Birinci yol şudur; enerji akımı omuriliğin ve sinir dokularının merkezlerine gider, aynı merkezlerden çıkan sinirsel hareketler vasıtasıyla kaslara intikal ederek hareket ettirir. Buna *refleks* denir. Refleksler hareketlerin en basitidir, bilinç dışı olanlardır, bir makine intizamıyla meydana gelir, aynı uyarı daima aynı refleks doğurur.

İkinci yol da şudur; uyaran yalnız bir refleks suretinde basit bir cevabı gerektirecek derecede küçük, ehemmiyetsiz ve yeknesak değilse omurilik merkezlerinde durmayarak beyne kadar çıkar. Beynin süngerimsi maddesi sayısız elektrik merkezinden oluşmuştur. Milyonlarca hücrenin her biri bir ve belki birçok merkez hizmetini görür. Elektrik merkezlerini birbirine bağlayan tellere benzeyen sayısız ortak yol sayesinde bu merkezlere gelen uyaranlar; şekline, derecesine ve gereğine göre binlerce suretle birleşerek, binlerce akım dairesini titreterek sinirsel hareketler üzerinden kaslara intikal ettikleri zaman binlerce şekil, suret ve cevap meydana getirir.

Uyaranlar ile uyaranların meydana getirdiği cevaplarda bulunan ihtilafların haddi hesabı yoktur. Bütün bu ihtilaflara rağmen her bir uyaran ile uyaranın meydana getirdiği cevap arasında bir nizam, bir kanun vardır. Bu kanunların en mühimi şudur: *Fechner ile Weber Kanunu*.

Uyaran 1, 2, 4, 8, 16 ... gibi ardışık bir şekilde arttığında, uyaranın meydana getirdiği duyumsama, reaksiyon ve cevap ancak 1, 2, 3, 4, 5 ... gibi bir nispette artar.

Basit bir şekilde açıklamak gerekirse; 10 gramlık bir ağırlığın dokunma duyumuzda meydana getirdiği duyumsama 1 olursa, 20 gramlık bir ağırlığın vereceği duyumsama 2, 40 gramlık ağırlığın vereceği duyumsama da 3 olur. Ruhsal hadiseleri yöneten kanunlardan bugün bizim bildiklerimiz pek azdır. Fakat ne kadar az olursa olsun duyumsamalarımızın, idraklerimizin ve hafızalarımızın belirli kanunlar etrafında meydana geldiğini bilmek, psikofizyoloji araştırmaları ve incelemeleri ilerledikçe önümüzde ne kadar geniş bilimsel bir ufku açılacağını daha şimdiden tasavvur etmek mümkündür. Bu kanunlar sayesinde ruhsal hadiselerle isteğimizle tesir ederek duyumsamalarımızın ve idraklerimizin istediğimiz cins ve miktarını uyandırmaya, istediğimiz surette arttırmaya, çeşitlendirmeye veya azaltmaya gücümüzün yeteceğini bugünden tahayyül edebiliriz.

Bu temel bilgileri göz önünde bulundurunca ruhsal melekelerimizi nasıl anlayabiliriz? Organizmamızı teşkil eden serbest enerji

cihazının en basit sinirsel fiilleri reaksiyonlar ve *refleksler*dir ki nasıl ortaya çıktıklarını yukarıda anlatmıştık.

Sonra *duyumsamalarımız*⁸⁷ gelir. Hislerimiz, beş duyu vasıtasıyla gelen uyarının beyin hücrelerinde uyandırdığı cevaptan ibarettir. Beyin hücrelerinin faaliyete geçmesi, hususi ve derinden bir uyarılmayla etkilenmesi *duyumsamalarımızı* oluşturur.

Duyumsamalarımız şahsa, uyarana ve uyarının devam ettiği süreye ve daha pek çok şarta göre değişir. İşte bu değişim de *duyarlılıktan*⁸⁸ başka bir şey değildir. Eğer bir şahıs diğer bir şahsa nispetle daha küçük bir uyarın ile uyarılırsa veya iki uyarın arasında var olan daha küçük bir farka karşı da bir cevap verebilirse, bu ikinci şahsın duyarlılığı birinciye nispetle daha fazla olur. Duyarlılık bir taraftan duyumsama ile diğer taraftan uyarın ile orantılıdır. Uyarınların türlerine göre de duyarlılığımız değişebilir. Bir şahıs ışığa, diğeri sese, bir üçüncüsü ise kokuya karşı daha ziyade duyarlı olabilir. Bazen yalnız görme duyusunun duyarlılığı bile muhtelif değişimler gösterebilir. Mesela bir şahıs daha ziyade şekillere, diğeri daha ziyade renklere karşı az çok duyarlı olabilir.

Refleksler, yani aynı uyarının uyandırdığı enerji akımının aynı sinir hücresinin yolunu tutarak aynı motor nöronlar vasıtasıyla aynı kasa yansıması bir *hafıza* demektir. Hafızanın bu en basit şeklini beynin hücrelerine ve bu hücrelerin sayısız ortaklıklarına nakledersek hafızanın ne olduğunu daha iyi anlayabiliriz. Hafıza aynı uyarının veya birbirine az çok benzeyen uyarınların daha önce bir kere etkiledikleri hücreleri yeniden uyarması, daha önce geçtiği ortak yollardan yeniden geçmesi ve dolayısıyla aynı uyarının uyandırdığı enerjinin aynı hücreleri, aynı ortak telleri, aynı sinirleri ve kasları uyarması ve dolayısıyla beyinde veya kaslarda aynı cevabı meydana getirmesi demektir. Dolayısıyla duyumsamayı meydana getiren uyarın ne kadar kuvvetli, duyumsamalarımızla uyarılan beyin hücrelerinin sayısı ne kadar çok, etkileri

87 *Sensation.*

88 *Sensibilité.*

ne kadar derin, oluşturdukları ortaklıklar ne kadar çeşitli olursa hafızamız da o derece kuvvetli olur. *Beynimizde muhafaza edilenler* ise daha önce bir kere etkiye mâruz kalmış, tesirleri ortadan kalkmamış, ortak yolları ile birçok merkeze bağlanmış olan beyin hücrelerinin tamamının uyarılmasından ibarettir.

Hafızayı bu şekilde tarif ettikten sonra ruhumuzdaki melekele-
rin tamamını kolaylıkla anlayabiliriz. *Benliğimiz*, yeni bir uyarın
ile faaliyete geçen merkezlerin ve ortaklık yollarının o saniyeden
önceki hâli ile mukayese edilmesinden ibarettir. *Ben* kelimesini
telaffuz ettiğimizde yeni bir uyarım ile uyanmış olan beynimiz-
deki muhafaza edilen bütün eski şeyleri kastediyoruz demektir.
Yeni bir manzara görüyorum, yeni bir acı hissediyorum, yeni bir
ses işitiyorum. Bu yeni uyarının uyandırdığı enerji, faaliyete ge-
çirdiği sinirler, hücreler ve ortaklık yolları o dakikaya kadar ben-
de olanlara benzemiyor. Bir yenilik var. Bu yeniliğin eski hâlimle
mukayesesi, benim benliğimi teşkil eder.

Organizmamız bir saniye dursa, yalnız bütün motorları, ham-
maddeleri, telleri, düğmeleri, merkezleri, kondansatörleri, trans-
formatörleri ve akım devreleri kurulmuş ve işlemeye hazırlanmış
büyük bir elektrik cihazına benzese, bu cihazda faaliyete hazır
olan gergin ve genel bir kudret vardır ki enerjimizin yekûnunu
oluşturur. Bu enerji yekûnunun bir kısmı iç organlarımızın iş-
lemesine harcanır. Geri kalan kısmı da gerekirse serbest ve faal
bir şekilde girerek beden ve ruha ait bütün fiilleri yerine getirir;
fakat enerjimizin *kullanılması mümkün* ismi verilen bu kısmını
serbest ve faal bir hâle getirme gücü şahıslara göre değişir. *Kulla-
nılması mümkün* enerjimizin az çok bir kısmını, az çok kolaylık-
la bir fiile sarf etme gücü; işte *irade* budur. İradeli olmak, enerji
yekûnunun mümkün mertebe fazla ve gergin bulunması, serbest
hâle geçirilmesi gereken miktarının kolaylıkla, öteye beriye çarp-
madan, hiçbir lüzumsuz israfa uğramadan âhenkli ve nizamlı
bir şekilde faaliyete geçebilmesi demektir. İrade fiilinin muhte-
lif aksamından olan tartışma, mümkün mertebe fazla merkezi
ve ortaklık yollarını birbirleriyle karşılaştırmak; karar ise enerji
akımının muhtelif yollar içinde en son tutacağı yolu açık bulun-

durmak demektir. Bu durumda iradenin ne gibi şartlara bağı olduğunu tahmin etmek mümkündür:

İrade, evvela enerjinin hammaddelerine bağı. Yemeklerin tür ve miktarına, iyi bir surette eriterek enerji verecek bir şekle koyan sindirim sisteminin sağlamlığına bağı. Gıda maddeleri karışımını patlayıcı bir karışım hâline getirmek için üzerine eklenecek oksijeni sağlayan solunum organlarına bağı. Enerjinin israf edilmemesini ve dolayısıyla en az enerji sarf edilen zamanlar olan istirahat, uyku ve oruç zamanlarının muntazam, telaşsız ve yeterli derecede uzun olmasını sağlayan sinir sistemine bağı. Enerji maddelerini dağıtan, daimi hareketleriyle mütemâdiyen yeni elektrik akımı meydana getirip organizmanın her bir hücresine dağıtan dolaşım sistemine bağı. Enerjinin hemen sarf edilmesi gerekmeyen kısmını toplayıp koruyan karaciğere ve kaslara bağı. Enerjiyi zahmetsizce faal hâline getirmeyi sağlayan sempatik sinir sistemine, adrenalın hormonu ve tiroid hormonu salgılayan bezlere bağı. Kısacası sayılması organların bütün görevlerini tekrarlamak demek olan organlarımızın tamamının düzenli ve sorunsuzca çalışmasına bağı. Hâlbuki bu organların kötü veya noksan işlemesi, yani hastalıklara tesir etme görevi ancak tıp ilmine aittir.



Tıbbın psikolojik hastalıkları tedavide kullandığı vasıtalarından birincisi bizzat hekimin kendi şahsı, hususiyetidir. Gerçek hekimler bilerek veya bilmeyerek hastalarıyla ilişkilerinde derin bir enerji sahibi ve enerji verici kimselerdir. Hastanın ruhunda kuvvetli bir enerji akımı uyandırarak duyarlılıklarını, heyecanlarını ve iradelerinin zayıflığını etkilemeye elverişlidirler. Hastaları üzerine hâkimdirler. Her baskın şahsiyetin daha zayıf bir şahsiyet üzerindeki tesiri gibi hekim de hastasını tavrıyla ve sözleriyle büyük oranda etkiler. Hekim kendisindeki enerjinin –ilmine, ruhuna, ruhların zaaf ve elemelerini anlaması hassaları üzerine kurulmuş olan enerjisinin– derecesine göre az çok mühim bir nüfuz gösterir. “Yalnız tavrı ve sözü ile iyi veya kötü bir tesir yapar; hastasının enerjisini uyandırır veya mahveder. Ümit veya

ümitsizlik verir; yaşama arzusunu arttırır veya akıbeti vahim bir düşkünlük uyandırır.” (Martinet)

Bu manevî nüfuzunu bilen, kendi enerjisinde bulduğu uyarılar ile hastasının sarsılmış ve tükenmiş enerjisini uyandırarak organizmasına yeni bir hayat verecek akımları harekete geçiren, kendisine teslim olan hasta beden ile beraber muzdarip olan, elemli ruhun endişelerini anlayan, doktor olduğu kadar insan, diğergâm ve psikolog olan doktorun, hastanın ruhsal eksiklikleri üzerindeki fayda ve tesiri pek büyük olur.

Bunlara ilaveten doktorun bilerek ve isteyerek, özel bir maksat ile hastasının hasta ruhunda yeni bir ümit ve emniyet, kuvvet ve irade titreşimleri uyandırmak hususunda yaptığı tesirler vardır. Hekimin isteği dışında, yalnız ilminin ve tecrübesinin derinliğinin enerjisine verdiği hâkimiyet sayesinde sağladığı menfaatlerin yanında bir de isteyerek meydana getirdiği faydalar vardır. Bir endişe ve ızdırabın azalması veya sonlanması maksadını güdererek huzur verici sözlerle hastasını telkin edebilir veya hastasını, kendi akıl ve enerjisinin tesiri ile her kalıba girebilecek cansız bir maya gibi kullanmaktan ise bizzat hastanın enerjisini, muhakkemesini ve mantığını kuvvetlendirecek, ruhunun muhtelif hassalarını uyandırıp uygun bir biçimde kullanıracak mantık ve ikna üzerine kurulu psikolojik bir metot kullanabilir. Bu metodun tafsilâtına girişmekten ise Dubois'nın aşağıdaki örneğini anlatmayı tercih ediyoruz:

“Kırk yaşında nevrasteniye tutulmuş, sinir hastası bir subay... Uygulanan tecridin yanı sıra uygun bir tedavi sayesinde uykusuzluğu, kabızlığı, şiddetli yorgunluğu ve sinir ağrıları bitiyor. Yalnız şurası var ki hasta, kendinde bir iyileşme meydana geldiğinde bunu büyük bir sevice anlatmak bir yana sağlıklı oluşunun bahsini bile açmak istemiyor. Hastanın iyimserlikten pek uzak olduğunu ve tedaviden gördüğü faydaları bildirmekte hiç acele etmediğini anladım. Bununla birlikte muayenehaneyi terk etmeden önce bir gün kendisine şöyle söyledim: ‘Binbaşı efendi, ne kadar garipsiniz. Sizi iki defa iki huzursuz edici hastalıktan, iç sıkıntısı ve kabızdan kurtarmak için uygun gördüğüm nasihatleri söyledim. Hakikaten bu

iki ızdırıp verici hastalığın ikisi de büyük bir kolaylıkla yok oldu. Bununla birlikte, siz daha iyi olduğunuz haberini vermeyi hiç istemeyerek benim sormamı bekliyorsunuz. Eğer sormasam sonsuza dek havadan sudan bahsedeceğiz.”

Subay düşünceli bir tavırla; “Doktor, işte şimdi benim büyük ve manevî bir kusurumu keşfediyorsunuz. Ben kendi kendimi anlamıyordum. Fakat hikmet dolu sözleriniz dikkatimi çekti. Bu kusur, sanıyorum ki daha pek küçükten beri ve hatta bütün hayatımda bende mevcut. Fıtratım her zaman böyle. Her şeyi daima siyah görürüm. Hiçbir zaman bir sevinç hissiyle neşelenmem mümkün olmaz.”

“Aziz efendim, bu manevî kusur ciddi önemli. Size açık yüreklilikle söyleyebilirim ki bugünkü sohbetimiz, sağlığını için yaptığımız bütün tedaviden daha kıymetli. Siz bağımsız bir mevkide bulunmuyorsunuz. Âmirleriniz her zaman iyiliksever değildir. Emriniz altındakiler ise her zaman vazifelerini bilemez. Kötümserliğe meyliniz gereği her akşam manevî muhasebenizi yaparken daima hastalanmaya devam edeceksiniz. Bana inanın ve bu hâlinizi tamamen değiştirin. Görevinizin başına gidiyorsunuz. Her akşam işlerinizin bir hülâsasını tasavvur edin. Size sıkıntı veren duyguları düşünerek terazinin bir kefesine bunları koyun. Sizi ferahlatanları da birer birer toplayarak diğer kefesine doldurun. Zannederim ki terazi, bu düşünceleriniz neticesinde çoğunlukla ferah tarafına meyledecek.”

Bir ay sonra subayın bir fotoğrafını aldım. Atla yüksek bir çitten atlayışını tasvir ediyordu; altında da şu kelimeler yazılmıştı: “Eyerin üzerinde beden ne kadar dengeli ise mânen de o kadar dengeli.” Mektubunda da şöyle diyordu: “Gerçekten de ferah tarafı daima ağır basıyor. Terazinin keder gözü bazen çok yüklü oluyor. Bu durumda nasihatlerinizi hatırlayarak bence pek az gözüken başardığım şeyleri sayıp terazinin diğer gözüne koyuyor ve bütün azlığıyla beraber bu gözün ağır basmaya başladığını görüyorum. Bu manevî dengeden sonra uyuyup ertesi gün daha huzurlu ve canlı kalkıyorum.”

Bu hastayla birçok kez karşılaştım. Hiç nevrasteniye tutulmamış bir adamı bile âciz bırakabilecek birçok felâkete tahammül edebildiğini gördüm. Altı sene sonra subayla yeniden görüştüm. Sağlıklı olduğunu sevinçle bildirdi. Alayında rahatsız edici pek çok hadise olduğunu bildiğim için hayatının daha iyi bir eksen- de devam edip etmediğini sordum. “Hayır, hiç de değil, hasetler, rekabetler, haksızlıklar yine devam ediyor. Değişen hayat değil, benim. İnsanlar birer kurttur, bu hâl hiçbir vakit değişmeyecek. Fakat benim kendime has bir sloganım, bir mottom var: “Sen vazifeni yap, isterse tufan kopsun.” Bu sayede etrafımdaki fenalıklar- lardan hiçbir ızdırap duymayıp vazifemi en güzel şekilde yerine getirme fikrinin bahsettiği neşeyle, sizin telkin ettiğiniz iyimser- lik duyguları içinde yaşıyorum. Bu manevî neşe belki yükselme- me bile yardım etti, görüyorsunuz ki bugün yarbayım!” dedi ve şunu ilave etti: “Ahlâkımı güzelleştirme hususunda dikkatimi çekmiş olmasaydınız, bugün kuvvetle muhtemel vazifelerimin altından kalkabilmem mümkün olmayacaktı.”



Tıp ilmi, en mühim silahı olan ilaçlarıyla ruhsal melekelerin muhtelif arızalara ayrıca tesir edebilir. Özellikle uzun müddet devam edip kronikleşen hastalıklar esnasında ruhî ve aklî has- salarımızda az çok dönüşümlerin meydana gelmemesi mümkün değildir. Kronik hastalıkların tedavisinde kullanacağımız ilaçlar aynı zamanda ruhsal melekeler üzerinde de tesirini gösterecek- tir. Bununla birlikte ilaçların tesirini büyük bir açıklıkla anlamak için iç salgı bezlerinin salgısı ile bu salgıların nicelik ve niteliğine ait bozukluklardan kaynaklanan hastalıkları göz önünde bulun- durmak gerekir. Çünkü iç salgı bezlerinin bozuklukları en çok sempatik sinir sistemini etkiler. Ruhsal meleke bozukluklarının en büyük faktörü olduğundan bu sisteme, “iç organlar ve psiko- loji siniri” ismi verilmesi uygundur.

İç salgı bezleri arasında bütün organizma üzerinde en etkilisi ti- roid bezidir; salgılarının fazlalığı Basedow hastalığı denilen hu- susi bir hastalığa sebep olur. Basedow hastalığında pek çok ve

muhtelif fizikî belirtilerle beraber aşırı asabilik ve heyecan, öfke, gazap, sebatsızlık, kararsızlık, ruhsal melekelerde daimi değişiklikler ve şiddetli uyarımları takip eden derin depresyonlar gibi manevî birçok değişim meydana gelir. Hasta, fırlamış gözleri, yırtıcı bakışları, kalbinin süratli atışları ve hemen saldırmaya hazır gibi duran daimi hareketliliği ile gayet şiddetli bir öfkeye mahsus bir çehre ve görüntü arzeder. Genellikle heyecanlarda olduğu gibi öfkede de sempatik sinir sisteminde kritik değişimler meydana geldiğini zaten biliyoruz. Basedow ise sempatik sinir sistemine en çok dokunan hastalıktır. Basedow ile heyecanların birbiriyle ne kadar sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu anlamak için heyecanların tesiriyle bu hastalığın meydana geldiğini bildiren gözlemlerin olduğunu, Basedow'un en çok ergenlik ve menopoz gibi kişisel heyecan devreleriyle savaş ve ihtilal gibi toplumsal heyecan krizlerinde meydana geldiğini söylemek kâfidir. Bu hastalığın esasen tiroid bezindeki hormon salgılamasının fazlalığından kaynaklandığını göz önünde bulundurursak, bu salgıyı azaltan vasıtaların Basedow'u etkilediği gibi birçok heyecanlı hâl üzerine de tesir edeceğini anlamak mümkün olur.

Öte yandan tiroid hormonunun az salgılanması ise başka pek çok aklî ve psikolojik bozukluğa sebep olur. Bazen zekâda büyük bir noksan ile birlikte cücelik ve zekâ geriliği gibi durumların ortaya çıkmasına yol açar. Bazen de tembelliğe sebep olarak hayvanlığa yakın ilkel numuneler meydana çıkarır veya çocukluk hâlinin bütün hayat boyunca sürmesine, çocukça basit fikirlere ve zekânın büyüyüp gelişmemesine neden olur. Bazen de miksödem⁸⁹ şeklini alarak tesir ve heyecan kâbiliyeti azalmış, aklî melekeleri dumura uğramış ve çalışma iktidarını kaybetmiş budala tipler ortaya çıkarır.

Erkeklik bezleri karında veya mide duvarında gizli kaldığında küçülüp büzülerek dokusu harap olur; aynı zamanda tiroid bezinin faaliyetini bozar, vücudun beslenip büyümesine mâni ol-

89 [Tiroid bezinin hiç çalışmaması yahut salgılamada büyük oranda yetersiz kalması sonucu deri ve deri altı dokusuyla diğer dokularda belli maddelerin birikmesiyle meydana gelen rahatsızlık.]

duğu gibi akli melekelerin de tabii bir şekilde kuvvetlenmesini imkânsız kılar.

Kadınlarda âdetin kesilmesi ve üreme organlarının genel anlamda fonksiyonunu kaybetmesi, yumurtalık hormonu salgılamasının azalmasıyla beraber sempatik sinir sisteminde şoka uğramışçasına problemlerin ortaya çıkışına, aşırı asabiliklere, sıkıntı ve endişelere, bazen de deliliğe kadar varan bozukluklara sebep olur.

İç salgı bezlerinin salgıladıkları çok defa başlı başına hastalıklar üretebilecek bu tür bozukluklar meydana getirir. Fakat birçok kez de salgıların eksikliği pek hafif derecede kalır ve ilk bakışta sağlıkta göze çarpar bir bozukluk göstermemekle beraber gerek bedende gerek ruhsal melekelerde hafif ve fakat araştırıp görmeyi bilenler için mühim problemlere yol açar. Bütün bu rahatsızlıklarda tiroid hormonu, yumurtalık hormonu, erkeklik hormonu ve adrenalın hormonu gibi ilaçlarla veya cerrahi ve fizikî diğer birçok vasıtayla bu salgıların eksikliğini gidermek ve çoğaltmak ya da fazlalığını azaltmak mümkündür. Bu sayede yalnız fizikî belirtileri değil, ruhsal olanları da aşikâr bir şekilde etkileyerek hastaların budalalığını, zekâ ve algılama eksikliklerini iyileştirmeye muvaffak oluruz.

Duyguların en şiddetlilerinden olan heyecanları göz önüne alırsak aşırı duygusallıktan⁹⁰ muzdarip olan hastalarda bir taraftan şu fizikî belirtileri buluruz: Reflekslerin artması, beş duyu vasıtasıyla uyanan duyumsamaların aşırı bir hâl alması, kaslarda ve bilhassa yüz kaslarında fazla hareket, iç kaslarda spazmlar, titremeler, çarpıntı... Bir taraftan da şu ruhsal belirtileri buluruz: Aşırı keder ve endişe, kasvet, iç sıkıntısı, asabilik, şüphe, tereddüt, aşırı saygı ve utangaçlık, sebepsiz korkular ve hezeyana yakın hayaller... İlaçlar vasıtasıyla heyecan silsilesinin maddî halkalarına tesir ettiğimizde aynı silsilenin diğer ruhsal halkalarını da etkilemiş oluruz.

Bir başka açıdan iç organlarımızın beynimize gönderdiği uyarımlar vardır. Sağlıklıyken, yani iç organlarımız düzenli, pürüzsüz ve âhenkli bir surette çalışarak bütün vücudumuzda sıhate mahsus

90 *Émotivité.*

olan hususi neşeyi ve yaşama zevkini meydana getirdiğinde iç organlarımızı hissetmeyiz; bir midemiz veya bir kalbimiz olduğunu anlamayız. Fakat hasta bir mideden, düşük bir böbrekten veya ritmi bozulmuş bir kalpten gelen uyarımların oluşturduğu duyumsamalar, ızdıraplı, rahatsız edici, ağırlı ve kasvetli bir şekil aldıklarında iç organlarımızın hissiyatı ile meşgul olan beynimiz kendi vasıflarını, yüksek melekelerini serbest ve faal bir biçimde harcama iktidarından mahrum kalır. Midemizi, böbreğimizi ve kalbimizi iyileştiren ilaçlar beynimizi da ızdıraptan kurtararak ruhsal melekelerin sağlamlığını iade eder.

Şiddetli duygular ve heyecan patlamalarında, iç salgı bezlerinin salgılama bozukluklarında, organlarımızın uyarımlarını nakilde ve genel olarak ruhsal hadiselerde, enerjimizin toplanıp dağıtılmasında sempatik sinir sisteminin ne kadar kritik bir vazifesi olduğunu yukarıdan beri anlatıyoruz. Hâlbuki bu sinirin fazla uyarımına karşılık bir dinginlik meydana getirecek ve düşkünlüğüne karşılık bir uyanıklık üretecek pilokarpin,⁹¹ atropin,⁹² adrenalin⁹³ ve striknin⁹⁴ gibi ilaçlarımız vardır ki bu sayede aynı zamanda akıl ve ruhumuzun bozukluklarına da tesir etmiş oluruz.

İlaçların ruhsal melekeler üzerindeki etkisini mütâlaa ettiğimiz gibi bir de bunun karşılığında terbiye edilmiş ve güçlenmiş irademizin duygular, heyecanlar, dış etkiler ve reaksiyonlar üzerinde uygulayacağı hüküm ve nüfuzu göz önünde bulundurmamız mümkündür. Keskin ve uyanık irademizin bu karşılıklı tesiri,

91 [*Pilocarpus microphyllus* ile *Pilocarpus jaborandi* bitkilerinin yapraklarından elde edilip insan ve hayvan tıbbında kullanılan bir ilaçtır. Özellikle yüz yılı aşkın bir süredir gözdeki basıncı azaltmada ve ağız kuruluğunu tedavide kullanılmaktadır.]

92 [Güzeldavrat otu olarak bilinen *Atropa belladonna* bitkisinden elde edilen ve tıbbın muhtelif sahalarında kullanılan bir ilaçtır.]

93 [Adrenalin, böbrek üstü bezlerinin iç kısımları tarafından salgılanan bir hormondur. Heyecan ve korku anlarında salgılanması fazlalaşır. Görevi, organizmayı acil harekete hazırlamaktır.]

94 [Kargabükten ağacından (*Nux vomica*) elde edilen etki gücü yüksek zehirli bir maddedir. Organik hücreleri bozarak tahrip edese de bazı hastalıkların tedavisinde ilaç olarak kullanılmaktadır.]

aynı zamanda hastalıkların muhtelif problemleri üzerinde de hükmünü sürdürecektir, psikolojik problemlerle birlikte bulunan hastalık belirtileri üzerine irademizin nasıl ve ne kadar tesir edebileceğini tayin ve izah edecek hakikatler keşfedildikçe tıbbın psikolojik problemler konusunda ne kadar önemli ve etkili bir vazifesi olacağı şimdiden tahmin edilebilecektir.



Ruh ve sinir hastalıklarının muhtelif belirtilerinden şikâyetçi olan hastaları iyileştirmek için kullanılan tıbbî araçlar ister tedavi, ister telkin ve isterse ikna ve rasyonellik suretiyle olsun, aynı zamanda irade zayıflığının belirtilerinden sayılan kederi, hiddeti, öfkeyi, tereddüdü, kararsızlığı, sebatsızlığı vesaireyi de iyileştirir. Bu suretle hekimler irade terbiyesinde mühim bir vazifeyi yerine getirmiş olur. Fakat metanetimiz ve irademiz önünde fizikî bir engel olarak yükselen hastalıkların tedavisi için ve yapılacak bu tıbbî eğitimin yerine getirilebilmesi için en mühim şart, ruh hastalarının hakikaten hekime başvurma ihtiyacı hissetmeleridir. Lakin şurası muhakkak değil mi ki iradenin zayıflığı bir hastalık şeklini almadıkça, manevî kuvvetlerin sarsılması gerçek anlamda fizikî ızdıraplarla beraber olmadıkça hiçbir şahıs tembelliğini, bencilliğini ve kararsızlığını hekimlerin müşfik ve iyileştirici ellerine teslim etmez.

Hekim istediği kadar ketum olsun ve insan mizacından anlasın, ahlâkî eksikliklerin insanları hastaneye gitmeye yönlendireceğini varsaymak, insanların tabiatlarında esasen var olan bencilliği bilmemek demektir. Manevî eksikliklerini anlayıp itirafa teşebbüs edecek kadar saf ve doğru insan çok nadirdir. Dolayısıyla irade terbiyesi konusunu sadece tıp ilmine bırakacak olursak, bu durumda insanların büyük bir çoğunluğunu nefesine karşı hâkimiyet kazanma yoluna yönlendirmekten vazgeçmemiz gerekecektir. Hâlbuki irade terbiyesinin hedefi ne bu kadar sınırlı ne de bu kadar bencilcedir.

Psikolojik tıp, irade eksikliğinin hastalık suretinde ortaya çıkan belirtilerini tedavi edebilir. Bu hizmeti de zannedildiğinden çok

daha büyüktür. Doktor olmakla beraber hikmet ehli olmayı bilen bir doktorun nefis terbiyesi gibi büyük bir mevzuda filozoflar, öğretmenler, eğitimciler, yazarlar ve siyasetçilerle birlikte büyük bir hizmeti vardır. Fakat bu hizmetin psikolojik belirtilerin tedavisiyle sınırlı kalmaya mecbur olduğunu bilmeliyiz. Hâlbuki irade terbiyesi bu sınırlı daireye münhasır kalmaz. Sınır ve nüfuzu pek çok geniştir; bütün hayatı, hayatın bütün tesadüflerini kapsayan bir iyilik ve erdem rehberidir.

Doğrusu irade terbiyesi, dışarıda bulduğumuz birçok vasıttan yardım alır; fakat esası nefis üzerine tefekküre dayanır. Bizzat kendimiz nefsimizi güzelleştirmeye, duygu ve telkinlerin esaretinden kurtulmaya, fikrimizin hürriyetini kazanmaya, kısacası irademizi terbiye etmeye alışmazsak, dışarıdaki yardımcıları bizi çok ileriye götüremez. İrade terbiyesi şahsen çalışmaya bağlıdır; böyle bilirse, böyle bilerek uygulamaya çalışırsak, yaşadığımız ortamda bulacağımız muhtelif vasıtalarla uygun bir biçimde yardım istemeyi öğrenirsek, işte ancak bu suretle iradeli ve ahlâklı bir şahıs olma meziyetini kazanırız. Böylece kendi mutluluğumuzu elde etmenin dışında kâinatın tekâmülü ile aynı âhenk ve terakki yolunda yürüyüp geçmiş ve gelecek hayatımızda büyük bir teselli ve kıymet buluruz. Benzer şekilde, üzerinde altın harflerle “Nefse Hâkimiyet” sloganı yazan bayrağımızı, yakınlaştıkça câzibesi artan, çalışma ve ahlâk üzerine kurduğumuz idealimize doğru yönlendirmeye muktedir oluruz.

KAYNAKLAR

- Collins, Howard. *Resumé de la Philosophie synthétique de Herbert Spencer*. 4. Baskı. Paris: Félix Alcan, 1904.
- Cresson, André. *La morale de Kant*. 10. Baskı. Paris: Félix Alcan, 1904.
- Doumer, Paul. *Livre de mes fils*. Paris: Vuibert & Nony, 1906.
- Dubois, Paul. *L'Education de soi-même*. Paris: Masson et Cie, 1908.
- Dubois, Paul. *Les Psychonévroses et leur traitement moral*. Paris: Masson et Cie, 1905.
- Eymieu, Antonin. *Le gouvernement de soi-même*. 8. Baskı. Paris: Perrin et Cie, 1906.
- Fleury, Maurice de. *Introduction à l'étude de la médecine de l'esprit*. 8. Baskı. Paris: Félix Alcan, 1908.
- Lévy, Paul Émile. *L'éducation rationnelle de la Volonté*. 5. Baskı. Paris: Félix Alcan, 1905.
- Lubbock, Sir John. *Emploi de la Vie*. 7. Baskı. Paris: Félix Alcan, 1908.
- Lubbock, Sir John. *Le Bonheur de vivre*. 10. Baskı. Paris: Alcan, 1907.
- Paulhan, Frédéric. *La Volonté*. Paris: Octave Doin, 1903.
- Payot, Jules. *L'Education de la Volonté*. 21. Baskı. Paris: Félix Alcan, 1905.
- Ribot, Théodule. *La Philosophie de Schopenhauer*. 11. Baskı. Paris: Félix Alcan, 1906.
- Ribot, Théodule. *Les Maladies de la volonté*. 22. Baskı. Paris: Félix Alcan, 1906.
- Schopenhauer, Arthur. *Essai sur le libre arbitre*. 10. Baskı. Paris: Félix Alcan, 1907.

KAVRAM DİZİNİ

A

- ahlâk eksikliği, 259
ahlâkî kanun, 50, 58, 59, 67, 77
aile saadeti, 54
akli denge, 160
akli hadise, 38, 39, 347
akli heyecan, 306
akli meleke, 21, 42, 46, 47, 104, 136,
157, 159, 177, 242, 259, 271, 278,
281, 285, 350, 352, 358, 359, 360,
372, 373
akli muhakeme, 38, 40, 62, 78, 87,
150, 196, 202, 211
akli sebep, 60, 62, 68, 72, 75, 87, 88,
89, 200, 201, 289, 290
akyuvarlar, 74
amip, 37
arzu, 28, 39, 42, 43, 44, 49, 56, 86, 89,
90, 97, 101, 104, 110, 119, 120, 139,
168, 198, 219, 222, 224, 228, 230,
234, 239, 243, 252, 254, 268, 270,
279, 288, 308, 309, 310, 311, 314,
324, 330, 339, 340
asil, 58, 60, 71, 128, 310
azim, 28, 29, 52, 181, 239, 312

B

- Batı, 10, 13, 14, 20, 21, 22, 23, 24, 247
bel soğukluğu, 164, 165, 166
beslenme, 169, 177, 309, 310, 350, 352

- bilim, 20, 27, 47, 137, 173, 177, 242,
259, 265, 307, 327
bilim adamı, 137, 259, 307
bilinçaltı, 211, 212

C-Ç

- cesaret, 22, 55, 79, 114, 164, 165, 187,
194, 224, 250, 251, 256, 264, 270,
327, 328
cimrilik, 63, 76, 249
cömertlik, 25
çalışma azmi, 55
çocuk, 62, 78, 103, 278

D

- dağınıklık, 313
darbe, 36, 213, 294, 363, 364
delil, 50, 62, 63, 64, 94, 106, 129, 162,
180, 264, 266, 282, 336
derin tefekkür, 23, 24, 129, 130, 132,
134, 139, 140, 144, 145, 146, 148,
149, 151, 152, 175, 210, 214, 215,
216, 218, 221, 234, 235, 269, 272,
292, 322, 323, 328, 329
despot, 38, 107, 118, 119, 159, 267,
287, 292
determinizm, 72, 74, 75, 77, 79, 198
dış telkin, 96, 205, 222, 228
diğergâmlık, 189, 192, 193, 194, 195,
198, 280
Doğu, 10, 14, 20, 24

E

edebiyat, 172, 177, 180, 254, 338, 342
egzersiz, 356, 359, 360
elektrik enerjisi, 363
esaret, 77, 109, 158, 159, 205, 218,
219, 278, 285
esiri âlem, 108, 223, 249
eşya, 46, 58, 271
eşyanın hakikati, 58, 141

F

felç, 44, 106, 166
fesat, 51
fikir hürriyeti, 28, 240
fıkrî tecrit, 143
fizyoloji, 173, 360
frengi, 166

G

gayret, 15, 20, 21, 22, 23, 47, 70, 88,
155, 163, 172, 187, 238, 239, 258,
270, 345
gazete, 11, 135, 174, 244, 336, 338,
351

H

hâdis, 58, 59
hafıza, 47, 105, 201, 234, 277, 366
hakikat, 36, 60, 66, 72, 95, 154, 162,
178, 202, 225, 241, 243, 244, 263,
265, 269, 316, 317, 318, 322, 340,
345, 349
hâkim nitelik, 319
haslet, 21, 204, 206, 207, 208, 338
hiçlik, 50
hikmet, 39, 240, 370, 376
himaye, 51, 162, 172
histeri, 234
hürriyet, 15, 19, 58, 67, 69, 70, 71, 80,
120, 196, 202, 253, 287

İ

ideal, 53, 69, 195, 197, 276, 280, 281,
292, 310, 311, 312, 313, 314, 315,
316, 317, 318, 319, 339
ihtiras, 40, 105, 110, 111, 119, 152,
176, 185, 198, 251, 276, 277, 287,

290, 292, 308, 309, 310, 311, 313,
328

ihtiyarlık, 61, 158, 164
iktidarsızlık, 45
ilmi esas, 29
inanç, 69, 203, 206, 208, 288, 289
iptila, 40, 324
irade gücü, 40, 41, 87, 107, 312, 323
irade kaybı, 43, 44, 47, 112
irade sağlamlığı, 25, 29
irade zayıflığı, 22, 205, 218, 375
irfan, 14, 24, 25, 49, 157, 158, 327, 337
irtiyat, 40, 87, 312
isticmâ, 234, 235
istikbal, 181, 258
izzet-i nefis, 228, 276, 344

K

kadercilik, 71, 75
kamuoyu, 127, 202, 256, 265, 266, 329
kendi kendine telkin, 222, 224, 225,
226, 228, 230, 231, 233, 234, 235,
236
kondansatör, 362
kudret, 44, 49, 52, 58, 67, 98, 137, 247,
255, 263, 268, 276, 349, 367

L

liyakat, 22

M

manyetizma, 226
medeniyet, 13, 14, 142, 197, 199, 299,
305, 354, 358
menfaat, 74, 88, 116, 117, 143, 149,
158, 187, 227, 307, 327, 343
meram, 28
meşrutiyet, 120
monomani, 42
muhakeme, 40, 41, 42, 60, 86, 94, 98,
110, 139, 142, 149, 190, 194, 196,
198, 203, 204, 206, 227, 237, 241,
248, 280, 293, 294, 297, 302, 306
mücadele, 51, 87, 89, 160, 174, 175,
177, 216, 250, 251, 256, 329, 332,
342, 363

N

namus, 107, 110, 329
nasihat, 62, 147, 163, 300, 324, 343,
369
nefis terbiyesi, 235, 376
nevrasteni, 234, 360
niyet, 28
nizam, 46, 50

O-Ö

organizma, 371
otomatizm, 40, 253, 325
öfke, 95, 103, 106, 107, 110, 216, 277,
282, 285, 286, 287, 293, 294, 296,
299, 300, 302, 306, 319, 372
özgür irade, 67, 68, 71, 72, 75, 241

P

psikofizyoloji, 327, 365
psikolojik hastalık, 368

R

refah, 53, 54, 100, 165, 192
refleks, 37, 38, 116, 275, 295, 364, 365
rehber, 23, 55, 220, 248, 318, 328,
341, 352
ruhsal egzersiz, 235

S-Ş

sabit fikir, 38, 308, 309, 310, 313
sağlam irade, 23, 137, 143, 152, 203,
208, 227, 268, 294
sanat, 20, 46, 55, 62, 139, 177, 271,
272, 338, 339, 358
sigara, 40, 74, 145, 146, 181, 324
sinir sistemi, 36, 37, 166, 295, 314,
348, 362, 363, 368, 371, 372, 373,
374
sosyoloji, 15

spontane, 40, 88, 102, 117, 211, 212,
280, 311
Stoacı, 256, 270
şehvi, 154, 160, 167, 169, 170, 171,
172, 174, 175, 176, 179, 180
şöhret, 19, 54, 105, 281
şuur, 134, 240, 281, 362

T

tabiat, 71, 272
tembellik, 45, 47, 68, 74, 104, 138,
154, 155, 170, 176, 227, 242, 291,
329, 333
teori, 35, 57, 64, 65, 66, 71, 72, 340
terakki, 13, 21, 22, 23, 25, 47, 50, 51,
79, 100, 120, 142, 151, 187, 197,
203, 209, 228, 239, 241, 266, 306,
314, 319, 341, 376
tiyatro, 185, 251, 252, 305
transformatör, 362

U-Ü

uyarım, 37, 41, 73, 77, 139, 169, 170,
180, 207, 285, 325, 367, 373
uyku, 38, 113, 170, 178, 180, 224, 229,
230, 282, 283, 351, 368
üniversite, 10, 24, 259, 261, 343

V

vatan, 97, 181, 182, 183, 184, 185,
186, 187, 251
vicdan, 98, 186, 196, 324

Y

yerçekimi, 45, 48

Z

zihin, 13, 21, 89, 161, 193, 207, 231,
242, 243, 336, 338, 349

İSİM DİZİNİ

A

Alexander Bain, 256
Alfieri, 335
Almanya, 184, 262, 265
Ampère, 142
Arapça, 27
Araplar, 47
Arnold, 358
Atina, 256
Avrupa, 27, 65, 156, 189

B

Bacon, 241
Balzac, 337
Basedow, 296, 371, 372
Bernheim, 222, 223
Billod, 42
Bismarck, 142

C

Carlyle, 174
Celâleddin Harzemşah, 251
Chesterfield, 267
Cicero, 174
Collins, 358, 377
Crémieux, 226
Cresson, 59, 377

D

Dante, 105, 247
De Goncourt, 346

Dromard, 204, 208

Dubois, 11, 35, 54, 76, 78, 147, 149,
194, 361, 369, 377

E

Enrico Ferri, 54
Eymieu, 11, 80, 81, 105, 114, 123,
127, 128, 213, 215, 216, 217, 246,
247, 250, 272, 279, 309, 311, 314,
317, 319, 331, 332, 377

F

Fransızca, 4, 13, 27
Fuller, 261

G

Gazali, 248
George Sand, 246
George Ville, 143

H

Hack Tuke, 96, 225, 228
Hugo, 184, 245, 248

İ

İbn-i Sina, 248
İtalya, 335

J

James, 300
Jean-Jacques Rousseau, 66, 336
John Herschel, 244
Jowet, 247

K

- Kâmûs-ı Türkî, 28
Kant, 35, 58, 59, 66, 72, 75, 109,
189, 190, 241, 248, 377
Kingsley, 35

L

- Lacordaire, 317
Lagrange, 360
Lamartine, 245
Lavis, 261
Leibniz, 289
Lewes, 35
Lûgat-i Nâcî, 29

M

- Manouvrier, 46
Martinet, 297, 326, 369
Maudsley, 35
Michelet, 270, 346
Moltke, 142
Montesquieu, 249
Morisier, 360
Musset, 246, 258

N

- Newton, 48, 263
Nietzsche, 210

P

- Pasteur, 193
Paul Bourget, 245
Paulhan, 11, 24, 56, 86, 91, 115,
120, 377
Payot, 9, 10, 11, 23, 24, 47, 49, 66,
71, 99, 100, 104, 107, 131, 132,
135, 152, 168, 170, 172, 173, 174,
177, 218, 242, 243, 255, 265, 278,
280, 282, 288, 290, 292, 327, 329,
340, 343, 346, 350, 360, 377
Platon, 105, 265
Proal, 244, 246, 272

R

- Ravachol, 246

- Ribot, 11, 35, 38, 41, 42, 45, 98, 99,
104, 277, 304, 306, 308, 377
Robinson Crusoe, 270, 278
Roosevelt, 314

S-Ş

- Sâdî, 188, 351
Schopenhauer, 35, 59, 60, 61, 62,
63, 64, 65, 68, 75, 109, 241, 277,
377
Seneca, 45, 275, 293, 335
Simonides, 347
Sofokles, 285
Sokrates, 265
Spartalı, 256
Spencer, 46, 58, 64, 66, 95, 102, 105,
106, 115, 196, 209, 248
Stuart Mill, 106, 129, 139, 248, 256,
259, 270, 271
Şinasi, 237

T

- Talmeyr, 245
Tevfik Fikret, 206
Timurlenk, 216
Tolstoy, 100, 169, 245
Tropman, 246

Z

- Zenon, 226
Ziya Paşa, 51, 142, 174
Zola, 337, 338